ERDÉLYI MAGYAR IFJÚSÁG

Szociológiai jellegzetességek és változások 2001 és 2016 között

Szerkesztette: **Veres Valér**

UNIVERSITAS • NAPOCENSIS
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ

Erdélyi magyar ifjúság

Szociológiai jellegzetességek és változások 2001 és 2016 között

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.

További támogatók:

A kézirat elkészítését az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogram (2018–2019) támogatta.

A Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány és
a Kolozsvári Egyetemi Kiadó
közös kiadása,
Kolozsvár, 2020

Erdélyi magyar ifjúság

Szociológiai jellegzetességek és változások 2001 és 2016 között

Szerkesztő
VERES VALÉR

Szerzők
DÁNIEL BOTOND, GEAMBAȘU RÉKA, KISS DÉNES,
RUSU SZIDÓNIA, SZABÓ JÚLIA, VERES VALÉR, VITA EMESE

Presa Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó
2020

Szaklektorok:
Csata Zsombor, Csepeli György, Czire Szabolcs,
Eranus Eliza, Gergely Orsolya, Kapitány Balázs, Székely Levente

ISBN 978-606-37-0969-2

Korrektúra: Dénes Gabriella, Zala László (angol)
Borítóterv: Jánosi Andrea
Tördelés: Virág Péter

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Haşdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

Tartalom

Bevezető

Az ifjúság helyzete, továbbtanulási esélyei, társadalmi és munkaerőpiaci problémái világviszonylatban is nagy kihívásnak számítanak. Az ifjúsági munkanélküliség, a bizonytalan munkaerőpiaci státusz a fiatalok életútját, jövőképét jelentősen meghatározza. A fiatalok értékrendje, identitása, szabadidőtöltési mintái is jelentős változásnak vannak kitéve. A gyors társadalmi változások, a szakirodalomban az ifjúsági korszakváltásnak nevezett jelenség, a generációk közötti új viszonyok nem nyújtanak elegendő mintát, a korábbi életcélok, szakmai pályák, családmodellek számukra nem követhetők, és az új helyzetben való eligazodás számos kihívás elé állítja a fiatalokat, amit tekinthetünk anómiás helyzetnek vagy identitáskrízisnek. Az erdélyi magyar fiatalok többszörös kihívással találták szembe magukat, a kisebbségi helyzet adta nehézségek, az identitás megőrzése mellett az EU-csatlakozással járó új kihívások és lehetőségek tárházában kellett eligazodniuk az otthonmaradás és a kivándorlás csábításainak közepette. Emellett az oktatás expanziójával a fiatalok élethelyzete jelentősen megváltozott, bár az elmúlt egy-másfél évtized változásait behatóan nem ismerjük, e hiány pótlására íródott ez a kötet.

E könyv születésének feltételeit egy MTA Domus kutatási program teremtette meg. A munkacsoport nagyobb része már számos projektben dolgozott együtt (lásd Veres & Papp, 2012), továbbá a kutatócsoport néhány tagja és a szerkesztő az elmúlt évtizedekben több, az erdélyi magyar fiatalok helyzetével kapcsolatos kötet megírásában vállalt szerepet (Veres [szerk.], 2000; Gábor & Veres [szerk.], 2005; Kiss & Barna [szerk.], 2011). A 2005. évben megjelent kötet, *A perifériáról a centrumba* hasonlít jellegében a leginkább a jelen kiadványra, azzal az eltéréssel, hogy e kötetben nem csupán egy időpontra vonatkoznak az elemzések, hanem a 2001 és 2016 közötti időszakban lezajlott társadalmi folyamatok, jelenségek változásaira helyeztük a hangsúlyt, mivel a leíró jellegű helyzetismertetést megírták a Székely Levente (2018) szerkesztette *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* című kötetben, ahol az erdélyi fiatalok helyzetét az összmagyar ifjúság kontextusában vizsgálták. Az ifjúságkutatási eredmények egy újabb, fontos állomása volt a Papp Z. Attila (2017) által szerkesztett *Változó kisebbség* című kötet, a GeneZYs 2015. évi kutatás alapján, amelynek egyes részeiben e kötet szerzői is közreműködtek, másrészt pedig az ott megjelent összegző írások eredményeit beépítettük vagy továbbgondoltuk e kötetben.

A kutatócsoport tagjai a különböző témák nemzetközi és hazai szakirodalmát feldolgozva, a Mozaik2001 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély) adatbázisokon különböző statisztikai adatfeldolgozások, többváltozós modellezések segítségével elemezték az erdélyi fiatalok társadalmi viszonyainak változását, és ennek eredményeként születtek meg e kötet különböző fejezeteit alkotó tanulmányok. Az első fejezetben Veres Valér a társadalomszerkezet (társadalmi, foglalkozási rétegződés, anyagi helyzet), az iskolázottság és az iskolai mo-

bilitás tényezőinek változását, majd a harmadik fejezetben a magyar ifjúság nemzeti identitásának és csoportattitűdjeinek változását, a második fejezetben Geambașu Réka és Vita Emese a munkaerőpiaci helyzet és sikeresség, a munka-magánélet egyensúlyát vizsgálta a családtervezés és párkapcsolatok kontextusában. A többi fejezetekben rendre Kiss Dénes a fiatalok vallásosságának változását, Szabó Júlia az erdélyi magyar fiatalok értékorientációit és szabadidős-kulturális fogyasztási szokásait, Dániel Botond az erdélyi magyar ifjúság szervezeti részvételét, Rusu Szidónia a médiahasználat, közösségi média és kapcsolatok témát elemezte az erdélyi magyar fiatalok körében 2001. és 2016. évek között lezajlott változások összehasonlító vizsgálatára koncentrálva.

A kötetben felhasznált fő adatforrások a Magyarországon 2000-ben indított nagy mintás ifjúságkutatások határon túli / erdélyi hullámaiból származnak: a Mozaik2001 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 elnevezésű ifjúságkutatások, ezek erdélyi adatfelvételét a Max Weber Társadalomkutató Központ (Alapítvány) bonyolította le, a 2001. évi Mozaik-kutatás jogtulajdonosa a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet volt, a 2016. évi kutatást az Új Nemzedék Központ projektje keretében végeztük.

Mindkét kutatás során lépcsőzetes véletlen mintavételt alkalmaztuk, ahol az alapsokaság az érvényes népszámlálási adatok alapján magát magyar nemzetiségűnek valló, 15–29 éves erdélyi lakhelyű személyek köre volt. A „lépcsők" a következők voltak: korcsoportok, megyék, település típusa (városok, községek). A településeken belül az egyszerű véletlen kiválasztás technikájával történt a háztartások és az alanyok kiválasztása, a szigorított véletlen sétás módszerrel, előre megadott kiinduló címek és lépésszámok alapján. A 2001. évi Mozaik-kutatás adatfelvételének alanyai Székelyföldön az egészségbiztosító pénztár adatbázisából voltak kiválasztva az egyszerű véletlen mechanikus kiválasztás technikájával. A Mozaik 2001 kutatás 1946, a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 pedig 2000 esetet tartalmaz Erdélyből (a mintavételi standard hiba értéke 2,2% körüli). Mindkét időpontban Erdély 15 megyéjéből összesen 149-150 településen történt a mintavétel, arányosan, a megyében élő 15–29 éves, magyarul anyanyelvi szinten beszélő fiatalok körében, ötéves korcsoportok, nemek és településtípus szerint kiválasztott alanyokkal. A populációba a magyar anyanyelvű roma fiatalok is beletartoztak.

Az elemzések során még felhasználásra kerültek a 2002-es és 2011-es romániai népszámlálások adatbázisai, EU-statisztikák 2000–2017 időszakról, de a szerzők más forrásokat is felhasználtak egy-egy esetben (EVS, LFS, IPUMS népszámlálási adatbázisok, Életünk fordulópontjai – Erdély 2006, 2009, Kárpát Panel 2007, 2010, diákkutatások, pl. Kincses Kolozsvár 2015).

A kötet fejezeteit képező tanulmányok elkészítése során fontos szempont volt a regionális különbségek felszínre hozatala az erdélyi magyar fiatalok társadalmi viszonyait és problémáit illetően, és hogy ezek a különbségek milyen irányban változtak az elmúlt évtizedekben. A lehetőségek szerint mélyebb, többváltozós összefüggések és modellek alapján fogalmaztuk meg a fő eredményeinket, a legtöbb esetben több más kutatás tapasztalatait is beépítve.

Az erdélyi fiatalok társadalmi viszonyainak, életesélyeinek változását csakis nemzetközi és európai kontextusba ágyazva tudjuk vizsgálni. A Gábor és Veres (szerk.) (2005) *A perifériáról a centrumba* című kötet bevezetőjében megfogalmazottak értelmében, akkor a Wallersteinra (1991) visszavezethető cetrum-periféria elmélet fogalmaival próbáltuk leírni az erdélyi fiatalok társadalmi viszonyainak megváltozását. Ennek az volt a lényege, hogy az ezredfordulóval és az EU-csatlakozással járó hol gyorsabb, hol lassúbb ütemben zajló társadalmi-gazdasági átalakulás, a piacgazdaság és a többpártrendszerű demokrácia kiépülésével, az oktatás tömegesedésével lejátszódó ifjúsági korszakváltás (Zinnecker, 1993; Chisholm, 1993) az erdélyi/romániai, magyarországi és szlovákiai fiatalokat az euroatlanti civilizáció perifériájáról a félperiféria irányába mozdította el, és több tekintetben megfigyelhető volt, hogy a régió az EU-csatlakozás közeledtével a centrumba kerül, vagy legalábbis a fiatalok számára a centrumországokra jellemző mobilitási pályák, karrieresélyek és életutak válnak lehetővé, beleértve a külföldi karrierlehetőségeket, a külföldi tanulást, utazást, a jóléti társadalom kiépülését (ami nagyon elhúzódott az EU-csatlakozás időpontjához képest). De ezzel együtt nemcsak a lehetőségek globalizálódtak, hanem a kockázatok is, mint ahogy azt Beck (1997, 2000, 2003) megfogalmazta a globalizáció és az individualizáció formái kapcsán. Az internet és a digitális kultúra elterjedésével azonban a 21. század fiataljainak társadalmi viszonyaira a Kárpát-medence nagyobb részében, így Erdélyben is elsősorban a Castells-féle (1996) globális hálózatelmélet ad jobb értelmezési keretet, maga Castells állítja, hogy a centrum-periféria elmélet a globális hálózati világ kialakulásával meghaladottá vált. Romániában elsősorban az EU-csatlakozás hozta el azt a változást, amelynek következtében nagyvárosaink egy része globális nagyvárossá vált, amelyet olcsó, elérhető és nagyszámú repülőjárat köt össze a világ más globális csomópontjaival, amelyek között a munkaerő, a tőke és az áru áramlik. Nem utolsósorban pedig a globális elitbe emelkedő hazai fiatalok vagy középkorúak is bekapcsolódhattak az információ globális áramlási hálózataiba (lásd a Romániában kifejlesztett, világviszonylatban használt antivírus programokat). A Kárpát-medence és környéke egyes centrumai, mint Budapest, Pozsony, Bukarest, Temesvár, Kolozsvár nem csupán a vásárlóerő és a GDP-mutatói alapján tartoznak egyre inkább az EU és a világ globális csomópontjaihoz, hanem számos életminőség- és egyéb ranking is jegyzi, rangsorolja, és több esetben egyik-másik szempontból előkelő helyen tárgyalja a régiónk néhány globális nagyvárosát (Benedek és mtsai., 2018). De mi történik azokkal, akik nem tudnak bekapcsolódni a globális hálózati világba? Azok, akik a „helyek terében" élnek, vagy esetleg belesüllyedtek a „fekete lyukakba"? E kötet tanulmányai választ keresnek arra is, hogy az anyagi helyzet, a társadalmi problémák, iskolázottsági esélyek, a munkaerőpiac és családi élet, a vallásosság, a kulturális fogyasztás és értékrend, a szervezeti élet vagy éppenséggel a digitális egyenlőtlenségek vagy az idegenellenesség mennyire mély árkokat vont az erdélyi magyar fiatalok közé, vagy közéjük és a többségi, esetleg a világ más részein élő fiatalok közé, és ezek mélyültek vagy mérséklődtek a 21. század első évtizedeiben.

A 20. század utolsó harmadában a liberalizált piacgazdaságok elterjedésével és a globalizáció kiteljesedésével kialakult egy olyan globális osztályszerkezet, amelyben új jelenségek

játszódtak le, így például létrejött a prekariátus mint a több millió rugalmas és bizonytalan munkaviszonnyal rendelkező munkavállaló köre. Standing a prekariátust úgy jellemzi, mint alkalmi, rövid távú vagy ideiglenes munkák között evickélő dolgozókat, akiket nem jellemez a munka biztonságának egyetlen olyan formája sem, amelyet a munkások és általában az alkalmazottak a jóléti állam korszakában kivívtak maguknak; továbbá viszonylag alacsony és bizonytalan jövedelemmel rendelkeznek. Ahhoz, hogy jobban megértsük a jelenséget, és ne tévesszük össze a szakképzetlen munkások korábban is létező, bizonytalanabb munkaerőpiaci státuszával, Standing olyan példákkal szemlélteti ezt, amelyek megértetik velünk a jelenség tágabb összefüggéseit és globális gyökereit: például a prekariátusba került, egyik országban diplomázott orvosnak, mérnöknek nincs valódi joga saját foglalkozása gyakorlására, még ha ezek képesítésük alapján nem is különböznek az e joggal rendelkezőktől, vagy nem végezhetnek szakmai gyakorlatot, rezidenciátust másokkal egyenlő jogokkal, vagy prekariátusba taszítanak nőket, akik egy ideig gyermeknevelés miatt kiszorultak a munkaerőpiacról, és a teljes jogú „szakmai kamara"-típusú tagság kritériumait nem teljesítik, kizárva őket a szakmából, olyan önkényesen kötelezővé tett, a gyakorlat korszerűségét megkövetelő vizsgák révén, melyek látszólag az a célja, hogy elavult tudással, ismeretekkel rendelkezők ne jussanak munkához a szakmában (Standing, 2012: 588–608). Ez a jelenség különösen a fiatalokat sújtja világszerte, így a romániai magyar fiatalok sem kivételek ezalól. A prekariátus jelenség erdélyi, kárpát-medencei viszonyokra való alkalmazására már Csata Zsombor vállalkozott korábbi kutatásokra alapozva (Csata, 2017) Az erdélyi települések lakói castellsi értelemben eltérő mértékben kapcsolódtak be a globális hálózati világba és gazdaságba. Amíg például a kolozsvári, temesvári, nagyszebeni fiatalok a globális csomópontokban élnek, addig egyes tradicionális vidékek lakói a Mezőségen, Szatmárban vagy Székelyföld egyes vidékein a castellsi „negyedik világ"-hoz sorolhatók, akiket még ki sem zsákmányolnak, egyszerűen nincs szükség rájuk. Ilyen viszonyként értelmezhetők az Erdélyben is számos vidéken fellelhető háztáji gazdaságok, amelyeknek fenntartóit a „túlélő mezőgazdaságnak" nevezik, akik főleg saját használatra termelnek, és nem kapcsolódtak be a piaci értékesítés egyre globálisabban működő rendszerébe.

A könyvben leírt különböző elemzések alapján körvonalazható, hogy 2001. és 2016. évek által határolt másfél-két évtizedben a romániai, erdélyi társadalom és gazdaság globalizálódott, „európaiasodott", e jelenség minden pozitívumával és árnyoldalával egyetemben. Ennek következtében az erdélyi és általában a Kárpát-medencei magyar (és más) ifjúság egy változó társadalomszerkezet új jellemzőivel, (át)alakuló egyenlőtlenségeivel kellett és kell szembenézzen, amelyben a régi és új egyenlőtlenségek együtt élnek, de súlyuk, mértékük változik: a kolozsvári, temesvári IT-iparban és más, jól fizetett szakmákban dolgozó, magas képzettségű szakértők az európai társaikkal versenyeznek a béralku során, kulturális-szabadidős és anyagi fogyasztási mintáik, értékrendjük, digitális státuszuk, párkapcsolati döntéseik is egyre inkább globális összehasonlításban értelmezhetők. Ezzel szemben a túlélésre berendezkedett, szegénységgel küszködő, vidéki vagy városszéli szegénytelepek fiataljai más kihívásokkal kell szembe nézzenek és elboldoguljanak, a változó esélyegyenlőt-

lenségek hátrányos oldalaival próbálnak megbirkózni, így a munkanélküliséggel, a szociális támogatási rendszerek útvesztőivel és a bizonytalan munkaerőpiaci helyzetükkel számolva, nemenként eltérő kihívásokkal tarkítva (lásd Geambașu 2014), hacsak el nem vándorolnak. Miközben a gyermekvállalás terheivel is gyakrabban meg kell birkózzanak, mint a gyermekvállalást későbbre halasztó, vagy szingli életformát választó magas iskolázottságú és jövedelmű kortársaik. De a szabadidős-kulturális fogyasztás is globalizálódott, és növekedtek az egyenlőtlenségek. Amíg az előnyösebb társadalmi származású és helyzetű fiatalok a globális szórakoztatóiparba bekapcsolódott Untold, Electric Castle vagy Sziget-fesztivál vendégeiként szórakoznak a nyári szünet idején (Ercsei és mtsai., 2017), kombinálva ezt külföldi nyaralással és/vagy fesztiválozással, a kevésbé szerencsés helyre, hátrányos helyzetű családba született kortársaiknak még szabadságra menni sem sikerül. A vizsgált időszakban bekövetkezett regionális, etnopolitikai és nemzetpolitikai változások a kisebbségben élő, erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitását, attitűdjeit is átformálták. Az idegenekkel és más etnikai csoportokkal szembeni negatív attitűdök szerkezetének változását, azok erősödésének mechanizmusait is vizsgáltuk, valamint az idegenellenességben nagyobb szerepet játszó tényezőket is megpróbáltuk beazonosítani.

A teljesség igénye nélkül összefoglaltuk, hogy e kötet fejezeteit képező tanulmányokban milyen fő kutatási kérdésekre kerestünk válaszokat:

- Milyen változások történtek 2001 és 2016 között a fiatalok társadalomszerkezeti viszonyaiban (foglalkozásszerkezet, iskolázottság és munkába állás, anyagi-vagyoni helyzet, társadalmi háttér hatása)? Milyen tényezők hatottak inkább az anyagi helyzet (elszegényedés/meggazdagodás) változására ebben az időszakban?
- A Castells-féle (1996) hálózati társadalom kialakulásának tézisét véve alapul, hol helyezkednek el a fiatalok a hálózat „csomópontjai"-tól a „fekete lyukak"-ig? A globalizált nagyvárosok, megyeszékhelyek és a falusi fiatalok életkörülményei közötti kontrasztok hogyan jelennek meg a regionális és településszerkezeti kontextusban?
- Milyen mértékben változtak a magyar fiatalok iskolai mobilitási mintái Erdélyben? A vezető és szellemi foglalkozási osztályokba való bekerüléshez szükséges felsőfokú iskolai végzettség elérésében változott-e a családi származás hatása, és ha igen, milyen irányban?
- Miként gondolkodnak a fiatalok alapvető, családhoz és párkapcsolatokhoz kapcsolódó kérdésekről? Nőtt-e a házasságon alapuló családok előfordulása az erdélyi magyar fiatalok populációján belül, és melyek az egyes viselkedésformák társadalmi-gazdasági meghatározói?
- Milyen társadalmi, gazdasági vagy egyéb tényezők járulnak hozzá a munkaerőpiaci sikerességhez, hogyan hat erre a gyermekvállalás, -tervezés? Milyen mértékben és mely csoportokra jellemző az az elképzelés, hogy a gyermekvállalás szakmai-anyagi áldozatot kíván?
- Hogyan hatottak az elmúlt évtizedek nemzetpolitikai változásai az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitására, csoportattitűdjeire, milyen fő változások figyelhetők meg

a fiatalok magyarságtudatának megnyilvánulásában, milyen tényezők magyarázzák a csoportattitűdöket, főleg az idegenellenesség változását, növekedését?
- Hogyan változott a fiatalok vallásossága Erdélyben az elmúlt évtizedekben?
- Milyen változások figyelhetők meg az erdélyi magyar fiatalok értékorientációjában 2001 és 2016 között?
- Milyen fogyasztói stílusokat határozhatunk meg, milyen tényezők befolyásolják az erdélyi magyar fiatalok kulturális fogyasztását?
- Hogyan függ össze a fiatalok szervezeti részvétele a közéleti aktivitással, politikai és közéleti érdeklődéssel?
- Hogyan változtak a fiatalok informálódási szokásai, mintái a vizsgált időszakban, illetve milyen médiaeszközökkel rendelkeznek?
- Milyen digitális egyenlőtlenségek jellemzők az erdélyi fiatalok körében, és milyen meghatározó tényezőit lehet beazonosítani?

Szeretnénk ezúton is megköszönni Csata Zsombornak, Csepeli Györgynek, Czire Szabolcsnak, Eranus Elizának, Gergely Orsolyának, Kapitány Balázsnak és Székely Leventének a kézirat véglegesítésében nyújtott szakmai lektori segítséget.

Reméljük, hogy e kötet olvasói izgalmasnak, értékesnek találják a tanulmányokban megfogalmazott gondolatokat, eredményeket, és a felvetett kutatási kérdésekre választ kapnak.

VERES VALÉR

Szakirodalom

Beck, U. (1997 [1983]). Túl renden és osztályon? In R. Angelusz (szerk.). *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok* (418–468. o.). Új Mandátum.

Beck, U. (2005). *Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – Válaszok a globalizációra*. Belvedere Meridionale.

Beck, U. (2003 [1986]). *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég.

Benedek, J., Kocsziszky, Gy., & Veresné Somosi, M. (2018). Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: technológiai innovációtól társadalmi innovációig. *Erdélyi Társadalom*, *16*(1), 11–30. https://doi.org/10.17177/77171.206

Castells, M. (1996). The rise of the network society. (The information age: economy, society and culture. Vol. 1.) Blackwell Publishers.

Chisholm, L. (1993). *Élesebb lencse vagy új kamera? Ifjúságkutatás, ifjúság és társadalmi változás Nagy-Britanniában. A kutatás jelenlegi állása és megalapozott feltételezések a gyermekkorról és az ifjúságról.* In K. Gábor (szerk.). *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái* (49–70. o.). Ifjúságkutató Műhely.

Csata, Zs. (2017). Helyzetkép a határon túli magyar fiatalok munkaerőpiaci és gazdasági helyzetéről. In A. Papp Z. (szerk.). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok, a GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (367–390. o.). MCC – MTA TK Kisebbségkutató Intézet.

Ercsei, K., Kiss, Z., Plugor, R., Szabó, J., & Veres, V. (2017). Patterns of Leisure-Time Activities in the Context of a Youth Festival in Romania. In Zs. Benkő, I. Modi, K. Tarkó (szerk.). *Leisure, Health and Well-Being* (187–227. o.). Springer International Publishing.

Gábor, K., & Veres, V. (szerk.) (2005). A *perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után*. Belvedere Kiadó – Max Weber Társadalomkutató Alapítvány.

Gábor, K. Veres, V. (2011). Ifjúsági korszakváltás Kelet-Európában. Az erdélyi magyar fiatalok helyzete. In T. Kiss & G. Barna (szerk.). *Erdélyi magyar fiatalok. Összehasonlító elemzés* (37–53. o.). ISPMN–Kriterion.

Geambașu R. (2014). Részidős: félmunkás? A női részmunkaidős foglalkoztatás főbb narratívái. *Erdélyi Társadalom 12*(1), 73–101. (https://www.erdelyitarsadalom.ro/files/et23/et-bbu-23-04.pdf)

Kiss, T., & Barna, G. (szerk.) (2011). *Erdélyi magyar fiatalok. Összehasonlító elemzés.* ISPMN–Kriterion.

Papp Z., A. (szerk.) (2017). *Változó kisebbség. Kárpát medencei magyar fiatalok.* MCC TA – MTA TK KI.

Standing, G. (2012). The Precariat: from denizens to citizens? *Polity*, *44*(4), 588–608.

Székely L. (szerk.) (2018). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016.* Enigma Kiadó.

Veres, V. (szerk.) (2000). *Nemzeti vagy nemzedéki integráció? Erdélyi középiskolások átalakulásban*. Új Mandátum.

Veres, V., & Papp Z., A. (szerk.) (2012). *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Veres, V., & Ruff, T. (2018). Kötődések – identitás. In L. Székely (szerk.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (389–435. o.). Enigma Kiadó.

Wallerstein, I. (1991). *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge University Press. (Magyarul: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. L'Harmattan Kiadó, 2010.)

Zinnecker, Jürgen (1993). A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In K. Gábor (szerk.). *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái.* Ifjúságkutató Műhely.

1

VERES VALÉR

Az erdélyi magyar ifjúság társadalomszerkezetének és iskolai mobilitásának változásai (2001–2016)

E fejezet két fő problémakörre koncentrál. Az első alfejezetben az erdélyi magyar 15–29 éves fiatalok társadalomszerkezetben elfoglalt helyét, társadalmi rétegződésének változásait vizsgáltuk. A társadalmi átrétegződés formáit vizsgáltuk meg különböző mutatók szerint a fiatalok körében, és azon belül az anyagi-vagyoni helyzetet, a társadalmi meghatározottságok változását, annak egyenlőtlenségeit jártuk körül két időpontban, a 2001. és 2016. évi adatokon.

A második alfejezetben, néhány korábbi nemzetközi és hazai kutatás eredményeinek felvázolását követően a társadalmi mobilitás és az iskola viszonyára koncentrálunk, vizsgálva az iskolai mobilitás társadalmi hátterének változásait és a magasabb iskolázottság megszerzésének társadalmi determinánsait, valamint az abban bekövetkező változásokat a vizsgált tizenöt év során.

1.1. A fiatalok társadalomszerkezetének és anyagi-vagyoni helyzetének változásai Erdélyben

Társadalomszerkezet és rétegződés: elmélet és kutatási kérdések

Az utóbbi évtizedekben a rétegződési szakirodalomban felvetődnek olyan kérdések, hogy a hagyományos foglalkozás-, iskolázottság- és jövedelemalapú megközelítések mennyire alkalmasak a 21. századi posztindusztriális társadalmi sajátosságok, egyenlőtlenségek vizsgálatára. Wright (2005) összefoglaló kötetében a téma több, különböző paradigmát követő világhírű képviselője fejtette ki véleményét. A neoweberiánus megközelítést képviselő Breen (2005) felveti, hogy egy olyan viszonylag kevés foglalkozási csoportot tartalmazó sémában, mint az EGP-féle, meg lehet-e ragadni a foglalkozási pozíciók közötti azon különbségeket, amelyek meghatározzák a pozíciókat betöltők életesélyeinek eltéréseit. Egy lehetséges válasza erre az, hogy a neoweberiánus osztályon belüli életesély-különbségek nagyrészt több – foglalkozási helyzettől független – egyéni és társadalmi strukturális tényezőtől függenek. Másrészt a foglalkozásoknak az EGP-sémába való besorolása az iskolázottsági szint és a tipikus alkalmazási viszony szerint történt (Breen, 2005: 44). Egy másik vizsgálat alapján

arra mutattak rá, hogy a szülői foglalkozási osztályhelyzet szerepe nem csökkent a státuselérés folyamatában (Breen & Goldthorpe, 2001), tehát a „régi problémák" új köntösben jelentkeznek. Shavit és Blossfeld (1993) is közvetve megerősíti felvetésünket, a foglalkozásalapú rétegződés aktualitását illetően, mivel rámutattak, hogy a szülők foglalkozási osztályhelyzete továbbra is fontos meghatározója a gyermekek iskolai teljesítményének és az iskolai életútjának, de a hangsúly a szülői iskolázottság szerepére került. Ezen kérdés kapcsán kialakult nemzetközi szakmai vitára a második alfejezetben visszatérünk. A neodurkheimiánus rétegződési irányzat képviselői, Grusky és Galescu a klasszikus „nagy" osztálykategóriák magyarázóerejének az eredeti foglalkozási pozíciókhoz képest való gyengébb magyarázóerejére mutatnak rá, bár beismerik, hogy empirikusan nem tesztelték, és korlátozott lehetőségeik vannak a részletesebb foglalkozási csoportok szerinti elemzésekre. De ők sem elvetni szeretnék ezeket a korábbi rétegződési sémákat, inkább javítani, vizsgálva a konzisztenciájukat a különböző dimenziókban (attitűdök, fogyasztási szokások, életesélyek, életstílus) (Grusky & Galescu, 2005: 79–80), ahogy egyébként mi is tettük egy korábbi kutatás során (Veres, 2014).

A fiatalok társadalomszerkezetben elfoglalt helyének vizsgálata a felvetett elméleti problémák mellett még amiatt is nehézségekkel jár, mert egyrészt a fiatalok egy része még tanul, másrészt, akik már beléptek a munkaerőpiacra, azok sok esetben csupán az első munkahelyükön betöltött pozícióban dolgoznak, amely több esetben még nem a szakképzettségüknek megfelelő munka. Ezért a fiatalok helyzetét túlnyomórészt a szülők társadalmi pozíciói mentén elemezzük. Ám a szülők rétegződési besorolása sem problémamentes, mert nem ők voltak közvetlenül megkérdezve, egyesek egyik vagy mindkét szülője már nem él, vagy nem ismeri, nincs kapcsolatban vele, ezért az adathiány komoly akadályt képez ilyen esetekben.

Erdély és általában véve a Kárpát-medence fiataljainak társadalmi pozícióit, életkörülményeinek és iskolai esélyeinek a változását egy korábbi írásunkban vizsgáltuk (Gábor & Veres, 2005), amint a könyv bevezetőjében olvasható, az 1989/90. évi rendszerváltás után elinduló politikai és gazdasági átmenetet a cetrum-periféria elmélet fogalmaival próbáltuk leírni, ami társadalomszerkezet és mobilitás szempontjából úgy volt értelmezhető, hogy a Kárpát-medence és általában Kelet-Közép-Európa azon része, amely az euroatlanti integrációs folyamatba bekapcsolódott, fokozatosan a „centrumba" került, azaz a centrumországok ifjúságára jellemző lehetőségek és problémák kihívásaival kell szembenézzen. A 21. század elejétől kezdődően viszont erdélyi viszonylatban is a társadalomszerkezetet és annak működését inkább a Castells-féle (1996) globális hálózatelmélet fogalmaival keretezzük. Romániában az EU-csatlakozással kialakult gazdasági és társadalmi változások bekapcsolták az országot a globális hálózati világba, de nem egységesen, hanem „darabjaira" szedve, településenként, regionálisan és társadalmi rétegek, csoportok szempontjából eltérő módon. A nagyvárosaink egy része globális nagyvárossá vált, és ennek az előnyeit élvezhetik a globális elitbe vagy a sokat vitatott középosztályba emelkedő hazai fiatalok vagy középkorúak, akik a népesség egy kisebb részét képezik, még a nagyvárosokban is (lásd Utasi, 2000; Urse, 2004). A fiatalok egy további jelentős része még ugyancsak beletartozik a globális

hálózati térbe, azonban a rurális környezetben, nagyvárosoktól távolabb élő erdélyi fiatalok jelentős része a castellsi értelemben vett „helyek terében" él, ők kimaradtak a globális áramlatokból, és végül egy kisebb, de nem jelentéktelen része az erdélyi fiataloknak a leszakadt, kilátások nélküli viszonyok között él, az ő társadalmi közegüket Castells a „fekete lyukak" fogalmával írta le.

A Castells-féle elméleti megközelítés előtérbe helyezi a lakhely típusának és a regionális tagoltságnak a szerepét a társadalomszerkezetben. Míg például a temesvári, kolozsvári, nagyváradi, nagyszebeni fiatalok a globális hálózati társadalom „csomópontjaiban" élnek, addig a hagyományos falusi vidékek lakói, a Kalotaszeg eldugottabb falvaiban, a Mezőségen, Szatmárban vagy Székelyföld egyes vidékein a castellsi „helyek terében" vagy a „fekete lyukakban" élnek, amelyek a „negyedik világ"-ot képezik, az ide tartozókat Castells (1996) szerint még ki sem zsákmányolják, egyszerűen nincs szükség rájuk a globális világtársadalomban. Vagy a háztáji gazdaságból szűkösen megélő gazdálkodók, akiknek a termékeire alig vagy egyáltalán nincs szükség a globális élelmiszerpiacon (lásd Veres, 2014), a hálózati világból kimaradó világ részei. A castellsi hálózati áramlásokból kimaradók a „helyek terében" élnek. A „fekete lyukak" olyan társadalmi közeget jelentenek, ahol az ott élők teljesen leszakadtak, kiszolgáltatottak. Az ide tartozó fiatalok számára ezek a viszonyok a globalizált világnak az árnyoldalait jelentik. Itt nem csupán a hátrányos helyzetű, mélyszegénységben lévő romatelepek fiataljaira gondolunk, amely viszonyok például Székelyföldön is jelen vannak (lásd Veres és mtsai., 2017; Horváth, 2017), hanem az újabb szakirodalomban a prekariátus fogalmával leírt jelenségre is. A globalizált piacgazdaságok elterjedésével magyarázhatjuk annak az új kategóriának a megjelenését is, amelyet a prekariátus fogalmával írhatunk le. A prekariátus olyan osztály, amely dinamikus változásban van, a globális piaci rendszer ugyanis a legtöbb munkavállalótól rugalmasságot vár el, és ezáltal a bizonytalan helyzethez való szocializációt is feltételezi. A prekariátus tagjai rövid távú vagy ideiglenes munkákat végző dolgozók, nagy részük fiatal, akiknek munkáját nem védik azok a jogok, amelyeket a munkavállalók a jóléti állam virágzásának időszakában vívtak ki (Standing, 2012: 588–608). Az erdélyi (és más országokbeli) magyar ifjúság munkaerőpiaci helyzetét a prekariátuselmélet keretezésével, egy korábbi, 2015. évi GeneZYs 2015 kutatás alapján Csata Zs. vizsgálta. Rámutatott, hogy az alulfoglalkoztatottság által közelíthetjük meg Erdélyben a prekariátus jelenségét, és logisztikus regresszióelemzéssel kimutatta, hogy Erdélyben a tanulmányaikat befejezett magyar fiatalok körében az általános iskolát végzettek hetven százaléka a hátrányos helyzetűek közé sorolható. A szakképzettség nélküli, alacsony iskolázottságú fiataloknak kilencszer, a vidéken élőknek háromszor, míg a húsz év alatti, iskolarendszerből már kikerült fiataloknak négyszer akkora esélyük van, hogy prekárius munkapiaci helyzetbe kerüljenek, mint az egyetemet végzett/városi/25–29 éves fiataloknak (Csata, 2017: 376).

Térségünk integrálása az Európai Unióba a globalizáció egy másik aspektusát hozta magával. Ezt Beck (2003) globalizáció-, individualizációs és rizikótársadalom-elméletével közelíthetjük meg, miszerint 2001 után fokozatosan mind nagyobb mértékben individualizá-

lódtak a fiatalok életútjai a Kárpát-medencében, ám a globalizálódó rizikótársadalom viszonyai között Beck szerint a fiatalok számára a lehetőségek tárháza áll rendelkezésre életcéljaik megvalósítására, de ezek nem járnak kockázatok nélkül. Az individualizálódott életutak közül a progresszív individualizáció az, amely a társadalmi sikerességhez vezet, de ott van a regresszív individualizáció alternatívája is, amikor a problémák egyéni „csomagjával" kell megküzdeniük, és végül lehetőségként még választhatják az alternatív individualizációs életút kombinációit, miközben a társadalmi származás segítőcsatornái és a visszahúzó erői is gyengültek a fiatalok életútjának alakulásában.

A 2001 és 2016 közötti időszakban tehát az erdélyi gazdaság globalizálódásával, európaiasodásával párhuzamosan, Erdély és általában a Kárpát-medence magyar (és más) ifjúsága egy változó társadalomszerkezetbe való belépéssel, beépüléssel kellett szembenézzen, amelyben a korábbi lokális egyenlőtlenségek globális méretűvé nőtték ki magukat: míg a kolozsvári IT-iparban dolgozók az európai társaikkal versenyeznek a béralku során, addig a túlélésre berendezkedett kisfalvak, szegénytelepek fiataljai, hacsak el nem vándorolnak, akkor a szűkkeblű, 2001 óta a minimálbér növekedési ütemétől jócskán elmaradt (lásd Popescu és mtsai., 2016; Raț és mtsai., 2019) szociális juttatásokból „gazdálkodik", pontosabban nyomorog, egy részük már szülőként. A kihívások, nehézségek és a lehetőségek szélesedő tárházában eligazodva kell tehát az erdélyi magyar fiatalok megtalálják a helyüket a társadalomszerkezetben, azáltal, hogy megválasztják és befejezik az iskolai pályájukat, munkát vállalnak, kiépítenek egy anyagi egzisztenciát, párkapcsolatokat építenek ki, és összehangolják mindezeket az életterveket.

A továbbiakban ebben az alfejezetben az empirikus elemzés során a következő kutatási kérdésekre kerestük a választ:

- Hogyan változott meg a fiatalok társadalmi helyzete, a foglalkozásszerkezettől az anyagi helyzetig, 2001 és 2016 között?
- A Castells-féle (1996) hálózati társadalom kialakulásának tézisét véve alapul, hol helyezkednek el az erdélyi fiatalok a hálózat „csomópontjai"-tól a „fekete lyukak"-ig, és milyen kategóriákkal hozhatók összefüggésbe? A globalizált nagyvárosok, megyeszékhelyek és a falusi fiatalok életkörülményei közötti kontrasztok hogyan jelennek meg?

A felvetett kutatási kérdések megválaszolásához először néhány módszertani szempontot ismertetünk a társadalomszerkezet és a foglalkozási rétegződés vizsgálatát illetően, ehhez kapcsolódóan kétváltozós elemzésekkel megvizsgáljuk a fiatalok társadalmi szerkezetbeli változásait, átrétegződését 2001 és 2016 között. Ezt követően a dolgozó fiatalok foglalkozási státuscsoportjainak jellemzésére és a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatára kerül sor anyagi helyzet szerint, régiónként. Végül két- és többváltozós statisztikai modellek alapján vizsgáltuk a jobb anyagi helyzet elérésének társadalmi determinánsait és időbeli változásukat a 2001 és 2016 közötti időszakban.

A fiatalok társadalmi szerkezetben elfoglalt helyének vizsgálatában három fő megközelítést próbáltunk meg összeegyeztetni. Egyrészt a neoweberiánus alapozású megközelítés keretében a foglalkozási és munkaerőpiaci szerkezetre, másrészt az anyagi helyzetre, iskolá-

zottságra, szubjektív helyzetértékelésre helyeztük a hangsúlyt, de a vizsgált népesség életkori sajátosságai, valamint a kérdőívek adta korlátok miatt a hangsúly a foglalkozási és iskolázottsági szerkezet változásaira került. A foglalkozási rétegződés vizsgálatában szem előtt tartottuk az EGP-séma kialakításának szempontjait, legalábbis amit az adataink lehetővé tettek belőle (Erikson & Goldthorpe, 1992; Goldthorpe, 2000), automatikus alkalmazása nehézségekkel járt (a munkaviszony jellegének mérése, a „szolgáltató" osztály kis mérete stb.). A fiatalok esetében a teljes társadalmi helyzetet (*soziale lage,* Hradil, 1987) is megpróbáltuk vizsgálni az inaktív kategóriákkal együtt, főleg a tanuló fiatalokra való tekintettel. A magyar szociológiai hagyományból az Andorka-féle rétegződési sémát tudtuk leginkább kiindulópontként venni, amely a korábbi munkajellegcsoportokra épülve, a piaci viszonyokra adaptálva modellezte a foglalkozási rétegződést. A foglalkozási rétegződési modell szintézisét és továbbfejlesztését a Bukodi Erzsébet-féle, a 2001-es magyar népszámlálás feldolgozásakor kialakított rétegződési sémában találhatjuk meg (Bukodi & Záhonyi, 2004; Bukodi, 2006), amely a foglalkozások aggregálásakor mind az EGP-sémát, mind pedig az Andorka-féle (1996) hagyományokat felhasználta (lásd még Spéder, 2000, 2002; Kapitány & Spéder, 2004; Monostori & Veres, 2009; Veres, 2014).

A lentebb használt foglalkozási státuscsoportok empirikus kialakításakor a kiindulópontunk a tanulmányaikat befejezett fiatalok esetében két fő kérdés volt, az egyik a(z utolsó) foglalkozás, a másik a munkaerőpiacon betöltött pozíció, azaz hogy alkalmazott, vállalkozás tulajdonosa, önálló vállalkozó, mezőgazdasági gazdálkodó stb.

Az utolsó foglalkozás esetében külön rögzítve volt a 2016. évi kérdőívben, hogy fizikai vagy szellemi munkát végeznek, és a következő kategóriák voltak elkülönítve: Fizikai: 1 – mezőgazdasági fizikai munkás, 2 – segédmunkás (nem mezőgazdasági), 3 – betanított munkás (nem mezőgazdasági), 4 – szakmunkás (nem mezőgazdasági), 5 – közvetlen termelésirányító (pl. művezető). Szellemi: 6 – egyéb (diplomához nem kötött) szellemi, 7 – beosztott diplomás. Vezetők: 8 – alsó vezető (osztályvezető alatt), 9 – középszintű vezető (osztályvezető), 10 – felső vezető (osztályvezető fölött). Továbbá figyelembe vettük az iskolázottságot, amikor a diplomás beosztott és az „egyéb szellemi" kategóriákat elkülönítettük, valamint amikor a szakmunkás és a betanított és segédmunkás (szakképzetlen) kategóriákat kialakítottuk. Az így kialakított foglalkozási státushelyzet a következő kategóriákat foglalja magába:

Vállalkozó, vezető, beosztott diplomás, önálló (vállalkozó, iparos), egyéb (diplomához nem kötött) rutin szellemi, közvetlen termelésirányító (pl. mester, technikus), szakmunkás (nem mezőgazdasági), betanított és segédmunkás, mezőgazdasági fizikai munkás, gazdálkodó, munkanélküli (és egyéb, aki nem dolgozik és nem is tanul), tanul, ismeretlen helyzetű.

Sajnálatos módon, a 2001. évi Mozaik ifjúságkutatás során gazdaságilag aktív fiatalok foglalkozását nem kérdezték meg annyira részletesen, így a beosztottak között a szellemi és fizikai munkát végzők elkülönítése csak utólagosan, átkódolással volt megtehető, és nem teljesen sikerült a 2016. évi kategóriákkal összehasonlíthatóvá tenni (lásd még Veres, 2005).

A fiatalok társadalmi átrétegződése, 2001–2016

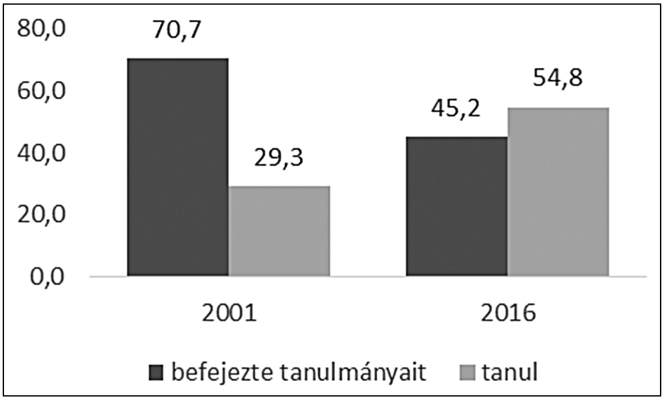
A fiatalok társadalomszerkezetben elfoglalt helyét vizsgálva, először a munkaerőpiaci pozíciót és tanulmányi helyzetet vizsgáltuk. A korábbi vizsgálatokból is láttuk, hogy viszonylag nagy számban vannak olyanok, akik egyszerre aktívak a munkaerőpiacon és tanulnak is (Veres & Papp, 2016), ezért az éles elhatárolások ideje lejárt.

Az erdélyi magyar fiatalok munkaerőpiaci pozícióinak elemzését ebben a részben csupán a társadalomszerkezetben elfoglalt helyük változása szempontjából vizsgáljuk a 2001. és 2016. évi felmérések tükrében (lásd még a 2. fejezetet). Ahhoz, hogy megértsük az erdélyi magyar fiataloknak a teljes román társadalom szerkezetében elfoglalt helyét, tegyünk egy kis kitekintőt a romániai kontextusra és ennek időbeli alakulására. Egy korábban megjelent írás részletesen tárgyalja ezt a kérdést: Csata (2017) tanulmányából több fontos dolgot megtudhatunk. A román és a romániai magyar, 15–29 éves fiatalok munkaerőpiaci viszonyait 2002 és 2012 közötti időszakban vizsgálta, a rendelkezésre álló LFS (Labour Force Survey) adatai alapján. Rámutat arra, hogy a gazdasági aktivitás tekintetében a román és magyar nemzetiségű fiatalok között nem látványosak, de szignifikánsak az eltérések, 2012-ben a 15–29 éves román fiatalok 43,6 százaléka tanul, és 38,9 százaléka dolgozik, míg a romániai magyar fiatalok esetén a tanulók aránya 35,9 százalék, a dolgozók aránya 43,6 százalék. A munkanélküliség mértékében viszont nem voltak kimutatható eltérések, legalábbis a periódus végén (9,3 százalék), 2012-ben (Csata, 2017: 379). Bár a bővülő expanzió következtében még növekedett 2016-ig a tanuló fiatalok aránya az erdélyi magyarok körében, az kétségtelen, hogy 2011–12-ből a romániai népszámlálási adatok is alátámasztják azt, hogy a magyar egyetemi hallgatók aránya elmaradt a korosztályi arányoktól a romániai egyetemistapopuláción belül (5,2 százalék), nem érve el a 6 százalékot (lásd Veres, 2015: 83). Feltételezzük, hogy ez a tendencia, ami a magyar fiatalok felsőoktatásbeli alulreprezentálását illeti, 2016-ban is érvényes volt, de mindenképpen jelentős mértékben bővült a tanuló fiatalok aránya.

Az erdélyi magyar ifjúság 2001. és 2016. évi felméréseit elemezve, máris szembetűnik az első jelentős változás, ami a vizsgált tizenöt év alatt bekövetkezett. Amíg 2001-ben a 15–29 éves fiatalok közül mindössze 29,3 százalék tanult, ez az arány 2016-ban 54,8 százalék volt, a többi befejezte a tanulmányait (lásd 1.1.1. ábra). A két időpont között tartott népszámlálások alapján is kimutatható, hogy 2002 és 2011 novembere között mind a román, mind a romániai magyar fiatalok körében megemelkedett a tanulók aránya. Országos szinten 2011-ben 13 százalékkal többen tanultak a 15–19 évesek, és hét százalékkal többen a 20–24 évesek, öt százalékkal többen pedig a 25–29 éves fiatalok körében, a 2002. évi népszámlálási adatokhoz képest (Veres, 2015: 76). Ezt a tendenciát támasztják alá más romániai ifjúságkutatások is, 2008-ban a 18–24 éves fiatalok körében az oktatási expanzió fokozatosan bontakozott ki, a még tanuló erdélyi magyar fiatalok aránya 48,4 százalék volt, míg 25–29 évesek közül már csak három százalék tanult (Veres, 2011). Tehát, mint korábban megfigyelhettük, 2016-ra az oktatási expanzió a 18–24 éves fiatalok jelentős többségét még bent

tartotta az iskolarendszerben. A 25–29 évesekkel együtt, még ha a mintavételi hibát figyelembe vesszük is, a 15–29 évesek fele tanulói jogviszonnyal rendelkezett (lásd 1.1. ábra).

1.1. ábra. Az erdélyi magyar fiatalok tanulmányi helyzet szerinti eloszlása, 2001, 2016 (%)
N_{2001} = 1946, N_{2016} = 2000

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A fiatalok foglalkozási státushelyzetét elemezve, először is fel kell hívjuk néhány módszertani kérdésre a figyelmet. A nagyszámú foglalkozási válaszkategória miatt a mintavételi hiba mértéke jelentős lehet. Továbbá a két időpontban végzett felmérés során a foglalkozási pozíciókat nem teljesen egyformán mérték/kérdezték meg (vezetők, vállalkozók, önállók besorolása eltér). Mindezek miatt az 1.1.1. táblázat százalékos eltérései fenntartásokkal értelmezhetők.

Amíg a 2016. évi foglalkozási csoportokat egy részletes kérdéssor szerint állítottuk össze, a fentebb röviden ismertetett foglalkozási rétegződési séma szabályai alapján, a 2001. évi foglalkozási kategóriáknál az „alkalmazottak" népes csoportját egyben kérdezték meg. Ezért adekvát összehasonlításokat nem tudunk végezni. Míg a diploma alapján dolgozókat elkülönítettük, a fennmaradók között a szakmunkásképzőt végzetteket és a teljesen szakképzetlen, nyolc általánost végzett fiatalokat is elkülönítettük, a maradék *egyéb rutin munkát végzők* csoportja nem feleltethető meg a 2016. évi *nem fizikai rutin munkát végző* szolgáltatásbeliekkel, bár őket is magába foglalja, de olyan egyéb, érettségizett fiatalokat is, akik ideiglenesen valamilyen betanított munkát végeztek.

Megfigyelhetjük, hogy a tanulmányaikat befejezett fiatalok körében 2001-ben magasabb volt a munkanélküliek és a munkaerőpiacról különféle okokból kiszorulók aránya, mint 2016-ban. Azonban nincsenek illúzióink azzal kapcsolatban, hogy a fiatalok munkaerőpiacra való bekerülése nem vált lényegesen könnyebbé, ugyanis e változás fő oka, hogy az EU-csatlakozást követően a korábban a munkaerőpiacra nem vagy nehezen bekerülő fiatalok jelentős része külföldre vándorolt, főleg Nyugat-Európába, akárcsak a román fiatalok jelentős része (lásd Horváth, 2008; Veres, 2015).

1.1.1. táblázat. A fiatalok társadalmi-munkapiaci helyzet és foglalkozási pozíció szerinti eloszlása, 2001, 2016 (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

A. 2001

Foglalkozási státus	2001		
	Válaszadók száma	Teljes minta (%)	Aktív fiatalok (%)
Vállalkozó, családi vállalkozásban dolgozik	42	2,1	3,6
Beosztott diplomás	146	7,5	12,7
Egyéb rutinmunka (diplomához nem kötött)	299	15,4	26,0
Szakmunkás (nem mezőgazdasági)	264	13,6	23,0
Szakképzetlen (betanított és segédmunkás)	165	8,5	14,4
Gazdálkodó, mezőgazdasági fizikai munkás	72	3,7	6,2
Munkanélküli (és egyéb)	162	8,4	14,1
Összesen aktív	1150	59,2	100,0
Tanul	549	28,2	
Nem válaszolt	245	12,6	
Összesen	1944	100,0	

Forrás: Mozaik2001 (Erdély), saját számítás

B. 2016

Foglalkozási státus	2016		
	Válaszadók száma	Teljes minta (%)	Aktív fiatalok (%)
Vállalkozó, családi vállalkozásban dolgozik, vezető	62	3,1	6,7
Beosztott diplomás	134	6,7	14,7
Önálló	53	2,6	5,7
Egyéb (diplomához nem kötött) rutin szellemi	89	4,5	9,7
Közvetlen termelésirányító (pl. mester, technikus)	16	0,8	1,8
Szakmunkás (nem mezőgazdasági)	174	8,7	18,9
Betanított és segédmunkás	221	11,0	24,1
Gazdálkodó, mezőgazdasági fizikai munkás,	50	2,5	5,4
Munkanélküli (és egyéb)	118	5,9	12,9
Összesen aktív	917	45,8	100,0
Tanul	953	47,7	
Nem válaszolt	130	5,5	
Összesen	2000	100,0	

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A munkaerőpiaci szempontból aktív fiatalok körében 2016-ban 6,7 százalék vállalkozó volt, vagy saját (családi) tulajdonú vállalkozásban dolgozott, közel 15 százalékuk beosztott diplomás, és közel egytizedük (9,7 százalék) diplomához nem kötött, egyéb, rutin szellemi munkát végzett. Sokan dolgoztak viszont betanított és segédmunkásként, ezek egy része is a szolgáltatási szektorban foglalkoztatott, és jó részük még tanult mellette. A gazdaságilag aktív fiatalok kevesebb mint ötöde (19 százalék) volt szakképzett munkás 2016-ban, ezek aránya alacsonyabb néhány százalékkal, mint 2001-ben, amikor 23 százalék volt, de még így is magasnak számít. Ezeknek a soraiban kereshetők elsősorban a prekariátus erdélyi képviselői, valamint a munkanélküliek és (még) nem dolgozó, tanulmányaikat befejezők körében.

A vállalkozók, önállók és a beosztott diplomás fiatalok együttes aránya lényegesen emelkedett tizenöt év alatt, a 2001. évi 16 százalékról 2016-ra elérte a 27 százalékot, ami a formálódó középosztály növekvő súlyát mutatja (lásd 1.1.1. táblázat). Az alacsony beosztású, szolgáltatásokban dolgozó fiatalok aránya is növekedett, ezt külső forrásokkal tudjuk csupán megerősíteni, a LFS 2002. és 2012. évi eredményei alapján a szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók (akik nem sorolódtak az értelmiségiek és szakértők csoportjához) aránya a 15–29 éves romániai magyarok körében 12,5 százalékról 19,7 százalékra emelkedett (Csata, 2017: 380), és ez az állapot 2016-ra sem változhatott meg radikálisan, főleg, hogy a gazdasági válság éveitől távolodó időszakról beszélünk.

Megvizsgáltuk a gazdaságilag aktív fiatalok foglalkozási átrétegződését a régiók, településtípusok, nemek, a korcsoport és az apa iskolázottsága szerint 2001 és 2016 között, és néhány trendszerű változást figyelhetünk meg.

Először is a regionális különbségek időbeli változását vizsgálva, megfigyelhető, hogy a Székelyföldön élő fiatalok 2001-ben alulreprezentáltak voltak mind a vállalkozók, mind a beosztott diplomás értelmiségiek és a rutin foglalkozásúak körében, míg a fizikai munkások és gazdálkodók aránya jóval magasabb volt Erdély többi részéhez képest, bármelyik kisebb régiót is nézzük. Ez a tendencia 2016-ban kismértékben változott: már csak a beosztott diplomások körében voltak alulreprezentálva a székelyföldiek, és a mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya volt magasabb, viszont a vállalkozók, vezetők, önállók vagy a rutin szellemi / nem fizikai dolgozók aránya megegyezett az Erdély többi részén mértekkel. Településtípus szerint 2001-ben a vártaknak megfelelően a magas státusú foglalkozási pozíciók nagymértékben koncentrálódtak a nagyvárosokban, és a legkevésbé a községekben élők körében fordult elő, ahol a gazdálkodók aránya és a fizikai munkásoké kiemelkedő. Ebben a tekintetben is láthatunk kis mértékű pozitív elmozdulást: amíg a nagyvárosokban élő diplomás beosztott fiatalok aránya csak egy százalékkal nőtt, a vidéki fiataloké 6,4-ről 9,4 százalékra, ami közel egyharmadnyi növekedést jelentett (lásd 1.1.2., 1.1.3. táblázatok).

Hasonlóképpen a nemi különbségekben is megfigyelhetünk bizonyos változásokat. Amíg 2001-ben a vállalkozók és a gazdálkodók körében volt jelentős férfitöbbség, azonban a beosztott diplomások vagy munkanélküliek arányosan megoszlanak a nemek között, 2016-ban már jóval több a beosztott diplomás nő, mint férfi, viszont az is megfigyelhető, hogy a munkanélküliek körében és az egyéb nem foglalkoztatott kategóriában a nők felül-

reprezentáltak (23 százalék) a férfiak 6 százalékához képest, de az alacsony esetszámok miatt a munkanélkülieken belüli nemi eloszlás nem feltétlenül érvényes az alapsokaságra (lásd 1.1.2., 1.1.3. táblázatok). Pedig a gyermekvállalás átlagos életkora a vizsgált ifjúsági életszakasz végére csúszott (28–29 év), ezért a fiatal nők túlnyomó többsége még nem vállalt gyereket (mindössze egy százaléknak van gyereke, lásd e kötet 2. fejezetét).

1.1.2. táblázat. A tanulmányaikat befejezett fiatalok foglalkozási státuspozíciói szociodemográfiai változók szerint (régiók, nem, településtípus, korcsoport, apa iskolázottsága), 2001 (N = 1943)

	Foglalkozási státuspozíció							
	Vállalkozó	**Beosztott diplomás (értelmiségi)**	**Egyéb rutinmunka**	**Szakmunkás**	**Szakképzetlen, alkalmi munkás**	**Gazdálkodó**	**Munkanélküli**	**Összes**
Nagyrégiók*								
Székelyföld	2,8	9,0	22,2	28,0	16,7	7,7	13,6	100,0
Erdély többi része	4,5	16,2	29,8	18,1	12,0	4,8	14,6	100,0
Régiók*								
Székelyföld	2,8	9,0	22,2	28,0	16,7	7,7	13,6	100,0
Észak-Erdély	3,3	14,8	38,3	15,8	6,0	4,9	16,9	100,0
Partium	5,1	14,5	25,0	21,1	17,6	5,1	11,7	100,0
Dél-Erdély és Bánság	4,9	21,1	27,5	15,5	9,9	4,2	16,9	100,0
Településtípus*								
Megyeszékhely	4,2	24,0	31,7	16,4	13,4	0	10,3	100,0
Egyéb város	4,1	14,2	34,0	25,4	7,1	0,3	14,8	100,0
Község, falu	2,9	6,4	18,3	24,5	19,4	12,9	15,6	100,0
Nemek*								
Férfi	4,6	12,7	16,9	26,3	17,9	8,0	13,7	100,0
Nő	2,4	12,7	36,4	19,1	10,5	4,3	14,6	100,0
Korcsoport*								
20–24	3,2	7,8	28,9	23,8	17,3	6,7	12,3	100,0
25–29	4,9	20,3	27,3	22,8	10,1	4,0	10,6	100,0
Apa iskolázottsága*								
Általános / szakiskola	2,9	7,1	23,3	28,3	16,4	7,5	14,6	100,0
Líceum, érettségi	5,1	20,5	36,9	10,8	13,1	1,7	11,9	100,0
Felsőfokú végzettség	5,4	51,4	27,0	4,1			12,2	100,0
Összesen	3,4	12,5	25,8	23,6	14,7	6,0	14,0	100,0

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$ szinten szignifikáns összefüggések (khi-négyzet-próba)

Forrás: Mozaik2001 (Erdély), saját számítás

1.1.3. táblázat. A tanulmányaikat befejezett fiatalok foglalkozási státuspozíciói szociodemográfiai változók szerint (régiók, nem, településtípus, korcsoport, apa iskolázottsága), 2016 (N = 2000)

	Foglalkozási státuspozíció								
	Vállalkozó, vezető	**Beosztott diplomás**	**Önálló**	**Egyéb rutin szellemi**	**Szakmunkás**	**Betanított és segédmunkás**	**Mezőg. fizikai, gazdálkodó**	**Munkanélküli (és egyéb)**	**Összes**
Nagyrégiók*									
Székelyföld	6,8	11,3	5,9	9,3	21,7	22,1	8,6	14,4	100,0
Erdély többi része	6,7	17,9	5,5	10,3	19,8	25,7	2,5	11,6	100,0
Erdélyi régiók**									
Székelyföld	6,8	11,3	5,9	9,3	21,7	22,1	8,6	14,4	100,0
Észak-Erdély	74	25,6	3,3	9,9	20,7	19,0	2,5	11,6	100,0
Partium	6,9	12,4	6,6	9,7	19,3	30,3	2,8	12,1	100,0
Dél-Erdély és Bánság	4,7	28,1	4,7	14,1	21,9	17,2	1,6	7,8	100,0
Település típusa**									
Nagyváros	9,1	25,5	5,0	21,4	18,2	12,7	0,5	7,7	100,0
Más város	8,6	17,8	9,2	12,3	12,3	27,6	1,2	11,0	100,0
Község/falu	5,2	9,4	4,9	4,1	24,3	27,5	8,8	15,7	100,0
Nem*									
Férfi	8,2	11,5	5,3	9,2	26,2	25,6	7,7	6,2	100,0
Nő	4,3	19,2	6,2	10,5	12,7	21,9	2,2	23,0	100,0
Korcsoport**									
20–24 éves	5,0	11,0	4,0	8,7	21,3	34,7	6,0	9,3	100,0
25–29 éves	7,3	17,4	6,6	10,8	21,0	18,1	5,2	13,7	100,0
Apa iskolázottsága**									
Általános, szakiskola	5,2	9,2	5,2	6,1	22,2	28,6	7,6	15,8	100,0
Érettségi	6,7	17,5	6,2	12,7	19,7	21,6	4,3	11,3	100,0
Felsőfokú/ diploma	15,2	34,8	6,1	13,6	12,1	13,6		4,5	100,0
Összesen	6,6	14,9	5,7	9,7	20,3	24,3	5,5	12,9	100,0

* p < 0,05, ** p < 0,01 szinten szignifikáns összefüggések (khi-négyzet-próba)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A 2008. évi romániai ifjúságkutatások alapján kimutatható volt, hogy a foglalkozásszerkezetet tekintve a magyar fiatalok alulreprezentáltak a vezető és szellemi, valamint a rutin szellemi és irodai foglalkozásúak körében, akkor közel 10 százalékos volt az eltérés. Viszont az anyagi helyzetre és a fogyasztásra épülő státuszindex szerint nem volt szignifikáns különbség a magyar és a többségi (össznépesség) romániai fiatalok között (Veres, 2011).

A társadalmi reprodukció vonatkozásában is vannak újabb tendenciák. Amíg 2001-ben a vállalkozók szüleinek iskolázottsága nem különbözött lényegesen, a magasabb iskolázottságú szülők gyerekeinek is csak öt százaléka lett vállalkozó, addig 2016-ban már a diplomás szülők gyermekeinek 16 százaléka vállalkozó vagy a család vállalkozásában dolgozik, míg a középfokúnál alacsonyabb végzettségű szülők gyermekeinek csupán az öt százaléka lett vállalkozó, ami viszont a 2001. évi viszonyokhoz képest átlagon felüli.

Anyagi-vagyoni helyzet alakulása társadalmi helyzet és foglalkozási pozíció szerint

A fiatalok anyagi-vagyoni helyzetének alakulását 2001 és 2016 között mind „objektív", mind pedig szubjektív mutatók alapján megvizsgáltuk.

Az anyagi-vagyoni helyzet „objektív" értékelését a 2016. évi adatfelvétel során az egyéni és családi jövedelemmel, valamint az anyagi helyzetet mutató saját lakással, vagyontárgyakkal, pénzmegtakarítással és bizonyos új (internet-előfizetés, kábeltévé) szolgáltatások háztartásban való meglétével mérték. A családi jövedelem kérdésére magas (40 százalék feletti) volt a válaszmegtagadási arány, 2001-ben fel sem volt téve ez a kérdés, ezért ennek részletes vizsgálatára nem fektetünk hangsúlyt. A 2001. évi Mozaik ifjúságkutatás során az anyagi helyzetet még másképp mérték, de itt is vannak információink a lakástulajdonról, valamint akkoriban fontosnak tartott háztartási vagyontárgyak meglétéről, beleértve az autót (és annak életkorát) is. Mindezek miatt a fiatalok anyagi-vagyoni helyzetét a két időpontban csak viszonylagosan tudjuk összehasonlítani, de több módszert is választottunk, ezek eredményeit rendre ismertetjük.

Első lépésben megvizsgáltuk néhány, a fiatalok anyagi-vagyoni helyzetét mutató indikátor alapján, amelyet mindkét adatfelvétel (2001, 2016) során megkérdeztek, azok előfordulási arányait, és elemeztük, majd megvizsgáltuk a fiatalok lakáshelyzetét a lakás tulajdonviszonyai szempontjából, végül egy hasonló szerkezetű, de mégis eltérő anyagi-vagyoni státusindexet hoztunk létre, amellyel megvizsgáljuk a két időpontban a fiatalok helyzetét társadalmi háttér és a fő szociodemográfiai változók szerint.

Ebben az időszakban, 2001 és 2016 között számos mutató szerint lényegesen javult a fiatalok anyagi-vagyoni helyzete. Némiképp kivételt képez a saját lakással rendelkezők aránya, amely nem növekedett számottevően (a 12,8 százalékról 14,5 százalékra való növekedés a mintavételi hibahatáron belül van). Mégis egyéb tekintetben néhány fontos változást figyelhetünk meg, ha a lakásviszonyokat és a fiatalok családjának lakástípusát a társadalmi háttérváltozók alapján megvizsgáljuk. Jóval többen laknak albérletben 2016-ban, ami egyrészt az oktatás expanziójának közvetett hatásával, például a munkahelyi mobilitás növekedésével magyarázható, másrészt az általános anyagi-jövedelmi viszonyok emelkedését is tükrözi, mivel a fiatalok inkább el tudnak költözni a családi házból, még ha első lépésben csak albérletbe is (lásd 1.1.10.A. számú melléklet). A lakóépület jellegét vizsgálva megfigyelhetjük, hogy míg 2001-ben még a megyeszékhelyeken élő fiatalok 62 százaléka élt paneltípusú tömbházban, addig 2016-ban már ezek aránya 44 százalékra csökkent, és meg-

emelkedett a családi (magán)házakban élők aránya 39 százalékra (lásd 1.1.10.B. számú melléklet).

Látható, 2001-ben a fiatalok családjának 42 százalékban volt autója, 2016-ban ez a kérdés nem szerepelt a kérdőívben, de helyette megnéztük, hogy milyen arányban van megtakarított pénzük, és kétharmaduk (66,8%) azt válaszolta, hogy van megtakarítása. Egyébként az országos statisztikákból tudjuk, hogy a háztartások több mint felének van autója 2016-ban (INS, 2020). Számítógépe, laptopja 2001-ben még csak a fiatalok 17 százalékának volt, 2016-ra ez már 73 százalékra emelkedett (lásd 1.1.4. táblázat).

1.1.4. táblázat. Anyagi-vagyoni helyzet fő szociodemográfiai háttérváltozók szerint, 2001, 2016 (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2001				2016				
	Saját lakás	**Saját autó**	**Számítógép, laptop**	**Mobil**	**Saját lakás**	**Megtakarítás**	**Számítógép, laptop**	**Tablet**	**Okostelefon**
Erdélyi régiók*									
Székelyföld	**14,6**	39,1	**15,0**	**21,7**	**14,0**	64,9	**71,6**	**33,4**	94,1
Észak-Erdély	**8,1**	43,6	**21,0**	**28,6**	**10,0**	68,6	**84,4**	**37,5**	96,9
Partium	**12,7**	45,8	**16,7**	**29,9**	**18,5**	69,8	**71,3**	**38,2**	97,0
Dél-Erdély és Bánság	**9,8**	46,1	**22,6**	**40,6**	**8,9**	65,1	**81,9**	**48,7**	94,3
Település típusa*									
Nagyváros	**9,7**	**48,6**	**28,9**	**40,1**	13,2	64,0	**75,9**	36,2	96,2
Más város	**14,8**	**42,2**	**20,2**	**31,7**	14,6	68,5	**82,1**	38,9	96,3
Község/fau	**13,6**	**37,6**	**7,5**	**15,0**	14,8	67,6	**68,2**	35,7	94,5
Nem*									
Férfi	10,1	43,0	**21,2**	**32,4**	13,6	68,4	**70,9**	35,7	94,5
Nő	15,5	41,1	**13,1**	**21,6**	15,1	64,9	**75,8**	37,4	96,3
Korcsoport									
15–19 éves	**1,2**	42,2	**20,5**	**14,1**	**1,1**	67,1	**75,4**	42,9	96,6
20–24 éves	**9,7**	41,9	**16,5**	**32,6**	**6,4**	65,8	**73,6**	32,3	96,9
25–29 éves	**27,5**	42,1	**14,7**	**32,6**	**34,8**	67,5	**64,4**	34,4	92,6
Apa iskolázottsága**									
Általános	18,2	26,6	5,8	13,9	25,9	55,1	59,9	28,3	87,7
Szakiskola	**8,7**	**41,7**	**12,2**	**22,9**	**17,3**	**66,4**	**72,1**	**34,1**	95,7
Érettségi	10,2	**51,9**	**21,1**	**32,2**	**13,1**	**66,6**	**75,6**	**36,1**	95,1
Felsőfokú	12,0	57,2	46,1	47,8	9,0	72,6	83,0	46,6	98,9
Összesen	12,8	42,0	17,1	26,9	14,5	66,8	73,5	36,7	95,3

* p < 0,05, ** p < 0,01 szinten szignifikáns összefüggések (khi-négyzet-próba)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A mobiltelefonnal való ellátottság a vizsgált időszak elején még mindössze 26,9 százalék volt az erdélyi magyar fiatalok körében, ez már 2016-ra gyakorlatilag teljesen általánossá vált az erdélyi fiatalok körében, még a nagyobb értékű okostelefonokkal való ellátottság aránya is 95,3 százalékos volt.

A fiatalok fenti vagyoni eszközökkel való ellátottságát megvizsgáltuk szociodemográfiai és társadalmi háttérváltozók szerint is. A regionális eloszlás különbségei mögött elsősorban a településtípus és az iskolázottság szerinti eltérés indukálta közvetett hatások ötlenek szembe: 2001-ben az Észak-, illetve Dél-Erdélyben és Bánságban élő magyar fiatalok, akik nagy többségükben egyúttal városlakók is, számottevően nagyobb arányban rendelkeznek számítógéppel, laptoppal, mobiltelefonnal vagy autóval, mint a székelyföldi vagy a partiumi magyar fiatalok, és ez a helyzet 2016-ra sem változik lényegesen – annyi megjegyzést teszünk, hogy 2016-ban az okostelefonnal rendelkezők aránya mindenhol 95 százalék körüli volt, így az eltérések régiónként nem szignifikánsak. A saját lakással való rendelkezés indikátora a többi anyagi-vagyoni mutatóktól eltérően viselkedik, itt a csak általános iskolával rendelkező apák gyermekei, a falusi, kisvárosi környezetben élők és a székelyföldiek jóval nagyobb arányban rendelkeznek saját lakással, mint a nagyvárosi, Erdély más részeiben élő fiatalok, ami alighanem a lakások piaci értékével áll összefüggésben (nagyvárosokban sokkal drágábbak, továbbá az iskolázottabb szülők gyermekei is inkább továbbtanultak, egyetemet végeztek vagy egyetemisták, így még kevésbé vásárolhattak maguknak saját lakást). Az várható volt, hogy főleg a 25–29 éves fiatoknak van saját lakása, 2016-ban egyharmaduknak, a 15–19 évesek körében ezek aránya 2016-ban is mindössze 1,1 százalék. Nagy eltérést figyelhetünk meg az erdélyi magyar fiatalok információtechnológiai eszközökkel (számítógép, laptop és tablet) való ellátottságát illetően. Amíg még 2001-ben jelentős, mintegy négyszeres léptékű digitális szakadék volt falu és nagyváros között (7,5/28,9 százalék), addig ez a lemaradás 2016-ra már néhány százalékra zsugorodott a számítógép/laptop (68/75 százalék), a tablet (34/42 százalék) esetében, okostelefonok esetében pedig nem is szignifikáns. Bár a mértéke csökkent, viszont nem egyenlítődött ki az a mutató, amely a szülők (apa) iskolázottságával összefüggésben vizsgálta az információtechnológiai eszközökkel való ellátottság kérdését. E téren egyenlőtlenség mutatkozott az általános iskolával vagy kevesebbel, illetve az egyetemmel rendelkező szülők gyermekeinek helyzetében: 2001-ben a laptoppal vagy számítógéppel való ellátottság mintegy nyolcszoros eltérése (5,8/46 százalék) 2016-ra 33 százalék körüli lemaradásra „csökkent" (59,9/83 százalék). A információtechnológiai eszközökkel való ellátottság kohorsz/korcsoport szerinti különbségei hasonlóan maradtak a vizsgált tizenöt év távlatában, továbbra is a 15–19 éveseknek van a legnagyobb arányban számítógépje, laptopja, tabletje (2016), és a 25–29 éveseknek kisebb arányban, bár, mint korábban láttuk, az ellátottság mértéke minden generációban megnövekedett, és az eltérések nem nagyságrendi jellegűek az életkori csoportok között. A nemek közötti eltéréseket illetően, míg 2001-ben az információtechnológiai eszközökkel való ellátottság a fiúk körében szignifikánsan magasabb volt minden terméknél, addig 2016-ra ez a helyzet nemcsak megszűnt, hanem meg is fordult, a számítógép/laptop birtoklása esetében a lányok előnye szignifikáns (75,8/70 százalék), a többi esetben (tablet, okostelefon) kiegyenlített helyzet

látható (lásd 1.1.4. táblázat). Ez a sajátosság valószínűleg nem az anyagi helyzetre vezethető vissza, hanem az első generációs digitális szakadékra, azaz a a nők számítógép- és digitális-eszköz-használati tudása alacsonyabb volt a férfiakénál, így az ehhez kapcsolódó eszközök vásárlása is tükrözte ezt, ám, mint láthattuk, az eltelt tizenöt év alatt ez a fajta egyenlőtlenség anyagi vonatkozásban megszűnt (egyéb aspektusokról lásd e kötet 7. fejezetét).

A továbbiakban létrehoztunk egy-egy anyagi-vagyoni státusindexet, amellyel megvizsgáltuk a két időpontban a fiatalok anyagi-vagyoni helyzetét társadalmi háttér szerint. Az anyagi-vagyoni helyzet indexét mindkét időpontban hasonló szerkezettel hoztuk létre, de tartalmuk részben eltér. A 2001. évi mutatóból a saját lakást 3-mal súlyozva, az autót (súlyozva a gyártás éve szerint) és a különböző háztartási és használati javak és szolgáltatások meglétének összesített számával mértük (lásd 1.1.5. táblázat). A 2016. évi mutatóban az autó helyett a pénzbeli megtakarítás gyakoriságát (egy éven belül, 0–1-ig terjedő négyfokú skálán mérve) 2-vel súlyozva építettük be, és a használati cikkek és szolgáltatások listája is a korábbitól jelentős részben eltérő volt[1] (a mutatók összetevőiről lásd még 1.1.5. táblázat).

1.1.5. táblázat. Anyagi-vagyoni helyzet indexek összetevői és helyzetértékei, 2001, 2016

Mutatók		2001	2016
		Anyagi-vagyoni helyzet indexe standardizálva[1]	**Anyagi-vagyoni helyzet indexe standardizálva[2]**
Összetevők		3 * saját lakás + autó * autó kora (1–3) + tartós használati cikkek száma: nyaraló, másik lakóingatlan, építési (üres) telek, mélyhűtő/fagyasztóláda, automata mosógép, mosogatógép, színes televízió, parabolaantenna, mobiltelefon, vezetékes telefon, CD-lejátszó, személyi számítógép (PC), motorkerékpár, teherautó, haszonjármű	3 * saját lakás + 2 * megtakarítás + tartós használati cikkek és szolgáltatások száma: bankszámla, bankkártya, életbiztosítás, megtakarított pénz, okostelefon, mobilinternet, számítógép, laptop, tablet, játékkonzol, okosóra
Átlag		0	0
Szórás (standard eltérés)		1,000	1,000
Minimum		–1,795	–3,392
Maximum		3,565	3,188
Kvintilisek	20%	–0,7901	–0,621
	40%	–0,2876	–0,275
	60%	–0,2149	0,071
	80%	–0,8849	0,763
N (valid)		1943	2000

1. COMPUTE = 3 * saját lakás + autó * autókor / 2 + Countk59cikkek (2001)
2. COMPUTE = 3 * saját lakás + 2 * megtakarít + Count(e12_1_4 + i1_2vane) (2016)
Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

1 Megjegyezzük, hogy 2016-ban a kérdőívbe kerülő kérdésekről, itemekről egy tágabb munkacsoport döntött. A 2001-ben felsorolt fogyasztási cikkek nagy része nem azért került ki, mert már nincs használatban (bár ez is előfordult, a megváltozott szabadidőtöltés és technológia miatt, pl. parabolaantenna, vezetékes telefon, CD-lejátszó), hanem mert ebben az időszakban nagy részük elterjedtsége teljesen általánossá vált, nem mutat anyagi-vagyoni differenciálódást (használt hűtőszekrényt, fagyasztóládát vagy színes tévét ingyen vagy nagyon olcsón bárki beszerezhetett már a 2015–2020-as időszakban).

Az anyagi-vagyoni helyzet indexeinek értékei közvetlenül nem összehasonlíthatók, így csupán a standardizált változók alapján kiszámított minimum, maximum és kvintilis értékeket tüntettük fel az alábbi táblázatban tájékoztatásul, a 2001. és 2016. évekre vonatkozó közvetlen összevetésből nem vonhatók le következtetések, de a továbbiakban többváltozós elemzésben felhasználjuk (lásd 1.1.6. táblázat).

A létrehozott új indexet felhasználtuk arra, hogy megvizsgáljuk, a fiatalok milyen szociodemográfiai és társadalmi háttérváltozói hatnak leginkább az anyagi-vagyoni helyzetre, és ebben megfigyelhetünk-e valami időbeli változást. Az elemzést lineáris regresszióelemzéssel végeztük, ahol a függő változóink a fentebb ismertetett anyagi-vagyoni helyzet standardizált indexei voltak, a független változók pedig a következők: életkor, nem (1 – férfi), településtípus (nagyváros–megyeszékhely, rurális lakhely), iskolázottság (elvégzett osztályok száma), apa iskolázottsága (apa – elvégzett osztályok száma), apa fizikai foglalkozású (dummy), család nagysága (testvérek száma), roma származás, munkaerőpiaci helyzet (tanul, munkanélküli és más nem dolgozó, nem is tanuló, dummy). A független változók a két időpontban ugyanúgy voltak mérve, de mint láttuk, a függő változó összetétele nem tudott azonos lenni, ezért a továbbiakban az eltérések értelmezésében óvatosak leszünk.

Az anyagi-vagyoni helyzet indexei alapján a 15–29 éves erdélyi fiatalok anyagi helyzetének magyarázó modellje 2001-ben nagyobb magyarázóerővel bírt, a korrigált R^2 értéke 0,245, míg 2016-ban ennek értéke 0,150 volt. Nem tudjuk, mennyire lehetünk bátrak abban, hogy a közel 10 százaléknyi eltérést a fiatalok anyagi helyzetét meghatározó társadalmi megkötöttségek gyengülésével és az egyéni tényezők, képességek szerepének növekedéseként értelmezzük. Az egyes változók kontrollált regressziós hatását vizsgálva, az életkori hatás hasonló 0,13–0,14. A nemi hovatartozás nem hatott szignifikánsan az anyagi helyzetre egyik időpontban sem. A településtípus esetében a vidéki (rurális) lakhely volt szignifikáns hatású 2001-ben, mégpedig negatívan hatott az anyagi helyzetre. Ez azonban 2016-ra megváltozik, és elveszti szignifikáns jellegét, helyette viszont a nagyvárosi lakhely van enyhén negatív hatással a fiatalok anyagi-vagyoni helyzetére, főleg azért, mert a nagyon erősen differenciálódott lakáspiacon a nagyvárosi lakásvásárlást egyre kevesebben engedhetik meg maguknak. Továbbá a vidéken élő, többségében nagyon rossz anyagi helyzetű roma fiatalok esetét és a nagycsaládos státuszt is kontroll alatt tartottuk a roma és testvérek száma változókkal, amelyek mindkét időpontban szignifikánsak voltak, a szerepük változott kissé (2001-ben erősebb volt a több testvér, 2016-ban a romaság hatása). Az egyéni iskolázottság (elvégzett osztályok száma) hatásának 0,11-ról 0,20-ra való növekedése ugyancsak jelentheti azt, hogy növekedett időben az egyéni képességek, erőfeszítés szerepe a jó anyagi helyzet elérésében, mert ezzel összhangban van az apa iskolázottságának hatása, ami csökkent 2001 és 2016 között, 0,226-ről 0,157-re, és az apa fizikai foglalkozása sem szignifikáns már, a korábbi gyenge, de negatív hatás eltűnik (lásd 1.1.6. táblázat).

1.1.6. táblázat. Anyagi-vagyoni helyzet index társadalmi-demográfiai meghatározottsága, lineáris regressziós modellek, együtthatók, 2001, 2016

	2001		2016	
	B	**Std. Beta**	**B**	**Std. Beta**
(Constant)	–2,089		–2,163	
Életkor	0,033	0,135**	0,033	0,146**
Nem (1 – férfi)	0,028	0,014	0,057	0,029
Lakhely: nagyváros	0,045	0,020	–0,174	–0,079**
Lakhely: rurális	–0,186	–0,093**	–0,082	–0,042
Elvégzett osztályok száma	0,037	0,110**	0,064	0,203**
Apa elvégzett osztályai száma	0,093	0,236**	0,075	0,157**
Apa fizikai (foglalk.)	–0,096	–0,042*	–0,011	–0,006
Testvérek száma	–0,091	–0,113**	–0,062	–0,071**
Roma	–0,470	–0,052**	–0,731	–0,094**
Tanul	0,310	0,143**	–0,027	–0,014
Munkanélküli, nem dolgozik	–0,081	–0,031	–0,121	–0,030
Korrigált (adjusted) R^2		0,245		0,15
N		1944		2000

Függő változók: anyagi-vagyoni helyzet indexe standardizálva
* p < 0,05, ** p < 0,01 szinten szignifikáns értékek (lineáris regressziós standardizált Béta-együtthatók)
Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Bár a 2001. évi felmérésben erről nincs adatunk, 2016-ban megkérdezték a fiatalok családi (háztartási) és egyéni átlagos havi jövedelmét is. Az elsőre a válaszadóknak mindössze fele, a másodikra pedig mintegy 55 százaléka adott érvényes választ. A nagy válaszmegtagadás miatt nem tekinthetjük reprezentatívnak a válaszokat, csupán orientatív jellegűnek. 2016 második felében tehát az erdélyi magyar fiatalok fele által megadott háztartási összjövedelem átlaga 3251 lej (724 euró) volt folyóértéken, és az egyéni bevételük (beleértve munkabér, ösztöndíj, zsebpénz) pedig átlagosan 1093,4 lej (243,5 euró, lásd 1.1.7. táblázat) volt. Összehasonlításul a romániai átlagos havi nettó bér 2016-ban 463 euró volt (folyóértéken, MNB/BNR-árfolyamon, lásd EU, 2020). A hiányos jövedelmi adatok miatt ennél részletesebb elemzésbe nem bocsátkozunk, mivel a fiatalok különböző kategóriái nem feltétlenül arányosan tagadták meg a választ ezekre a kérdésekre.

1.1.7. táblázat. Átlagos havi nettó egyéni és háztartási jövedelmek mutatói (átlag, szórás, kvintilisek, román lej/RON), 2016*

2016		**A háztartás átlagos havi nettó összjövedelme, 2016**	**Egyéni átlagos havi nettó bevétel, 2016**
Átlag		3251,0	1093,4
Kvintilisek	20	2000,0	200,0
	40	2500,0	800,0
	60	3000,0	1200,0
	80	4000,0	1500,0
N	(érvényes)	1000	1104

* Beleértve: a munkabér, ösztöndíj, zsebpénz mellett MINDEN jövedelmet (érték lejben/RON)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Az anyagi helyzet változásának időbeli összehasonlítására a szubjektív jólétre (lásd Hajdu & Hajdu, 2011) vonatkozó kérdések vizsgálata adott a legjobb lehetőséget, ugyanis ezt a kérdést mindkét (a 2001. és 2016. évi) vizsgálat során is megkérdeztek: „Összességében, hogy érzi, Önök anyagilag…: nélkülözések között élnek / gondok nélkül élnek? Az ötértékű skálára adott válaszok alapján összemérhetjük, hogyan változott az erdélyi magyar fiatalok szubjektív jólétérzete tizenöt év alatt. A válaszok lényeges mértékben a jólét felé mozdultak el. A nélkülözők és a hónapról hónapra anyagi gondokkal küszködők aránya 14-ről 3,5 százalékra csökkent, azok aránya, akik éppenhogy kijönnek a jövedelmükből 37-ről 19,5 százalékra csökkent, míg a viszonylagos jólétben élőké (beosztással jól kijönnek) 42-ről 59 százalékra növekedett, és a jólétben, gondok nélkül élők aránya 6-ról 17,9 százalékra növekedett 2001 és 2016 között. A szubjektív anyagi helyzetet megvizsgáltuk a foglalkozási státuspozíciók szerint is. Megfigyelhetjük, hogy 2001-ben a vállalkozók, diplomások, a rutin szellemi dolgozók és a szakmunkások között csak kis, néhányszázalékos eltérés figyelhető meg a jó anyagi helyzetűeknél, miszerint beosztással jól kijönnek (52–40 százalék), addig 2016-ban a diplomások és az önállók körében voltak a legtöbben jó anyagi helyzetben (70 százalék), őket követik elég nagy eltéréssel a vállalkozók (60 százalék), a rutin szellemi dolgozók és a szakmunkások (51,7–53 százalék). A vállalkozók és a vezetők viszont 2016-ban kiugróan magas arányban vannak a kiemelkedő helyzetű, gondok nélkül élők körében (26 százalék), míg a többi, magasabb státuszú kategóriába tartozók körében ezek aránya 19 százalék körül volt, míg 2001-ben ebbe a jóléti kategóriába csak 5–7 százalék tartozott mindegyik státuscsoportból. Tehát az általános életszínvonal növekedésével a társadalmi egyenlőtlenségek is nagyobbá váltak, illetve a foglalkozási státuscsoportok anyagi helyzete közötti különbségek is növekedtek. Lényeges változás történt az alacsonyabb státusú fiatalok körében is, míg 2001-ben a szakképzetlenek és a munkanélküliek mintegy 30 százaléka tartozott a két leghátrányosabb anyagi kategóriába, 2016-ban már csak 5–7 százalékuk sorolta magát ebbe a két, nélkülöző, illetve anyagi gondokkal küzdő csoportba (lásd 1.1.8. táblázat).

1.1.8. táblázat. Anyagi helyzettel való elégedettség, társadalmi helyzet és foglalkozási pozíció szerint, 2001, 2016 (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	Foglalkozási státus	Összességében hogy érzi, Önök anyagilag…					Összes
		Nélkülözések között élnek	**Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak**	**Éppenhogy kijönnek a jövedelmükből**	**Beosztással jól kijönnek**	**Gondok nélkül élnek**	
2001	Vállalkozó	4,8	4,8	31,0	52,4	7,1	100,0
	Beosztott diplomás	1,4	9,6	36,3	47,3	5,5	100,0
	Rutin beosztott	2,7	4,4	43,2	44,9	4,7	100,0
	Szakmunkás (nem mezőgazdasági)	2,7	11,9	40,0	40,4	5,0	100,0
	Szakképzetlen, alkalmi munkás	10,1	19,5	35,2	30,8	4,4	100,0
	Gazdálkodó, mg. dolgozó	1,4	11,6	52,2	26,1	8,7	100,0
	Munkanélküli	10,0	20,0	33,8	33,1	3,1	100,0
	Tanul	1,3	8,0	33,9	47,9	8,9	100,0
Összesen		3,5	10,4	37,5	42,3	6,2	100,0
2016	Vállalkozó, vezető		6,6	6,6	60,7	26,2	100,0
	Beosztott diplomás		0,8	11,5	69,2	18,5	100,0
	Önálló			12,0	70,0	18,0	100,0
	Rutin szellemi (nem fizikai)		2,2	27,0	51,7	19,1	100,0
	Szakmunkás (nem mezőgazdasági)	0,6	1,1	28,2	53,0	17,1	100,0
	Betanított és segédmunkás	1,4	2,8	16,5	62,7	16,5	100,0
	Mg. fizikai, gazdálkodó		6,3	12,5	66,7	14,6	100,0
	Munkanélküli (és egyéb)	0,9	6,1	27,8	47,8	17,4	100,0
Összesen		0,6	2,8	19,5	59,1	17,9	100,0

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Az anyagi helyzettel való elégedettség átlagértékeit megvizsgáltuk régiók, nemek, korcsoport, településtípus, iskolai végezettség és az apa iskolázottsága szerint 2001-ben és 2016-ban is. A nemek és korcsoport szerint nem volt szignifikáns eltérés. Régiók szerint 2001-ben a székelyföldi fiatalok rosszabb anyagi helyzetről számoltak be, mint a többi régiókban, főleg a Partiumban és a Bánságban lakó magyar fiatalok, 2016-ban már ezek az eltérések sem voltak szignifikánsak. A falusi fiatalok 2001. évi rosszabb anyagi helyzete sem mutatható ki a 2016. évi adatokon már. Az apa iskolázottsága szerinti eltérések viszont továbbra is megfigyelhetők, még akkor is, ha a jólét irányába mutató válaszok aránya megnövekedett

mindegyik kategóriában, viszont a fiatalok iskolázottsága szerinti eltérések a szubjektív jólétet illetően már nem szignifikánsak.

A fiatalok anyagi helyzetének vizsgálata kapcsán utolsó mozzanatként röviden áttekintettük, a fiatalok problémáinak sorában hol helyezkedik el az anyagi nehézség, a pénzhiány vagy a szegénység. Azt állapíthatjuk meg, hogy a fiatalok által érzékelt társadalmi problémák Erdélyben lényegesen átrajzolódtak. Amíg 2001-ben majdnem minden harmadik fiatal a munkanélküliséget jelezte legnagyobb problémaként, ebben nem volt Székelyföld és Erdély többi része között szignifikáns eltérés, a második legnagyobb probléma a pénztelenség és az alacsony kereset 15 százalékkal, itt már szignifikáns a különbség, Székelyföldön többen, 18 százalék látta ezt problémának, és ehhez társul a szegénység, létbizonytalanság 7 százalékkal. A kilátástalan jövőt is sokan, 13 százalékuk említi problémaként. Ehhez hozzátehetjük, hogy másodlagos problémaként még megjelenik a lakáshelyzet megoldatlansága, 3-4 százalék említette az alkohol- és drogproblémákat a már említett negatív tényezők mellett. Több más probléma említési aránya 3 százalék körül vagy alatt maradt (lásd 1.1.9.a. táblázat).

Ezzel szemben a 2016. év végén felvett adatok szerint az erdélyi magyar fiatalok már sokkal kisebb arányban, 10 százalék alatt említik a munkanélküliséget, az anyagi nehézségeket és a szegénységet mint elsődleges, legégetőbb problémát, és emellett hangsúlyosabban megjelennek a posztmateriális problémák, mint az alkoholizmus (9 százalék), drogok, kábítószerek elterjedése (öt százalék). A kilátástalanság mint fő probléma már csak a fiatalok négy százalékánál fordul elő, bár további öt százalékuk említette a bizonytalanságot, kiszámíthatatlan jövőt. Ehhez tehetjük hozzá a céltalanságot, nem tudják mit akarnak, ezt hat százalékuk említette. A regionális különbségek inkább a munkanélküliség említésében figyelhetők meg, akárcsak korábban, a székelyföldi fiatalok a munkanélküliség problémáját gyakrabban említették (lásd 1.1.9.b. táblázat).

1.1.9.a. táblázat. Az országban (Románia) az ifjúság legsúlyosabb és második legsúlyosabb problémája, nagyrégiók szerint, 2001 (N = 1943)

Említett problémák	Legsúlyosabb RÉGIÓ		Összes	Második legsúlyosabb RÉGIÓ		Összes
	Székelyföld	Erdély (többi része)		Székelyföld	Erdély (többi része)	
1. **munkanélküliség**	31,4	28,2	29,7	11,8	12,5	12,2
2. lakáshelyzet megoldatlansága	4,7	5,5	5,1	8,1	6,9	7,5
3. **pénztelenség, alacsony keresetek**	18,1	13,2	15,5	18,0	13,8	15,8
4. **szegénység, létbizonytalanság**	7,7	7,7	7,7	11,2	8,3	9,7
5. kábítószer elterjedése	4,2	4,7	4,5	4,3	4,3	4,3
6. alkoholizmus	2,3	2,3	2,3	4,1	3,1	3,5
7. bűnözés	2,4	1,7	2,0	3,6	3,3	3,4
8. kulturálatlanság, igénytelenség	1,8	2,9	2,3	2,5	4,3	3,5
9. **kilátástalan jövő**	12,4	14,7	13,6	10,6	9,7	10,1
10. tanulási lehetőségek beszűkülése (anyagi okok miatt)	3,2	3,1	3,1	1,5	3,3	2,4
11. a család válsága, a családi értékek megrendülése	1,5	0,8	1,1	1,6	1,3	1,5
12. rossz családi körülmények	0,9	1,3	1,1	1,6	2,9	2,3
13. a megfelelő iskolázottság, képzettség hiánya	1,1	0,9	1,0	1,6	1,2	1,4
14. növekvő társadalmi egyenlőtlenségek	1,2	1,2	1,2	2,4	1,7	2,0
15. erkölcsi romlás	2,1	3,1	2,6	3,0	4,4	3,7
16. értéknélküliség	0,8	1,5	1,1	1,3	2,1	1,7
17. céltalanság	2,7	3,8	3,3	4,8	6,3	5,6
18. szórakozási, ismerkedési lehetőségek hiánya	0,3	0,8	0,6	1,6	1,6	1,6
19. anyanyelven való továbbtanulási lehetőségek hiánya	1,3	1,1	1,2	2,5	3,5	3,0
20. elvándorlás	1,5	1,6	1,6	3,4	4,9	4,2
21. egyéb		0,4	0,2	0,1	0,2	0,2
Nem tudja	0,0			0,2	0,5	0,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mozaik2001 (Erdély)

1.1.9.b. táblázat. Az országban (Románia) az ifjúság legégetőbb és második legégetőbb problémája, nagyrégiók szerint, 2016 (N = 2000)

Említett problémák	Elsősorban/legégetőbb RÉGIÓ		Összes	Második legégetőbb RÉGIÓ		Összes
	Erdély (többi része)	Székely-föld		Erdély (többi része)	Székely-föld	
1. **alkohol elterjedése**	9,0	9,3	9,1	6,4	5,8	6,1
2. **anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés**	8,5	6,8	7,6	3,9	8,1	6,0
3. baráti társaságok, közösségek hiánya	1,3	1,6	1,4	1,6	1,3	1,5
4. **bizonytalanság, kiszámíthatatlan jövő**	5,1	4,9	5,0	3,6	4,1	3,9
5. bűnözés	1,8	2,1	1,9	2,2	1,8	2,0
6. **céltalanság, nem tudják, mit akarnak**	7,7	5,4	6,5	4,1	3,9	4,0
7. család válsága, hiánya	1,6	1,2	1,4	1,6	2,4	2,0
8. drogok, kábítószerek elterjedése	5,7	4,9	5,3	5,6	4,1	4,9
9. a fiatalok véleményét nem veszik figyelembe	1,8	1,6	1,7	1,7	1,8	1,8
10. iskolai problémák, tanulási nehézségek	1,9	1,7	1,8	1,8	1,9	1,9
11. elvándorlás, külföldre vándorlás	4,4	4,9	4,6	5,0	6,3	5,7
12. korrupció	2,4	2,0	2,2	4,0	2,3	3,2
13. **kilátástalanság**	3,7	4,6	4,1	3,8	4,5	4,2
14. környezet rossz állapota (rossz levegő, piszok)	0,3	0,2	0,2	0,6	0,7	0,7
15. közlekedési nehézségek	0,2	0,2	0,2	0,5	0,4	0,5
16. kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség	2,1	1,9	2,0	3,8	2,0	2,9
17. létbizonytalanság	1,3	1,0	1,1	1,6	2,5	2,1
18. migráció	0,8	0,6	0,7	1,9	1,6	1,8
19. munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	6,7	10,3	8,5	5,4	6,2	5,8
20. önálló egzisztencia, család megteremtésének nehézsége	0,9	1,2	1,0	1,6	1,6	1,6
21. a szülőktől való függés	0,3	0,1	0,2	1,3	0,7	1,0
22. a vágyott iskola elérhetetlensége vagy hiánya	0,7	0,4	0,5	1,4	1,0	1,2
23. a kisebbségi lét	0,3	0,5	0,4	0,6	1,5	1,1
24. egyéb	1,3	1,6	1,4	1,1	2,0	1,6
Nem tudja	0,7		0,3	0,7		0,4
Nem tudott válaszolni	29,7	31,0	30,4	34,3	31,4	32,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A társadalmi problémák korcsoport, nemek, településtípus és iskolai végzettség szerint történő vizsgálata alapján körvonalazható néhány fontos sajátosság. Az alkohol elterjedésének a problémája hangsúlyosabb a 15–19 éves, érettségivel nem rendelkező, alacsonyabb iskolázottságú, főleg vidéki fiatalok körében. A rossz anyagi helyzet (az anyagi nehézségek, létbizonytalanság) a 20–24 éves, szakiskolát végzett fiataloknál hangsúlyosabb, a munkanélküliséget pedig a 25–29 éves, csak érettségivel rendelkező fiatalok tartják átlag fölött a legnagyobb problémának. Ami érthető, mivel az érettségizett, de egyetemet nem végzett, 25 éves és annál idősebb fiataloknak valószínűleg nehéz, hogy az elvárásaiknak megfelelő munkát találjanak (lásd 1.1.12. táblázat a mellékletben).

Az erdélyi magyar ifjúság anyagi és munkaerőpiaci helyzetének vizsgálata rávilágított arra, hogy bár összességében, átlagosan javult a fiatalok anyagi helyzete, életkörülményei és iskolázottsági szintje, 2001 óta a vulnerábilis csoportok helyzete akár súlyosbodott is. Megfigyelhettük az anyagi helyzet magyarázatát célzó regressziós modellnél, hogy 2016-ban a roma közösséghez tartozás mennyire hatott a rossz anyagi helyzet irányába – jobban, mint korábban. A falun élő fiatalok helyzete összességében javult, a falu–város, különösen a falun és nagyvároson élők anyagi helyzete és iskolázottsága közötti eltérés csökkent, de egyúttal differenciálódott is. Ha visszautalunk a bevezetőben megfogalmazott castellsi hálózatelmélet elemeire, akkor a „fekete lyukak" vagy a „negyedik világ" az erdélyi magyar fiatalok világában a vidéki, lakásviszonyok szempontjából teljesen leszakadt romatelepeken élőket jelenti, amelyek előfordulnak falvakban is (többségükben), de egyes nagyobb városok szélén is, ha a magyar nyelvű közösségekre gondolunk, akkor inkább Partiumban vagy Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, az itt élők egyúttal munkaerőpiaci szempontból is bizonytalan helyzetben vannak, sem nem tanulnak, sem nem dolgoznak. Hasonlóan kiszorultak a globális hálózati világ előnyeiből azok a nyolc osztályt végzett, vagy ennél korábban az iskolából kimaradó fiatalok, akiknek a szülei is ebben a helyzetben vannak, ezeknek a fiataloknak a munkaerőpiaci helyzete bizonytalan marad később is. A Standing-féle prekárius munkaerőpiaci helyzetbe nem csupán ezek a fiatalok tartoznak bele, hanem azon középiskolát végzettek is, akik a munkahelyet nevezték meg problémának, mivel jelentős részük nem talál stabil, az elvárásainak megfelelő munkahelyet. A fiatalok bizonyos csoportjainak a nagyvárosi lakhely sem segít, amely a castellsi hálózatok csomópontjait jelenti, mivel a 2016. évi adatok szerint, mint láttuk, a lakáshelyzet miatt, akik hátrányos családi hátterűek, és nem sikerült egyetemi végzettséget szerezniük, ha nem is éppen a „fekete lyukak" állapotába kerülnek, de belekerülhetnek a populista antiglobalista állam klienskörébe, ezáltal hozzájárulva egy olyan politikai rezsim fenntartásába, amely a szegénységet, gazdasági stagnálást és perspektívátlanságot tartja fenn, akár az államhatárokat is átívelően.

Következtetések

Az erdélyi magyar fiatalok többszörös kihívásrendszerben kellett elboldoguljanak, a kisebbségi helyzet, az etnodemográfiai és településszerkezetből adódó iskolázottsági, nyelvi és munkaerőpiaci nehézségek, az erdélyi magyar identitás megőrzése mellett az EU-csatlakozással járó új kihívások és lehetőségek tárházában kellett eligazodniuk, az otthonmaradás és a kivándorlás csábításainak közepette. A kutatásunk alapján kimutatható, hogy az oktatás expanziójával a fiatalok élethelyzete és esélyei jelentősen megváltoztak 2001 óta, ezért az elmúlt másfél-két évtized változásait próbáltuk a kutatások alapján megragadni, leírni és értelmezni. A kutatás társadalomszerkezetet és mobilitást érintő fő eredményei a Mozaik2001 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 erdélyi adatfelvételeinek feldolgozásán alapulnak, és a következőképpen foglalhatók össze.

Az erdélyi fiatalok társadalmi háttér és foglalkozási pozíció szerint történő rétegződésének vizsgálata alapján elmondható, hogy a 2001–2016 közötti időszakban az erdélyi fiatalok iskolázottsági, munkaerőpiaci helyzete sokat javult, az oktatási expanzió kiteljesedett, a fiatalok kétszer akkora arányban szereztek egyetemi diplomát, ám ennek alapján az elvárásuknak megfelelő, diplomás foglalkozásúként való elhelyezkedésük nem mindig problémamentes. Ezzel együtt a diplomás beosztottként, vállalkozóként és önállóként dolgozók aránya növekedett 2001 és 2016 között, a fiatalok ezen csoportja a castellsi értelemben vett hálózati társadalom főáramába többé-kevésbé bekacsolódott, annak előnyeit élvezi (jövedelmek, anyagi helyzet, kommunikációs státusz, szabadidő-használat). Emellett viszont megfigyelhetjük, hogy az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen fiatalok száma továbbra is számottevő, a szakképzetlen munkát végzők aránya a korábbi időszakhoz hasonló nagyságrendű maradt. Ezek a castellsi „helyek terében" élő, a globalizáció visszásságaival megbirkózó fiatalok sorsát láthatjuk, akik a Standing-féle prekárius munkaviszonyok között tengődnek. Ezekhez sorolhatjuk a munkanélküli és a sem nem tanuló, sem nem dolgozó fiatalokat, akiknek bár a száma csökkent 2001 és 2016 között, de még mindig jelentős, és a csökkenés mögött is feltételezésünk szerint a kivándorlás legalább akkora szerepet játszik, mint a némiképp javuló munkaerőpiaci helyzet.

A munkavállalásnak megvannak a maga regionális sajátosságai, hiszen egy ország településszerkezete igen eltérő módon kapcsolódhat be a globális hálózati gazdaság vérkeringésébe, amint Castells (1996) elméletével is szemléltettük, lakhely szerint igen eltérő esélyeket kapnak az erdélyi fiatalok: továbbra is nagyobb nehézséget jelent elhelyezkedni Székelyföldön, mint Erdély nyugati és déli felének nagyvárosaiban vagy azok vonzáskörzetében, ahol a többi erdélyi magyar fiatal jelentős része él. (Bár Szilágyság vagy Beszterce is távol esik ezektől a centrumoktól.)

Az anyagi helyzet vonatkozásában a társadalom jobb anyagi és származási hátterű, sikeresebb fiataljainak javultak az esélyei a jobb anyagi helyzet elérésére, és az iskolázottság szerepe növekedett e tekintetben. Ám akik korán kiestek az iskolarendszerből, azok helyzetét súlyosbítja a hátrányos családi környezet, a szülők alacsony iskolázottsága vagy a népe-

sebb család (több testvér) és különösen a roma származás. A többváltozós regressziós modellezés alapján a fiatalok jobb anyagi helyzetének kialakulásában 2016-ban alacsonyabb magyarázóerővel bírnak a különböző származási és társadalmi háttértényezők, mint tizenöt évvel korábban. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy nagyobb mértékben individualizálódtak az életutak, és a Beck-féle (2003) globális rizikótársadalom viszonyai között a fiatalok számára mind a progresszív, mind a regresszív vagy alternatív individualizáció alternatívái inkább elérhetők, míg a társadalmi származási kötöttségeik gyengültek.

Azt reménykeltőnek tekinthetjük, hogy a bővülő felsőoktatással a nagyobb arányban továbbtanuló fiataloknak jobb anyagi helyzete alakult ki, illetve hogy az erdélyi magyar fiataloknak egy nagyobb, jelentősebb csoportját jellemzi ez, a castellsi „hálózatok terébe" kapcsolódással.

A nemek vonatkozásában is megfigyelhetünk változásokat: megfordultak a korábban létező trendek a nemek jelenlétét illetően a diplomás foglalkozásokban, és nőtöbbség alakult ki, bár a fiatal vállalkozók között megmaradt a korábban is kimutatható férfitöbbség.

Melléklet

1.1.10. táblázat. A lakás tulajdonformája a lakhely településtípusa, az apa és a válaszadók iskolázottsága szerint, 2001, 2016 (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

A.

2001	Milyen formában lakik…				Összes
	1 – saját lakás	2 – szülőknél, rokonoknál	3 – bérlet, albérlet	Egyéb	
Település típusa**					
Megyeszékhely	16,6	67,2	9,6	6,6	100,0
Kisváros	26,0	62,4	9,3	2,3	100,0
Község, falu	22,4	72,6	1,6	3,3	100,0
Apa iskolázottsága*					
0 – nincs adat	36,6	53,8	6,5	3,2	100,0
1 – legfeljebb 8 osztály	25,4	69,0	3,3	2,3	100,0
2 – szakiskola	15,6	73,8	6,3	4,3	100,0
3 – érettségi	19,9	68,9	6,1	5,1	100,0
4 – egyetemi diploma	21,7	61,3	11,3	5,7	100,0
Iskolázottság**					
1 – legfeljebb 8 osztály	19,3	74,1	5,2	1,5	100,0
2 – szakiskola	22,6	68,9	5,8	2,7	100,0
3 – érettségi	23,4	67,7	6,1	2,8	100,0
4 – egyetemi diploma	18,1	62,6	6,5	12,9	100,0
Összesen	21,9	68,1	5,9	4,1	100,0

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$ szinten szignifikáns összefüggések (khi-négyzet-próba)

B.

2016	Saját lakás	Szülőknél, rokonoknál	Párjánál	Bérelt lakás	Egyéb eset	Összes
Település típusa**						
1 – nagyváros	13,6	57,2	3,1	25,8	0,4	100,0
2 – más város	15,3	57,7	3,1	22,2	1,7	100,0
3 – község/falu	15,0	68,7	3,8	11,4	1,1	100,0
Apa iskolázottsága**						
0 – nincs adat	17,0	61,7	4,3	13,8	3,2	100,0
1 – legfeljebb 8 osztály	26,5	61,3	3,2	8,4	0,6	100,0
2 – szakiskola	17,3	65,6	6,0	10,9	0,2	100,0
3 – érettségi	13,3	62,6	2,8	19,9	1,5	100,0
4 – diploma	9,3	62,8	1,1	26,4	0,4	100,0
Iskolázottság**						
1 – legfeljebb 8 osztály	6,3	85,7	1,8	5,2	0,9	100,0
2 – szakiskola	23,4	62,6	5,3	8,2	0,6	100,0
3 – érettségi	13,2	56,0	4,3	25,1	1,4	100,0
4 – diploma	27,2	39,8	4,1	28,2	0,8	100,0
Összesen	14,6	63,3	3,5	17,5	1,0	100,0

** $p < 0,01$ szinten szignifikáns összefüggés (khi-négyzet-próba)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

1.1.11. táblázat. A lakás típusa a lakhely településtípusa, az apa és a válaszadók iskolázottsága szerint, 2001, 2016 (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

A.

2001	Lakás típusa						Összes
	Emeletes tömbház (panel)	Bérház (régi stílusú)	Társasház (max. 8 lakrésszel)	Villa, emeletes ház udvarral	Földszintes magánház	Egyéb	
Település típusa**							
1 – megyeszékhely	62,2	3,5	3,2	3,5	24,4	3,2	100,0
2 – kisváros	61,1	4,3	1,3	6,2	26,6	0,7	100,0
3 – község, falu	2,6	0,6	1,1	7,2	86,8	1,7	100,0
Apa iskolázottsága**							
0 – nincs adat	42,0	4,5		12,5	39,8	1,1	100,0
1 – legfeljebb 8 osztály	16,3	2,0	1,7	5,1	73,6	1,4	100,0
2 – szakiskola	31,0	1,4	1,7	3,5	59,9	2,4	100,0
3 – érettségi	49,1	2,1	1,8	7,0	37,9	2,1	100,0
4 – egyetemi diploma	56,2	5,7	2,9	8,6	24,8	1,9	100,0

Iskolázottság**							
1 – legfeljebb 8 osztály	12,4	2,3	0,8	3,1	81,4		100,0
2 – szakiskola	26,6	1,9	0,9	4,4	64,1	2,2	100,0
3 – érettségi	43,2	2,7	2,3	8,1	42,3	1,4	100,0
4 – egyetemi diploma	54,3	2,6	2,6	6,6	30,5	3,3	100,0
Összesen	35,9	2,4	1,7	6,1	52,1	1,7	100,0

** p < 0,01 szinten szignifikáns összefüggés (khi-négyzet-próba)

B.

2016	**Milyen jellegű épületben van a lakás?**					**Összes**
	Családi (magán) házban	**Többlakásos villa, társasház**	**Városi bérház (régi típusú)**	**Új építésű társasházban, bérházban**	**Emeletes tömbház, panel**	
Település típusa**						
1 – nagyváros	39,3	9,9	6,0	0,8	44,0	
2 – más város	56,0	5,3	5,3	1,3	32,2	
3 – község/falu	94,4	1,1	0,9	1,7	2,0	
Apa iskolázottsága**						
0 – nincs adat	67,0	8,7	5,8	1,0	17,5	100,0
1 – legfeljebb 8 osztály	81,8	2,6	3,2	0,6	11,7	100,0
2 – szakmunkásképző	85,0	2,3	2,5		10,2	100,0
3 – érettségi	70,2	4,0	2,8	1,4	21,5	100,0
4 – egyetemi diploma	53,3	7,0	3,5	4,3	31,9	100,0
Iskolázottság**						
1 – legfeljebb 8 osztály	80,9	2,8	2,0	0,2	14,2	100,0
2 – szakmunkásképző	86,1	1,2	1,8	0,6	10,2	100,0
3 – érettségi	68,5	5,3	3,0	2,4	20,7	100,0
4 – diploma	58,4	5,5	5,5	1,3	29,2	100,0
Összesen	72,3	4,1	3,1	1,3	19,3	100,0

** p < 0,01 szinten szignifikáns összefüggés (khi-négyzet-próba)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

1.1.12. táblázat. Az országban (Románia) az ifjúság legégetőbb problémája korcsoportok, iskola és település típus szerint, 2016

	Korcsoport*			Legmagasabb befejezett iskolai végzettség*				Településtípus*			Összes
	15–19 éves	20–24 éves	25–29 éves	Legtöbb 8 osztály	Szak-iskola	Érett-ségi	Diplo-ma	Nagy-város	Más város	Község, falu	
1 – alkohol elterjedése	11,3	**9,1**	7,1	11,2	**12,7**	7,9	6,0	7,1	8,9	**10,3**	9,2
2 – anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés	6,5	**9,1**	7,4	6,5	**11,0**	6,8	9,5	6,8	8,2	7,9	7,7
3 – baráti társaságok, közösségek hiánya	1,5	1,2	1,6	1,9	1,2	1,2	1,5	1,5	1,4	1,6	1,5
4 – bizonytalanság, kiszámíthatatlan jövő	3,6	4,2	6,9	3,5	8,1	4,5	6,7	7,1	5,5	3,7	5,0
5 – bűnözés	2,3	1,2	2,4	3,2	1,7	1,1	1,5	1,1	1,8	2,4	2,0
6 – céltalanság, nem tudják, mit akarnak	6,5	6,8	6,2	6,5	2,3	6,0	9,2	7,3	9,2	5,0	6,6
7 – család válsága, hiánya	1,1	1,4	1,6	1,3	1,2	1,2	1,7	1,7	1,6	1,2	1,4
8 – drogok, kábítószerek elterjedése	7,4	5,3	3,1	8,0	6,4	3,,8	3,2	3,8	4,6	6,4	5,3
9 – a fiatalok véleményét nem veszik figyelembe	3,0	1,1	1,0	2,5	1,2	1,4	1,2	1,9	1,6	1,6	1,7
10 – iskolai problémák, tanulási nehézségek	2,7	1,2	1,3	2,5	0,6	1,5	1,7	1,7	2,5	1,6	1,8
11 – elvándorlás, külföldre vándorlás	3,0	4,8	6,0	2,8	5,2	5,6	6,0	6,0	5,5	3,6	4,7
12 – korrupció	2,1	3,5	1,0	1,5	1,7	3,0	2,2	2,6	3,2	1,7	2,3
13 – kilátástalanság	3,2	4,4	4,9	3,2	6,4	4,8	3,7	5,8	3,7	3,5	4,2
14 – környezet rossz állapota (rossz levegő, piszok)	0,5	0,3		0,3		0,3				0,4	0,2
15 – közlekedési nehézségek	0,3	0,5		0,1	0,6	0,1	0,2		0,5	0,2	0,2
16 – kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség	2,0	2,7	1,3	1,5	0,6	2,3	3,0	1,9	2,7	1,7	2,0

17 – létbizonytalanság	0,6	0,9	1,9	0,3	0,6	1,8	1,5	2,1	0,5	0,9	1,1
18 – migráció	1,1	,3	0,7	0,9		1,0	0,2	0,8		1,0	0,7
19 – munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	5,7	7,9	**11,8**	5,7	6,9	**11,1**	9,2	7,9	8,9	8,6	8,5
20 – önálló egzisztencia, család megteremtésének nehézsége	0,5	0,8	1,9	0,3	0,6	1,2	2,5	1,3	1,1	0,9	1,1
21 – a szülőktől való függés	0,5		0,1	0,4			0,2	0,2	0,2	0,1	0,2
22 – a vágyott iskola elérhetetlensége vagy hiánya	1,4	0,2	0,3	1,3	1,2	0,1			1,4	0,5	0,6
23 – a kisebbségi lét	0,6	0,8		0,6		0,7			0,9	0,5	,5
24 – egyéb	1,8	1,7	0,7	1,6	1,7	1,6	0,7	0,8	1,6	1,7	1,4
Nem tudja, nem válaszolt	30,9	30,8	30,7	32,2	28,3	30,8	27,9	30,8	24,5	33,3	30,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Szakirodalom

Andorka, R. (2006). A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése a rendszerváltás óta. *Szociológiai Szemle, 6*(1), 3–26.

Beck, U. (2003 [1986]). *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég.

Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity and Social Inequality*. Wiley.

Breen, R. (2005). Foundations of a Neo-Weberian Class Analysis. In E. O. Wright (szerk.). *Approaches to Class Analysis* (31–50. o.). Cambridge University Press.

Breen, R., & Goldthorpe, J. H. (2001). Class, Mobility and Merit: The Experience of Two British Birth Cohorts. *European Sociological Review, 17*(2), 81–101.

Bukodi, E., & Záhonyi, M. (2004). *2001. évi népszámlálás. 16. A társadalom rétegződése*. KSH.

Bukodi, E. (2006). Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontból. In I. Kovách (szerk.). *Társadalmi metszetek* (109–160. o.). Napvilág.

Castells, M. (1996). *The rise of the network society.* (The information age: economy, society and culture. Vol. 1) Blackwell Publishers.

Csata, Zs. (2017). Helyzetkép a határon túli magyar fiatalok munkaerőpiaci és gazdasági helyzetéről. In A. Papp Z. (szerk.). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok, a GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (367–390. o.). MCC – MTA TK Kisebbségkutató Intézet.

Erikson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford University Press.

EU (2020). Wages and labour costs. Eurostat: Statistics explained. https://ec.europa.eu/eurostat/ statistics-explained/index.php/Wages_and_labour_costs, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=earn_nt_net&lang=en (Letöltve: 2020. 02. 22.)

Gabay-Egozi, L., Shavit, Y., & Yaish, M. (2010). Curricular choice: a test of a rational choice model of education. *European Sociological Review*, (26), 447–463.

Gábor, K., & Veres, V. (2011). Ifjúsági korszakváltás Kelet-Európában. Az erdélyi magyar fiatalok helyzete. In T. Kiss & G. Barna (szerk.). *Erdélyi magyar fiatalok. Összehasonlító elemzés* (37–53. o.). ISPMN–Kriterion.

Goldthorpe, J. H. (2000). *On Sociology: Numbers, Narratives and the Integration of Research and Theory*. Oxford University Press.

Grusky, D., & Galescu, G. (2005). Foundations of a neo-Durkheimian class analysis. In E. O. Wright (szerk.). *Approaches to Class Analysis.* Cambridge University Press.

Hajdu, G., & Hajdu, T. (2011). Elégedettség és relatív jövedelem. *Szociológiai Szemle, 21*(3), 83–106.

Horváth, I. (2008). The Culture of Migration of Rural Romanian Youth. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *34*(5), 771–786. https://doi.org/10.1080/13691830802106036

Horváth, I. (szerk.) (2017). *Raport de cercetare – SocioRoMap. O cartografiere a comunităţilor de romi din România*. Kisebbségkutató Intézet.

Hradil, S. (1987). *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft.* Leske + Budrich.

INS (2020). Tempo onine. INSSE. www.insse.ro/tempo_online (Letöltve: 2020. 05. 10.)

Kapitány, B., & Spéder, Zs. (2004). *Szegénység és depriváció.* KSH–NKI.

Monostori, J., & Veres, V. (2009). A fiatal népesség rétegződése a vidéki Magyarországon és Erdélyben. In Zs. Spéder (szerk.). *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Kutatási Jelentések (86) (219–242. o.). KSH–NKI.

Papp Z., A. (2008). Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio, 19*(4), 155–230.

Popescu, L., Ivan, I., & Raţ, C. (2016). The Romanian Welfare State at Times of Crisis. In K. Scubert, P. Vilotta & J. Kuhlmann (szerk.). *Challenges to European Welfare Systems* (615–645. o.). Springer International.

Raţ, C., Popescu, L., & Ivan, V. (2019). The Romanian Welfare System. From the Shadow of Equality to the Dazzle of Dualisation. In S. Blum, J. Kuhlmann & K. Schubert (szerk.). *Handbook of European Welfare Systems* (445–465. o.). Routledge.

Shavit, Y., & Blossfeld, H. P. (szerk.) (1993). *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Westview Press.

Spéder, Zs. (2000). Az inaktívak tagolódása az 1990-es évek Magyarországán. In Zs. Elekes & Zs. Spéder (szerk.). *Törések és kötések a magyar társadalomban* (69–96. o.). Andorka Társaság – Századvég.

Spéder, Zs. (szerk.) (2002). *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Életünk fordulópontjai – műhelytanulmányok. KSH NKU.

Standing, G. (2012). The Precariat: from denizens to citizens? *Polity*, *44*(4), 588–608.

Urse, L. (2004). Clasa de mijloc din perspectiva integrării României în Uniunea Europeana. *Calitatea Vieţii, 15*(3–4), 219–229.

Utasi, Á. (2000). Alakuló magyar középosztályok. In Uő (szerk.). *Középosztály kapcsolatok.* Új Mandátum.

Veres, V. (2005). Az erdélyi fiatalok társadalmi strukturális helyzete és jövőtervezése. In K. Gábor & V. Veres (szerk.). A *perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után* (23–52. o.). Belvedere Kiadó.

Veres, V. (2011). A fiatalok munkaerőpiaci helyzete, a társadalmi közérzet és a problémaérzékelés rétegspecifikus eltérései. In T. Kiss & G. Barna (szerk.). *Erdélyi magyar fiatalok. Összehasonlító elemzés* (55–84. o.). ISPMN–Kriterion.

Veres, V (2014). Társadalmi rétegződés és anyagi-jövedelmi különbségek Magyarországon és az erdélyi magyarság körében. *Szociológiai Szemle, 24*(2), 4–46.

Veres, V., & Papp Z., A (2016). A szakválasztás és az iskolai kompetenciák társadalmi háttere és motivációi, nemzetiség szerint, a kolozsvári tudományegyetemek diákjai körében. *Erdélyi Társadalom, 17*(2), 35–64.

Veres, V., Raţ, C., & Tobias, A. (2017). A községszintű depriváció vizsgálata három erdélyi megyében, figyelemmel a roma kisebbség hátrányos helyzetére. *Erdélyi Társadalom*, *15*(1), 11–42.

Veres, V. (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

Wright, E. O. (szerk.) (2005). *Approaches to Class Analysis.* Cambridge University Press.

1.2. Az erdélyi magyar ifjúság iskolázottsága és az iskolai mobilitás társadalmi determinánsainak változásai

Ennek az alfejezetnek a fő fókusza az erdélyi magyar ifjúság iskolázottsági helyzetének és mobilitásának változása. Ennek keretében sor került a fiatalok iskolázottságának vizsgálatára a társadalmi háttér függvényében, valamint az iskolai mobilitás vizsgálatára a származás vagy a szülői háttér és más tényezők fontosságának változását illetően a két vizsgálati időpontban, 2001 és 2016 között.

Elméleti kitekintő: a származási háttér és az iskolai esélyegyenlőtlenségek változása

Y. Shavit és H. P. Blossfeld (1993), áttekintve a társadalmi rétegződés és mobilitás szakirodalom fő csapásirányait, a mobilitási esélyegyenlőtlenségek szempontjából hat kiindulópontban foglalja össze a társadalmi származás hatásainak változásait. Az első a *modernizációs hipotézis*, miszerint a társadalmi származásnak az összes átmenetre gyakorolt hatása csökkenő tendenciát mutat; második a *reprodukciós hipotézis*: a társadalmi származás hatása a korábbi átmenetek esetén csökkent, de a későbbi átmenetek esetén ez nem mondható el; a harmadik a *maximálisan fenntartott egyenlőtlenség* (MMI) hipotézise, amely azt állítja, hogy a társadalmi származás hatásai csak azon átmenetek esetében csökkennek, amelyeknél a kiváltságos osztályok jelenléti aránya telítődött; negyediknek a *szocialista átalakulás hipotézisét* jelölték, eszerint a szocialista átalakulás során a származás hatása a kezdeti fázisban csökkent, viszont egy későbbi szakaszban újra fokozottabban érvényesült; ötödik az *életciklus-hipotézis*, azaz az átmeneti időszak során a származás hatásai csökkennek, de stabilak a kohorszokra vonatkozóan; a hatodik pedig a *differenciális szelekciós hipotézis:* a származás hatása a kohorszok között csökkent az átmenet alatt, de a későbbi átmenetek során a származás mobilitásra gyakorolt hatása növekedett a csoportok között. Shavit és Blossfeld kutatásának a fő tézise a „tartós egyenlőtlenségek" elmélete volt, miszerint annak ellenére, hogy a huszadik század folyamán drámai oktatási expanzióra került sor mind a középfokú, mind pedig a felsőfokú oktatás terén, a vizsgált tizenhárom országban – Svédország és Hollandia kivételével – kimutatható az oktatási esélyekben megnyilvánuló társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek stabilitása, fennmaradása. Tehát mivel minden társadalmi osztály körében megnövekedett az iskolai végzettség szintje, a privilegizált társadalmi háttérrel járó relatív előnyök a mobilitást illetően továbbra is fennállnak a tizenhárom fejlett társadalomban, az említett kettő kivételével (Shavit & Blossfeld, 1993: 22). Ezeket az elméleti kérdéseket áttekintette Csata is a 2001. évi erdélyi Mozaik2001 ifjúságkutatás feldolgozása során. Ő két aspektus vizsgálatára helyezte a hangsúlyt, egyrészt arra kereste a választ, „hogy az egyes iskolai életutakon belül, a különböző iskolai szinteken felfelé haladva változik-e a szülők társadalmi származásának hatása a továbbtanulásról való döntésekben, másrészt ennek időbeli változását is megvizsgáljuk: arra is kíváncsiak vagyunk, hogy kohorszról kohorszra ezek a hatások hogyan változnak" (Csata, 2005: 87). Az empirikus elemzés témánk

szempontjából releváns eredményei a következők voltak: kimutatta, hogy a származás (a szülői képzettségi háttér és vagyoni helyzet) meghatározó szerepe az alacsonyabb iskolai szintektől a magasabbak irányába csökkent, továbbá a felsőfokú szinten való továbbtanulásban a szülői képzettségi háttérnek (iskolázottságnak) volt elsőrendű szerepe. Eszerint bár mind a középiskolai, mind az egyetemi továbbtanulás esetében is egyre jelentősebb a vagyoni-anyagi helyzet szerepe, a szülői képzettségi háttér szerepe az egyes szinteken belüli differenciálódásban játszott fontos szerepet. Mégpedig úgy, hogy a magasabb iskolázottságú szülők gyermekei egyre inkább választottak szakiskola helyett líceumot, főiskola helyett egyetemet (Csata, 2005: 87).

Visszatérve, a Shavit- és Blossfeld-féle eredményeket később a neoweberiánus szemléletet képviselő kutatók egy csoportja megkérdőjelezte. Breen, Luijkx, Müller és Polla (2009) szerint ez a jelenség Európa legtöbb országában éppen fordítva van, az iskolai esélyegyenlőtlenségek csökkentek a társadalmi osztályok között a 20. század második felében. Először ezt néhány szerző munkásságával szemléltetik országonként: Németország (Müller & Haun; Henz & Maas; Jonsson & Mills), Franciaország (Vallet), Olaszország (Shavit & Westerbeek), Amerikai Egyesült Államok (Kuo, Hauser, Rijken's, idézi Breen és mtsai., 2005, 2009). Ugyanakkor más országok esetén a kutatók valóban a tartósan fennmaradó egyenlőtlenségeket vagy ennek egy változatát mutatják ki, például Oroszországban Gerber és Hout (1995) vegyes eredményeket talált (csökkenő egyenlőtlenségek a közoktatásban és növekvő egyenlőtlenségek a felsőoktatásba való belépés során). A közép- és kelet-európai országokban a posztszocialista időszakra vonatkozóan nagy esélyegyenlőtlenséget figyeltek meg a származás szerint, akár még nagyobb mértékűt, mint az a szocialista időszakban megfigyelhető volt, Magyarország, Románia és Szlovákia példáján (Iannelli, 2003, lásd Breen és mtsai., 2005, 2009: 1476–1477).

Breen, Luijkx és társai elemzésüket és következtetéseiket logit modellek alapján fogalmazták meg, amelyekben inkább a befejezett iskolai végzettségre, mint az oktatási átmeneti modellekre helyezték a hangsúlyt. Ennek okát úgy határozták meg, hogy a társadalmi származással kapcsolatos egyenlőtlenségeknek a befejezett iskolai végzettségre gyakorolt hatása a fontos, amely a fő kiindulási alapja az karrierpályában felmerülő esélyegyenlőtlenségeknek. Egy másik ok, amiért ezt a módszert részesítik előnyben, hogy szerintük valójában nincsenek nemzetközi összehasonlításokra alkalmas nagy adatbázisok, amelyek teljes oktatási történetet tartalmaznának, és hosszú történelmi időszakot lefednének. Eredményeik azt mutatják, hogy az oktatási egyenlőtlenségek egyértelműen csökkentek a 20. században több országban. Annak magyarázatára, hogy miért jutottak ennyire eltérő eredményre Shavit és Blossfeld kutatásaihoz képest, részben módszertani eltérések hatását is látják, a tartalmi eredmények mellett (Breen és mtsai., 2005, 2009: 1477).

Shavit, Yaish és Eyal (2007) vitába szállnak Breen, Luijkx és társai eredményeivel, visszatérve a „persistent inequality" Shavit–Blossfeld-féle tézisére, vagyis hogy az iskolai esélyegyenlőtlenségek mégsem csökkentek általában a legtöbb fejlett országban a 20. század során. Azzal érveltek, hogy a tömegoktatás lényegében egyenlőtlen maradt, az oktatási

rendszerek a különböző országokban rétegzettek, mivel az oktatási intézmények érdeke ezt fenntartani. De érdekelt ebben a gazdaság is, a munkaadók elvárják az oktatási rendszertől, hogy értékelje, szelektálja és kategóriákba sorolja az iskolából kikerülő fiatalokat, mert ez megkönnyíti a munkaerő-rekrutációt (lásd még Rosenbaum és mtsai., 1990).

Shavit, Yaish és Eyal szerint a társadalmi rétegek közötti iskolai esélyegyenlőtlenségek (IEO) nemzedékek közötti átvitelét közvetítő tényezői a következők: *gazdasági és kulturális erőforrások, „szignifikáns mások hatása”* mint a fiatalok számára elérhető képzett/iskolázott példaképek megléte, szerepe. Emellett a rétegek/osztályok közötti oktatási esélyegyenlőtlenségeket szintén befolyásolja a tanulók *iskolai pályaválasztása (iskolaválasztás/-váltás/-elhagyás)* és a *továbbtanulási döntéseket megalapozó ösztönzők* (Incentives and educational choice [lásd Breen & Goldthorpe, 1997]). Ha a különböző oktatási rendszerek eltérő karrierpályákat és iskolázottsági szintet nyújtanak, végül is az iskolaválasztás mozzanatai ezeket is meghatározzák (Shavit és mtsai., 2007). (Például, ha valaki szakiskolába iratkozik, rendszerint nem lesz érettségije, amivel sem egy érettségi utáni posztszekunder szolgáltatásbeli szakma megszerzését, sem pedig felsőfokú képzettség megszerzését nem teszi lehetővé, vagy csak kivételesen, rendkívüli egyéni erőfeszítésekkel, ami kevesek számára járható út.)

Bourdieu (1977) és Boudon (1974) nyomán egyes szakértők (Erikson & Jonsson, 1996; Breen & Goldthorpe, 1997) az iskolai mobilitás tényezőit két részre bontották, az elsődleges tényezők, amelyek az iskolai teljesítményre vannak közvetlen hatással, míg a másodlagos tényezők, amelyek az iskola- és pályaválasztással kapcsolatos, a továbbtanulásra vonatkozó döntésekre vannak hatással. Bár erről a lehatárolásról Shavit és munkatársai úgy gondolják, hogy nem választhatók külön a különböző erőforrás-tényezők, amelyek az iskolai mobilitási esélyegyenlőtlenségekhez vezetnek. Shavit, Yaish és Eyal szerint ennél relevánsabb kérdés a társadalmi származás és az oktatás összefüggése. Itt a társadalmi származást a szülői foglalkozással és a befejezett iskolázottsággal operacionalizálták. A szülők foglalkozási helyzetét pedig vagy a társadalmi-gazdasági státusindexszel (SEI), vagy az osztályhelyzet segítségével mérték, vizsgálták. Az ezt a gyakorlatot alkalmazó tanulmányok azt mutatják, hogy a szülők iskolázottságának a vizsgált személyek iskolai végzettségére gyakorolt hatása általában sokkal nagyobb, mint az apa foglalkozásának hatása, és ez az összefüggés ellenállóbb, időtállóbb (Shavit és mtsai., 2007; De Graaf & Ganzeboom, 1993; De Graaf & Kraaykamp, 2000; Szelényi & Aschaffenburg, 1993).

Breen és Goldthorpe (1997: 279–280) az iskolai mobilitás „másodlagos” tényezőinek működését vizsgálva, megfogalmazzák az ún. *racionális döntési modellt*, amely szerint három tényező játszik szerepet a továbbtanulásra vonatkozó döntések meghozatalában: (1.) a továbbtanulás költségei, (2.) a továbbtanulás esélyeinek szubjektív percepciója, és (3.) a továbbtanulásnak tulajdonított hasznosság, amely által a megcélzott társadalmi osztályba bekerülhet a fiatal. A modell magyarázó erejét először Gabay, Egozi, Shavit és Yaish (2010: 447–463) tesztelte empirikusan, izraeli kutatási adatokon, miszerint a hátrányos társadalmi rétegekből származó diákok hajlamosabbak hosszú távú előnyökkel, hasznossággal járó területet, képesítést választani a rövid távon rizikófaktorral járó pályával, képesítéssel szem-

ben. Azonban sem Gabay és Egozi kutatása, sem Stocké (2007) – amennyiben közvetlen skálával megmérték a relatív kockázatkerülés mértékét a pályaválasztás vonatkozásában – nem talált szignifikáns hatást a többváltozós elemzés során az iskolai mobilitásra, a többi magyarázó változók, főleg az oktatás költségei, ellenőrzési mechanizmusok és az oktatási lehetőségek hasznossága és kockázatai, az iskolai képességek és az egyéb kontrollváltozók hatása mellett. Tutic (2017: 406) rámutatott, hogy a továbbtanulási döntések társadalmi osztályhelyzet szerinti meghatározottságának gyengébb hatása is lehet a relatív kockázatkerülés tényezőjének (relative risk aversion), míg ettől még a Breen- és Goldthorpe-féle modell érvényessége megmarad. Ez azt is jelenti szerinte, hogy az alacsonyabb társadalmi osztályhelyzetű fiatalok főleg a „középkategóriás" foglalkozást nyújtó iskolai szintek, képzések felé orientálódnak nagyobb arányban, a munkanélküliség rizikófaktor elkerülése céljából. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a magas képesítésű, felsőfokú végezettséget igénylő foglalkozásokat azért „kerülik el", mert ezek ugyan nem járnak könnyen elérhető és stabil foglalkoztatottsággal, de alapvetően jól fizetett szakértői vagy vezetői pozícióba való kerülést segítik elő, magas rizikófaktor mellett.

A továbbiakban nem fogjuk specifikusan a Breen–Goldthorpe-féle iskolaválasztás tényezők mint „másodlagos" tényezők alakulását tesztelni, ennek a kutatásnak a keretében csupán rálátást próbáltunk kialakítani a nemzetközi kutatási eredmények alapján, hogy e kérdéskörben mennyire lehet manapság tisztán látni, és mi a kutatás jelenlegi állása. A rendelkezésünkre álló adatforrások alapján a fenti nagyívű szakmai vitáknak csak az első részéhez tudunk érdemben hozzászólni, a romániai magyar vonatkozásokat illetően. Az iskolai esélyegyenlőtlenségek tartósságát is csak közvetve tudjuk vizsgálni, mivel nem állnak rendelkezésünkre igazán hosszú idősoros kutatások.

Az ifjúságkutatások mentén megfogalmazhatunk bizonyos kutatási kérdéseket, amelyeket viszont megvizsgálunk a továbbiakban, az erdélyi ifjúsági adatbázisok alapján. Jelesen azt vizsgáltuk, hogy:

- Az Európai Uniós csatlakozást megelőző évektől (2001) a Románia csatlakozását követő évtized végére (2016) milyen mértékben változtak a magyar fiatalok iskolai mobilitási mintái Erdélyben?
- A vezető és szellemi foglalkozási osztályokba való bekerüléshez szükséges felsőfokú iskolai végzettség elérésében változott-e a családi származás hatása (lásd Shavit és társai vs. Golthorpe és mtsai., 2009 vitát), és azon belül a szülők iskolázottságának és anyagi helyzetének, foglalkozási státusának hatása, és ha igen, milyen irányban?

A megfogalmazott kérdésekre adandó válaszokkal remélhetőleg egy kis adalékot is szolgáltathatunk a szakma mainstream vitáinak további hullámaiban.

A mi régiónkra vonatkozóan egy kutatás arról számolt be,hogy az államszocializmus idején az iskolai esélyegyenlőtlenségek kisebbek voltak, mint a rendszerváltást követő évtizedben (Iannelli, 2003), viszont arra egyelőre nincs válaszunk, hogyan alakultak az oktatási esélyegyenlőtlenségek az ezredforduló után, az Európai Unióhoz való csatlakozással járó anyagi és infrastrukturális felzárkózással járó társadalmi változások kontextusában, ezért

amilyen mértékben lehetővé teszik egy nemzeti kisebbség ifjúságának mintái, e kérdésre a továbbiakban választ keresünk.

Empirikus elemzés

Az adatelemzéseket a bevezetőben ismertetett, 2001. évi Mozaik és Magyar Ifjúság Kutatás 2016. évi survey felmérések 15–29 éves korú, erdélyi magyar ifjúsági mintáin végeztük.

Először az iskolázottság és az iskolai mobilitás általános helyzetét, a fiatalok befejezett iskolázottságában bekövetkezett fő változásokat vizsgáljuk meg, leíró és kétváltozós statisztikai módszerekkel, majd a fejezet végén többváltozós, regressziós modellekkel is vizsgáljuk a magasabb iskolázottság elérését és az iskolai mobilitás társadalmi meghatározottságát.

Megfigyelhetjük, hogy az oktatási expanzió kiteljesedésével 2016-ban az erdélyi magyar fiatalok többsége tanult vagy továbbtanult érettségit adó középiskolában és egyetemen, egyesek az első munkahely elkezdése után is tanultak még. Ezzel együtt a társadalmi háttér függvényében a fiatalok eltérő arányban érték el a különböző iskolai szinteket. A társadalmi háttér egyik legfontosabb és jól mérhető mutatója a szülők iskolázottsága. A 2016. évi Magyar Ifjúság Kutatás eredményei alapján megállapíthatjuk a következőket: a diplomás fiatalok csupán négy-öt százaléka származik legfeljebb nyolc osztályt végzett szülőktől, és kevesebb mint 15 százalékuk szakiskolát végzett szülők gyermeke, a többségüknek a szülei (56 százaléka) érettségizett, és közel egyötödüknek a szülei valamelyike (19,3 százaléka anya, 16,3 százaléka apa) egyetemi diplomával rendelkezik. A szakiskolát végzett fiatalok körében alig akad egyetemet végzett szülő (1,9 százalék anya, kevesebb mint 1 százalék apa).

Az iskolai reprodukció jelensége tehát hangsúlyosan megfigyelhető, az erdélyi magyar egyetemi hallgatók körében a diplomás szülők aránya magasabb, 20-24 százalék körüli, és a szülők többsége (53 százalék anya, 56 százalék apa) érettségizett, a szakiskolát végzett szülők gyermekei is átlagon alul reprezentáltak az egyetemi hallgatók körében (13-15 százalék), míg az egyetemista diákok mindössze 1,8 százaléka származik szakképzetlen, azaz nyolc osztályt végzett apától (lásd 1.2.1. táblázat). Az igazán nagy esélyhátrány tehát a szakképzetlen szülők gyerekeinél figyelhető meg, ezt egy korábbi diákkutatás keretében is igazoltuk (Veres & Papp, 2016), erre még visszatérünk a többváltozós elemzéseknél.

1.2.1. táblázat. Az erdélyi fiatalok iskolázottsági szintje a szülők iskolázottsága szerint, 2016 (N = 2000)

Iskolázottság	**Anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége**					**Összes**
	Nincs adat	**Legfeljebb 8 osztály**	**Szakiskola**	**Érettségi**	**Diploma**	
Legfeljebb 8 osztály	6,1	23,2	17,5	43,0	10,2	100,0
Szakiskola, szakmunkásképző	8,8	22,6	26,4	40,3	1,9	100,0
Középiskolás (líceum)	4,4	4,7	14,1	48,9	27,9	100,0
Érettségi	5,7	12,0	21,7	52,4	8,3	100,0
Diák (egyetem)	4,6	4,6	13,4	53,5	24,0	100,0
Diploma (felsőfokú)	3,9	5,5	14,6	56,7	19,3	100,0
Összesen	5,2	10,9	17,3	50,2	16,4	100,0
	Apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége					**Összes**
	Nincs adat	**Legfeljebb 8 osztály**	**Szakiskola**	**Érettségi**	**Diploma**	
Legfeljebb 8 osztály	11,1	19,1	25,2	35,7	8,9	100,0
Szakmunkásképző	12,6	12,6	42,1	32,1	0,6	100,0
Középiskola (líceum)	5,5	5,2	15,2	48,1	26,0	100,0
Érettségi	7,1	8,7	31,1	47,9	5,2	100,0
Diák (egyetem)	5,2	1,8	15,9	56,7	20,4	100,0
Diploma (felsőfokú)	6,3	4,1	15,4	57,9	16,3	100,0
Összesen	7,4	8,1	22,6	48,0	13,9	100,0

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A továbbiakban az elemzéseinket leszűkítjük a tanulmányaikat befejezett fiatalok vizsgálatára, mivel a jelenleg tanuló fiatalok várható legmagasabb iskolázottságát nem ismerjük még.

Mivel a fiatalok iskolázottságában bekövetkezett időbeli változásokról szeretnénk képet kapni, összehasonlítottuk a tanulmányaikat befejezett fiatalok körében a 2001. és 2016. évi iskolázottsági viszonyokat a szülői háttér szerint. Megfigyelhető, hogy míg 2001-ben a középfokúnál alacsonyabb iskolázottságú anyák gyermekeinek közel 23 százaléka (a szakképzetlen szülők esetén egyharmada) megrekedt a nyolcosztályos szinten, és szakképzetlen maradt, közel fele szakiskolát végzett, és csupán három százalékuk szerzett egyetemi diplomát. Tizenöt évvel később, a 2016. évi felmérés szerint már az iskolai mobilitás kis mértékben növekedett az alacsonyabb iskolázottságú (nyolc általánossal vagy szakmunkásképzővel rendelkező) szülők gyermekei körében, bár a szakképzettség nélküli, nyolc általánossal maradt fiatalok aránya még mindig jelentős, és nem szignifikáns a korábbi vizsgálathoz képest (20-21 százalék). Jóval többen jutottak el középiskolába (38-40 százalék érettségizett), és 16-18 százaléknak a gyermeke pedig egyetemi diplomát szerzett, míg ez az arány 2001-ben 3-4

százalék körül volt (lásd 1.2.2. táblázat). Igaz, ha a szülők iskolázottságát részletesebben vizsgáljuk, kideríthető, hogy az egyetemet végzett fiatalok zöme a szakiskolai végzettségű szülők gyermekeiből került ki az előző (1.2.1.) táblázat szerint, tehát a szakképzetlen, csupán általános iskolát végzett szülők gyermekei számára még mindig alig elérhető az egyetem. Összességében tehát, bár az oktatás tömegesedésével strukturálisan növekedett az iskolázottság szintje, továbbra is fennmaradtak az eltérések az egyetemre jutás és a diploma megszerzését illetően az alacsony, középszintű és felsőfokú iskolázottságú szülők gyermekei között, és az eltérések nagyságrendje magas: 15, 42 és 64 százalék az apák esetében (1.2.2. táblázat).

1.2.2. táblázat. A tanulmányaikat befejezett erdélyi fiatalok iskolázottsági szintje a szülők iskolázottsága szerint, 2001, 2016 (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	Anya iskolázottsága				**Apa iskolázottsága**			
	Általános vagy szakiskola	**Érettségi**	**Diploma**	**Összes**	**Általános vagy szakiskola**	**Érettségi**	**Diploma**	**Összes**
2001								
Legfeljebb 8 osztály	23,6	3,3	2,7	16,4	19,6	7,1		16,3
Szakmunkásképző	47,0	21,7	2,7	35,5	42,2	17,3	6,6	35,8
Érettségi	26,1	59,8	35,1	37,8	33,4	56,6	39,5	37,6
Diploma	3,3	15,2	59,5	10,3	4,8	18,9	53,9	10,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2016								
Legfeljebb 8 osztály	21,3	9,4	6,5	14,3	20,6	7,2	16,9	14,4
Szakmunkásképző	22,6	13,0	1,3	16,2	23,0	10,5	1,7	16,0
Érettségi	38,1	40,5	29,9	38,5	40,0	40,1	16,9	38,5
Diploma	18,1	37,1	62,3	31,0	16,4	42,2	64,4	31,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Egyéb társadalmi és demográfiai háttérváltozók szerint először kétváltozós összefüggésekkel (khi-négyzet-próba) is megvizsgáltuk a tanulmányaikat befejezett fiatalok iskolázottságát a két vizsgált időpontban. Megfigyelhető, hogy időközben a nők férfiakhoz viszonyított iskolázottsági felzárkózása felsőfokú szinten is kimutatható: az erdélyi magyar nők aránya meghaladja a férfiak arányát a diplomások körében. A 25–29 éves fiatalok körében, ahol már zömük befejezte tanulmányait, 2016-ban a felsőfokú diplomások aránya a 2001. évi arány kétszerese, és az érettségivel dolgozók aránya is növekedett. A szakképzettség nélkül, nyolc általánossal vagy kevesebbel rendelkezők aránya 11 százalékos, ami még mindig magas európai kontextusban (lásd 1.2.3. táblázat). A probléma gyökere elsősorban a mélyszegénységben élő, gyakran roma származású fiatalok iskolai lemorzsolódásával magyarázható (erről lásd Veres, Raţ és Tobias, 2017).

1.2.3. táblázat. A tanulmányaikat befejezett erdélyi fiatalok iskolázottsága nem, korcsoport, településtípus és régió szerint, 2001, 2016 (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2016					2001				
	Legmagasabb befejezett iskolai végzettség – megkérdezett				Összes	Legmagasabb befejezett iskolai végzettség – megkérdezett				Összes
	Legfeljebb 8 osztály	Szakiskola	Érettségi	Diploma		Legfeljebb 8 osztály	Szakiskola	Érettségi	Diploma	
Nem										
1 – férfi	15,4	20,1	38,3	26,2	100	17,1	42,9	27,9	12,1	100
2 – nő	13,9	10,3	38,3	37,5	100	15,2	27,9	48,2	8,7	100
Korcsoport**					100					100
15–19 éves	51,9	15,1	32,9	–	100	26,3	46,9	26,9	–	100
20–24 éves	5,6	22,2	53,9	18,3	100	18,2	35,7	39,9	6,2	100
25–29 éves	16,0	13,1	31,0	39,9	100	11,2	31,5	40,3	17,0	100
Lakhely típusa										
Nagyváros[1]	6,1	5,1	31,1	57,7	100	7,1	22,4	45,9	24,6	100
Egyéb város	14,9	13,8	39,7	31,6	100	6,6	32,1	49,0	12,2	100
Község/falu	18,0	21,1	40,7	20,2	100	25,3	42,7	28,7	3,3	100
Régió**										
Székelyföld	15,8	16,2	43,4	24,7	100	18,3	42,2	33,5	6,0	100
Észak-Erdély	4,4	17,7	27,4	50,4	100	8,0	26,5	52,0	13,5	100
Partium	17,8	18,2	35,3	28,7	100	20,5	30,0	36,5	13,0	100
Dél-Erdély és Bánság	13,3	3,3	36,7	46,7	100	9,0	28,4	43,2	19,4	100
Összesen	14,8	16,1	38,4	30,7	100	16,1	35,3	38,3	10,4	100

1. Nagyváros: 100 000-nél több lakosú megyeszékhelyek

* $p < 0{,}05$, ** $p < 0{,}01$ szinten szignifikáns összefüggések (khi-négyzet-próba)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Az iskolázottság terén megtörtént jelentős felzárkózási folyamatok ellenére, amelyek nagyobb részt a köz- és felsőoktatás expanziójának tulajdoníthatóak, további jelentős eltérések, esélyegyenlőtlenségek maradtak a fiatalok továbbtanulási esélyeiben, a származási család társadalmi pozíciója szerint abban, hogy a magasabb iskolai végzettséget megszerezzék.

A kérdés kapcsolódik az elméleti részében kifejtett nemzetközi áttekintéshez (lásd Shavit & Blossfeld, 1993; Breen és mtsai., 2009; Tutic, 2017), miszerint azt szeretnénk megtudni, hogy a 21. század első két évtizedében a magasabb iskolai szint megszerzésében csökkentek-e a fiatalok származási háttér szerinti esélyegyenlőtlenségei. A társadalmi származáson belül hogyan változott a különböző tényezők szerepe az egyetemi továbbtanulási szint elérésében 2001 és 2016 között? Illetve, hogy milyen fajta társadalmi erőforrások járulnak hoz-

zá inkább az iskolai esélyegyenlőtlenségek újratermelődéséhez, és ebben történt-e valami változás?

Ennek a kérdésnek vizsgálatához először egy logisztikus regressziós elemzést végeztünk a 20–29 éves korú erdélyi magyar fiatalok mintáin 2001. és 2016. évekre vonatkozóan. A modell célja kimutatni, hogy az egyetemi szint elérése, azaz az egyetemre való el-/bejutás, illetve egy diploma megszerzése az erdélyi magyar fiatalok körében milyen társadalmi származási és szociodemográfiai háttérváltozókkal magyarázható 2001-ben és 2016-ban, kiszűrve a közvetett hatásokat. Tisztában vagyunk azzal, hogy a felnőtt népesség iskolázottsági szintje, jelesül az egyetemet végzettek aránya még kismértékben változhat, de mind a 2002., mind pedig a 2011. évi romániai népszámlálási adatok igazolják, hogy 24 éves koruk után már csak a népesség nagyon kis hányada tanult egyetemen (1-2 százalék, lásd Papp, 2008; Veres, 2015), ezért a modellek érvényessége lényegesen nem változik meg egy felnőttmintán sem.

A logisztikus modell függő változója azt vette számba, hogy az egyes fiatalok megszerezték-e az egyetemi diplomát, vagy eljutottak-e az egyetemre (adatfelvételkor egyetemisták: 1-es érték, dummy változó).

A modell független változói két fő csoportot alkotnak. Az egyik csoportba tartoznak a család társadalmi pozícióját, anyagi és kulturális erőforrásait mérő mutatók, melyek a következők (referenciaérték zárójelben): apa végzettsége (egyetem), apa foglalkozása (mezőgazdasági és alkalmi fizikai), anyagi-vagyoni helyzet (tartós vagyoni és használati cikkek súlyozott, standardizált mutatója, részben eltérő összetételben 2001 és 2016-ban[2], lásd az 1.1.5. táblázatot az 1.1. alfejezetben), olvasott könyvek száma / könyvek száma a lakásban, román nyelvismeret. A független változók második csoportját a szociodemográfiai változók képezték: életkor, nem (1 – férfi), családnagyság (testvérek száma), lakhely típusa: nagyvárosi (100 000 fő fölött) vagy rurális (község) lakhely, régiók (Dél-Erdély és Bánság), magyarok aránya a településen. E két utóbbi változó egyik évben sem mutatott szignifikáns hatást, ezért kimaradt a végső modellből. A felsőfokú szint elérésének vizsgálatára először a társadalmi háttér és erőforrás változókat tettük be, valamint az alapvető demográfiai változókat (életkor, nem, családnagyság), míg az összetettebb viszonyokat közvetítő lakhely típusát egy második fázisban vezettük be a modellbe. A teljes, végső bináris logisztikus modell magyarázóereje a 2001. évi mintán a Nagelkerke-féle R-négyzet szerint 0,430 (43 százalék), a Cox & Snell R-négyzet értéke pedig 0,28, a 2016. évi teljes modell esetében a Nagelkerke-féle R-négyzet 0,360, a Cox & Snell R-négyzet értéke pedig 0,269. Ezek az értékek viszonylag jó magyarázóerejű logisztikus regressziós modelleknek számítanak.

Az eredmények azt mutatják, hogy az erdélyi magyar fiatalok körében az egyetemi végzettségi szint elérését (mintegy 10 százalékkal) nagyobb mértékben magyarázták 2001-ben a szülői háttér és a fő szociodemográfiai változók, mint 2016. évi minta modelljében a

2 2001-ben a saját lakás és az autó nagyobb súllyal van jelen a háztartási cikkeknél, 2016-ban az autó helyett a megtakarítás gyakorisága szerepel, és a használati cikkek listája részben eltér, több digitális eszköz és szolgáltatás szerepel benne.

Nagelkerke-féle R-négyzet szerint, bár a Cox & Snell R-négyzet szerint alig van különbség az egyetemre jutás és a diploma megszerzését illető esélyegyenlőség magyarázatának mértékében, bár a két időpontban végzett felmérés modelljének magyarázóerejét néhány, eltérően mért független változó is befolyásolhatta. A regionális hovatartozás és az etnodemográfiai környezet (magyarok aránya a településen) nem bizonyult szignifikánsnak, inkább más tényezők magyarázzák az esélyegyenlőtlenségeket.

Először áttekintjük, hogy a modell első változatában melyek a fő hatások. Az apa iskolai végzettsége mindkét időpontban meghatározó, jelentős eltérések figyelhetők meg. Míg 2001-ben a 20–29 éves fiataloknak a diplomás szülők (apa) gyermekeihez képest a középfokúnál alacsonyabb iskolázottságú szülők gyermekeinek még 10 százaléknál is kevesebb esélyük volt egyetemre jutni (Exp[B]: 0,09, 0,05), 2016-ban már ezek az értékek lényegesen megnövekedtek: az általános és szakiskolát végzett szülők gyermekeinek legalább egyharmadnyi esélye volt egyetemre kerülni / diplomát szerezni a diplomás szülők gyermekeihez viszonyítva (Exp[B]: 0,32), az érettségizett szülők gyermekeinek egyetemrejutási esélye már nem is tér el szignifikánsan a diplomás szülők gyermekeinek esélyeitől.

A második fázisban bevont változók hatását vizsgálva látható, hogy az apa foglalkozása nagyon jelentős változóként jelent meg a modellben 2001-ben, ezt egy ötkategóriás foglalkozási státuszváltozóként mértük, ahol az első státuscsoport a szellemi *foglalkozású és vezető szülők* csoportja volt, ezen családok fiataljai 3,5-szörös eséllyel jutnak egyetemre és diplomához, mint a referenciaértékként megjelenő *mezőgazdasági fizikai és alkalmi/szakképzetlen munkások* gyermekei, ez utóbbi kategória jellegében is nagyon jól megközelíti a prekariátus fogalmával leírható csoport jellemzőit a romániai viszonyok között. A foglalkozásalapú csoportosításban az inaktív szülők is szerepeltek, ezek esetében az átlagtól nincs szignifikáns eltérés, mert ezek korábban a foglalkozási hierarchia minden fokozatán álltak, vegyesen, de nyugdíjazással vagy más okból kikerültek a munkaerőpiacról.

A származási háttér közvetett hatásához köthető változók szerepe is sokkal erősebb 2001-ben, mint 2016-ban: a kulturális tőkét mérő otthoni/olvasott könyvek száma 60 százalékról 20 százalékra csökkent (Exp[B]: 1,6, illetve: 1,2), és a román nyelvismeret hatása is mintegy felére csökkent (Exp[B]: 2,3-ról 1,3-ra az átlagos 1-hez képest), az anyagi helyzet hatása is lényegesen lecsökkent, bár itt módszertani hatást is feltételezhetünk (mert az objektív, súlyozott anyagi index összetétele változott 2016-ra, több okból). Tehát 2016-ban kisebb mértékben generálnak mindezek esélyegyenlőtlenséget az egyetemi fokozat megszerzésének esélyét illetően, mint 2001-ben.

A szociodemográfiai változók hatása kismértékben megváltozott 2001 és 2016 között. Amíg 2001-ben az életkor hatása gyenge, de szignifikáns, amíg a lakhelytípus változóit (nagyváros, rurális) be nem vonjuk, addig 2016-ra már nem lesz szignifikáns egyáltalán. Amíg 2001-ben még a nemek között nincsenek szignifikáns eltérések, addig 2016/17 fordulójára a lányok nagyobb eséllyel jutnak el egyetemre, és végzik el azt, mint a fiúk (Exp[B]: 0,55), és a többgyermekes családokból jövő fiatalok esélye egyetemet végezni alacsonyabb az 1-2 gyer-

mekes családokhoz képest, mintegy 0,8 az 1-hez arányban, bár itt a településváltozók bevonásával 2001-ben felére gyengült a hatás, 2016-ban viszont nem változott lényegesen.

A modellépítés harmadik fázisában bevont települési változóknak az egyik legerősebb magyarázóerejük van mind 2001-ben, mind 2016-ban. A nagyvárosi lakhelynek a hatása 2001-ben több mint kétszeres esélyt (Exp[B]: 2,2) ad a kisebb településekhez képest, ez 2016-ra még tovább növekedett, a nagyvárosi fiataloknak háromszor nagyobb esélyük volt egyetemre kerülni (3,2:1), mint a kisebb városok és falvak lakóinak. A rurális/falusi környezetből származó fiataloknak nem változott lényegesen az esélyhátránya a városiakhoz képest, számszakilag enyhén csökkent, 0,5-ről 0,6-ra az 1-es referenciaérték irányában, ami a nagyvárosok előnyéhez képest elenyésző változás (lásd 1.2.4.a., 1.2.4.b. táblázat).

1.2.4.a. táblázat. Logisztikus regressziós modell együtthatói, a felsőfokú iskolai szint elérésének társadalmi determinánsai a 20–29 éves fiatalok körében, 2001

2001	1. modell		2. modell		3. modell	
Független változók	**B**	**Exp(B)**	**B**	**Exp(B)**	**B**	**Exp(B)**
Kohorsz (ref.: 25–29 év)						
20–24	0,077	1,080	0,064	0,938*	0,059	0,943*
Nem (1 – férfi)	0,073	1,076	0,181	1,199	0,240	1,271
Apa iskolázottsága (ref.: egyetem)						
általános és szakiskola	–2,314	0,099**	–3,212	0,04**	–2,839	0,058**
érettségi	–1,233	0,291**	–2,448	0,086**	–2,231	0,107**
Anyagi-vagyoni helyzet (index)	0,842	2,322**	0,694	2,02**	0,639	1,894**
Apa foglalkozási státusza (ref.: mezőgazdasági és alkalmi fizikai)						
szellemi és vezető			1,280	3,597*	1,220	3,387*
szakképzett fizikai			1,299	3,666*	1,104	3,016*
vállalkozó és önálló			1,416	4,119*	1,313	3,719
inaktív (nyugdíjas)			1,296	3,653*	1,132	3,101
egyéb, nem foglalk.			0,113	1,12	–0,159	,853
Olvasott könyvek száma			0,473	1,605*	0,498	1,645**
Testvérek száma			–0,208	0,812*	–0,078	0,925
Román nyelvismeret			0,996	2,707*	0,837	2,310**
Nagyváros					0,809	2,246*
Község/falu					–0,603	0,547**
Konstans	0,546	1,727	0,344	1,411	–0,095	0,909
Cox & Snell R-négyzet		0,210		0,256		0,282
Nagelkerke-R-négyzet		0,33		0,39		0,43
N		1309		1309		1308

Kategoriális függő változó: apa iskolázottsága, foglalkozási státusza (ref.: referenciaérték). A többi változók: mennyiségi vagy dummy értékek. a. Estimation terminated at iteration number 4 (less than .001).

* p < 0,05; ** p < 0,01; szignifikáns hatások (logisztikus regresszió)

Forrás: Mozaik2001 (Erdély)

1.2.4.b. táblázat. Logisztikus regressziós modell együtthatói, a felsőfokú iskolai szint elérésének társadalmi determinánsai a 20–29 éves fiatalok körében, 2016

2016	1. modell		2. modell		3. modell	
Független változók	**B**	**Exp(B)**	**B**	**Exp(B)**	**B**	**Exp(B)**
Kohorsz (ref.: 25–29 év)						
20–24	0,305	1,356**	0,243	1,275*	0,286	1,331*
Nem (1 – férfi)	–0,515	0,598**	–0,580	0,560**	–,582	0,559**
Apa iskolázottsága (ref.: egyetem)	–1,687	0,185**	–1,079	0,340**	–0,910	0,402*
általános	–2,659	0,070**	–1,909	0,148**	–1,811	0,163**
szakiskola	–2,078	0,125**	–1,446	0,236**	–1,196	0,303**
érettségi	–1,019	0,361**	–0,616	0,540**	–0,514	0,598*
Anyagi-vagyoni helyzet (index)	0,125	1,133**	0,087	1,091**	0,097	1,102**
Apa foglalkozási státusza (ref.: mezőgazdasági és alkalmi fizikai)						
szellemi és vezető			0,822	2,274**	0,483	1,621
nem fizikai és technikus			0,462	1,588*	0,110	1,116
szakképzett fizikai			0,377	1,457	0,169	1,184
inaktív és egyéb			0,087	1,091	–0,165	0,848
szakképzetlen fizikai			–0,069	0,933	–0,354	0,702
Otthoni könyvek száma			0,139	1,150*	0,132	1,141**
Testvérek száma			–0,230	0,795**	–0,220	0,803**
Román nyelvismeret			0,328	1,389**	0,231	1,260**
Város					0,742	2,101**
Község/falu					–0,546	0,579**
Constant	0,200	1,222	–1,059	0,347	–0,770	0,463*
Cox & Snell R-négyzet		0,16		0,21		0,25
Nagelkerke-R-négyzet		0,21		0,28		0,334
N		1310		1262		1262

* p < 0,05; ** p < 0,01; szignifikáns hatások (logisztikus regresszió)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A kutatási kérdéseink kielégítő megválaszolásához többlépcsős lineáris (OLS) regresszióelemzéssel vizsgáljuk a magasabb iskolai szint megszerzésének determinánsait, valamint az esélyegyenlőtlenségeket előidéző tényezők hatásának változásának mértékét, a származási háttér és szociodemográfiai háttér mutatói alapján, 2001. és 2016. években. Ebben az esetben a függő változónk a válaszadók elvégzett, befejezett iskolai és egyetemi osztályainak száma volt, a populáció pedig a 22–29 éves népesség, mivel erre az életkorra a fiatalok

zöme, amennyiben egyetemre került, vagy már befejezte, vagy utolsó éven tanult (a folyó évet is hozzáadtuk). Itt is számolunk azzal, hogy a fiatalok egy része még továbbtanulhatott doktori képzésen, vagy később, ún. szenior diákként, de mint korábban jeleztük a népszámlálási adatok szerint (INS, 2004, 2013; Veres 2015) a 23 éves és idősebb népesség körében már a tanuló fiatalok aránya elenyésző, ezért a modellünk magyarázóerejét érdemben nem változtatja meg.

Az életkort végül a lineáris regressziós elemzésből kihagytuk, mivel már a 2001. évi adatok eredeti feldolgozásakor kiderült, az iskolázottság társadalmi determinánsait vizsgálva, hogy: „A két idősebb kohorszra alkotott modellek magyarázóerejüket tekintve a fiúk esetében egyáltalán nem, a nők esetében pedig alig különböznek. Ez azt jelenti, hogy a legmagasabb iskolai szint elérésének képzési háttér szerinti meghatározottsága időben nem változott" (Csata, 2005: 91). A nemnek viszont 2001-ben is volt szignifikáns hatása, ezt megtartottuk a modellben.

Először az alapmodellt végeztük el, tehát csak a szülők iskolázottságának hatását néztük a 22–29 éves fiatalok iskolázottsági szintjére, mint ahogy korábban ezt vizsgálták a nemzetközi és hazai szakirodalomban (Mare, 1981; Csata, 2005). Ennek értelmében a szülők iskolázottságának hatása igen jelentős, az apák esetében 0,34, az anyák 0,26-os standardizált Béta-együttható-értékkel határozzák meg a gyermekük iskolai végzettségi szintjét. A 2016 évi adatok alapján mindkét nemre végzett regressziós modell magyarázóereje is gyengébb (R^2-értéke 0,20) és a szülők iskolázottságának hatása továbbra is szignifikáns, de kissé gyengébb, mint 15 évvel korábban, 0,27 és 0,21.

Megvizsgáltuk a nemek szerinti modelleket is, azt már tudtuk a korábbi, 2001-es adatok eredeti elemzése alapján (Csata, 2015), hogy nemek szerint eltérő magyarázóerővel bírnak. A 2001. évi modellekben a férfiak iskolázottságát a szülőké jobban meghatározza, az R^2-értéke 0,37, míg a nőknél 0,26. A fiúk esetében az anya iskolázottságának a hatása megközelíti az apáét (0,33), míg a nők esetében ez az érték 0,195. A 2016. évi minta nemek szerinti modelljeinek is a magyarázóereje gyengébb (férfiak: R^2-értéke 0,22, a nők modelljének R^2-értéke 0,168), a férfiak iskolázottságára az apa iskolázottságának hatása ugyanolyan (Béta: 0,33), mint a korábbi vizsgálatban, de az anya iskolázottságának hatása gyengébb (Béta: 0,17), a lányok iskolázottságának modellje esetében pedig teljesen megfordul a két szülő iskolázottságának a hatásértéke, az anyák hatása magasabb lesz (Béta: 0,27), az apáké lecsökken (Béta: 0,18) (lásd 1.2.5. táblázat).

1.2.5. táblázat. Lineáris regressziós (OLS) alapmodell együtthatói nemenként, a magasabb iskolai szint elérésének társadalmi származási meghatározottsága (szülők iskolázottsága szerint), a 22–29 éves fiatalok körében, 2001, 2016

	0. modell (2001)				**0. modell (2016)**			
		Összes	**Férfi**	**Nők**		**Összes**	**Férfi**	**Nők**
	B	**Béta**	**Béta**	**Béta**	**B**	**Béta**	**Béta**	**Béta**
(Konstans)	5,608				5,647			
Apa iskolázottsága (osztályok száma)	0,349	0,342**	0,322**	0,361**	0,372	0,273**	0,339**	0,188**
Anya iskolázottsága (osztályok száma)	0,280	0,268**	0,337**	0,195**	0,273	0,215**	0,173**	0,274**
R^2 (korrigált/adjusted)		0,322	0,376	0,265		0,20	0,227	0,168
N		1101	560	518		973	526	458

Függő változó: legmagasabb iskolázottság (iskolai osztályok + egyetemi évek száma)

* Szignifikáns hatások: * p < 0,05; ** p < 0,01 (OLS-Regression)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Első lépésben a kapott eredmények alapján elmondható, hogy az erdélyi magyar fiatalok körében a vizsgált időszakban az iskolai mobilitásban a közvetlen reprodukciós hatás csökkent. Ám a társadalmi származási háttér komplexebb, összetettebb hatásának meghatározásához további változók bevonásával, új, bővített regressziós modellt végeztünk.

A bővített modellben fő független változóink a társadalmi származás/háttér mutatói: a szülők iskolázottságát mérő *elvégzett/befejezett osztályok / iskolai évek száma* és az apa foglalkozási státuszából képezett *apa fizikai és apa szellemi foglalkozású* dummy változók, és a többi, előző modellben is használt szociodemográfiai változók, amelyek vagy skálák, vagy pedig dummy változók (*anyagi helyzet, könyvek száma, testvérek száma, nem*). Ezt a modellezést két lépcsőben végeztük el, a lakhely/település típusának változóit, a *nagyvárosi és vidéki/rurális lakhely* változóit harmadik körben vontuk be az elemzésbe. A független változók kiválasztásában és létrehozásában figyelembe vettük a korábbi hasonló nemzetközi modelleket és analógiákat, például Mare (1980: 301) továbbtanulási döntési modelljében a szülők iskolázottsága és foglalkozási státusa mellett figyelembe vette a jövedelmet (mi az érvényes válaszok aránya miatt ezt az anyagi-vagyoni helyzettel helyettesítettük, hasonlóképp lásd Csata, 2005), a testvérek számát, hogy farmon nevelkedett-e (ezt mi a település típusával helyettesítettük), a déli régióban való születést (mi a logisztikus modellnél a lakhely régiójával mértük, de mivel nem lett szignifikáns, itt kihagytuk, és helyette a lakhely településtípusát vontuk be). Az egyes változók mérési módjában inkább az európai hagyományt követtük, így a foglakozási változók kialakításában, anyagi helyzet mérésében stb. (lásd Shavit és mtsai., 2007; Breen & Luijix, 2009; Breen & Goldthorpe, 2001; Bukodi & Goldthorpe, 2012). A lineáris regressziós eljárás a 2001. évi adatokra nagyon jó magyará-

zóerejű modellt hozott létre (adj. R^2 = 0,48), de a 2016. évi modell is jó magyarázóerővel bír (adj. R^2 = 0,39). Ezzel a módszerrel beigazolódott, hogy a 2001. évben még a származási háttér és az ezzel összefüggő lakhely nagyobb mértékben meghatározta (R^2 alapján) az iskolázottsági esélyeket, mint 2016-ban. Az regressziós Béta-együtthatók konkrét elemzése azt mutatja, hogy a legmagasabb iskolai végzettség elérésében a legnagyobb hatású változók a szülők iskolázottsága mellett az anyagi helyzet és a kulturális tőkeközvetítést mutató könyvek száma / könyvolvasás, viszont a Béta-együtthatók értéke 2001 és 2016 között a modellek magyarázóerejének eltérései miatt nehezen összehasonlíthatók. Például bár a 2016. évi felmérés adatain az apa iskolázottságának hatása nagyobbnak mutatkozik, mint 2001-ben (0,198–0,176), de ezzel szemben lecsökkent az anyagi helyzet hatása (Béta: 0,226-ról 0,173/162-re) a magasabb iskolázottsági szint megszerzésére, de ezek a 2016. évi mintában egy jóval alacsonyabb R^2 mellett jelennek meg, ráadásul az anyagi helyzet indexének kissé eltérő összetétele miatt módszertani hatásra is gyanakodhatunk. A fiatalok nemek szerinti tagolódásának mindkét vizsgálati időpontban szignifikáns hatása volt, de a 2016. évi modell alapján a lányok előnye a magasabb iskolai szint megszerzésében növekedett a Béta-együtthatók szerint. A jelenség végeredményét a romániai magyar népesség iskolázottságának nemek szerinti összetételében a 2002. és 2011. évi népszámlálások összevetéséből is megfigyelhetjük (lásd Veres, 2015: 79).

A második lépcsőben bevont, lakhely településtípusa dummy változóinak hatása viszont mind az R^2, mind pedig a standardizált Béta-együtthatók szerint 2001–2016 között időben emelkedett (a nagyváros [lakhely] Béta-együtthatója 0,076-ról 0,161-re módosult, a rurális lakhely együtthatója meg –0,059-ről –0,102-re változott), ami jelentheti azt, hogy az iskolarendszeren belül a nagyvárosi elitiskolák és a falusi iskolák színvonalában egyre nagyobb különbségek alakultak ki, az oktatási expanzió ellenére, és ezáltal a fiatalok iskolai karrierjében is növekvő „minőségi" eltéréseket, egyenlőtlenségeket generált. Mivel az erdélyi roma fiatalok egy része magyar anyanyelvű, a mi felmérésünk mintájába is bekerültek. Ezért lehetőségünk volt letesztelni a roma közösséghez tartozás hatását. Így utólag 3. lépcsőként egy bővített, új regressziós modellt teszteltünk, bevonva a roma dummy kontrollváltozót a modellbe, és a mintabeli alacsony esetszám ellenére (6 százalék körül) szignifikáns hatással volt az iskolai végzettség megszerzésére, ahogy feltételeztük. Viszont a lakhely településtípusának hatásai a romaság hatásának elkülönítésével lényegesen változnak: a Béta-együtthatók még egy századponttal sem csökkentek, ezért levonhatjuk azt a következtetést, hogy a vizsgált időszakban a lakhelynek az iskolai esélyegyenlőtlenségekre gyakorolt növekvő hatása nagy valószínűséggel az iskolarendszerben bekövetkező színvonalbeli differenciálódásra vezethető vissza. A roma kontrollváltozó bevonása inkább a szülők iskolázottsága és a családnagyságot mérő, testvérek száma változók hatását csökkentette, kisebb, de számottevő mértékben (lásd 1.2.6. táblázat).

1.2.6. táblázat. Lineáris regressziós (OLS) modellek, a felsőfokú (egyetemi) iskolai szint elérésének társadalmi determinánsai (B- és standardizált Béta-együtthatók), a 22–29 éves fiatalok körében, 2001, 2016

	1. modell (2001)		2. modell (2001)		1. modell (2016)		2. modell (2016)		3. modell (2016)
	B	**Béta**	**B**	**Béta**	**B**	**Béta**	**B**	**Béta**	**Béta**
(Konstans)	8,035		8,472		6,963		8,150		
Nem (1 – férfi)	–0,224	–0,042*	–0,201	**–0,038***	–0,527	–0,096**	–0,514	–0,093**	**–0,091****
Apa iskolázottsága (osztályok száma)	0,197	0,193***	0,18	**0,176**	0,328	0,243**	0,269	0,199**	**0,177****
Anya iskolázottsága (osztályok száma)	0,135	0,129***	0,118	**0,113****	0,138	0,109**	0,127	0,101**	**0,074****
Apa fizikai fogl.	–0,37	0,059**	–0,357	**–0,057***	0,230	0,037*	0,312	0,050*	**0,051***
Apa szellemi és vezető fogl.	0,202	0,02	0,204	0,02	–0,281	–0,035*	–0,279	–0,034	**–0,017**
Testvérek száma	–0,26	–0,128***	–0,235	**–0,115****	–0,365	–0,164**	–0,349	–0,156**	**–0,145****
Anyagi-vagyoni helyzet (index)[1]	0,669	0,243***	0,622	**0,226****	0,548	0,203**	0,585	0,217**	**0l203****
Könyvek száma[2]	0,452	0,178***	0,445	**0,175****	0,185	0,164**	0,171	0,151**	**0,146****
Román nyelvismeret	1,039	0,154***	0,925	**0,137****	0,331	0,105**	0,187	0,059*	**0,059***
Nagyváros (lakhely)			0,437	**0,073****			0,784	0,129**	**0,118****
Rurális (lakhely)			–0,317	**–0,059***			–0,588	–0,107**	**–0,130****
Roma (1, dummy)									**–0,110****
R^2 (korrigált/ adjusted)		0,473		0,482		0,331		0,370	0,380
N		1101		1101		973		973	973

1. Az index 2001-ben saját lakást, autót és más vagyontárgyakat is tartalmaz, 2016-ban autó helyett megtakarított pénz és egyéb vagyontárgyak, súlyozva (lásd 1.5. táblázat).
2. 2001-ben az elmúlt évben elolvasott könyvek száma, 2016-ban az otthoni könyvek száma állt rendelkezésre.
3. Függő változó: legmagasabb iskolázottság (iskolai osztályok + egyetemi évek száma).
4. B: standardizálatlan B-érték, Béta: standardizált Béta-együtthatók

* p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001 szinten szignifikáns hatások (Béta-együtthatók, OLS-Regression)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Külön nemekre is elvégeztük a lineáris regresszióelemzést az iskolai végzettség determinánsainak elemzésére. Az eredmények némi újdonságot hoztak a felszínre. A nők esetében elmondhatjuk, hogy a társadalmi háttér, családi erőforrások és a szociodemográfiai változók együttes hatása 2016-ban jóval kisebb magyarázóerővel bír az iskolázottság szintjét illetően, mint korábban (2001-ben a korrigált R^2-értéke 0,44 volt, míg 2016-ban 0,29), és mindkét időpontban a nők modellje gyengébb magyarázóerejű, mint a férfiaké. A férfiak esetében a modell magyarázóereje kismértékben, de mintegy 10 százalékkal csökkent (0,53-ról 0,43-ra), 2001-től 2016-ra.

A standardizált Béta-együtthatók alapján ezt követően a férfiak és a nők iskolázottsági mintáinak meghatározottságában látható változásokat elemeztük. A fiúk/férfiak estében hasonló mértékű az apa iskolázottságának hatása a két időpontban, de majdnem felére csökkent az anya iskolázottságának hatása a fiúk iskolázottságára (0,133-ról 0,073-ra) 2016-ra. A családnagyság (testvérek száma) hatása növekedett, és a román nyelvismeret hatása némiképp csökkent (bár ebben az egy esetben a mérés eltérő módja is érvényesülhet). Megnövekedett viszont a lakhely településtípusának hatása, különösen a rurális lakhely együtthatója duplázódott meg (0,083-ról 0,168-ra).

1.2.7. táblázat. Lineáris regressziós (OLS) modellek nemek szerint, a felsőfokú (egyetemi) iskolai szint elérésének társadalmi determinánsai (B- és standardizált Béta-együtthatók) a 22–29 éves fiatalok körében, 2001, 2016

Független változók	Férfiak (2001)		Nők (2001)		Férfiak (2016)		Nők (2016)	
	B	Béta	B	Béta	B	Béta	B	Béta
(Konstans)	7,767		8,998		8,955		8,598	
Apa iskolázottsága (osztályok száma)	0,193	0,195**	0,168	0,155**	0,255	0,203**	0,206	0,139**
Anya iskolázottsága (osztályok száma)	0,139	0,133**	0,093	0,089*	0,090	0,073*	0,101	0,080*
Apa fizikai fogl.	–0,219	–0,034	–0,339	–0,056	0,178	0,028	0,381	0,053
Apa szellemi és vezető	0,285	0,034	0,162	0,017	0,479	0,063*	0,358	0,040*
Testvérek száma	–0,178	–0,077**	–0,29	–0,16*	–0,401	–0,186**	–0,212	–0,092*
Anyagi helyzet (index)	0,477	0,178**	0,689	0,239**	0,566	0,216**	0,544	0,196**
Könyvek száma	0,433	0,162*	0,454	0,188**	0,116	0,103**	0,231	0,206**
Román nyelvismeret	1,099	0,148*	0,732	0,118**	0,149	0,048	0,225	0,070*
Nagyváros (lakhely)	0,459	0,073*	0,462	0,08*	0,683	0,112**	0,752	0,126**
Rurális (lakhely)	–0,459	–0,083	–0,139	–0,027	–0,923	–0,168**	–0,407	–0,076*
Roma (1, dummy)	–3,42	–0,154**	–1,864	–0,064*	–1,58	–0,095**	–2,492	–0,126**
R^2 (korrigált/adjusted)		0,533		0,447		0,430		0,290
N		560		541		526		458

A. Függő változó: legmagasabb iskolázottság (iskolai osztályok + egyetemi évek száma) B)-B: standardizálatlan B-érték, Béta: standardizált Béta-együtthatók

* p < 0,05, ** p < 0,01 szinten szignifikáns hatások (Béta-együtthatók, OLS-Regression)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A nők esetében az apa iskolázottságának hatása gyengült, az anyáé, ami amúgy is gyengébb volt, nem változott, itt a könyvek számának szerepe magasabb volt, és meg is maradt, a lakhely településtípusának hatása ugyancsak megnövekedett. A roma közösséghez tartozás negatív hatása az iskolázottságra, úgy tűnik, a fiúk esetében egy keveset csökkent, de a nők esetében növekedett (–0,06-ról –0,126-ra) (lásd 1.2.7. táblázat).

Elmondhatjuk tehát, hogy a magasabb iskolázottság, azaz a továbbtanulás tekintetében a társadalmi háttér hatása 2001 és 2016 között a férfiak esetében keveset, a nők esetében többet csökkent. A szülők iskolázottságának hatása összességében csökkent, de az azonos nemű szülőké nem változott számottevően. Felértékelődtek viszont a lakhely településtípusából következő strukturális hatások: a falun élő fiataloknak jelentős esélyhátrányuk van a továbbtanulásban nagyvárosi kortársaikhoz képest. Mindezek a jelenségek megerősítenek minket az első alfejezetben kifejtett, Castells-féle (1996) elmélet relevanciájában, hogy az erdélyi fiataloknak a globális hálózati társadalomba nagyon differenciált módon van esélyük bekapcsolódni, eltérő életesélyeket nyújtó társadalmi helyzetből származnak. Az előbb ismertetett regressziós modellekkel kimutatható, hogy bár közvetlenül a szülők iskolázottságának hatása összességében csökkent a fiatalok továbbtanulására, eközben a globális hálózati világba bekapcsolódott, 100 000 lakosúnál nagyobb városi, magasabb iskolázottságú és jobb anyagi helyzetű családok fiúgyermekeinek javultak a továbbtanulási és közvetve a társadalmi érvényesülési esélyei, míg a lányok esetében a nagyvárosi, magasabb iskolázottságú szülők és értelmiségi habitusú családok lánygyermekei esetében láthatunk további pozícióerősödést 2016-ban.

Ezzel szemben a fiatalok csoportja bizonyos szegmensének esélyei a továbbtanulásra és ezáltal a sikeres karrierre csökkentek, és itt a falun élő, alacsony iskolázottságú, főleg roma nők (de nem csak) esélyük csökkent 2001 és 2016 között, hasonlóképpen a vidéki, alacsony iskolázottságú, népesebb családból származó férfiak továbbtanulási esélye is csökkent etnikai származástól függetlenül, bár a roma származás hatása súlyosbító körülmény, de a férfiak esetében ennek hatása nem növekedett a 15 éves időszakban, a nőktől eltérően. Látható tehát, hogy nemileg differenciált módon, az iskolai és közvetve a társadalmi érvényesülési esélyegyenlőtlenségek növekedésének vagyunk tanúi, a társadalom alsó és felső szegmenseinek bizonyos kategóriái között, amelyek megerősítenek bennünket abban, hogy a Castells-féle „helyek terében" élő, nagycsaládos, falusi, alacsony iskolázottságú szülőktől származó fiatalok esélyei nem tudtak javulni Románia globális hálózati társadalomba való, európai uniós csatlakozásával sem, sőt a hátrányok elmélyültek, és a hátrányos helyzetűek egy kisebb csoportja, az alacsony iskolázottságú, rossz lakáshelyzetű, roma származású fiatalok, akik szakképzetlenek maradtak az eltelt tizenöt év alatt bekövetkezett oktatási expanzió ellenére is, a castellsi „fekete lyukak" társadalmi helyzetében élnek, munkaerőpiacilag pedig a Standing-féle prekárius munkaviszonyokkal jellemezhetők.

Ami a mainstream nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott kutatási kérdéseket, hipotéziseket illeti, a fenti eredmények megerősítenek abban, amit több szerző is állított (Shavit és mtsai., 2007; De Graaf & Ganzeboom, 1993; De Graaf & Kraaykamp, 2000;

Szelényi & Aschaffenburg 1993), miszerint az erdélyi fiatalok körében is kimutatható, hogy a szülők iskolázottságának a vizsgált személyek iskolai végzettségére gyakorolt hatása sokkal nagyobb, jelentősebb, mint az apa foglalkozásának hatása, és ez az iskolázottsági összefüggés „ellenállóbb", időtállóbb, a két vizsgálati időpontot véve alapul.

Egy másik kutatási eredményt is meg tudunk erősíteni. Shavit és munkatársai (2007) azon megállapítását is igazoltnak látjuk adatainkon, hogy az iskolai mobilitási esélyegyenlőtlenségeinek alakításában nem választhatók külön a különböző társadalmi erőforrás-tényezők, hanem a lényeg az, hogy a tág értelemben vett társadalmi származás és az oktatás összefüggései hogyan alakultak. A társadalmi származásnak a fiatalok iskolázottságára gyakorolt hatásának időbeli/generációs változását nézve, a vizsgálatunk eredményei egyrészt összességében csökkenő tendenciát mutatnak (lásd Breen és mtsai., 2009), de ha a leghátrányosabb helyzetű, társadalomszerkezeti értelemben alsó 20 százalékot képező népesség esélyeit nézzük, akik a szakképzetlen, vidéki, nagycsaládos, köztük roma származású családokból származnak, a mobilitási esélyeik nem javultak ebben az időszakban, hanem némiképp még relatíve romlottak is a többi fiatal átlagához képest. Eszerint tehát a Shavit, Yaish és Eyal (2007) „perzisztens" iskolai esélyegyenlőtlenségi tézise a leghátrányosabb helyzetű erdélyi fiatalokat illetően igazoltnak látszik. Más szóval nem tudunk egyértelmű, az erdélyi magyar adatokon alapuló választ adni a fenti szakmai vitára.

Következtetések

Bár az iskolai esélyegyenlőtlenségek az egyetemre jutást illetően csökkentek a két vizsgált időpont között, továbbra is hátrányt jelent a diplomás pozíciók elérésében a szülők alacsony iskolázottsági szintje vagy a család kulturálisan hátrányosabb háttere, az átlagosnál alacsonyabb román nyelvismeret. Ugyanakkor kissé csökkent az iskolai mobilitás terén a hátrányos anyagi helyzet hatása (mind a lineáris, mind pedig a logisztikus regressziós modell szerint). Már a 2001. évi adatok eredeti feldolgozásakor kimutatható volt, hogy „különösen a magasabb iskolai szinteken, ahol az oktatás bővülésével párhuzamosan növekedtek a taníttatás költségei – a vagyoni helyzet szelekciós funkciója értékelődik fel, és (…) egyre hangsúlyosabb szerepet kapott" (Csata, 2005: 99).

Mindezekkel összhangban elmondható, hogy Castells (1996) elmélete szerint a globális hálózati társadalom előnyeit nem vagy csak alig élvező erdélyi fiatalok a kutatás során több szempontból is hátrányos kategóriákhoz tartoznak, akik a Standing-féle prekariátus fogalmával is jellemezhetőek, így a falusi származású, főleg szakképzetlen foglalkozású, nagycsaládos szülők gyermekeinek továbbra is legalább két és félszer kisebb esélye van felsőfokú diplomát szerezni, majd szellemi munkát végezni, mint a diplomás szülők gyermekeinek, akiknek zöme a városokban, azon belül is a „globális" nagyvárosokban koncentrálódik: már 2011-ben a romániai nagyvárosok aktív korú népességének mintegy 30 százaléka (a teljes

városi népesség 25 százaléka) egyetemet végzett, míg a falusi lakosság körében mindössze 5 százalék volt diplomás (Veres, 2015).

A két nemre külön készített regressziós modellek eredményei is azt mutatták, hogy 2001 és 2016 között csökkent közvetlenül a származás hatása, azon belül a szülők iskolai végzettségének a magasabb iskolai végzettség elérésére gyakorolt hatása (az ellenkező neműé csökkent inkább), ám a társadalmi háttérrel összefüggő erőforrások (anyagi-vagyoni erőforrások, otthoni könyvek és könyvolvasás) hatása nem csökkent. A szülői iskolázottság közvetlen hatása a fiatalok iskolázottságának meghatározásában viszont 2016-ra mindkét nem esetében kiegészült a lakhely településtípusának strukturális hatásával: a kisebb, rurális településeken élők iskolai esélyei jóval kisebbek a továbbtanulásra a nagyvárosi fiatalokhoz képest 2016-ban, mint 2001-ben volt, bár ez az összefüggés a köz- és felsőoktatás expanziója miatt nem volt nyilvánvaló a kétváltozós összefüggések alapján. És mindez úgy, hogy a többségében rurális környezetben koncentrálódó, nagy arányban hátrányos helyzetű roma közösséghez tartozás hatása is szignifikánsan érvényesült mindkét időpontban, negatív hatást gyakorolva a magasabb iskolai szint elérésére, csökkentve a roma fiatalok esélyeit a továbbtanulásra, akiknek amúgy is a szülők alacsony iskolázottsága, a gyenge anyagi helyzet és a családi mintákból nem favorizált otthoni könyvtartás/könyvolvasás tovább rontja az iskolai esélyeiket.

Összességében, visszatérve a második kutatási kérdésünkre, nehéz egyértelmű választ adni arra, hogy a 21. század elejének másfél évtizede alatt (2001–2016) a Blossfeld, Shavit, Yais és Eyal, valamint Breen, Goldthorpe és Luijkx (2009) közti vitában merre mozdult a mutató, vagyis az iskolai esélyegyenlőtlenségek társadalmi származási háttér szerint „tartósan" fennmaradnak vagy csökkennek. Egyrészt összességében a társadalmi háttér és a szociodemográfiai tényezők hatása a modellek szintjén némileg csökkent, akárcsak (főleg az ellenkező nemű) szülők iskolázottságának közvetlen hatása, másrészt az anyagi helyzet szerepe, a kulturális habitus és főleg a település típusa (nagyváros vs. rurális térség), a roma és nagycsaládos származás negatív hatásai nem csökkent, hanem inkább növekedett a magasabb iskolai szint elérésének esélyeit illetően 2001 és 2016 között. A hátrányos helyzetű csoportokból származó, különösen az előbb említett hátrányokat halmozó fiatalok esélyhátránya mögött hipotézisünk szerint az a helyi jelenség áll (ami viszont sok országra jellemző), hogy a vizsgálat tizenöt évében az iskolarendszeren belül jelentős színvonalbeli differenciálódás következett be: a Castells-féle „globális nagyvárosok" egyre színvonalasabbá váló köz- és felsőoktatásával szemben a kisvárosok, de még inkább a rurális települések jelentős részében az oktatás színvonala egyre jobban leromlott, tehát a differenciálódás növekedett, és az ott tanuló fiatalok továbbtanulási, majd munkaerőpiaci esélyei egyre jobban leszakadtak a nagyvárosoktól. Továbbá a többváltozós modelljeink felhívták a figyelmet arra, hogy a nagyvárosokban élő fiatalok számára is még számos más, előbb említett tényező csökkentheti a továbbtanulási esélyeket, tehát a hátrányok halmozott figyelembevételével lehet az oktatási esélyek komplex változásait szemlélni.

Szakirodalom

Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity and Social Inequality*. Wiley.

Bourdieu, P. (1977). "Cultural Reproduction and Social Reproduction." In J. Karabel & A. H. Halsey (szerk.). *Power and Ideology in Education* (487–511. o.). Oxford University Press.

Breen, R. (2005). Foundations of a Neo-Weberian Class Analysis. In E. O. Wright (szerk.). *Approaches to Class Analysis* (31–50. o.). Cambridge University Press.

Breen, R., & Goldthorpe, J. (1997). Explaining educational differentials: towards a formal rational action theory. *Rationality and Society,* (9), 275–305.

Breen, R. & Goldthorpe, J. H. (2001). Class, Mobility and Merit: The Experience of Two British Birth Cohorts. *European Sociological Review, 17*(2), 81–101.

Breen, R., Luijkx, R., Müller, W., & Polla R. (2009, korábbi verzió: 2005). Nonpersistent Inequality in Educational Attainment: Evidence from Eight European Countries. *American Journal of Sociology*, *114*(5), 1475–1521.

Bukodi, E., & Goldthorpe, J. (2012). Decomposing 'social origins': The effects of parents' class, status and educational on the educational attainment of their children. *Barnett Papers on Social Research,* (2), 4–29.

Castells, M. (1996). *The rise of the network society.* (The information age: economy, society and culture; Vol. 1.) Blackwell Publishers.

Csata, Zs. (2005). Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. In Gábor, K., & Veres, V. (szerk.). A *perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után* (75–107. o.). Belvedere Kiadó.

De Graaf, P., & Ganzeboom, H. B. G. (1993). Family Background and Educational Attainment in the Netherlands of 1891–1960 Birth Cohorts. In Y. Shavit & H. P. Blossfeld (szerk.). *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries* (75–99. o.). Westview Press.

De Graaf, N. D., De Graaf, P. M., & Kraaykamp, G. (2000). "Parental Cultural Capital and Educational Attainment in the Netherlands." *Sociology of Education*, (73), 92–111.

Erikson, R., & Jonsson. J. O. (1996). "Explaining Class Inequality in Education: The Swedish Test Case." In R. Erikson & J. O. Jonsson (szerk.). *Can Education Be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective* (95–112. o.). Westview Press.

Gabay-Egozi, L., Shavit, Y., & Yaish, M. (2010). Curricular choice: a test of a rational choice model of education. *European Sociological Review*, (26), 447–463.

Gerber, T. P., & Hout, M. (1995). "Educational Stratification in Russia during the Soviet Period." *American Journal of Sociology,* (101), 611–60.

Grusky, D., & Galescu, G. (2005). Foundations of a Neo-Durkheimian Class Analysis. In E. O. Wright (szerk.). *Approaches to Class Analysis* (51–81. o.). Cambridge University Press.

Iannelli, C. (2003). "Parental Education and Young People's Educational and Labour Market Outcomes: A Comparison across Europe." In I. Kogan & W. Müller (szerk.). *School to Work Transitions in Europe: Analyses of the EU LFS 2000 Ad Hoc Module* (27–53. o.). Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung.

INS (2004). *Recensământul populației și al locuințelor din România din 2002, Rezultate*. IV. Institutul Național de Statistică.

INS (2013). *Recensământul Populaţiei şi al Locuinţelor, 20 octombrie 2011*. II. Institutul Naţional de Statistică.

Mare, R. D. (1980). Social Background and School Continuation Decisions. *Journal of the American Statistical Association, 75*(370), 295–305.

Mare, R. D. (1981). Change and Stability in Educational Stratification. *American Sociological Review*, (46), 72–87.

Mare, R. D. (1993). Educational Stratification on Observed and Unobserved Components of Family Background. In Shavit, Y., & Blossfeld, H. P. (szerk.). *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries* (351–376. o.). Westview Press.

Papp Z., A. (2008). Átmenetben*:* a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio, 19*(4), 155–230.

Rosenbaum, J. E., Kariya, T., Settersten, R., & Maier, T. (1990). "Market and network theories of the transition from high school to work: their application to industrialized societies". *Annual Review of Sociology,* 16, 263–299.

Shavit, Y., & Blossfeld, H. P. (szerk.) (1993). *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries.* Westview Press.

Shavit, Y., Yaish, M., & Eyal, B. H. (2007). The Persistence of Persistent Inequality. Conference Paper ISA RC 28, Brno.

Stocké V. (2007). Explaining educational decision and effects of families' social class position: an empirical test of the Breen-Goldthorpe Model of educational attainment. *European Sociological Review*, 23, 505–519.

Standing, G. (2012). The Precariat: from denizens to citizens? *Polity*, *44*(4), 588–608.

Szelényi, S., & Aschaffenburg K. (1993). "Inequalities in Educational Opportunity in Hungary." In Y. Shavit & H. P. Blossfeld (szerk.). *Persistent Inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries* (273–302. o.). Westview Press.

Tutić, A. (2017). Revisiting the Breen–Goldthorpe Model of educational stratification. *Rationality and Society,* 29(4), 275–305.

Veres, V. (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

Veres, V., & Papp Z., A. (2016). A szakválasztás és az iskolai kompetenciák társadalmi háttere és motivációi, nemzetiség szerint, a kolozsvári tudományegyetemek diákjai körében. *Erdélyi Társadalom, 17*(2), 35–64.

Veres, V., Raţ, C., & Tobias, A. (2017). A községszintű depriváció vizsgálata három erdélyi megyében, figyelemmel a roma kisebbség hátrányos helyzetére. *Erdélyi Társadalom, 15*(1), 11–42.

2

GEAMBAŞU RÉKA – VITA EMESE

A gyermekvállalás ára? Erdélyi magyar fiatalok elképzelései a munka és magánélet egyensúlyáról

Bevezetés

Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásával (Gábor & Molnár, 1993; Zinnecker, 1993) a fiatal felnőttek egyre több színtéren szembesülnek a bizonytalanság problémájával: az oktatásban, a munkaerőpiacon, később pedig a család és munka közötti egyensúlyra törekvés jelent növekvő kihívást számukra (Király & Paksi, 2012). Az ifjúsággal szemben támasztott és gyakran hangoztatott társadalmi elvárások sokfélék, akár ellentmondásosak is, egyszerre ösztönöznek családalapításra, megfelelő végzettség megszerzésére és munkapiaci sikerességre vagy éppen bizonyos fogyasztási standardok elérésére (Ercsei és mtsai., 2017). Mindezekre számtalan stratégiával válaszolnak a fiatalok, e stratégiák jellege és kimenetele pedig nagymértékben saját családi hátterükben gyökerezik. Magánéleti tekintetben az adatok arra utalnak ugyan, hogy a fiatalok nagy része konzervatív keretekben gondolkodik a családról, és a család mint érték nagyon fontos számukra, a fiatal felnőttek esetében mégis aligha beszélhetünk családalapítási törekvésekről (Makay & Domokos, 2018).

A munka és magánélet közötti viszony mint a különféle elvárásoknak való megfelelés terepe kiemelt érdeklődésre tart számot a női munkavállalás növekedését, illetve a munkaerőpiac átalakulását követően. A témával foglalkoznak különböző szakszociológiák, így a család-, a munkaszociológia, de a társadalmi nemek tudománya is; egyre több tanulmány teszi fel azt a központi kérdést, hogy voltaképpen milyen hatást gyakorol egymásra ez a két terület. A munka-magánélet kérdéskör vizsgálata kezdetben jobbára a magasan kvalifikált, karrierorientált nőkre fókuszált, más társadalmi csoportok, mint például az apák, vagy a többes státusban lévő tanuló és dolgozó nők csak később kerültek a vizsgálatok tárgykörébe (Dén-Nagy, 2013; Geszler, 2014a; Lewis és mtsai., 2007; Paksi, 2015).

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy milyen képet mutat az erdélyi magyar fiatalok párkapcsolattal és családalapítással kapcsolatos magatartása, társadalmi helyzete és milyen nézeteket vallanak elsősorban a családdal kapcsolatos kérdésekben. Mindezt – a családalapítást, munkaerőpiaci és iskolázottsági adatokat, valamint a véleményeket – hosszabb időtávlatban is elemezzük: 2001-es és 2016-os adatok összehasonlításával írjuk le, hogy milyen mértékben jellemző a magyarországinál hagyományosabb demográfiai magatartással és értékrenddel jellemzett erdélyi magyar ifjúságra a családalapítás halasztása és az élet-

formák pluralizálódása. Végül e fejezet súlypontjában az a kérdés áll, hogy mit tudhatunk meg a fiatalok munka-magánélet egyensúlyáról alkotott koncepcióiról, vagyis egy olyan társadalmi csoport elképzeléseiről, amely lényegében még nem vagy alig érintett ezekben a kérdésekben;[1] illetve milyen társadalmi tényezők valószínűsítik azt, hogy a fiatalok egy része alapvetően még a szülővé válás előtt konfliktusosnak lássa azt.

Témaválasztásunk időszerűségét természetesen a téma – a munka-magánélet viszonyának széles körű kutatottsága – adja, ezen túlmenően azonban további okok is meghúzódnak a kérdésfelvetés mögött. Egyrészt tudatosan szeretnénk azzal a kutatói gyakorlattal szakítani, amely a munka-magánélet egyensúlyának kérdését inkább a középosztályra fókuszálva elemzi (Dén-Nagy, 2013; Lewis és mtsai., 2007): ehelyett mi a teljes erdélyi magyar ifjúságra kiterjesztjük vizsgálatunkat. Másodsorban szeretnénk azt az űrt betölteni, ami az ifjúságszociológiában e téren kialakult, felhíva a figyelmet, hogy a fiatalok munka-család egyensúlyra vonatkozó elképzelései sajátosak és relevánsak. Végül pedig azoknak a vizsgálatoknak a sorát szeretnénk gyarapítani, amelyek a munka-magánélet összeegyeztetésének gyakorlata és az arról alkotott vélemények helyett az *elképzelésekre* figyel; azok elképzeléseire, koncepcióira, akik javarészt még nem is érintettek közvetlenül, ám akiknek későbbi döntéseit, stratégiáit meghatározhatja az, hogy miként gondolkodnak e két terület kapcsolatáról. Mindez ugyan jelen pillanatban még nem kielégítően vizsgált (számottevő kivételként a Leslie, King és Clair [2019] cikk említhető), ám például Esping-Andersen és Billari elemzésükben utalnak arra, hogy a nemi szerepek egyensúlya pozitívan befolyásolhatja a gyermekvállalási kedvet (Esping-Andersen & Billari, 2015).

Az elemzés empirikus alapját a Magyar Ifjúság 2016 nevű, erdélyi magyar fiatalokra vonatkozó adatfelvétel és annak másodelemzése képezi. Tanulmányunkban elsősorban a párkapcsolatokkal és családalapítással kapcsolatos magatartásra és vélekedésekre vonatkozó változókat használjuk, elemzésünk gerincéhez pedig azokra a kérdésekre támaszkodunk, amelyek a fiatalok munka és magánélet egyensúlyára vonatkozó elképzeléseit, valamint a gyermekvállalás különféle magánéleti hatásait mérik. Ezt, ahol lehet, a Mozaik2001-es, hasonló kérdéseket tartalmazó, erdélyi magyar fiatalok körében végzett adatfelvétellel egészítjük ki annak érdekében, hogy az egyes demográfiai és társadalmi-gazdasági adatok alakulását is le tudjuk írni.

Tanulmányunk első részében elemzésünk elméleti és fogalmi kereteit vázoljuk fel, és kiemelten foglalkozunk az utóbbi évtizedekben leírt párkapcsolati és családalapítási mintázatokkal, a munkaerőpiaci bizonytalanság, illetve a munka-magánélet egyensúlyának kérdéseivel. Az eredmények ismertetése három részre tagolódik. Az első leíró fejezet a fiatalok párkapcsolati és családalapítással kapcsolatos helyzetét, valamint iskolai és munkaerőpiaci státusát írja le. A második a családdal kapcsolatos véleményekre és elképzelésekre összpon-

1 Miközben egy gyereknek vagy kamasznak természetesen lehetnek tapasztalatai szülei révén arról, hogy miként egyeztethető össze a munka a magánélettel, minőségileg másfajta érintettségnek gondoljuk azt a helyzetet, amelyben magának a fiatalnak kell e két szférát mindennapjaiban összehangolnia.

tosít, köztük a fiatalok deklarált családcentrikusságát, tervezett gyermekszámát elemezzük. Végül az empirikus fejezet harmadik részében egy lineáris regresszió segítségével azt próbáljuk magyarázni, hogy mely társadalmi jellemzők valószínűsítik a fiatalok körében azt, hogy a gyermekvállalás anyagi és szakmai árát jelentősnek, és mint ilyen, a munka és magánélet egyensúlyát nehezen kialakíthatónak gondolják. A tanulmány összegzéssel és a következtetések levonásával zárul.

2.1. Munka és magánélet a fiatalok koncepcióiban

Vizsgálatunk, melynek célja egyrészt feltárni azt, hogy miként gondolkodnak a fiatalok arról, hogy megvalósítható-e a munka és magánélet egyensúlya, másrészt pedig szociológiai magyarázattal szolgálni a gyermekvállalás negatív munkaerőpiaci hatásait „váró" álláspontokra, alapvetően három kutatási irányzat, szociológiai aldiszciplína „találkozási pontjában" található. Az első, az ifjúságszociológia nyújtja azt a fogalmi keretet, mellyel az ifjúkor meghosszabbodása, az életút destandardizálódása leírható, a második pedig, a munkaszociológia a növekvő bizonytalanság leírásával segít a jelenség kontextusba helyezésében. Végül a legszűkebb terület a munka és magánélet viszonyának vizsgálati hagyománya, mely rendszerint erős genderszemlélettel és számtalan modellel próbálja meg leírni, hogy miként alakul a két terület viszonya, és ezekről hogyan gondolkodunk. E három megközelítési mód elméleti előzményeit ismertetjük az alábbiakban.

Az ifjúságszociológia művelői között egyetértés van abban, hogy az ifjúság szerepe kiemelkedő a társadalmi változások létrejöttében, tulajdonképpen a fiatalság testesíti meg a jövő társadalmát. A fiatalok nemcsak mintakövetők, hanem mintaadók is egyben, mely szerepük az ifjúsági korszakváltás paradigmájának egyik fontos eleme (Mead, 2006). Az ifjúsági csoportok helyzetéből, viselkedéséből következtetni lehet a jövőbeni folyamatokra, a társadalmi szintűekre és későbbi személyes érvényesülésükre is (Papp Z., 2017), ezért a társadalomszervezés olyan kulcsfontosságú területei, mint a családalapítás vagy a munkaerőpiaci jelenlét kiemelt helyet foglalnak el az ifjúságszociológiai kutatásokban. Nemzetközi szinten a fiatalok család- és párkapcsolati tematikájú elemzései az öt leginkább kutatott terület között szerepeltek az elismert *Journal of Youth Studies* folyóiratban (Papp Z., 2017), ám a téma kutatottságát jelentősen meghatározza az, hogy az ifjúsági életszakaszban még aligha beszélhetünk a családalapítással kapcsolatos demográfiai viselkedésről.

Változások a fiatalok párkapcsolati és családalapítási magatartásában

Fiatalokra vonatkozó családszociológiai kérdésekkel számos elméleti és empirikus tanulmány foglalkozik nemzetközi és hazai színtéren egyaránt (Harcsa & Monostori, 2017; Liefbroer & Fokkema, 2008; Mureșan, 2008; Pongrácz & Spéder, 2003). Ezek a párkapcsolattal, családalapítással kapcsolatos attitűdöket, döntéseket, azok időzítését és meghatár-

rozóit vizsgálják, valamint arra is keresik a választ, hogy miként írható le a közép- és kelet-európai fiatalok demográfiai magatartása a nyugati társadalmakban érvényesülő mintázatokhoz képest. Az elemzések többféle elméleti keretben közelítik meg a kérdéseket, ezek közül a legmeghatározóbbak a második demográfiai átmenet és az ifjúsági korszakváltás paradigmája.

A második demográfiai átmenet (Second Demographic Transition, SDT) elsősorban a posztmodern értékek térnyerésével és a növekvő individualizációval magyarázza a párkapcsolatok, a család és gyermekvállalás terén tapasztalható változásokat (Liefbroer & Fokkema, 2008; Van de Kaa, 1987). Az elmélet univerzális keretben tárgyalja a javarészt észak- és nyugat-európai társadalmakra jellemző demográfiai folyamatokat, nevezetesen, hogy a házassági kapcsolatok többségét felváltja az együttélés, többen maradnak egyedülállók életük során, a házassági életkor kitolódásával együtt a gyermekvállalás szintén későbbre halasztódik, növekszik a válások, a házasságon kívüli születések száma, és a termékenység alacsony szintje állandósul (Veres, 2006). Ezek a mutatók a közép-európai országokban, közöttük Romániában, inkább vegyes, mintsem egységes képet mutatnak. Harcsa és Monostori (2017) elméleti összefoglaló tanulmányukban kifejtik, hogy a posztszocialista országok helyzete a kapitalizmusra való áttérés előtt ellentmondásos volt a demográfiai átmenet elméletét illetően. Bár adottak voltak bizonyos előfeltételek,[2] amelyek az „új" demográfiai magatartásnak kedveztek volna, e viselkedésminták elterjedése a politikai-gazdasági berendezkedés[3] miatt nem valósult meg, az SDT bizonyos elemei pedig késve, főleg a rendszerváltás után mutatkoztak meg ebben a térségben. Traian Rotariu (2006) a második demográfiai átmenet kapcsán Romániára vonatkozóan azt fogalmazza meg, hogy a tradicionális családnak, azon belül a gyermekcentrizmusnak megmaradt a domináns szerepe, a „polgári család" a román társadalom fontos eszményképe, melyet nem váltott fel a posztmodern család/kapcsolat akkor sem, ha a termékenység 1989 után drasztikusan csökkent, hozzátéve, hogy a termékenységben mutatkozó változások Romániában minden valószínűség szerint nem a család intézményének átalakulásával vagy a családdal kapcsolatos attitűdváltozással függenek össze.

Az ifjúsági korszakváltás a nyugat-európai fiatalok életében már a hetvenes-nyolcvanas évektől bekövetkezett, az azonos nevű elmélet pedig elsődlegesen az életesemények sorrendjét érintő változásokat értelmezi. Az életút[4] destandardizálódása következtében az oktatásban való részvétel és a munkaerőpiaci aktivitás egyre több fiatal életében már nem egymást követő, egymástól jól elhatárolt életszakaszok, hanem gyakran váltják egymást, vagy éppen

2 Például a gyermekes családok kedvező juttatásokban részesültek, a nők iskolázottsága és munkaerőpiaci jelenléte növekedett, igaz, felülről irányítottan. A válás törvényileg nem volt különösebben megnehezített.

3 Az állam elsősorban a fiatalok házasságkötését ösztönözte (pl. lakásprogrammal), ugyanakkor negatívan szankcionálta az egyedülálló életvitelt, adóztatás formájában. A nők kettős teherviselése – a háztartási munkák és aktív kereső tevékenység – nem kedvezett az emancipációnak; a terhességszabályozásnak pedig komoly törvényes akadályai voltak (Harcsa & Monostori, 2017).

4 Jellemzően az alábbi sorrendben követték egymást: tanulmányok befejezése, szakképzettség megszerzése, eljegyzés, házasságkötés, gyermekvállalás.

átfedésben van a tanulás és a munka. Du Bois-Reymond szerint ezáltal a munka és szabadidő is egymásba fonódik, ami a fiatalok részéről egy mindinkább komplex életfelfogás irányába mutat; e két terület keveredése elsősorban a magasabb státusú munkakörökben, illetve a szolgáltatói szektorban gyakoribb (Du Bois-Reymond, 2006).

A fiatalok életpályáját vizsgálva, az ifjúságkutatók különbséget tettek az ún. normalizált és a választásos életrajz között (Du Bois-Reymond, 2006). A két fogalom nemcsak eltérő életfelfogásokat, hanem eltérő társadalmi és kulturális rétegekhez való tartozást is jelöl. A differenciálódó, új alszakaszokkal kibővült *meghosszabbított ifjúsági életszakasz* egyfajta központi választóvonal a két életrajz között. A választásos életrajz szoros összefüggésben áll a meghosszabbodott ifjúsági életszakasszal, melyet egyszerre hat át a választási lehetőségek kiszélesedése és a megsokszorozódott döntések kényszere (Beck, 2003; Du Bois-Reymond, 2006). Ha a történelmi múlt távlatában szemléljük a fiatalok életpályáinak e kéttípusú forgatókönyvét, az elmúlt évtizedek folyamán mindkettő modernizálódott. Ugyanakkor a választásos életrajzot követő fiatalokkal szemben a normalizált életrajzot követőkre még mindig a fiatalkori szakmaválasztás, munkába állás, párkeresés és családalapítás rögzítettebb sorrendje a jellemző, főleg a fiatal lányok esetében.

Az erdélyi magyar fiatal középiskolások kapcsán a kétezres években ezekkel a fő elemekkel összhangban, Kiss, Jürgen Zinnecker és Bourdieu fogalmi rendszerére támaszkodva, jellemzően „kispolgári stratégiák"[5] követéséről beszélt (Kiss, 2001). Du Bois-Reymond nyugat-európai fiatalok körében végzett kutatása során is azt a kérdést tette fel, hogy vajon mennyiben tekinthetők általánosnak, más európai társadalmakra és kultúrákra nézve is érvényesnek a fenti „életrajzok", különös tekintettel a kapcsolatok, a felnőtté válás és a szakmai fejlődés rugalmassága terén. Tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy a tanulás és a munka, valamint a szabadidő határai egyre inkább összemosódnak, főleg az elit rétegekhez tartozó fiatalok életében, akik a választásos életrajzi modellbe illeszkednek.

Változások a munka világában

A fiatalok magánéleti döntései és stratégiái elválaszthatatlanok az általános munkaerőpiaci kontextustól és annak rendszerszintű meghatározó vonásától, a bizonytalanságtól (Papp Z., 2017). Románia a rendszerváltást követően más posztszocialista társadalmakhoz viszonyítva később tért rá a piacgazdaság neoliberális útjára, ám annak egy kifejezetten radikális, a sérülékeny csoportoknak kevés integrációs lehetőséget nyújtó változatát ültette gyakorlatba (Ban, 2016). Ennek a gazdasági berendezkedésnek szerves része a munkaerőpiac deregularizációja, amely a gazdasági kockázatok nagy részét az egyénre hárítja, míg a tőke akadálytalan globális mozgásának és a rugalmas foglalkoztatási formák terjedésének következtében a munkavállalók kiszolgáltatottsága növekszik. Mindezt az állam társadalmi

5 Relatív alacsony autonómia a szabadidő és fogyasztás terén, diplomaszerzés, gyors elhelyezkedés a munka világában és családalapítás (Kiss, 2001: 732).

– egészségügyi, oktatási, reprodukciós feladatokban történő – szerepvállalásának fokozatos csökkenése kíséri, ami a prekariátus kiszélesedéséhez, az egyenlőtlenségek mélyüléséhez és a felelősség egyénre és családokra hárításához vezet. Ebben a folyamatban a kisebbségi csoportok tagjaihoz – nőkhöz, anyákhoz, bevándorlókhoz és etnikai kisebbségekhez – hasonlóan a fiatalok is kiemelten sérülékeny csoportnak minősülnek (Fraser, 2016; Harvey, 1989; Standing, 2012).

A bizonytalanság nemcsak a fiatalok munkaerőpiaci stratégiáira, hanem attitűdjeikre és magánéleti döntéseikre is rányomja a bélyegét. Székely (2018) szerint a bizonytalanság észlelését feszültség kíséri, különösen, hogy a bizonytalanság tárgya sok esetben nem ismert, hanem inkább egy diffúz, „bizonytalan világ hipotézisében" ölt testet. A bizonytalanság és az azt generáló kockázattársadalom a foglalkozási, párkapcsolati és gyermekvállalási döntésekre is hatással van (Beck, 2003; Blossfeld és mtsai., 2005). A folyamatos kihívásokat támasztó oktatási és munkaerőpiaci rendszerek, továbbá a jóléti rezsimek különbözősége adhat magyarázatot az egyének szintjén tapasztalható kiváró magatartásra.

A munka bizonytalanná válását, a fragmentált, sokszor informális munkavállalást, a tervezhetőség csökkenését általános európai trendnek látta egy évtizeddel korábban Ulrich Beck, aki ezt a folyamatot metaforikusan a munka „brazilizálódásaként" írta le (Beck, 2010). Ennek a folyamatnak része az, hogy a munkavállalóknak, közöttük is a nagyobb mértékben érintett fiatalok többségének, életük során több vagy akár szimultán több munkahelyük van, egy előre tervezhető, stabil, kiszámítható karrierút helyett. A mai fiatal generáció gyakran szembesül az alulfoglalkoztatás vagy a munkanélküliség következményeivel, amennyiben nem képes lépést tartani az alulszabályozott munkaerőpiaci feltételekkel. Az uralkodó és a rendszert egyben legitimáló ideológia, az individualizmus a kockázatokért magukat az egyéneket teszi felelőssé, arra ösztönözve őket, hogy a bizonytalanságra még nagyobb nyitottsággal, rugalmassággal, alkalmazkodóképességgel vagy vállalkozó szellemük fejlesztésével válaszoljanak (Beck, 2010). Beck ugyanakkor úgy véli, hogy a késő modernitás kockázatai, közöttük a munkaerőpiaci kockázatok egységesen, ha úgy tetszik, demokratikusan érintik az egész társadalmat, beleértve a társadalmilag privilegizált rétegeket is.

Blossfeld (2007) ezzel ellentétben arra mutat rá, hogy a kockázat általános ugyan, a fiatalok különböző csoportjait azonban mégiscsak eltérő mértékben érinti a munkaerőpiaci bizonytalanság: a nagyobb volumenű humántőke birtokosai bizonyos fokú védettséget élveznek, szemben például a kisebbségekkel, a nőkkel vagy az alacsonyabb képzettségűekkel, de általában véve megfigyelhető, hogy az ifjúságon belül is növekednek az egyenlőtlenségek és a bizonytalanságérzet a felnőttkori átmenet során. Azok a fiatalok, akik az elsődleges munkaerőpiacon kívül tudnak elhelyezkedni, ami egyre általánosabb tendencia, jobban ki vannak téve a bizonytalanság kockázatának.

A fiatalok sérülékenysége nemcsak a humántőke vagy a társadalmi státus szerinti törésvonalak mentén alakul eltérően, hanem etnicitás és nemek szerint is. Romániai viszonylatban a magyar fiataloknak többféle munkaerőpiaci hátránnyal kell szembenézniük a román

fiatalokhoz viszonyítva, melyek részben a foglalkoztatottsághoz köthetők, nagyobbrészt pedig a jövedelemben kimutatható különbségekben mutatkoznak meg (Csata, 2017).

A társadalmi nemek esélyei főként későbbi életciklusokban kezdenek különbözni. Míg karrierjük elején a férfiak és nők megközelítőleg hasonló esélyekkel lépnek a munkaerőpiacra, a gyermekvállalás jelentősen rontja a nők státuszát. Ezt több tanulmány is az anyasági hátrány („motherhood penalty") fogalmával írja le (Glass & Fodor, 2018; Nagy és mtsai., 2018), felhíva a figyelmet, hogy az anyaság az állásszerzés, az előléptetés és a fizetés terén is hátrányt jelent. Egy, a pénzügyi szektorra vonatkozó magyarországi kutatás szerint például ennek valószínűsége egyrészt magasabb a hierarchikus szervezeti struktúrákban, melyeket kiélezett verseny jellemez, másrészt pedig nem is csak az anyává válástól lépnek működésbe a különféle diszkriminációs mechanizmusok, hanem annál jóval korábban, lényegében a termékenység esélyének felmerülésekor. A női dolgozók szervezeten belüli megítélését ugyanis az a „várakozás" vagy meggyőződés alakítja, hogy helyzetük és viselkedésük alapvetően összeegyeztethetetlen az „ideális munkavállaló" képével, amely folyamatos és megszakítások nélküli rendelkezésre állást és gondoskodási feladatok alóli mentességet jelent. Ezzel magyarázható, hogy míg a férfiak esetében a gyermekvállalás előnyös a munkaerőpiacon, a nők esetében ez éppen fordítva van (Geambașu, 2019; Glass & Fodor, 2018).

Innen nézve voltaképpen racionális életstratégiának tűnik a halasztó, kiváró magatartás azokban a döntésekben, amelyek az egyén számára hosszú távú, kiszámíthatatlan következményekkel járhatnak, mint például a házasságkötés vagy a gyermekvállalás. Ezen életesemények halasztásával, az elköteleződés „parkolópályára helyezésével" a fiatalok tulajdonképpen a bizonytalan világgal, a kiszámíthatatlan munkaerőpiaci kilátásokkal szemben próbálnak alkalmazkodni a posztmodern társadalmi berendezkedés feltételeihez. A párválasztás és a családalapítás terén a korábbi gyakorlatokhoz képest alternatív stratégiákat követnek: hosszú távú párkapcsolataikat élettársi kapcsolatként indítják, vagy esetenként ezzel helyettesítik a házasságot, a gyermekvállalási döntéseket egyrészről halasztják, másrészről kevésbé kötik a párkapcsolat formalizáltságához (Aassve és mtsai., 2006).

A halasztás stratégiája – és általában a munkaerőpiaci bizonytalansággal való megküzdési módok – nemek és társadalmi háttér szerint eltérő. Bár a családalapítás halasztása általános tendencia a fiatalok körében, a lányok, követve a tradicionális értékrendet, korábban létesítenek stabil párkapcsolatot vagy házasságot, mint a férfiak (Du Bois-Reymond, 2006; Utasi, 2002). Bár egyre kevésbé jellemző, hogy csak anyaként és/vagy háztartásbeliként szeretnének kiteljesedni, azok, akiknek az életpályája relatíve hagyományosabb, standardizált életutat követ, könnyebben egyeztetik össze a szakmai és a jövőre vonatkozó családi elfoglaltságaikat (Blossfeld, 1995).

A családalapítás és felnőtté válás életeseményeinek sorrendje és időzítése ezen túlmenően attól a tágabb társadalmi és politikai kontextustól sem független, amelyben a fiatalok élnek. Az anyagi függetlenség, a szülői házból való elköltözés egyre növekvő mértékben csúszik ki a szűken értelmezett ifjúkori szakaszból, ennek mintázatai azonban szintén differenciáltak nemek és jóléti rezsimek szerint is. Például a dél-európai térség országaiban, amelyeket a

„férfi kenyérkeresőre" (Korabik és mtsai., 2008) épülő mediterrán jóléti modell jellemez, a legelterjedtebb a férfiak késői leválása a szülői családról. A hosszabb ideig az ún. „mamahotelben" maradó fiatal férfiakkal szemben az alacsony társadalmi státusú nők a korai családalapítás és anyaság stratégiáját választják (Király & Paksi, 2012). Bár a globalizáció hatásai kikerülhetetlenek, a nemzeti/országos szintű intézmények szerepe fontos abból a szempontból, hogy milyen mértékben tudják „szűrni" e hatásokat az egyéni döntések szintjén (Blossfeld és mtsai., 2005). Azokban a társadalmakban ugyanis, ahol széles körű jóléti intézkedések állnak rendelkezésre, elérhető és magas minőségű gondozói intézményhálózat működik, támogatják a nők munkaerőpiaci visszatérését a szülés után, kedvezőbbek a gyermekvállalási mutatók, mint ott, ahol ezek az intézkedések hiányoznak, vagy nem kellőképpen racionalizáltak – ez utóbbiba tartozik a legtöbb posztszocialista ország, köztük Románia is.

A munka-magánélet összehangolása

A munka-magánélet kérdéskör aktualitását jelzi, hogy transznacionális szinten az Európai Bizottság (2019) nemi egyenlőséggel foglalkozó éves jelentésében kiemelten foglalkozik a két terület egyensúlyával, mellyel kapcsolatban 2017-ben egy európai uniós direktívára is javaslatot tettek.[6] Ennek célja a családok által igényelhető szabadság („family leave") modernizálása, különösen az apasági szabadság és a rugalmas munkaformák ösztönzése (Európai Bizottság, 2019: 8). Az európai álláspont szerint a munka-magánélet összehangolásának gyakorlati megvalósulása érdekében három fontos területen szükséges tehermentesíteni a munkavállalókat: (1) *a munkaszervezés terén* elérhetővé tenni a rugalmasságot a munkaidő-beosztásban, (2) *a szabadságok terén* igényelhetővé tenni a szülői szabadságot mindkét szülő számára, (3) *a gondozás terén* pedig biztosítani a megfizethető, minőségi gyermekellátó rendszerekhez való hozzáférést (Európai Bizottság, 2019).

Az elmúlt évtizedekben több átfogó kötetben foglalkoztak a munka és a magánélet viszonyával (Nagy és mtsai., 2018; Sănduleasa és mtsai., 2015), ugyanakkor kevés figyelem irányult az olyan fiatal korosztályra, mint a még tanulmányaikat végzőké, akik adott esetben három területen, a tanulás, a munka és a magánélet szféráiban egyszerre szembesülnek az összehangolás kihívásaival (Leovaridis & Cârcu, 2018). Ez utóbbi kapcsán Leovaridis és Cârcu (2018) felsőoktatásban részt vevő hallgatók körében végzett kutatása arra mutatott rá, hogy a tanuló fiatalok koncepcióiban e három szféra viszonya leginkább a konfliktuselmélet paradigmájával és a szűkösen rendelkezésre álló idő mint erőforrás hipotézisével írható le. Munkavállalói részről erőteljesen érvényesül az az álláspont is, hogy a munka-magánélet összehangolásának megteremtésében a rugalmas munkaformák jelenthetik az egyik kulcstényezőt, viszont a vállalatok részéről ez még nem elterjedt gyakorlat (Leovaridis & Cârcu, 2018). Bár a rugalmas munkaidő munka-család egyensúlyra gyakorolt hatásának

6 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017PC0253

megítélése nem minden esetben egységes (Chung & Van der Lippe, 2018; Geszler, 2014b), empirikus tapasztalatok alapján úgy tűnik, a rugalmasság széles körű elfogadottsága a foglalkoztatottságra – különösen bizonyos társadalmi csoportok esetében – kedvező hatást gyakorolna (Európai Bizottság, 2018).[7]

A munka-magánélet témakörét vizsgálva megkerülhetetlen a genderszempont figyelembevétele, ha abból indulunk ki, hogy a nők és a férfiak különböző normarendszerrel és elvárásokkal szembesülnek a magánélet és munka világában. A tradicionális nemi szerepek szerinti tagozódás a háztartási munkamegosztás és általában véve a gondozás és gondoskodás területén elsősorban a nőkre nézve jelent többletterhet (Lachance-Grzela & Bouchard, 2010). Ugyanakkor ma már a férfiak is szembesülnek azzal az elvárással, hogy a kenyérkereső szerep mellett aktív szülői szerepet vállaljanak (Geszler, 2014a; Spéder, 2011). Esping-Andersen és Billari (2015) szerint, hogyha a nemi szerepek között létrejön egyfajta egyensúlyi állapot, akkor az az emberek családalapítási kedvére is pozitívan hat, a változás pedig mind a gyermekvállalás, mind a kapcsolatok élettartama szempontjából tapasztalható. Részint a szóban forgó megállapítást támasztja alá, hogy a termékenység azokban az országokban a legmagasabb, ahol egyébként a kisgyermekes anyák munkaerőpiaci jelenléte is magas, és a családpolitikai intézkedésekkel (pl. széles körű, minőségi gyermekellátó intézmények kiépítésével) kedvezően tudták befolyásolni a munka és a család területinek összehangolását (Somlai, 2013). A szociálpolitika válaszkészségének jelentőségére Begall és Mills tanulmánya is felhívja a figyelmet, akik kimutatták, hogy a gyermekvállalási szándék alakítására a nők munkakörülményei sokkal nagyobb hatást gyakorolnak azokban a társadalmakban, amelyek intézményrendszere nem teszi lehetővé a munka és gondoskodás összehangolását (Begall & Mills, 2011).

A munka-magánélet határai a gyakorlati életben igen képlékenyek, sok esetben „összemosódik” a két terület. A munka és a magánélet, illetve a magánélet és a munka irányából egyik területről a másikra átszivárgó viselkedések, attitűdök és érzések interakciójának vizsgálatai képezik a *spillover* elmélet alapját (Dén-Nagy, 2018; Király és mtsai., 2018). A spillover hatások, bármelyik irányból indulnak ki, lehetnek pozitív és negatív kimenetelűek. A munka-magánélet közötti konfliktustól az a sajátos aspektus különbözteti meg, hogy a spillover esetében a két terület nagyfokú hasonlósága alakul ki, valamelyik polaritás mentén (Radó és mtsai., 2016). Tóth Herta tanulmánya a kétezres évek közepén arra irányította a figyelmet magyarországi dolgozók példáján, hogy a vezető beosztásúak életében a munka-magánélet egyensúlya leginkább azért nem valósulhat meg, mivel a munka egyre hangsúlyosabb szervezőelemévé válik az életnek (Tóth, 2007). Ugyanis miközben egyre tágabb keretekben értelmezzük a munka fogalmát, a magánélet területét az összezsugorodás és kiürülés veszélye fenyegeti. A munka és magánélet viszonyát erőteljesen alakítják a

7 Az Eurobarometer kérdőíves felmérésből az derült ki, hogy a nem dolgozók kétharmada (74 százalék) úgy gondolja, hogy nagyobb esélye lett volna a munkavállalásra, amennyiben a rugalmas munkafeltételek szélesebb körben elérhetők lettek volna a munkaerőpiacon. Rugalmasabb feltételek mellett a válaszadók közel fele (45 százalék) részmunkaidejét teljes munkaidőre váltaná (Európai Bizottság, 2018).

„mohó szervezetek" („greedy corporations") is (Acker, 1998, 2011), mely fogalom a vállalatok „előjogait", illetve a reprodukcióval és a megélhetéssel kapcsolatos felelősségük hárítását fedi. A kapitalista, korporatív logikában a munkaszervezés elsődleges szempontja a profit és a tőkefelhalmozás, amely állandó, intenzív alkalmazotti jelenlétet kíván, különösen a nagyon kompetitív iparágakban. Ott, ahol az alkalmazottak tudása a legfőbb vállalati erőforrás, a cégek nagy fokú autonómiával ruházzák fel a döntési pozícióban lévő alkalmazottakat, hogy tudásukat a lehető leghatékonyabban használják fel. Ezekben a helyzetekben a szabad időbeosztás és az állandó készenlét egyszerre lehetőség és elvárás, ami végső soron megalapozza a túlórakultúrát és táptalaja a határtalan időrezsim kialakulásának. Egy ilyen, kevésbé hagyományos munkakultúrában, ahol a munka és az otthon/magánélet nem elkülönített területek, fennáll az egyensúlytévesztés veszélye, különösen akkor, ha az egyén nem rendelkezik erős kontrollal a munkaideje fölött (Geszler, 2014b).

Összegezve, kutatásunkat abba a három elméleti és kutatási keretbe igyekeztünk beágyazni, amelynek egyfajta „találkozási pontjában" található az általunk vizsgált probléma. A fiatalok családalapítással kapcsolatos viselkedése, vélekedései, valamint szűkebben a munka és magánélet egyensúlyáról, a gyermekvállalás egyéni lehetőségekre gyakorolt hatásáról alkotott koncepciói egyszerre ifjúság-, család-, munkaszociológiai kérdés. Megválaszolásához fontos látni, hogy ezek az életesemények, a családalapítás a nyugati világban, így Erdélyben is egyre későbbi életkorokhoz kapcsolódnak, miközben a fiatalok életének meghatározó élményévé válik a bizonytalansággal való megküzdés. A következőkben már a saját kutatási eredményeinket ismertetjük: előbb leírjuk, mi jellemző a fiatalok párkapcsolataira és gyermekvállalására, iskolázottságára és munkavállalására, milyen értékbeállítódások jellemzik; végül rátérünk arra, miként vélekednek a gyermekvállalás hatásairól, és kik körében valószínűbb az a nézet, hogy a gyermeknevelés hátráltatja a szülők szakmai-anyagi előrelépését.

Eredmények

Az erdélyi magyarság demográfiai viselkedésének vizsgálatában az asszimiláció, az elvándorlás mellett a csökkenő termékenység témája is kiemelt figyelmet kapott a korábbi időszakban (Horváth 2003, 2004, 2009; Kiss 2019; Spéder 2009). Ez részben abból a demográfiai elemzési hagyományból is következik, amely a magyarországi vagy a romániai tudományos közegben is kialakult. A csökkenő gyermekvállalási kedvvel azonban kisebb mértékben foglalkoztak mind magyar, mind pedig erdélyi magyar kontextusban az ifjúsági életszakaszban. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy a családalapítás különféle „állomásai" fokozatosan a szűken vett ifjúkoron túlra tolódnak (Makay & Domokos, 2018: 78). Ebben a tanulmányban a rendelkezésünkre álló empirikus adatokat arra használjuk, hogy ezt az „elmaradást" némileg pótoljuk. Tekintve, hogy a gyermekvállalás harmincéves kor alatt a populációnak csak törtrészét érinti, figyelmünk a családalapítás és felnőtté válás többi – adott esetben korábbi, azt megelőző – eseményeire (a párkapcsolatok formálódására vagy a

házasságkötésre, a továbbtanulásra és a munkavállalásra) irányul. Emellett, abból kiindulva, hogy a gyermekvállalási döntés szorosan összekapcsolódik az ember értékrendjével és helyzetértékelésével, azt is megvizsgáljuk, hogy miként vélekednek az erdélyi magyar fiatalok különféle családdal kapcsolatos kérdésekről (Van de Kaa, 2002). Végül, dolgozatunk lényegi fókuszához érkezve, azt próbáljuk megérteni, hogy él-e a fiatalok fejében (és ha igen, mely csoportok körében erőteljesebb ez) a meggyőződés, hogy a gyermekvállalás és a szakmai-anyagi érvényesülés alapvetően konfliktusban áll egymással.

2.2. Az erdélyi magyar fiatalok demográfiai viselkedése és munkaerőpiaci helyzete

Az erdélyi magyar fiatalok demográfiai viselkedését az elmúlt másfél évtizedben a párkapcsolatok kialakításának és a családalapításnak az egyre későbbre halasztása jellemezte (Spéder & Kiss, 2009). Ma azonban a harminc évnél fiatalabbak körében nemcsak a házasságban élők képeznek kisebbséget, hanem hellyel-közel a párkapcsolatban élők is. Ebben a fejezetben nemcsak a 2016-os, hanem egy korábbi, 2001-es kutatás adataival is dolgozunk, és azt vizsgáljuk meg, milyen mértékben mutatható ki a családalapítás későbbre halasztása, milyen szerepet kap az élettársi kapcsolat a fiatalok életében, és mely csoportok körében magasabb a párkapcsolatok, a házasság vagy a gyermekvállalás valószínűsége.

Párkapcsolatok

A 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok körében nemcsak a házasságkötés vagy a tartós élettársi kapcsolat számít kivételesnek, hanem általában a párkapcsolatok (mint például az ún. együttjárás) is. 2016-ban a megkérdezettek 13,6 százaléka élt házasságban, élettársi kapcsolatban pedig további 9 százalékuk (2.1. táblázat). Mindemellett a magukat nőtlennek vagy hajadonnak tekintőknek is kevesebb mint a fele számolt be párkapcsolatról (2.2. táblázat). Összességében a teljes populációnak mintegy egyharmada élt párkapcsolaton kívül.

Ezekben a fiatal korcsoportokban a nők, az alacsonyabb társadalmi státusúak, valamint a 25 évnél idősebbek körében nagyobb annak a valószínűsége, hogy valaki párkapcsolatban éljen. A férfiak körében az egyedülállók aránya 9 százalékponttal magasabb, mint a nők körében, és ez nem változik a 25–29 éves korosztályban sem: itt a férfiak 39 százalékával szemben a nőknek már 60 százaléka valamilyen párkapcsolatban él. A házasságkötés valószínűsége csökken a társadalmi struktúrán felfelé haladva: a legfeljebb nyolc általánost végzett apák gyermekei több mint kétszer nagyobb valószínűséggel éltek az adatfelvétel pillanatában házasságban, mint a diplomások gyermekei (19,4 vs. 7,5 százalék).

2.1. táblázat. A 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok családi állapota korcsoportok szerint 2016-ban (%)

	15–19		20–24		25–29		Összesen	
	Férfiak	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**
Nőtlen/hajadon	99,4	95,3	88,8	80,5	60,9	39,1	81,8	72,9
Házas	0,3	1,5	4,4	6,9	24,7	45,2	10,6	16,9
Élettársi kapcsolatban él	0,3	3,2	6,8	12,5	14,4	15,6	7,6	10,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	309	342	340	303	376	294	1025	939

Az összes khi-négyzet-érték p < 0,01 szinten szignifikáns.

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

2.2. táblázat. Párkapcsolattal rendelkezők a nőtlenek és hajadonok körében, korcsoportok szerint, 2016 (%)

	15–19		20–24		25–29		Összesen	
	Férfiak	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**
Van	31,6	41,3	48,4	57,1	49,3	57,4	42,9	49,9
Nincs	68,4	58,7	51,6	42,9	50,7	42,6	57,1	50,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	256	276	275	224	211	101	742	601

Az összes khi-négyzet-érték p < 0,01 szinten szignifikáns.

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Az élettársi kapcsolat létesítésének esélye már nem hozható ennyire egyértelműen összefüggésbe a társadalmi pozícióval. Átlagosan mindössze két százalékpontnyi különbség van a nagyon alacsony és a nagyon magas iskolázottsági háttérrel rendelkező fiatalok között a tekintetben, hogy élettársi kapcsolatban éltek-e, az alacsonyabb státusúak javára. Ez részben ellentmond annak, amit egy évtizeddel korábban állapított meg Spéder és Kiss, akik akkor azt találták, hogy a magyarországi helyzettel ellentétben az élettársi kapcsolatok kevésbé voltak népszerűek, és jellemzőbb volt a magasabb státusúakra (Spéder & Kiss, 2009). Az összességében megállapítható, hogy az élettársi kapcsolatok népszerűsége nem tekinthető kirívónak, és inkább próbaházasság-szerű jelentései vannak, hiszen a 25 év alattiak körében gyakoribb, mint a házasság, de azt követően elmarad attól előfordulásban. Az viszont egyértelmű, hogy ebben a korosztályban a házasság áll az aspirációk középpontjában, és az képezi a gyermekvállalás kiemelt terepét, tekintve, hogy a még nem házas fiatalok 91 százaléka saját bevallása szerint házasságban szeretne élni.

Még mielőtt azonban a szülővé válásra rátérnénk, vessünk egy pillantást az elmúlt másfél évtizedben a fiatalok körében lezajlott családszociológiai trendekre. Ehhez a 2001-ben végzett, Mozaik nagy mintás erdélyi szociológiai kutatás adatait hívjuk segítségül, amely szintén a 15–29 éves korosztályra fókuszált (2.3. táblázat). Bár a családi állapotra vonatkozó

kérdés némileg más megfogalmazásban szerepelt a kérdőívben, el tudtuk egymástól különíteni a nőtlenek és hajadonok csoportját[8] a házasoktól és az élettársi kapcsolatban élőktől. Ezek az eredmények az alábbi táblázatban láthatók.

2.3. táblázat. A 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok családi állapota korcsoportok szerint 2001-ben (%)

	15–19		**20–24**		**25–29**		**Összesen**	
	Férfiak	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**	**Férfiak**	**Nők**
Nőtlen/hajadon	99,2	95,4	89,0	72,1	56,0	34,7	80,4	66,0
Házas	0,4	2,8	8,5	23,1	41,3	59,9	17,6	29,9
Élettársi kapcsolatban él	0,4	1,8	2,5	4,8	2,8	5,4	2,0	4,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	263	281	353	355	327	334	943	970

Khi-négyzet-érték: 459,667; $p < 0,01$

Forrás: Mozaik2001 (Erdély)

A két vizsgálat között eltelt másfél évtizedben jelentős mértékben, mintegy 10 százalékponttal csökkent ebben a fiatal korosztályban a házasságban élők aránya, vagyis 15 év alatt későbbre tolódott a házasságkötési életkor. Ezzel párhuzamosan viszont nőtt az élettársi kapcsolatban élők aránya 3-ról 8,8 százalékra, ami közel háromszoros növekedést jelent. Ha kizárólag a 25–29 évesek csoportját nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy a 2000-es évek legelején fele már házasságban élt, és 5 százalék alatti volt az élettársi kapcsolatot preferálók aránya, 2016-ra a házasságot 34, az élettársi kapcsolatot pedig 15 százalékuk választotta. 15–20 évvel ezelőtt az élettársi kapcsolatok erőteljes népszerűtlenségét jelzi az is, hogy előfordulása 1–4 százalék köré tehető mindhárom korcsoportban. Ezzel szemben a trendek abba az irányba haladtak, hogy 2016-ra a 25 évnél fiatalabbak körében az együttélés népszerűbb volt a házasságnál.

Gyermekvállalás

A tartós párkapcsolatok kialakításának, valamint a házasságkötés idejének későbbre halasztása értelemszerűen a gyermekvállalás életútbeli időzítésére is hatással van. Ez különösen magától értetődő, ha megvizsgáljuk, milyen mértékben házassághoz kötött a gyermekvállalás Erdélyben. Azt ugyan nem tudjuk, hogy a gyermek születésének idején a megkérdezett szülő milyen családi állapotú volt, de a kérdezés pillanatában a gyermekesek 85 százaléka házasságban, 12 százaléka pedig élettársi kapcsolatban élt.

A kétezres évek első másfél évtizedében radikálisan csökkent a 30 évnél fiatalabbak körében a gyermekvállalási kedv. Míg a 2000-es évek elején ennek a korosztálynak a 20,5 száza-

8 A kérdőívben nem szerepelt sajnos további olyan információ, amely alapján kideríthető lenne, hogy a társ nélkül élők közül hány embernek volt az adatfelvétel időpontjában párkapcsolata.

léka vállalt gyereket, ez az arány 15 évvel később már csak 8 százalék volt (2.4. és 2.5. táblázat).[9]

2.4. táblázat. Gyermekvállalás családi állapot szerint az erdélyi magyar fiatalok körében, 2001 (%)

	Férfiak		Nők		Összesen	
	Van gyermeke	Nincs gyermeke	Van gyermeke	Nincs gyermeke	Van gyermeke	Nincs gyermeke
Nőtlen, hajadon	0,0	100,0	1,7	98,3	0,8	99,2
Házas	66,5	33,5	78,9	21,1	74,3	25,7
Élettársi kapcsolatban él	17,6	82,4	56,4	43,6	44,6	55,4
Összesen	12,6	87,4	28,2	71,8	20,5	79,5
N	114	791	10	1306	374	1454

Khi-négyzet-érték: 1146,77; p < 0,01
Forrás: Mozaik2001 (Erdély)

2.5. táblázat. Gyermekvállalás családi állapot szerint az erdélyi magyar fiatalok körében, 2016 (%)

	Férfiak			Nők			Összesen		
	Van gyermeke	Nincs gyermeke	Összesen	Van gyermeke	Nincs gyermeke	Összesen	Van gyermeke	Nincs gyermeke	Összesen
Nőtlen, hajadon	0,0	100,0	100,0	0,6	99,4	100,0	0,3	99,7	100,0
Házas	45,0	55,0	100,0	60,4	39,6	100,0	54,1	45,9	100,0
Élettársi kapcsolatban él	14,1	85,9	100,0	16,0	84,0	100,0	15,1	84,9	100,0
Összesen	5,9	94,1	100,0	12,3	87,8	100,0	8,9	91,1	100,0
N	4	681	685	115	823	938	175	1788	1963

Khi-négyzet-érték: 1146,77; p < 0,01
Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

2016-ban a gyermekesek 60 százaléka egy, 30 százaléka két gyermeket nevelt. Ugyanakkor a harminc év alattiak gyermekvállalására az is jellemző, hogy erőteljesen összefügg az iskolázottsággal és a társadalmi státussal oly módon, hogy fiatalkorban magasabb a gyermekvállalási hajlandóság az alacsonyabban iskolázottak körében. Amint az az alábbi táblázatból is kiderül, a tanulói és hallgatói státus lényegében összeegyeztethetetlennek tűnik a gyermekneveléssel: az egyetemistáknak is kevesebb, mint másfél százaléka volt gyermekes.

9 Ez az arány feltehetőleg magasabb a valóságban. A vér szerinti gyermekek számát firtató kérdésre a válaszadók 65 százaléka nem felelt, így meglehetősen nagy adathiánnyal állunk szemben. Ha a nem válaszolókat a módszertani szabályok értelmében kizárjuk, akkor 2016-ban 25 százalékos volt a gyermekesek aránya a 15–29 évesek körében, ha viszont gyermekteleneknek tekintjük őket, akkor azt kapjuk, hogy 8 százaléknak volt gyermeke. A reális érték valószínűleg valahol a két érték között található.

Ha azonban eltekintünk a még tanulóktól, és csak a tanulmányaikat befejezetteket vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az iskolázottság és a gyermekvállalás egyfajta U-görbével írható le, melynek a két szára nem egyforma: vagyis a fiatalok körében a középfokon képzettekre jellemző a legalacsonyabb gyermekvállalási kedv, őket a szakmunkásképzőt és a legfeljebb nyolc általánost végzettek követik, a diplomások körében pedig szintén magasabb, mint az érettségizettek körében mért értékek. Ez azonban nagyon távol van a befejezett termékenységtől, tehát ezeket a mintázatokat nem lehet véglegesnek tekinteni.

2.6. táblázat. Gyermekvállalás az erdélyi magyar fiatalok körében iskolázottság és tanulmányi státus szerint, 2016 (%)

	Férfiak			Nők			Összesen		
	Nincs	Van	Összesen	Nincs	Van	Összesen	Nincs	Van	Összesen
Legfeljebb 8 általános	85,3	14,7	100,0	67,9	32,1	100,0	78,6	21,4	100,0
Szakmunkásképző	91,1	8,9	100,0	60,5	39,5	100,0	83,3	16,7	100,0
Középfokon tanul	100,0	0,0	100,0	99,6	0,4	100,0	99,8	0,2	100,0
Érettségi	94,4	5,6	100,0	76,5	23,5	100,0	86,8	13,2	100,0
Felsőfokon tanul	98,9	1,1	100,0	98,3	1,7	100,0	98,6	1,4	100,0
Diploma	88,8	11,2	100,0	79,6	20,4	100,0	84,3	15,7	100,0
Összesen	94,0	6,0	100,0	87,2	12,8	100,0	90,8	9,2	100,0
N	979	62	1041	818	120	938	1797	182	1979

Khi-négyzet-érték: 121,79; p < 0,01

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A családalapítással kapcsolatos események egyre későbbre halasztása egy általánosabb, átfogóbb, még ha nem is minden elemében egységes demográfiai modernizációs folyamat része. A második demográfiai átmenet elmélete által leírt főbb folyamatok közül a házasságkötés, sőt, általában is a tartós párkapcsolatok kialakításának halasztása, a gyermekvállalás későbbre időzítése az életútban és a gyermekszám csökkenése, valamint az élettársi kapcsolatok népszerűségének növekedése mind-mind ennek a trendnek a fémjelzői. Mindazonáltal ez mégsem egy teljesen konzisztens demográfiai modernizációs folyamat, hiszen például az élettársi kapcsolatok gyakoriságának növekedését nem kíséri ezek gyermekvállalásban játszott szerepének erősödése. Amint az a 2.4. és 2.5. táblázatba foglalt adatokból is kiszámolható, 2001 és 2016 között a gyerekesek aránya a házasok körében majdnem 30 százalékkal csökkent, az arányaiban növekvő csoportot képező, élettársi kapcsolatban élők körében pedig lényegesen nagyobb ütemben, 76 százalékkal csökkent.

Az ifjúsági életszakaszban elkezdett családalapítás – tartós párkapcsolat, házasság, gyermekvállalás – bekövetkeztének valószínűségét növeli az alacsonyabb társadalmi státus, bár a fiatalkorban szülővé válás esélyének növekedése a diplomások körében is kimutatható. A korábbi, romániai, teljes népességre vonatkoztatva is kimutatott trendektől eltérően az élettársi kapcsolat viszont nem az alacsonyabban iskolázottak sajátossága. A házasság mint a

gyermekvállalás közel kizárólagos vagy domináns kerete nem veszít jelentőségéből. Mindezek a folyamatok elválaszthatatlanok a fiatalok társadalmi, oktatási helyzetétől és gazdasági, illetve munkaerőpiaci státusuk alakulásától, ezért az alábbiakban megvizsgáljuk, hogyan alakult 2001 és 2016 között az erdélyi magyar fiatalok iskolázottsága és gazdasági aktivitása.

Iskolázottság és munkaerőpiaci helyzet

A kétezres évek első másfél évtizedének iskolázottsági adatai jól tükrözik a rendszerváltás után lezajlott két legmeghatározóbb oktatási rendszerbeli folyamatot: a szakoktatás háttérbe szorulását és a felsőoktatás tömegessé válását (Csata, 2017; Gábor & Dudik, 2000). Míg 2001 és 2016 között a legfeljebb általános iskolát végzettek aránya összesen két százalékponttal (vagyis nagyjából hibahatáron belüli értékkel) csökkent, és megközelítőleg a fiatalok negyedét jelentette, érettségit nem adó szakiskolát a fiatalok feleakkora aránya végzett 2016-ban, 2001-hez viszonyítva. Némileg csökkent a két év között az érettségizettek aránya is (közel 50-től 43 százalékra), minden valószínűség szerint amiatt is, mert egyre többen tudták felsőoktatásban folytatni tanulmányaikat. A diplomások aránya háromszorosára növekedett ebben a korosztályban, 8,4-ről 25 százalékra.

Az egyes képzési szinteken való részvétel eltérő módon érinti a fiatal férfiakat és nőket. A nők körében lényegében alig változott az alapfokon iskolázottak aránya, viszont látványosan csökkent körükben a középfokon képzetteké. Mind a rendszerváltást megelőzően, mind pedig azt követően a nők férfiakhoz viszonyított magasabb iskolai végzettsége az érettségizettek körében kimutatható felülreprezentáltságukból fakadt. Ez az előny viszont – legalábbis az erdélyi magyar fiatalok szintjén – leolvadni látszik a 2010-es évek utánra. Ugyanígy a fiatalok körében a nők iskolázottságának látványos növekedéséhez az is hozzájárult, hogy a férfiak körében mértnél lényegesen erőteljesebben nőtt az egyetemet végzettek aránya. Így 2001-gyel szemben 2016-ra a nők körében magasabb lett a diplomások aránya, mint a férfiak körében (2.7. táblázat).

2.7. táblázat. A 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok iskolai végzettsége nemek szerint 2001-ben és 2016-ban (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2001			2016		
	Férfi	**Nő**	**Összesen**	**Férfi**	**Nő**	**Összesen**
Általános iskola	26,4	26,5	26,44	22,9	25,3	24,2
Szakiskola	20,2	11,3	15,6	11,3	4,1	7,5
Érettségi (szakközépiskola, líceum, technikum, posztliceális, főiskola)	43,5	55,2	49,45	41,9	44,1	43,1
Diploma	9,9	7,0	8,44	23,8	26,5	25,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Khi-négyzet-érték: 121,79; $p < 0,01$

Forrás: Mozaik2001 és Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Az adatfelvétel idején dolgozók 82 százaléka sikeresen befejezte tanulmányait, ám a dolgozók 47 százaléka nem zárta ki azt – függetlenül attól, hogy elvégezte-e legutolsó iskoláját vagy félbeszakította azt –, hogy később ismét tanulni kezd. Az alábbi táblázat azt mutatja meg, hogy a tanulmányaikat végleg lezárók milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek.

2.8. táblázat. A 15–29 éves, tanulmányaikat folytatni nem kívánó erdélyi magyar fiatalok iskolai végzettsége nemek szerint 2016-ban (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	Férfi	Nő	Összesen
Általános iskola	15,1	15,9	15,5
Szakiskola	27,4	15,9	23,3
Érettségi (szakközépiskola, líceum, technikum, posztliceális, főiskola)	38,1	37,7	37,9
Diploma	19,3	30,6	23,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

Khi-négyzet-érték: 121,79; $p < 0,01$

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A javuló iskolázottsági mutatók a gazdasági aktivitás területén is megmutatkoznak (2.9. táblázat). A vizsgált korcsoportban a tizenöt év alatt több mint tíz százalékponttal nőtt a tanulók, és csak kevéssel csökkent a gazdaságilag aktívak aránya. A leglátványosabb viszont az egyéb inaktívak csoportjának majdnem háromszoros csökkenése volt. Míg a sem nem tanuló, sem nem dolgozó fiatalok arányának csökkenése mindkét nemet érintette, a férfiak körében csökkent, a nők körében pedig nőtt a dolgozók aránya. A két vizsgálati év között lezajlott folyamatok úgy is értelmezhetők, hogy a fiatal férfiak tovább és nagyobb arányban maradtak benn az oktatásban, a nők inaktivitásának csökkenése pedig kisebb mértékben tulajdonítható a tanulmányok folytatásának, nagyobb mértékben a munkaerőpiacra való belépésnek.

2.9. táblázat. A 15–29 éves erdélyi magyar fiatalok gazdasági aktivitása nemek szerint 2001-ben és 2016-ban (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2001			2016		
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
Tanul	28,6	30,0	29,3	51,9	35,1	42,9
Dolgozik	58,3	48,0	53,0	44,4	56,9	51,0
Inaktív vagy munkanélküli	13,2	22,0	17,7	3,7	8,0	6,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Khi-négyzet-érték: 121,79; $p < 0,01$

Forrás: Mozaik2001 és Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Szintén a 2000-es évek első másfél évtizedét vizsgáló és az erdélyi magyarok helyzetét a romániai román fiatalokéval is összevető tanulmányában Csata arra jut, hogy az erdélyi magyar fiatalok felsőoktatásba való belépése kibővült ugyan, de elmaradt többségi társaikénál. Ez minden bizonnyal szerepet játszik abban a gazdasági pozícióhátrányban, ami általában is jellemzi az erdélyi magyarságot a románsághoz képest, és amely – úgy tűnik – az ifjabb generációkkal nem csökken, hanem nő. Emellett viszont pozitív tendencia, hogy a prekár gazdasági helyzetben levők (akik közé Csata az alkalmi munkát végzőket, a háztartásbelieket és családi alkalmazottakat, valamint a munkanélkülieket sorolta) aránya csökkent a 2000-es évek első felében az erdélyi magyar fiatalok körében (Csata, 2017).

A bizonytalanság és a munkaerőpiaci sérülékenység az erdélyi magyar fiatalok bő egytizedét érinti. 4-5 százalékuk a nemzetközi szakirodalom által ún. NEET-nek nevezett csoportjába tartozik (Not in Education, Employment or Training, vagyis sem nem dolgozó, sem nem tanuló fiatalok): ők döntő részben munkanélküliek vagy háztartásbeliek, további 7 százalékuk pedig foglalkoztatott ugyan, de kisebb vagy nagyobb mértékben bizonytalannak érzi munkahelyét. További egynegyedük egyfajta köztes („biztos is, nem is") kategóriába sorolta az állását, őket ebben az elemzésben nem soroltuk a prekariátusba. Bár kicsik az esetszámok, a bizonytalan munkavállalói helyzet inkább a vállalkozóként dolgozókra jellemző (2.10. táblázat). A két fajta kiszolgáltatottság nem teljesen ugyanazt a népességet érinti elsődlegesen. A munkaerőpiacról való kiszorulás nagyobb mértékben fenyegeti a falun, jobbára háztartásbeliként élő fiatal nőket és a szakmunkás végzettségű fiatalokat általában. Ezzel szemben bizonytalan foglalkoztatásnak való kitettséget mindenekelőtt az alacsony iskolázottság eredményez.

2.10. táblázat. A bizonytalan foglalkoztatási viszony és a munkaerőpiacról való kiszorulás jellemzői a 15–29 év közötti erdélyi magyar fiatalok körében (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	Foglalkoztatás biztonsága		Munkaerőpiaci pozíció	
	Bizonytalan foglalkoztatás	**Átmeneti vagy biztosabb foglalkoztatás**	**Nem dolgozik, nem tanul**	**Dolgozik, tanul vagy gyest kap**
Nem				
Férfi	7,0	93,0	3,1*	96,9
Nő	8,2	91,8	6,0*	94,0
Lakhely				
Falu	7,3	92,7	6,6*	93,4
Város	7,4	92,6	2,2*	97,8
Iskolázottság*				
Legfeljebb általános	13,0	87,0	2,4	97,6
Szakmunkás	4,1	95,9	10,5	89,5
Érettségi	8,2	91,8	5,9	94,5
Diploma	6,2	93,8	3,0	97,0

* p < 0,05, statisztikailag szignifikáns összefüggések (khi-négyzet-próba)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A következő részben azt vizsgáljuk meg, hogy mi jellemzi az erdélyi magyar fiatalokat a családalapítással kapcsolatos értékek és vélekedések kapcsán.

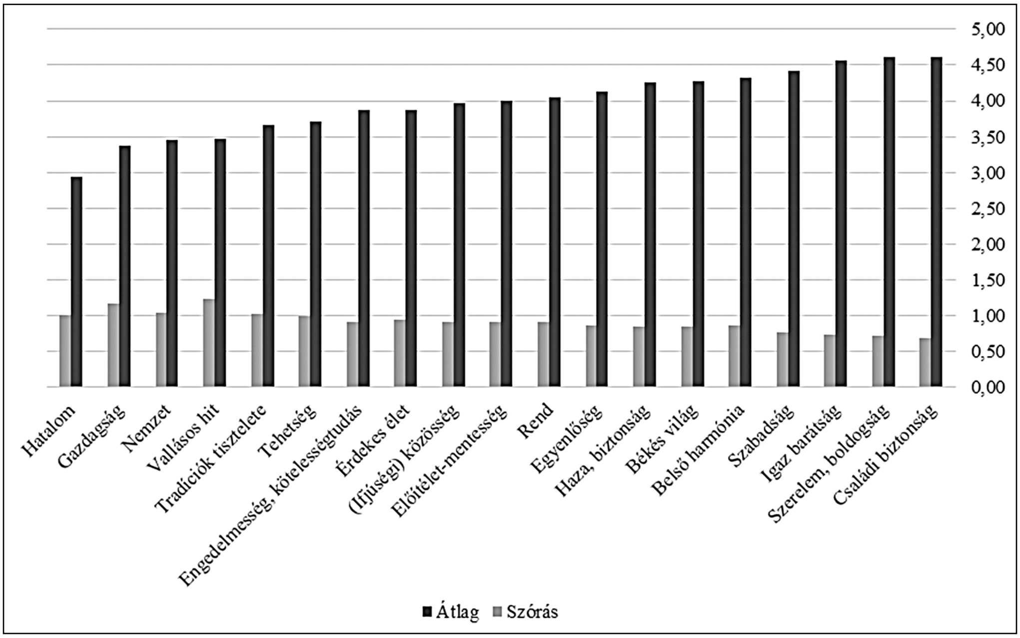
2.3. Családdal kapcsolatos értékbeállítódások

A fiatalok családdal kapcsolatos elképzeléseinek és értékrendjének vizsgálata egyszerre szükségszerű és kényszerű. Szükséges, mert a vélekedések fontos dimenzióját képezik, lenyomatai – egyszerre okai és következményei – a viselkedésnek, tükrözik és alakítják a társadalmi normákat és elvárásokat. Ugyanakkor azonban egyfajta „kényszerhelyzetből" is fakad, ugyanis ha többet szeretnénk tudni a(z erdélyi magyar) fiatalok családalapításáról, magánéletéről, akkor a párkapcsolatok, házasság és gyermekvállalás fokozatos későbbre halasztása miatt, vagyis a tényleges magatartás híján mintegy „felértékelődik" az, amit ezzel kapcsolatban gondolnak. Az alábbiakban előbb a családcentrikusságot, az ifjúság problémáinak érzékelését, a tervezett gyerekszámot és a fiatalok munka és magánélet egyensúlyáról vallott nézeteit vizsgáljuk.

A család az erdélyi magyar fiatalok értékrendjében egyértelműen fontos helyet foglal el, és ebben kevés változás történt az elmúlt másfél évtizedben. A kérdezetteket a kutatás során arra kértük, hogy 19 értékről mondják meg, mennyire fontosak számukra (véleményüket egy 1-től 5-ig terjedő skálán kellett kifejezniük, ahol az 1 a legkevésbé fontosat, az 5 a legfontosabbat jelentette). A familizmus fölötti konszenzust (Dupcsik & Tóth, 2008) jól jelzi, hogy családi biztonság és a szerelem, illetve a boldogság mind 2001-ben, mind pedig 2016-ban az első két helyen szerepelt az értékek sorrendjében, és azokat a barátság, továbbá a szabadság és a békés világ eszménye követte. Ezek esetében a szórásérték is alacsony, amiből arra következtethetünk, hogy ezeknek az értékeknek a fontosságát magas szintű konszenzus övezi. E magánéleti harmóniával kapcsolatos értékekkel szemben a skála túlsó végén, a kevésbé fontosak között találjuk a tradíciók tiszteletét és a vallásosságot. Érdekes, hogy a két időpont között csökkent az egyes értékekre adott átlagpontszám, ami a sorrenden ugyan nem változtat, de például a hatalom – még ha utolsó is a sorban – sokkal fontosabbá vált 2016-ra (2.1. ábra).

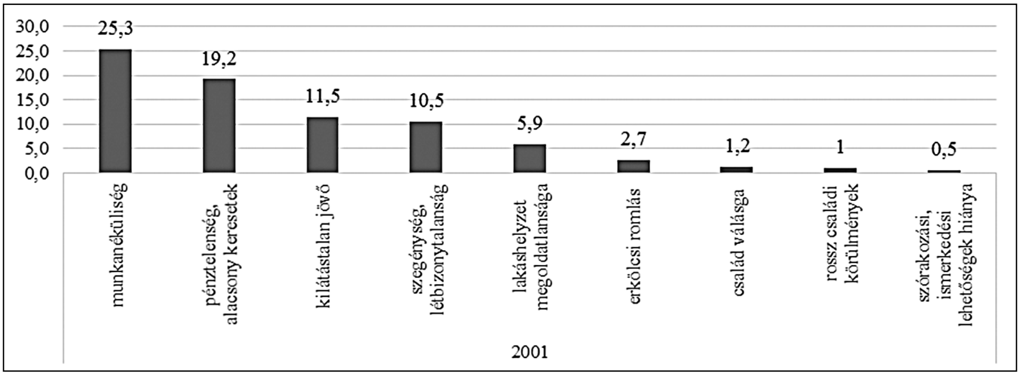
A családdal kapcsolatos értékek preferálása azonban úgy tűnik, nem jár együtt a családdal kapcsolatos ún. válságdiskurzus érzékelésével. Arra a kérdésre, amelyet mind a 2001-es, mind a 2016-os kutatásban feltettek a válaszadóknak, hogy mit tekintenek a fiatalok első és a második leghangsúlyosabb problémájának, a „család válságát" pusztán a kérdezettek 2, illetve 1 százaléka nevezte meg, messze a lista végére helyezve így azt (lásd 2.2. és 2.3. ábra).

2.1. ábra. Az erdélyi magyar ifjúság értékeinek átlaga ötfokú skálán[10] *fontossági sorrendben és szórás szerint 2016-ban (N = 1970)*

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

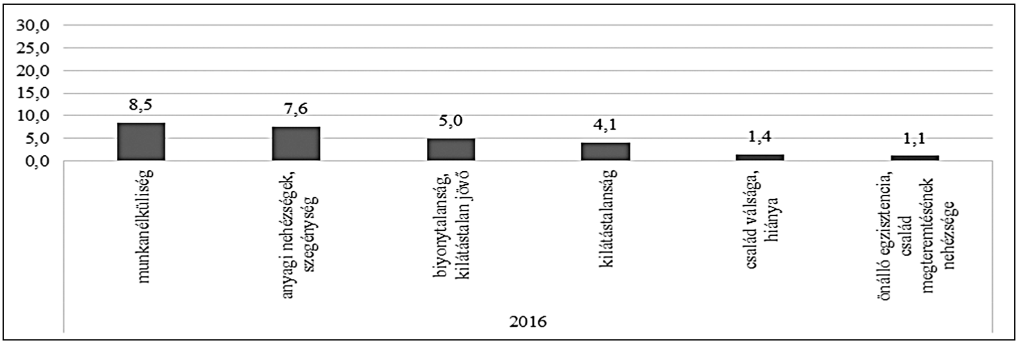
2.2. ábra. Az ifjúság legnagyobb problémái 2001-ben (említések gyakorisága, %, N = 1943)

Forrás: Mozaik2001 (Erdély)

10 Ahol 1 – egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos.

2.3. ábra. Az ifjúság legnagyobb problémái 2016-ban (említések gyakorisága, %, N = 471)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A munkanélküliséggel, anyagi nehézséggel, érvényesüléssel, illetve a kilátástalansággal kapcsolatos problémákat mindkét kutatásban jelentősnek érzékelték a fiatalok. Emellett viszont az a trend is megfigyelhető, hogy tizenöt év alatt a lista éléről lejjebb csúsztak a konkrétabb munkaerőpiaci problémák (állás, bérek, anyagi lehetőségek), helyüket pedig a távlatibb, kilátástalanságérzetre, bizonytalanságra utaló nehézségek vették át. A konkrét munkaerőpiaci nehézségek háttérbe szorulása egyrészt nyilvánvalóan annak tulajdonítható, hogy a vizsgált időszakban javult a fiatalok státusa (a férfiaknak csak 4, a nőknek pedig 8 százaléka nem tanult vagy dolgozott 2016-ban), másrészt viszont a bizonytalanság általánossá válását érzékelik (Standing, 2012; Székely, 2018). A kiszámíthatatlanság nemcsak a munkaerőpiacról kiszorulókat, hanem a különféle formában foglalkoztatott vagy éppen tanuló fiatalokat is érinti.

Az értékrend és vélekedések következő elemzett mutatója a tervezett gyerekszám; ez ötvözi a fiatalok saját életükről alkotott elképzeléseit, reflexiójukat a társadalmi-gazdasági feltételekről, és ugyanakkor magán viseli az észlelt társadalmi elvárásokat is. A megkérdezett fiatalok átlagosan 2,3 gyermeket terveztek összesen, és ebben sem korcsoportok, sem nemek szerinti eltérést nem tudtunk kimutatni: a 15–19 évesek 2,2, a 20–24 évesek 2,3, a vizsgálati populáció legidősebb korcsoportja pedig, a 25–29 évesek 2,5 gyereket terveztek összesen, az esetlegesen már meglévőkkel együtt.

Ugyanígy az iskolai végzettség sem mutat szignifikáns összefüggést azzal, hogy hány gyermeket terveznek a fiatalok, bár ebben a vizsgált populációban az iskolázottság sok esetben még nem befejezett. Összehasonlítva az európai uniós csatlakozás környékén az erdélyi magyar felnőtt lakosságban mért trendekkel (Spéder & Veres, 2009), némileg növekedett a tervezett gyermekek száma:[11] a 20–44 éves korosztályban a kívánt gyermekszám 2006-ban

11 A hivatkozott kutatás adatai nem vethetők össze teljes mértékben a 2016-os Ifjúságkutatás eredményeivel, ugyanis előbbiben (az *Életünk fordulópontjai* c. vizsgálatban) a 20–44 év közötti felnőtteket kérdezték meg (bővebben lásd: Spéder 2009).

1,82 volt a nők és 1,87 a férfiak esetében. A 2006-os vizsgálatban a 20–44 éves népességben az elemi és szakmunkásképzővel rendelkezők között mutatták ki a legmagasabb, 2,05 fölötti kívánt gyermekszámot.

A tervezett és megvalósult termékenységet minden bizonnyal egy sor további tényező is befolyásolja meglehetősen komplex módon. Egy nemzetközi vizsgálatban azt próbálták feltárni, hogy milyen módon alakítják a gyermekvállalási szándékot a nők munkakörülményei és munka-magánélettel kapcsolatos tapasztalatai. Az eredmények arra utalnak, hogy ezek a közvetlen tapasztalatok leginkább a második gyermek vállalásának szándékát befolyásolják, gyermektelen nők esetében pedig azokban az országokban esnek nagyobb súllyal latba, ahol a közpolitika nem kínál hatékony megoldásokat a munka és magánélet összeegyeztetésére (Begall & Mills, 2011).

Annak a szerepét a gyermekvállalási döntésekben, hogy *általánosságban* mit gondolnak a nők a munka és magánélet összeegyeztethetőségéről, ismereteink szerint eddig nem elemezték. Annak érdekében, hogy ezt megvizsgáljuk, a 2016-os kutatásban két kérdés – pontosabban egy kérdés és egy kérdésszett – is bekerült a kérdőívbe. Az egyik arra kérte a válaszadókat, hogy helyezzék el önmagukat egy 1-től 5-ig terjedő skálán, amelynek az 1-gyel jelzett végpontja a családközpontúságot, az 5-ös pedig a tanulás- és munkaközpontúságot jelezte. A kérdésszett azt vizsgálta, hogy megítélésük szerint hogyan hat egy 1-től 5-ig terjedő skálán (milyen mértékben rontja, illetve javítja) a gyermekvállalás az élet különböző területeit: a boldogságot, a munkát, a tanulást, a szabadidőt, az anyagi helyzetet, a szexuális életet és a családi, illetve rokoni kapcsolatokat. A következőkben az ezekre a kérdésekre adott válaszokat nézzük meg.

A válaszadók a család- és munka-, illetve tanuláscentrikusságot kifeszítő skálának nagyjából a közepére (a családtól kissé távolabb) helyezték magukat, átlagosan a 2,69-es pontra, ezzel alapvetően egyfajta egyensúlyra törekvő szemléletről téve tanúbizonyságot. A fiatal nők szignifikánsan közelebb helyezték magukat a családhoz (a 2,61-re a férfiak 2,71-ével szemben, $p < 0,05$), és korcsoportonként is eltérő átlagokat kapunk ($p < 0,001$): a 15–19 évesek a 2,86-os, a 20–24 évesek a 2,70, a 25–29 évesek pedig a 2,49-es pontra helyezkedtek: vagyis az életkor előrehaladtával kerültek egyre közelebb a családhoz.

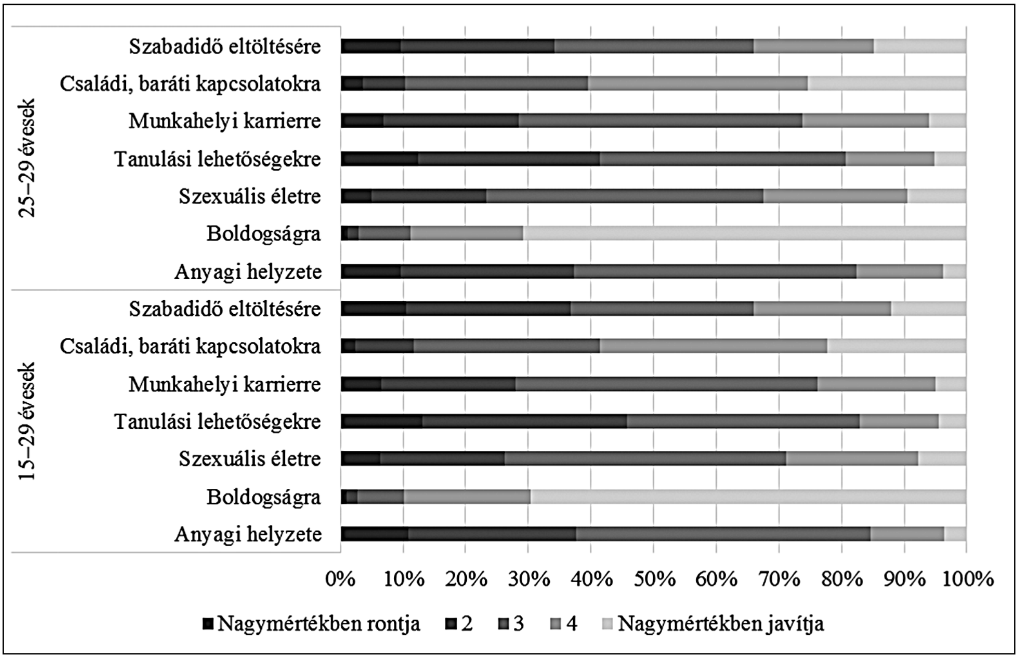
Ez minden bizonnyal elsősorban arra a társadalmi narratívára rezonál, amely magánéleti kérdésekben az egyensúly eszményét tekinti normatívnak, annak megvalósítását támasztva elvárásként a társadalom tagjaival szemben (Orgad, 2019). A középponttól való kis mértékű „elmozdulás" továbbá függhet attól is, hogy a válaszadó tanul-e még (és azt mennyire látja „veszélyben" egy esetleges gyerek születése miatt), illetve azzal is, hogy mennyire érzi relevánsnak, közelinek a családalapítás gondolatát. A munkához/tanuláshoz való kisebb mértékű közelség azonban nem kizárólag arra vezethető vissza, hogy jelentős arányban még tanuló fiatalokról van szó, hiszen a válaszadók fejében „összefonódik" a tanulás és a munka.

Ezt már a következő kérdésszettből és az abból készített faktorelemzésből tudjuk, amelyben azt vizsgáltuk, hogy milyen módon hat a gyermekvállalás az élet különböző területeire (a munkahelyi karrierre, a tanulási lehetőségekre, az anyagi helyzetre, a boldogságra, a sze-

xuális életre, a családi-baráti kapcsolatokra és a szabadidőtöltési lehetőségekre). Az egyes itemekkel végzett faktorelemzés eredménye azt mutatja, hogy a megkérdezett fiatalok számára a tanulás, az anyagi és a karrieraspirációk mint a társadalmi-gazdasági státus legfőbb meghatározói közös faktorba tartoznak, vagyis azonos módon hat rájuk a gyermeknevelés. Mielőtt a faktorelemzést ismertetnénk, nézzük meg, hogy miként gondolkodnak a fiatalok a gyermekvállalásnak az élet egyes területeire gyakorolt hatásairól.

Akár a teljes, akár a szűkebb, 25–29 éves populációt vizsgáljuk, változatosan ítélik meg a gyermekvállalás magánéleti hatásait, legnagyobb hátrányát a tanulás, legpozitívabb hozadékát pedig a személyes boldogság terén látva (2.4. ábra). A fiatalok közel fele (48,8 százalékuk) vélekedett úgy, hogy a gyerekvállalás inkább vagy nagyon rontja a tanulási lehetőségeket, ez pedig nagymértékben megmagyarázza azt, hogy a jelenleg tanulók gyakorlatilag mindnyájan gyermektelenek, sőt körükben a tanulmányok szintjétől függetlenül a tervezett gyerekszám is alacsonyabb. Megfigyelhető azonban, hogy a gyermekvállalás és tanulás inkompatibilitásáról vallott nézet később, a 25 év fölöttiek körében is széles körű marad.

2.4. ábra. A gyermekvállalás különféle területekre gyakorolt hatásáról alkotott vélemények a 15–29 és a 25–29 éves erdélyi magyar fiatalok körében 2016-ban (%, $N_{15–29\ évesek} = 2000$, $N_{25–29\ évesek} = 680$)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A munkaerőpiaci státus vagy érvényesülés egyes területein mindazonáltal eltérő hatásokat valószínűsítenek a megkérdezettek: míg a karrierre nézve kevesebb mint egyharmaduk

látja többé vagy kevésbé hátráltatónak a gyermekvállalást, közel 40 százalékuk inkább a gyermek anyagi természetű költségeit látja jelentősnek. Tágabb kontextusba helyezve azt az adatot, hogy az erdélyi magyar 15–29 év közötti fiataloknak 28 százaléka véli az akkor még javarészt terveiben szereplő gyermekvállalást a karrierre nézve hátráltatónak, az ugyanabban az évben készült *European Quality of Life Survey* adatai szerint a 18–29 éves romániai fiatalok fele és a magyarországi fiatalok 75 százaléka mondta azt, hogy nehézséget okoz számára a fizetett munkát összeegyeztetni a gondoskodási feladatokkal.

A karrier miatt érzett aggodalom ugyan elmarad az anyagi költségek miatt érzett aggodalom mögött, ám lényegesen jobban foglalkoztatja a fiatal nőket, mint a férfiakat, hogy miként hat (majd) munkavállalásukra a szülővé válás. Ezzel szemben a férfiak a szexuális életük, valamint a szabadidejük korlátozásában számítanak negatív hatásra.

A kérdés egyes itemei bevonásával elvégzett faktorelemzés azt mutatja, hogy a tanulásra, a munkára, valamint az anyagi helyzetre gyakorolt hatások összetartoznak és együtt járnak, illetve élesen elkülönülnek a boldogságtól és az emberi kapcsolatoktól. Vagyis ugyan eltérő mértékben becsülik meg a gyermekvállalás hatásait a tanulásra, munkahelyre és anyagi helyzetre, ezek mégiscsak az életnek ugyanahhoz a tágabb területéhez, úgy is mondhatnánk, hogy a materiális, társadalmi státust meghatározó területeihez tartoznak. A faktorelemzés[12] eredményeit a 2.11. táblázat foglalja össze.

2.11. táblázat. A gyermekvállalás csoportosított vélt hatásai (faktorelemzés, N_{2016} = 2000)

Faktorok	Itemek	Faktorsúlyok
Szakmai-anyagi faktor	Munkahelyi karrier	0,754
	Tanulási lehetőségek	0,641
	Anyagi helyzet	0,437
Boldogságfaktor	Boldogság	0,992

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), a szerzők saját számításai

Összefoglalva az eddigieket, az erdélyi magyar fiatalok alapvetően családcentrikus értékrendről tesznek tanúbizonyságot, de ez elsősorban, úgy tűnik, a saját életükre vonatkoztatott preferencia, és kevésbé érhető tetten egyfajta közéleti természetű aggodalom a család intézményének átalakulása kapcsán. A munka és a családról való gondoskodás közötti konfliktust érzékelik, de tanulás- vagy munkacentrikusabbnak inkább a még tanuló fiatalok érzik magukat, ahogyan haladnak a családalapítási életkor felé, úgy válnak egyre családcentrikusabbá. Ezzel párhuzamosan a gyermekvállalástól a legkedvezőbb hatást a boldogságra és a családi-baráti kapcsolatok alakulására, a legkedvezőtlenebbet pedig éppen a

12 A faktorelemzés technikai paraméterei az alábbiak: annak ellenére, hogy kezdetben minden változót bevontunk az elemzésbe, a legrobusztusabb modell csak ezzel a négy változóval tudott dolgozni. A faktorstruktúra az összvariancia 47,41 százalékát őrizte meg (az első: 26,15 százalék, a második: 21,25 százalék). Maximum likelihood módszerrel és Varimax rotálással dolgoztunk. KMO = 0,691. A khi-négyzet értéke 1149,275 és szignifikáns.

tanulásra és a karrierre nézve várják. A következőkben azt vizsgáljuk meg lineáris regresszió segítségével, hogy milyen változókkal magyarázható az, hogy valaki erősebbnek érzékeli a gyermekvállalás negatív hatását a munka-család-anyagi helyzet hármasságára.

A gyermekvállalás negatív szakmai és anyagi hatásának percepciója és annak magyarázata

Elemzésünkben arra kerestük a választ, hogy az erdélyi magyar fiatalok mely szociodemográfiai, professzionális és értékrendbeli jellemzői valószínűsítik azt, hogy valaki a gyermekvállalástól inkább negatív hatásra számít a munka- és tanulási lehetőségeit tekintve, valamint az anyagi helyzetre nézve. Vagyis mi növeli az esélyét annak, hogy e két terület – a család és a munkahelyi, anyagi törekvések – viszonyát inkább konfliktusosnak, mint harmonikusnak vagy legalábbis egymást kiegészítőnek lássák az illetők.

A kérdést két okból is relevánsnak látjuk. Egyrészt a munka és magánélet egyensúlyához vagy a családalapítás munkavállalásra gyakorolt hatásához való viszonyulást rendszerint tapasztalatként kutatják, és sokkal kevésbé véleményként, elképzelésként. Vagyis a vizsgálatok tipikusan azt kívánják feltárni, az érintettek hogyan élik meg e két terület egymáshoz való viszonyát, miközben hasonlóan érdekes kérdés lehet az is, hogy a még tényleges érintettség előtt milyen elképzelések élnek az emberek (a fiatalok) fejében erről. Ez ugyanis, bár vélhetően dinamikus, és életciklusonként változik, jelentős szerepet játszhat a fiatalok munkaerőpiaci és magánéleti döntéseiben is (Leslie és mtsai., 2019). Másrészt érdekes lehet abból a perspektívából is, hogy milyen mértékben alakítják e koncepciókat a társadalmi szintű narratívák. Egy romániai kutatásban Grünberg és szerzőtársa például rámutatott, hogy a hegemónnak tekinthető konfliktusszemlélet ellenére a két terület viszonya az emberek fejében ennél sokkal összetettebb, és több teret enged a pozitív szinergiáknak (Grünberg & Matei, 2019).

Tehát ahhoz, hogy feltárhassuk, az erdélyi magyar fiatalok mely csoportjai körében magasabb annak a valószínűsége, hogy a gyermekvállalást és a szakmai-anyagi aspirációkat konfliktusosan szemléljék, többlépcsős lineáris regressziós modelleket készítettünk, először a teljes vizsgált népességre (15–29 évesek), majd a modell jobb illeszkedése érdekében a vizsgálatba bevontak körét leszűkítettük a 25–29 éves korosztályra. A populáció 25 éves életkor fölötti vizsgálata mellett elsődlegesen az az érv szól, hogy a fiatalabb korosztályban alig van példa gyermekvállalásra, ugyanis az erdélyi fiatalok nagy többsége 25 éves kora után alapít családot. De mielőtt rátérünk a 25 év fölöttiekre, röviden nézzük meg, hogy melyek a teljes népességet felölelő modell legfontosabb következtetései. A modellbe bevont magyarázó változókat a mellékletben közöljük, ahol a függő változót az előző alfejezetben ismertetett szakmai-anyagi faktor szkórok képezik.[13] A modell magyarázóerejét kifejező korrigált R^2 érték 0,26, a magyarázó változók közül pedig kettőnek van szignifikánsa hatá-

13 Minél magasabb a faktorszkór értéke, annál pozitívabb várt hatást mér a munka, karrier és anyagi dimenzióban.

sa, éspedig az egyén iskolázottsági szintjei közül a szakiskolai végzettségnek, valamint a nemek szempontjából – gyengébb, de még szignifikáns hatása van – a férfi nemnek. A két változó hatása azonos irányú: minden más változót kontroll alatt tartva a férfiak és a szakiskolát végzettek nagyobb eséllyel számítanak rá, hogy a gyermekvállalás kedvezően alakítja (majd) szakmai és anyagi helyzetüket.

Tekintettel arra, hogy a szakmunkás végzettséggel rendelkezők szűk szegmensét (mintegy 11 százalékát) képviselik a mintának, nagy részük (77 százalékuk) pedig befejezettnek tekinti tanulmányait, viszont a 2.10. táblázat szerint minden más végzettségi kategóriánál nagyobb valószínűséggel rekedtek kívül a munkaerőpiacon, elmondható, hogy a gyermek és munka világának nehéz összeegyeztethetőségére vonatkozó nézetek lényegében mind az alacsonyan, mind pedig a közép- és felsőfokon képzett csoportokban előfordulnak, és a nők körében gyakrabban, mint a férfiakéban.

Nézzük most meg, hogy a regressziós modell miként változik, ha csak a 25–29 éves korcsoportra fókuszálunk, figyelembe véve, hogy az ő esetükben beszélhetünk igazán alakuló érintettségről. A függő változó továbbra is a gyermekvállalás konfliktusosnak vélt hatását leképező faktor, ugyanakkor ebben a lépőcsőben bővítettük a magyarázó változók körét, az alapvető szociodemográfiai jellemzők mellett bevontunk más, úgynevezett „puha" változókat a modellbe,[14] mint a vallásosság, a család és a munka fontosságával kapcsolatos elképzelések, továbbá az élettervekkel való elégedettség[15] (2.12. táblázat).

Az elemzésbe bevontak körének a szűkítése, a 25 éves és idősebb fiatalokra, illetve a független változók szettjének a bővítése, az előzőekben bemutatott (lásd: melléklet, 2.13. táblázat) modellhez képest viszonylag magasabb magyarázóerejű (0,301 korrigált R^2 értékű) modellt eredményezett (2.12. táblázat). Amennyiben az anyagi helyzet indexált mutatóját, az állással kapcsolatos biztonságérzetet, a gyermekek számát, a vallásosságot, továbbá az elégedettséget és a családi élet-magánélet fontosságát mérő skálaváltozót kontrollváltozóként bevonjuk a modellbe, a következő változók hatása bizonyul szignifikánsnak: a nem, a kérdezett szakmunkás továbbá középfokú és felsőfokú végzettsége, az apa szakiskolai és középfokú (érettségi) végzettsége, a gyermekek száma, a kérdezett vallásossága és lehetőségeivel való elégedettsége. Hozzá kell tennünk, hogy az első lépcsőben, amikor csak a „kemény" változókat emeltük be a modellbe, a független változók közül szignifikáns hatással bírt a házas családi állapot és az anyagi helyzet is, a „puha" változók második lépcsőben történő beléptetése után azonban ezek a változók már nem maradtak szignifikánsak. Még egyszer, a függő változó alacsonyabb értéke jelöli azt, hogy a válaszadó károsabbnak ítéli meg a gyermekvállalás hatását a munkára, tanulásra és anyagi helyzetre, a magasabb pedig pozitívabb várt hatást mér.

14 A bevont véleményváltozók nem korrelálnak egymással.

15 Az elégedettség mérése a kérdőívben egy több elemből álló kérdéssor segítségével történt. Ennek alapján készítettünk egy indexváltozót, melybe a munkavállalási lehetőségekkel, a tanulási lehetőségekkel, a személyes élettervek megvalósításának esélyeivel, továbbá a jövőbeli kilátásokkal kapcsolatos elégedettségi pontszámok kerültek be. Az egyes életterületekkel való elégedettség mérése egy 1–5-ig terjedő skálán történt, ahol az 1-es jelentette, hogy egyáltalán nem elégedett, míg az 5-ös azt, hogy teljes mértékben elégedett.

2.12. táblázat. A munka-család összeegyeztetés konfliktusos megközelítésének magyarázó modellje (lineáris regresszió) az erdélyi magyar 25–29 évesek körében, 2016 (N = 680)

Független változók	I. modell		II. modell	
	B	**Standardizált ß**	**B**	**Standardizált ß**
Konstans	1,117		3,473**	
Kor	–0,043	–0,071	–0,075	–0,111
Nem (0 – férfi, 1 – nő)	–0,186	–0,107**	–0,349	–0,183**
Lakóhely településtípusa				
ref. kat.: rurális település				
megyeszékhely (0 – nem, 1 – igen)	0,026	0,014	0,015	0,007
bármilyen urbánus település (0 – nem, 1 – igen)	–0,093	–0,054	–0,028	–0,015
Családi állapot				
ref. kat.: egyedülálló				
házas (0 – nem, 1 – igen)	0,269	0,148**	0,210	0,112
élettársi kapcsolatban él (0 – nem, 1 – igen)	0,092	0,036	0,082	0,031
Iskolai végzettsége				
ref. kat.: legfeljebb általános iskola				
szakiskola (0 – nem, 1 – igen)	1,099	0,380***	1,565	0,494***
középfokon tanul (0 – nem, 1 – igen)	2,290	0,125**		
érettségi (0 – nem, 1 – igen)	2,288	0,151*	0,404	0,190**
jelenleg felsőfokon tanul (0 – nem, 1 – igen)	0,190	0,068	0,260	0,063
diplomás (0 – nem, 1 – igen)	0,366	0,220**	0,477	0,246*
Aktív (gazdaságilag) (0 – nem, 1 – igen)	0,086	0,039	–0,232	–0,036
Apa iskolai végzettsége:				
ref. kat.: általános iskola				
szakiskola (0 – nem, 1 – igen)	–0,493	–0,259***	–0,541	–0,257**
érettségi (0 – nem, 1 – igen)	–0,394	–0,230***	–0,596	–0,318**
diploma (0 – nem, 1 – igen)	–0,265	–0,100	–0,221	–0,072
Lakáshelyzet (0 – nem saját, 1 – saját lakás)	–0,028	–0,016	0,101	0,054
Anyagi helyzet (a háztartás által birtokolt fogyasztási javak száma)	0,056	0,082*	0,006	0,009

Munkája/állása biztonsága[16]		–0,032	–0,031
Gyermekek száma (0 – gyermektelen, 1+ gyermekek száma)		0,002	0,123*
Vallásosság[17]		–0,261	–0,257***
Jövőkilátásokkal való elégedettség (faktor)		0,110	0,130*
Családi élet – karrierorientált[18]		–0,055	–0,063
R^2	$R^2 = 0,143$	$R^2 = 0,301$	

* < 0,08; ** < 0,005; *** < 0,001

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), a szerzők saját számításai

A modell alapján azt lehet mondani, hogy a családalapításban leginkább érintett „legidősebb" (25–29 éves) fiatalok körében a nők, a még gyermektelenek, az alacsonyan iskolázottak, ám az általános iskolánál magasabb iskolai végzettséggel rendelkező apák gyermekei, a nem vagy kevésbé vallásos fiatalok, továbbá a jövőkilátásaikkal elégedetlenebbek körében nagyobb annak a valószínűsége, hogy számottevőbbnek lássák a gyermekvállalás „árát" az életnek azon a materiális területein, amelyek az egyén társadalmi státusát kijelölik.

Vegyük ezeket sorba az alábbiakban. Elsősorban mint láthattuk, a nem megőrzi szignifikáns magyarázóerejét, bármely korcsoportban vizsgálódnánk, és függetlenül attól, hogy bővítjük-e a modellt a véleményeket megragadó „puha" változókkal vagy sem. A nők nagyobb eséllyel érzékelik tehát úgy, függetlenül iskolázottságtól, vallásosságtól vagy attól, hogy van-e már gyermekük, hogy a gyermekvállalás kompromisszumokat követel tőlük szakmai-anyagi aspirációik terén. Mivel azt vártuk, hogy a gyermekvállalásról alkotott elképzelések másként hatnak a férfiak és a nők munka-magánélettel kapcsolatos várakozásaira, a modellt nemek szerint külön is teszteltük (lásd: melléklet: 2.14. és 2.15. táblázat). Az eredmények azt mutatják, hogy a nők valamennyi szociodemográfiai, gazdasági és kulturális jellemzőtől függetlenül inkább aggódnak a gyermekvállalás munka-magánéletre gyakorolt hatása miatt, a férfiak esetében pedig a konfliktusérzetet csökkenti a megyeszékhelybeli lakóhely, a legalább középfokú és annál magasabb iskolai végzettség (minimum szakiskolai képzettség, érettségi és diploma), a korai házasság, továbbá a jobb anyagi helyzet, az átlagosnál korábbi gyermekvállalás, a vallásosság és az elégedettség. A gyermekszám

16 Ez a változó azt ragadja meg, hogy az állással rendelkezők mennyire érzik biztonságosnak a munkájukat. A kérdésben egy 1-től (egyáltalán nem biztos) 5-ig (teljes mértékben biztos) terjedő skálán lehetett értékelni, hogy mennyire érzi biztosnak jelenlegi munkáját, állását az adatközlő.

17 A vallásosságra vonatkozó, modellben szerepeltetett kérdés: „A következő kijelentések közül melyikkel tudná önmagát leginkább jellemezni?" (1 – vallásos, az egyház tanítását követi, 2 – vallásos a maga módján, 3 – nem tudja megmondani, hogy vallásos-e vagy sem, 4 – nem vallásos, 5 – nem vallásos, határozottan más a meggyőződése).

18 A modellben szerepeltetett kérdés a már korábban említett család vagy tanulás/munkacentrikusságot mérő skála, mely így hangzott: Hol helyezné el önmagát a következő skálán aszerint, hogy minek van nagyobb szerepe az életében? (1 – családi élet, magánélet; 5 – hivatás, munka, tanulás).

és az értékrendi változók modellbe való bevezetése következtében a házas kapcsolat ugyan elveszti szignifikáns hatását, de a gyermekszám növekedése, a vallásosság és az elégedettség mellett a férfiak esetében a munka-család kevésbé konfliktusos percepciójával jár együtt.

Az, hogy a nők valamennyi tényezőt kontroll alatt tartva, inkább érzik a gyermekvállalás „árát", egyrészt fakadhat abból a konkrét társadalmi tapasztalatból, hogy a kisgyermekes anyáknak mind a foglalkoztatottsági esélye (Glass & Fodor, 2018), mind pedig jövedelme (Grimshaw és mtsai., 2015) „megsínyli" a gyermekvállalást, másrészt viszont nap mint nap táplálja az a társadalmi szintű retorika és konszenzus is, amely magától értetődőnek tekinti, hogy a munka-magánélet összeegyeztetése „a nők ügye" (Johansson Sevä & Öun, 2015).

Másodsorban érdekes, és csak nehezen feloldható ellentmondásos képet nyújt az, hogy a társadalmi struktúra mely szintjein jelenik meg erőteljesebben az a meggyőződés, miszerint a gyermekvállalásnak „ára van". A megkérdezett fiatalokat nézve azt látjuk, hogy inkább az alacsonyan és középfokon iskolázottak érzik úgy, hogy a gyerekes létnek olyan anyagi és szakmai költségei vannak, amelyekért nem részesülnek megfelelő kárpótlásban, vagy amelylyel szemben nem részesülnek megfelelő munkaerőpiaci védelemben. Ugyanakkor azonban a magasabb státusú apák gyermekei is ezt gondolják, függetlenül minden egyéb jellemzőjüktől. Megfordítva, a populációnak nagyon szűk szegmensét kitevő szakiskola-végzettek és a 25 évnél idősebbek körében 43 százalékot kitevő diplomások érzékelhetik úgy, hogy gyermekvállalás esetén kevésbé válnak kiszolgáltatottá a munkaerőpiacon.

Ez a kép gazdaság-, jólét- és családpolitikai szempontból is érdekes, és jelzésértékű is lehet. Egyrészt jelzi azt, hogy mely csoportok milyen tapasztalatokkal és képzetekkel rendelkeznek a munkaerőpiacon őket fenyegető bizonytalansággal kapcsolatban. Ezek az adatok e tekintetben azt mutatják, hogy a magasabb (és a szakmunkás) végzettség nem csak jobb társadalmi státust eredményez, hanem legalábbis gyermekvállalás esetén kisebb foglalkoztatási kockázatokat is. Másrészt a családalapítás kisebbnek becsült anyagi költségei következhetnek abból is, hogy a romániai családpolitika alapvetően konzervatív és a magasabb státusúaknak kedvez (Inglot és mtsai., 2012).

Harmadsorban a modell azt mutatja, hogy ebben a korosztályban – gyenge ugyan, de – összefüggés van a munka és magánélet inkompatibilitásáról alkotott elképzelés és a tényleges gyermekvállalási magatartás között: a gyermekvállalást későbbre halasztók nagyobb valószínűséggel érzékelik konfliktusosnak a munka és család viszonyát. Az okság irányára vonatkozóan természetesen semmilyen információnk nincs: nem tudjuk, hogy az egyének magatartása követi-e vélekedésüket vagy fordítva, a gyermekvállalás egyéb okból történő halasztásához vagy alacsony szinten tartásához „igazítják-e" nézeteiket a fiatalok. Közvetlenül a gyermekvállalás „költségeiről" alkotott elképzelések és a tényleges gyermekvállalás kapcsolatáról, bár szerintünk felettébb releváns kérdés, nem találtunk a nemzetközi irodalomban sem vizsgálatot (kivételt mindössze két tanulmány képez, melyet a nemzetközi irodalomban találtunk: Lewis és mtsai., 2007; Shreffler és mtsai., 2010).

Végül, negyedsorban, a modellbe bevont értékrendváltozók közül a vallásosság mutat szignifikáns összefüggést azzal, hogy miként vélekednek a fiatalok a gyermekvállalás mate-

riális hatásairól. Eszerint a fiatal férfiak mindegyik szocioprofesszionális csoportján belül a magukat vallásosnak tekintők kisebb valószínűséggel látják konfliktusosnak a családalapítást és a munkaerőpiaci és anyagi érvényesülést. Ez feltehetően azzal a konzervatív világnézettel áll összefüggésben, amely a gyermekvállalás materiális következményeit kevéssé tartja relevánsnak. Emellett érdemes kitérni arra is, hogy a vallásos közösségekben a családalapítás, gyermekvállalás bizonyos értelemben társadalmi elvárásként is megjelenik, romániai kutatások pedig bizonyították, hogy egyrészről a család anyagi helyzete nem befolyásolja a rövid távú gyermekvállalási terveket, másrészt viszont a társadalmi nyomás és a gyermekvállalás iránti pozitív attitűdök képezik a legerősebb komponenseit a gyermekvállalás tervezésének (Ciritel és mtsai., 2019). A vallásos fiatalok körében a nagy család mint érték nemcsak az értékrendben, hanem a magatartásban is tükröződik, hiszen a teljes fiatal népességen belül –0,136-os ($p < 0,01$), a 25–29 évesek között pedig már erősebb, –0,265-ös ($p < 0,01$) korrelációs együttható van a gyermekszám és vallásosság között. Más szóval a vallásosság nemcsak annak jó prediktora, hogy miként gondolkodnak a fiatalok a gyermekek helyéről az ember életében, hanem magának a gyermekvállalásnak is.

Összegzés és következtetések

Vizsgálatunk átfogó célja az volt, hogy helyzetképet adjunk az erdélyi magyar fiatalok családalapítással kapcsolatos eseményeiről, folyamatairól, és a fiatalok ezzel kapcsolatos reflexióit is megragadjuk. E célt négy kutatási kérdés megválaszolásával értük el. Az első az volt, hogy milyen mértékben következett be a kétezres évek első másfél évtizedében a demográfiai modernizáció a fiatalok körében, és ez milyen társadalmi mintázatokkal írható le. A második kutatási kérdés az volt, hogy javult-e az erdélyi magyar fiatalok társadalmi státusa. A harmadik kérdés arra kereste a választ, hogy miként gondolkodnak a fiatalok alapvető, családhoz és párkapcsolatokhoz kapcsolódó kérdésekről, végül pedig a negyedikben kifejezetten a munka-magánélet egyensúlyának, a gyermekvállalás magánéleti hatásainak problémájára fókuszáltunk, és azt próbáltuk feltárni, hogy milyen mértékben és mely csoportokra jellemző az az elképzelés, hogy a gyermekvállalás szakmai-anyagi áldozatot kíván.

A témaválasztás legnyilvánvalóbban az erdélyi magyarok alacsony termékenységi mutatóival indokolható meg, ám úgy látjuk, számtalan további előzmény is hasonlóan fontossá teszi ezeknek az adatoknak a bemutatását. Egyrészt érdekes kérdés, hogy miként alakult a 2000-es évek eleje óta az erdélyi magyar fiatalok demográfiai viselkedése, amelyről egyrészt köztudott, hogy hagyományosabb mintázatokat követ, de amellyel kapcsolatban ugyanúgy leírható az egyes demográfiai események későbbre halasztása (Pongrácz, 2009; Spéder & Kiss, 2009). Másrészt elméleti kérdésként szerettük volna napirendre vinni az erdélyi magyar fiatalság vonatkozásában a munka-magánélet és a gyermekvállalás költségeinek kérdését, de nemcsak mint a nők által megoldandó privát kérdést (Gregor & Kováts, 2019), hanem olyan problémát, mint amiről a fiatalok még az esetleges érintettség előtt is gondol-

nak valamit, és amiről esetleg egy későbbi kutatásban azt is megvizsgálhatjuk, hogy alakítja-e családalapítási döntéseiket. A közvélemény ugyanis kedvelt témái között tartja számon a munka és magánélet összeegyeztetését, csak arra eddig kevesebb figyelem jutott, hogy mindez hogyan csapódik le azokban, akik még családtervezés előtt állnak.

Elméleti-fogalmi síkon a vizsgált kérdéseket három irányból közelítettük meg. Egyrészt számba vettük az ifjúságszociológia és demográfia legfőbb megállapításait, melyek szerint az ifjúsági korszakváltás, a meghosszabbodott tanulási szakasz nagy, ha nem is kizárólagos szerepet játszik a felnőtté válás fontos eseményeiben. Tanulmányunk átfogó célja az volt, hogy helyzetképet adjunk az erdélyi magyar fiatalok és általában a családalapítás későbbre halasztásáról. Ez a helyzet azonban a munkaerőpiacon jelentős mértékű bizonytalansággal társul, amely alól még a sikeres mobilitást megvalósítók sem tudják önmagukat teljes mértékben mentesíteni, és ami minden bizonnyal befolyásolja a magánéleti döntéseket is. Végül, az elméleti részben áttekintettük az utóbbi évtizedekben nagy népszerűségnek örvendő munka-magánélet elméleteket is, és azt emeltük ki, hogy a legprominensebbnek az ún. konfliktusparadigma számít ugyan, bár vannak olyan megközelítések is, amelyek a két terület közötti pozitív szinergiát hangsúlyozzák. Fontos továbbá azt is láttatni, hogy a közbeszéd (és a tudomány is) előszeretettel tekinti a család és munka összeegyeztetését a középosztálybeli nők ügyének, és ezek a reprezentációk minden bizonnyal hatással vannak arra, ahogyan a társadalom tagjai minderről gondolkodnak.

Akár modernizációnak, akár második demográfiai átmenetnek hívjuk, az erdélyi magyar fiatalok körében 2001 és 2016 között jelentős változások történtek a párkapcsolat és családalapítás vonatkozásában. Később és kevesebb házasságot kötnek, mint ahogyan később és kevesebb gyermeket is vállalnak harmincéves kor előtt. Miközben a tizenöt év alatt megnőtt az élettársi viszonyban élők száma, a fiatalok jelentős csoportja élt 2016-ban párkapcsolaton kívül. Mindazonáltal például a magyarországi trendektől eltér az, hogy az élettársi kapcsolatok, bár elfogadottságuk nőtt, kevésbé váltak a gyermekvállalás keretévé.

A vizsgált időszakban javult az erdélyi magyar fiatalok társadalmi státusa. Lényegesen nőtt körükben a diplomások aránya, és ez különösen a nők körében mutatott nagy ugrást. Emellett pozitív folyamatnak tekinthető az is, hogy ezekben a korosztályokban egyrészt megnőtt a továbbtanulók aránya, másrészt viszont töredékére csökkent az iskolából és munkaerőpiacról is kirekedő, illetve általában a munkaerőpiachoz lazábban kapcsolódó, ún. prekár helyzetben levő fiatalok aránya. Más elemzésekből mindazonáltal azt is tudjuk, hogy az erdélyi magyar fiatalok iskolázottsági és munkaerőpiaci helyzete elmarad a román fiatalokétól (Csata, 2017).

Az értékrendek tekintetében legfontosabb megállapításunk, hogy kevés változás történt a fiatalok normatív családközpontúságában és a magánélethez kapcsolódó nonmateriális értékeket övező konszenzusban, ám mindezt nem kíséri a közélet családdal kapcsolatos válságdiskurzusának átvétele. Saját magukat a munka/tanulás és családcentrikusság közé kifeszített skálán átlagosan középre (némileg a munkához, tanuláshoz közelebb) pozicionálják, ám ahogy haladunk előre a korban, egyre közelebb kerülnek a középponthoz. A

gyermekvállalásról azt gondolják, hogy mindenekelőtt a személyes boldogságra hat kedvezően, és a családi-baráti kapcsolatokat mélyíti el, de 30-40 százalékuk szerint gyengítheti a társadalmi státust biztosító tanulási és munkalehetőségeket, valamint az anyagi helyzetet.

A konfliktusos, egymást kizáró jelleg nem az egyedüli módja a munka és család viszonyáról való gondolkodásnak: a nyilvánosság és az egyes egyének is, valamint tapasztalataikra építve a tudomány is számot ad azokról a helyzetekről és feltételekről, amelyek közepette a két terület egymást ki tudja egészíteni vagy akár támogatni, építeni is tudja. Mindazonáltal az erdélyi magyar fiatalok fejében, úgy tűnik, a nehéz összeegyeztethetőség gondolata már azelőtt megfogalmazódott, hogy ténylegesen érintetté válnának. A gyermekvállalásnak és a nyomában felmerülő gondoskodásnak nagyjából egyharmaduk – 40 százalékuk – számára a tanulásban, a munkában és az anyagi erőforrásokban mért ára van.

Ez a konfliktusszemlélet vagy a gyermekvállalás áraként is címkézhető gondolat azonban nem egyenletesen oszlik el a fiatal korosztályokban, és erőteljesebben érinti a nőket. Nagyobb a valószínűsége ezeknek a vélekedéseknek az idősebb, vagyis a 25 életévüket már betöltött, a szakmunkásvégzettek kivételével az alacsonyan iskolázottak, ám ugyanakkor a magasabban képzett apák gyermekeinek körében. Nem magyarázza a településtípus, a gazdasági aktivitás, a családi állapot, ám úgy tűnik, kapcsolatban áll azzal, hogy a férfiak esetében hány gyermeket nevel a válaszadó: a gyermektelenek vagy eddig kevés gyermeket vállalók szkeptikusabbak. Ezzel szemben a magukat vallásosnak tekintő fiatalok kevésbé érzékelik a családalapítás gazdasági státusra jelentő veszélyét.

Vagyis összességében elmondható, hogy az erdélyi magyar fiatalok a személyes boldogságra gyakorolt pozitív hatása mellett a gyermekvállalást „beárazzák", és egy jelentős csoportjuk hátrányosnak látja azt azokra a törekvéseire, melyek társadalmi státusuk megteremtésére, megszilárdítására irányulnak. A fiatal nők és az alacsonyabb iskolázottságú fiatalok körében ez a nézet elterjedtebb, és fordítva, azok körében, akik emiatt kevésbé aggódnak, nagyobb arányban fordulnak elő már gyermekes vagy többgyermekes és vallásos fiatalok.

Megállapításainkat nem tekintjük a kérdés lezárásának, sokkal inkább egyfajta problémafelvetésnek, mely szükségessé tesz további kvalitatív és kvantitatív vizsgálatokat. Fontos lenne minőségi módszerekkel feltárni és megérteni e koncepciók eredetét és rétegeit; azt, hogy milyen mértékben gyökereznek ezek a nyilvánosság kedvelt toposzaiban és milyen mértékben személyes vagy közvetett tapasztalatokban. A közbeszéd felelőssége nem elhanyagolható e témában sem, hiszen ha a munka és magánélet egyensúlyának kérdésével csak mint középosztálybeli nők magánügyével, esetleg mint „progresszív" nagyvállalatok „családbarát" akcióival találkozhatunk, akkor erről feltételezni lehet, hogy sajátos módon csapódik le a családalapítás előtt álló fiatal nőkben és férfiakban. Kvantitatív panelvizsgálatok lennének arra alkalmasak, hogy e nézetek tényleges, gyermekvállalásra gyakorolt hatását feltárjuk.

Arra azonban ezek a kutatási eredmények is alkalmasak, hogy jelezzék, a munka és magánélet viszonyáról, adott esetben konfliktusos viszonyáról azok is gondolnak valamit, akik még nem alapítottak saját családot, és joggal feltételezhető, hogy ez későbbi családi tervei-

ket is alakítja. Ezeknek az aggályoknak a rétegzettsége pedig megkérdőjelezheti a tágabb foglalkoztatási, szociál-, valamint a családpolitika működését, amely a fiatalok egy jelentős része számára nem tudja a gyermekvállalás árát és az abból fakadó kockázatokat csökkenteni.

Melléklet

2.13. táblázat. A munka-család összeegyeztetés konfliktusos megközelítésének magyarázómodellje (lineáris regresszió) a 15–29 évesek körében, 2016 (N = 2000)

Független változók	Nem standardizált ß	Standardizált ß
Konstans	–0,115	
Kor	–0,004	–0,023
Nem (0 – nő, 1 – férfi)	0,093	0,057*
Iskolázottság		
ref. kat.: általános iskolát végzett		
szakiskolát végzett	0,419	0,137***
érettségizett	0,072	0,043
diplomás	0,134	0,067
Gyermeke van (0 – nincs 1 – van)	0,071	0,025
Aktív (gazdaságilag) (0 – nem, 1 – igen)	0,173	0,105
Jelenleg tanul (0 – nem, 1 – igen)	0,133	0,081
Apa végzettsége		
általános iskola	0,155	0,053
szakiskola	–0,006	–0,003
érettségi	0,014	0,009
ref. kat.: diplomás		
Anyagi helyzet (birtokolt fogyasztási javak száma)	0,000	0,023
Lakáshelyzet (0 – nincs, 1 – van saját lakás)	–0,037	0,015
Családi állapot (0 – valamilyen kapcsolatban, 1 – egyedülálló)	–0,119	–0,059
R^2	$R^2 = 0,26$	

* < 0,05; ** < 0,005; *** < 0,001

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), a szerzők saját számításai

2.14. táblázat. A munka-család összeegyeztetés konfliktusos megközelítésének magyarázómodellje (lineáris regresszió) az erdélyi magyar 25–29 éves nők körében, 2016 (N = 298)

Független változók	I. modell		II. modell	
	B	Standardizált ß	B	Standardizált ß
Konstans	1,677		1,226	
Kor	–0,069	–0,111	–0,028	–0,044
Lakóhely településtípusa (ref. kat.: rurális település)				
megyeszékhely (0 – nem, 1 – igen)	0,117	0,062	0,434	0,233
bármilyen urbánus település (0 – nem, 1 – igen)	–0,209	–0,123	–0,483	–0,279
Családi állapot (ref. kat.: egyedülálló)				
házas (0 – nem, 1 – igen)	0,252	0,148	0,495	0,268
élettársi kapcsolatban él (0 – nem, 1 – igen)	0,113	0,044	0,361	0,121
Iskolai végzettsége				
ref. kat.: legfeljebb általános iskola				
szakiskola (0 – nem, 1 – igen)	1,096	0,354***	1,109	0,414*
érettségi (0 – nem, 1 – igen)	0,107	0,057	0,610	0,280
jelenleg felsőfokon tanul (0 – nem, 1 – igen)	0,135	0,050	–0,121	–0,039
diplomás (0 – nem, 1 – igen)	0,322	0,188	0,327	0,190
Aktív (gazdaságilag) (0 – nem, 1 – igen)	–0,005	–0,003	–0,701	–0,162
Apa iskolai végzettsége ref. kat.: általános iskola				
szakiskola (0 – nem, 1 – igen)	–0,519	–0,270**	–0,612	–0,307
érettségi (0 – nem, 1 – igen)	–0,340	–0,200	–0,819	–0,472*
diploma (0 – nem, 1 – igen)	–0,424	–0,155	–0,231	–0,077
Lakáshelyzet (0 – nem saját, 1 – saját lakás)	–0,093	0,053	0,070	0,041
Anyagi helyzet (a háztartás által birtokolt fogyasztási javak száma)	–0,044	–0,066	–0,028	–0,041
Munkája/állása biztonsága			0,067	0,073
Gyermekek száma (0 – gyermektelen, 1+ gyermekek száma)			–0,281	–0,164
Vallásosság[19]			–0,010	–0,008
Jövőkilátásokkal való elégedettség (faktor)			–0,082	–0,109
Családi élet – karrierorientált[20]			0,051	0,062
R^2	$R^2 = 0{,}110$		$R^2 = 0{,}173$	

* < 0,08; ** < 0,005; *** < 0,001

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), a szerzők saját számításai

19 A modellben szerepeltetett vallásosságra vonatkozó kérdés: A következő kijelentések közül melyikkel tudná önmagát leginkább jellemezni? (1 – vallásos, az egyház tanítását követi, 2 – vallásos a maga módján, 3 – nem tudja megmondani, hogy vallásos-e vagy sem, 4 – nem vallásos, 5 – nem vallásos, határozottan más a meggyőződése).

20 A modellben szerepeltetett kérdés a már korábban említett család vagy tanulás-/munkacentrikusságot mérő skála, mely így hangzott: Hol helyezné el önmagát a következő skálán aszerint, hogy minek van nagyobb szerepe az életében? (1 – családi élet, magánélet; 5 – hivatás, munka, tanulás).

2.15. táblázat. A munka-család összeegyeztetés konfliktusos megközelítésének magyarázómodellje (lineáris regresszió) az erdélyi magyar 25–29 éves férfiak körében, 2016 (N = 381)

Független változók	I. modell		II. modell	
	B	Standardizált ß	B	Standardizált ß
Konstans	0,387		4,223**	
Kor	–0,036	–0,060	–0,121	–0,169*
Lakóhely településtípusa (ref. kat.: rurális település)				
megyeszékhely (0 – nem, 1 – igen)	–0,104	–0,056	–0,422	–0,202**
bármilyen urbánus település (0 – nem, 1 – igen)	0,083	0,049*	0,266	0,135
Családi állapot (ref. kat.: egyedülálló)				
házas (0 – nem, 1 – igen)	0,317	0,160**	0,188	0,092
élettársi kapcsolatban él (0 – nem, 1 – igen)	0,114	0,046	0,006	0,002
Iskolai végzettsége				
ref. kat.: legfeljebb általános iskola				
szakiskola (0 – nem, 1 – igen)	1,103	0,402***	1,905	0,532***
érettségi (0 – nem, 1 – igen)	0,414	0,219**	0,321	0,151
jelenleg felsőfokon tanul (0 – nem, 1 – igen)	0,199	0,070	0,504	0,096
diplomás (0 – nem, 1 – igen)	0,379	0,214**	0,465	0,216*
Aktív (gazdaságilag) (0 – nem, 1 – igen)	0,257	0,086	0,341	0,032
Apa iskolai végzettsége				
ref. kat.: általános iskola				
szakiskola (0 – nem, 1 – igen)	–0,518	–0,277**	–0,636	–0,292**
érettségi (0 – nem, 1 – igen)	–0,412	–0,240*	–0,461	–0,232*
diploma (0 – nem, 1 – igen)	–0,173	–0,067	–0,095	–0,031
Lakáshelyzet (0 – nem saját, 1 – saját lakás)	0,024	0,013	0,222	0,111
Anyagi helyzet (a háztartás által birtokolt fogyasztási javak száma)	0,078	0,112*	–0,004	0,006
Munkája/állása biztonsága[21]			–0,071	–0,065
Gyermekek száma (0 – gyermektelen, 1+ gyermekek száma)			0,003	0,183**
Vallásosság			–0,320	–0,323***
Jövőkilátásokkal való elégedettség (faktor)			0,218	0,237**
Családi élet – karrierorientált[22]			–0,111	–0,122
R^2	$R^2 = 0,117$		$R^2 = 0,459$	

* < 0,08; ** < 0,005; *** < 0,001

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), a szerzők saját számításai

21 Ez a változó azt ragadja meg, hogy az állással rendelkezők mennyire érzik biztonságosnak a munkájukat. A kérdésre egy 1-től (egyáltalán nem biztos) 5-ig (teljes mértékben biztos) terjedő skálán lehetett értékelni, hogy mennyire érzi biztosnak jelenlegi munkáját, állását az adatközlő.

22 A modellben szerepeltetett kérdés a már korábban említett család- vagy tanulás-/munkacentrikusságot mérő skála, mely így hangzott: Hol helyezné el önmagát a következő skálán aszerint, hogy minek van nagyobb szerepe az életében? (1 – családi élet, magánélet; 5 – hivatás, munka, tanulás).

Szakirodalom

Aassve, A., Billari, F. C., & Spéder, Zs. (2006). Societal Transition, Policy Changes and Family Formation: Evidence from Hungary. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, *22*(2), 127–152. https://doi.org/10.1007/s10680-005-7434-2

Acker, J. (1998). The Future of 'Gender and Organizations': Connections and Boundaries. *Gender, Work & Organization*, *5*(4), 195–206. https://doi.org/10.1111/1468-0432.00057

Acker, J. (2011). Theorizing gender, race, and class in organizations. In E. Jeanes, D. Knights, & P. Y. Martin (szerk.). *Handbook of Gender, Work & Organization* (65–80. o.). Wiley.

Ban, C. (2016). *Ruling ideas: How global neoliberalism goes local*. Oxford University Press.

Beck, U. (2003). *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Századvég.

Beck, U. (2010). *A munka szép új világa*. Belvedere Meridionale.

Begall, K., & Mills, M. (2011). The Impact of Subjective Work Control, Job Strain and Work–Family Conflict on Fertility Intentions: A European Comparison. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, *27*(4), 433–456. https://doi.org/10.1007/s10680-011-9244-z

Blossfeld, H.-P. (szerk.) (1995). *The new role of women: Family formation in modern societies*. Westview Press.

Blossfeld, H.-P. (2007). [Előadás]. http://videolectures.net/eccs07_blossfeld_gcs/

Blossfeld, H.-P., Klijzing, E., Mills, M., & Kurz, K. (2005). *Globalization, Uncertainty and Youth in Society: The Losers in a Globalizing World*. Routledge.

Chung, H., & Van der Lippe, T. (2018). Flexible Working, Work–Life Balance, and Gender Equality: Introduction. *Social Indicators Research*, 151, 365–381. https://doi.org/10.1007/s11205-018-2025-x

Ciritel, A.-A., De Rose, A., & Arezzo, M. F. (2019). Childbearing intentions in a low fertility context: The case of Romania. *Genus*, *75*(1), 4. https://doi.org/10.1186/s41118-018-0046-6

Csata, Zs. (2017). Helyzetkép a határon túli magyar fiatalok munkaerőpiaci és gazdasági helyzetéről. In A. Z. Papp (szerk.). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

Dén-Nagy, I. (2013). Az infokommunikációs technikák munka-magánélet egyensúly megteremtésében játszott szerepe. *Socio.hu*, *2013*(3), 1–21. https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2013.3.1

Dén-Nagy, I. (2018). Mobiltelefon és a munka-magánélet egyensúlya: Különböző társadalmi csoportok eltérő gyakorlata. In B. Nagy, Zs. Géring, & G. Király (szerk.). *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában* (329–354. o.). L'Harmattan Kiadó.

Du Bois-Reymond, M. (2006). „Nem akarom még elkötelezni magam": A fiatalok életfelfogása [ford. Dudik A. Éva]. In K. Gábor & Cs. Jancsák (szerk.). *Ifjúságszociológia: Szemelvények* (279–299. o.). Belvedere Meridionale.

Dupcsik, Cs., & Tóth, O. (2008). Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, *51*(4), 307–328.

Ercsei, K., Kiss, Z., Plugor, R., Szabó, J., & Veres, V. (2017). Patterns of Leisure-Time Activities in the Context of a Youth Festival in Romania. In Z. Benkő, I. Modi, & K. Tarkó (szerk.). *Leisure, Health and Well-Being* (187–227. o.). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-33257-4_17

Esping-Andersen, G., & Billari, F. C. (2015). Re-theorizing Family Demographics. *Population and Development Review*, *41*(1), 1–31. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00024.x

Európai Bizottság. (2018). *Flash Eurobarometer 470. Report. Work-life balance*. https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2185_470_ENG

Európai Bizottság. (2019). *2019 report on equality between women and men in the EU*. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/f3dd1274-7788-11e9-9f05-01aa75ed71a1/

Fraser, N. (2016). Contradictions of capital and care. *New Left Review*, *100*, 99–117.

Gábor, K., & Dudik, É. (2000). Középosztályosodás és a felsőoktatás tömegesedése. *Educatio*, *9*(1), 95–114.

Gábor, K., & Molnár, P. (1993). Az ifjúsági kultúra korszakváltása: A magyar és a nyugatnémet fiatalok a nyolcvanas években. In K. Gábor (szerk.), *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* (159–171. o.). Szociológiai Műhely.

Geambașu, R. (2019). A két világ legjava? Vállalkozói stratégiák erdélyi kisgyermekes nők körében. *Korunk*, *30*(10), 6–16.

Geszler, N. (2014a). A munka és a család konfliktusának forrásai az európai férfiak életében. *Szociológiai Szemle*, *24*(2), 65–89.

Geszler, N. (2014b). Menedzser férfiak munka és magánélet közötti egyensúlya. *Kultúra és közösség*, *5*(4), 115–122.

Glass, C., & Fodor, E. (2018). Managing Motherhood: Job Context and Employer Bias. *Work and Occupations*, *45*(2), 202–234. https://doi.org/10.1177/0730888417733521

Gregor, A., & Kováts, E. (2019). Work-Life: Balance? Tensions Between Care and Paid Work in the Lives of Hungarian Women. *Social Science Review*, *Special Issue in English,* 7, 91–115. https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019en.91

Grimshaw, D., Rubery, J. (2015). *The motherhood pay gap: A review of the issues, theory and international evidence*. ILO.

Grünberg, L., & Matei, Ș. (2019). Why the paradigm of work–family conflict is no longer sustainable: Towards more empowering social imaginaries to understand women's identities. *Gender, Work & Organization*, *27*(3), 289–309. https://doi.org/10.1111/gwao.12343

Harcsa, I., & Monostori, J. (2017). A háztartás- és családszerkezeti változások hosszú távú trendjei Magyarországon európai kontextusban: Teóriák, tévképzetek, tények. *Demográfia*, *60*(4), 299–332.

Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell.

Horváth, I. (2003). Migrációs hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2013 október. *Erdélyi társadalom, 1*(2), 39–53. https://doi.org/10.17177/77171.19

Horváth, I. (2004). Az erdélyi magyar fiatalok Magyarország irányú tanulási migrációja 1990–2000. *Erdélyi társadalom, 2*(2), 59–84. https://doi.org/10.17177/77171.35

Horváth, I. (2009). Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség vonatkozásában. In Zs. Spéder (szerk.). *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (153–182. o.). KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

Inglot, T., Szikra, D., & Raţ, C. (2012). Reforming Post-Communist Welfare States: Family Policy in Poland, Hungary, and Romania Since 2000. *Problems of Post-Communism*, *59*(6), 27–49. https://doi.org/10.2753/PPC1075-8216590603

Johansson Sevä, I., & Öun, I. (2015). Self-Employment as a Strategy for Dealing with the Competing Demands of Work and Family? The Importance of Family/Lifestyle Motives: Self-Employment and Work-Family Conflict. *Gender, Work & Organization*, *22*(3), 256–272. https://doi.org/10.1111/gwao.12076

Király, G., Nagy, B., Géring, Z., Radó, M., Lovas, Y., & Pálóczi, B. (2018). Fogalmi áttekintés a 'spillover' kifejezéssel kapcsolatban a 2004 és 2014 közötti társadalomtudományi szövegkorpusz alapján. In B. Nagy, Z. Géring, & G. Király (szerk.). *Dilemmák és stratágiák a család és munka összehangolásában* (32–55 o.). L'Harmattan Kiadó.

Király, G., & Paksi, V. (2012). A bizonytalanság kockázata vagy a kockázat bizonytalansága? Két német társadalomtudós gondolatai a megváltozott döntési térről. *Kultúra és közösség*, *3*(3–4), 151–163.

Kiss, T. (2001). Értékek és habitusok az erdélyi középiskolások cselekvési stratégiáiban. *Educatio*, *10*(4), 730–738.

Kiss, T. (2019). A reproduktív magatartás etnikai különbségei Erdélyben. *Kisebbségi Szemle*, (4), 51–75.

Korabik, K., Lero, D., & Whitehead, D. (szerk.) (2008). *Handbook of work-family integration: Research, theory, and best practice*. Academic Press.

Lachance-Grzela, M., & Bouchard, G. (2010). Why Do Women Do the Lion's Share of Housework? A Decade of Research. *Sex Roles*, *63*(11–12), 767–780. https://doi.org/10.1007/s11199-010-9797-z

Leovaridis, C., & Cârcu, L. (2018). Echilibrul dintre muncă, viață personală și educație în rândul studenților. O cercetare calitativă. *Revista Română de Sociologie*, *29*(1–2), 101–133.

Leslie, L. M., King, E. B., & Clair, J. A. (2019). Work-Life Ideologies: The Contextual Basis and Consequences of Beliefs About Work and Life. *Academy of Management Review*, *44*(1), 72–98. https://doi.org/10.5465/amr.2016.0410

Lewis, S., Gambles, R., & Rapoport, R. (2007). The constraints of a 'work–life balance' approach: An international perspective. *The International Journal of Human Resource Management*, *18*(3), 360–373. https://doi.org/10.1080/09585190601165577

Liefbroer, A. C., & Fokkema, T. (2008). Recent trends in demographic attitudes and behavior: Is the second demographic transition moving to Southern and Eastern Europe? In J. Surkyn, J. Van Bavel & P. Deboosere (szerk.). *Demographic challenges for the 21th century. A state of the art in demography* (115–141. o.). VUBPRESS Brussels University Press.

Makay, Zs., & Domokos, T. (2018). Társadalmi újratermelés – a magyarországi ifjúság demográfiai folyamatai. In L. Székely (szerk.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (77–106. o.). Enigma 2001 Kiadó.

Mead, M. (2006). Kultúra és elkötelezettség: A generációk közti új viszonyok a hetvenes években (részletek) [ford. Vízer Balázs]. In K. Gábor & Cs. Jancsák (szerk.). *Ifjúságszociológia: Szemelvények* (19–44. o.). Belvedere Meridionale.

Mureșan, C. (2008). Cohabitation, an Alternative for Marriage in Contemporary Romania: A Life Table Description. *Demográfia, 51*(5), 36–65.

Nagy, B., Géring, Z., & Király, G. (szerk.) (2018). *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában*. L'Harmattan.

Orgad, S. (2019). *Heading home: Motherhood, work, and the failed promise of equality*. Columbia University Press.

Paksi, V. (2015). Work-life balance of female PhD students in engineering. In G. Pusztai, Á. Engler, & I. Markóczi Revák (szerk.), *Development of Teacher Calling in Higher Education* (179–194. o.). Partium Press – Personal Problems Solution – Új Mandátum.

Papp, Z. A. (2017). Az ifjúságkutatás aktuális kérdései nemzetközi színtereken. In A. Z. Papp (szerk.). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (13–28. o.). Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

Pongrácz, T. (2009). A párkapcsolatok jellegzetességei Erdélyben és Magyarországon. In Zs. Spéder (szerk.). *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (89–106. o.). KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

Pongrácz, T., & Spéder, Zs. (2003). Élettársi kapcsolat és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle*, *13*(4), 55–76.

Radó, M., Nagy, B., & Király, G. (2016). Work-to-family spillover: Gender differences in Hungary. *Demográfia English Edition*, *58*(5), 39–64. https://doi.org/10.21543/DEE.2015.2

Rotariu, T. (2006). Romania and the Second Demographic Transition: The Traditional Value System and Low Fertility Rates. *International Journal of Sociology*, *36*(1), 10–27. https://doi.org/10.2753/IJS0020-7659360102

Sănduleasa, B., Matei, A., Ghenţa, M., & Bădoi, D. (szerk.) (2015). *Roluri de gen şi implicaţii în realizarea echilibrului între viaţa profesională şi viaţa de familie*. Editura Universitară.

Shreffler, K. M., Pirretti, A. E., & Drago, R. (2010). Work–Family Conflict and Fertility Intentions: Does Gender Matter? *Journal of Family and Economic Issues*, *31*(2), 228–240. https://doi.org/10.1007/s10834-010-9187-2

Somlai, P. (2013). *Család 2.0 – Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó.

Spéder, Zs. (szerk.) (2009). *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

Spéder, Zs. (2011). Ellentmondó elvárások között… Családi férfiszerepek, apaképek a mai Magyarországon. In I. Nagy & T. Pongrácz (szerk.). *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011* (207–228. o.). TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium.

Spéder, Zs., & Kiss, T. (2009). A családalapítás változó gyakorlata. Párkapcsolatok és gyermekvállalás kohorszspecifikus metszetben. In Zs. Spéder (szerk.). *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (55–70. o.). KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

Spéder, Zs., & Veres, V. (2009). Gyermekvállalási szándékok, családnagyság. In Zs. Spéder (szerk.). *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón* (55–70. o.). KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

Standing, G. (2012). Prekariátus. Lakosokból állampolgárok? *Fordulat*, *(3)*, 29–51.

Székely, L. (2018). Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In L. Székely (szerk.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúságkutatás 2016* (41–76. o.). Kutatópont Kft.

Tóth, H. (2007). „Struggle for Life": Munka és magánéleti egyensúlyi dilemmái a nemek közötti egyenlőség tükrében. (Esettanulmány az Unilever Magyarországnál). In B. Nagy (szerk.). *Szervezet, menedzsment és nemek* (158–181. o.). Aula Kiadó.

Utasi, Á. (2002). Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélye. In I. Nagy, T. Pongrácz & I. G. Tóth (szerk.). *Szerepváltozások 2001* (113–133. o.). TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium.

Van de Kaa, D. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, *42*(1), 1–59.

Van de Kaa, D. (2002). *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*. The Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan. 1.

Veres, V. (2006). *Demográfia és népességszociológia*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

Zinnecker, J. (1993). Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások a Németországi Szövetségi Köztársaságban. In G. Kálmán (szerk.). *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* (29–48. o.). Szociológiai Műhely.

3

VERES VALÉR

Az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitása, csoportattitűdjei

3.1. Nemzeti identitás és előítéletesség: előzmények és fogalmak

Ebben a fejezetben az erdélyi magyar fiatalok nemzeti azonosságtudatának megnyilvánulási formáit, a kulturális nemzeti és állampolgári identitáselemek szerepének változását és/vagy állandóságát vizsgáljuk, valamint az erdélyi magyar fiatalok csoportattitűdjeinek változását és az ehhez kapcsolódó idegenellenességet magyarázó tényezők feltárását tűztük ki célul. Empirikus forrásaink: a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély),[1] összehasonlítva a Mozaik2001 ifjúságkutatással (lásd a kötet Bevezetőjét), valamint néhány esetben visszatekintve a Kárpát Panel kutatás[2] 15–29 éves népességre vonatkozó adataira is.

A kisebbségi magyar közösségek identitásának empirikus vizsgálatában, a jelen tanulmányban is alkalmazott fogalom- és indikátorrendszernek fontos előzményei az 1997-ben Erdélyben és Szlovákiában szervezett Kárpát-kutatás, melynek szervezői a BBTE–EVK, ELTE (lásd Culic & Horváth, 1999; Csepeli, Örkény & Székelyi, 2000; Veres, 2000), majd a 2000. évi Társadalmi kapcsolathálók és nemzeti identitás Erdélyben elnevezésű kutatás (lásd Veres, 2005). Ezek a kutatások a teljes népességre vonatkoztak, nem ifjúságkutatások voltak, ezért ezekre nem térünk ki részletesen, de az itt elemzett vizsgálati design alapjai akkor alakultak ki.

Az első átfogó, erdélyi és más, kisebbségben élő magyar fiatalokra is kiterjedő ifjúságkutatásra 2001-ben került sor, amely az identitás vizsgálatát is magába foglalta, Mozaik2001 névvel. A Magyarországon lebonyolított Ifjúság2000 kutatáshoz hasonló kérdőív és koncepció alapján a Kárpát-medence magyar kisebbségek által nagyobb lélekszámban lakott régióiban szervezték meg, tehát Erdélyben is. Így sorra került a 15–29 éves korú fiatalok identitásának kutatása, viszonylag nagy létszámú minta alapján. A Mozaik2001 ifjúságkutatás módszertana keretében alakult ki néhány olyan kérdezési technika, amelynek nagy

1 Az adatfelvétel az Új Nemzedék Központ EFOP-1.2.3-VEKOP-15-2015-00001 sz. pályázati támogatás keretében készült. Az erdélyi adatfelvételben közreműködő partnerek: Max Weber Társadalomkutató Alapítvány, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia Tanszék.

2 A Kárpát Panel kutatás kérdőíves adatfelvételre öt országban került sor, magyar nyelvű népesség körében. A minta öt országból 2930 esetet tartalmaz. Erdélyben 900 magyar anyanyelvű felnőtt személyt kérdeztek meg. Lásd Papp és Veres (2007), Veres (2012).

része a 2016. évi ifjúságkutatásban is megmaradt: az elsődleges és másodlagos csoportkötődés, a korábbi kutatásokból átvett magyarsághoz tartozás kritériumai, a hazafoglalom nyílt kérdésekkel (de operatív utókódolási kategóriák kíséretében) történő kérdezése, társadalmi távolságok és ifjúságcentrizmus mérése. Ezeket a kérdéseket később kibővítették a magyar identitás megélését mérő új itemekkel, valamint a magyar és többségi viszony jellegét mérő skálákkal („őse" a Kárpát Panel vizsgálatban található) és az egyéni identitást mérő skálákkal. A korábbi ifjúságkutatási eredményekről (lásd Csata és mtsai., 2002; Szabó és mtsai., 2002; Veres, 2005a; Gábor & Veres [szerk.], 2005; Veres & Ruff, 2017). A 2007., 2009. és 2010. évi Kárpát Panel kutatás eredményeiről lásd Papp Z. és Veres ([szerk.], 2007), Veres és Papp Z. (2012), illetve Veres (2014b, 2015) munkáit. Még megemlítünk egy, az erdélyi magyar ifjúság körében végzett fókuszcsoportos kutatást, amelyben számos olyan változást figyeltünk meg, amelyek a 2010–2014 közötti időszak nemzetpolitikai ideológiai változásainak társadalmi lecsapódását is tükrözte (Veres, 2014a; Székely, 2014).

Első lépésben a tanulmányban használt fogalomrendszer rövid ismertetésére térünk ki. A központi fogalom a nemzeti identitás, az annak kialakításához hozzájáruló nemzeti ideológia, a kialakult csoporttagságok és a csoportok közötti viszonyok vizsgálata.

Nemzeti identitásnak azt a kollektíve kialakult, affektív és kognitív elemekből álló tudáskészletet és beállítódást tekintjük, amelyet a *nemzeti ideológia* társadalmi hatásának, társadalmi működésének eredményeként értelmezhetünk, és a modern társadalmi csoportok kötődéseinek egyik legfontosabb formájaként értékelhető. Széles körben, empirikusan megragadható formában főleg az ún. „természetes" nemzeti identitást ragadhatjuk meg, amely a nemzeti ideológiai tudástartalmaknak a népesség körében való legegyszerűbb előfordulását tükrözi (a haza, nemzeti szimbólumok, attitűdök, „mi–ők" elkülönítése, lásd Csepeli, 1992: 113).

A nemzeti közösség, a *magyar kultúrnemzet* fogalmát a Benedict Anderson (1994) által meghatározott *elképzelt közösségként* értelmezzük. Bár a kultúrnemzeti identitások ideológiailag egymást kizáró kategóriákként határozódnak meg, egyes szerzők rámutattak arra, hogy a nemzeti csoporttagság más csoport-hovatartozások vállalását is lehetővé teheti (Csepeli, 1992: 34–35). Felvetettük tehát azt a kérdést, hogy a nemzeti kategória, a mi esetünkben a *magyar,* jelentéstartalma által meghatározott csoporttagság lehetővé teszi-e a többszörös nemzeti hovatartozást. A mi kutatásaink eredményei alapján kijelenthető, a kisebbségben élő etnikai és nemzeti közösségek esetén ez lehetséges, bár nem problémamentes (Veres, 2012, 2015a).

Az elemzésünkben használt *nemzeti kisebbség* fogalma olyan eseteket operacionalizál, amikor a kisebbségi csoport a nemzetépítési folyamaton átesett, de később elszakadt attól az államtól, amelyen belül a domináns csoporthoz tartozott (Horváth, 2006).

A nemzeti kisebbségek közösségi vagy kollektív identitását alakító *ideológiai hatások* több forrásból táplálkoznak, „triádikus" jellegűek: az egyik forrás az anyaország (kin-state) állama, a másik az illető kisebbség saját politikai és értelmiségi elitje, a harmadik pedig a lakhely szerinti „többségi" állam (host state) politikai, nemzeti ideológiai hatása (Brubaker,

1996, 2006). Ezért egy nemzeti kisebbségi közösség identitásának a jellemzői nem szoktak teljesen megegyezni a többségi népességek vagy más országok kisebbségi közösségeinek identitásmintáival, vagy szerkezetében, vagy megnyilvánulási formáiban adódnak sajátosságok, eltérések (lásd Brubaker és mtsai., 2006; Papp & Veres, 2007).

A nemzeti identitás összetevőjeként is értelmezhetők a csoportattitűdök. A „mi–ők" elhatárolás céljából az egyének a „saját csoport" tagjaival közelebbi, más csoportokkal rendszerint átlagosan nagyobb társadalmi távolságot tartanak. Különösen akkor válik fontossá ez a csoporthatár-kijelölés, amikor a nemzeti vagy etnikai csoportok között rivalizálás, konfliktus volt a múltban, és ez a jelenben is relevanciával bír. Ilyen esetekben ezekkel a csoportokkal szemben erősebb előítéletes attitűdök alakulnak ki, és nagyobb társadalmi távolságtartással jellemezhető.

Az etnikai előítéletesség kutatásának nagy nemzetközi szakirodalma van. Allport (1977), illetve Adorno és munkatársai (1950) úttörő vizsgálatait követően Billig és Cramer (1990), valamint Dekker és Ester (1991) kutatásai kimutatták, hogy az autoritarizmus egy olyan jelentős magyarázó tényezője az etnikai és faji előítéleteknek, amelyet a szociodemográfiai változók, beleértve az iskolázottságot, nem tudnak kielégítően megmagyarázni. A csoportok közötti viszonyok elméletére alapozva (LeVine & Campbell, 1972) a csoportközi konfliktusok jelenléte, percepciója ugyancsak egy prediktora lehet más, újonnan megjelenő csoportokkal szembeni attitűdöknek is. Ezért az empirikus elemzés ismertetésekor mi is bevontuk a vizsgálatba független változóként a hagyományosan létező etnikai konfliktusakat a magyar kisebbség és a többségi etnikum között.

Korábbi magyar kutatások eredményei alapján négy tényezőegyüttest vizsgáltak, a szociodemográfiai változók és a személyiségi (autoritarizmus) és más társadalomlélektani tényezőkkel kibővített dimenziók mentén vizsgálták a migrációval kapcsolatos kontextuális (eredetileg kontaktus) változók, valamint a politikai változók (politikai aktivitás, pártpreferenciák, értékek) szerepét az etnikai előítéletesség és xenofóbia megnyilvánulásában (Csepeli, Fábián & Sík, 2006: 471–472). A nemzetközi szakirodalomban erről részletesen írt Altemeyer (1981, 2004), kanadai kutatásai alapján a pszichológiai nézőpontot képviseli, mégpedig, hogy a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség személyiség- és ideológiaibeállítódás-függő: két személyiségtípust bevonva a kutatásba, megfigyelték, hogy a „társadalmi dominátorok" (social dominators) és a jobboldali beállítódású tekintélytisztelők (right-wing authoritarians) nagy részét magyarázták az előítéletesség faktor varianciájának (Altemeyer, 2004: 421–422).

Mi ezt a két tényezőt egyrészt a politikai opciókkal mértük (jobboldali–baloldali, illetve nemzeti-konzervatív politikai eszméket kedvelők skálán) a „társadalmi dominátorok" változót mint társadalomlélektani tényezőt olyan értékbeállítódásokkal mértük (vallásosság, szülői autoritás elfogadása, a rend, hatalom és az emberekben való bizalom fontossága), amelyek e tényező lényeges aspektusait mérik, más kérdések nem álltak rendelkezésünkre. Döntésünket megerősítették az előítéletességgel kapcsolatos újabb kutatások során alakítottak ki, mint Pettigrew, Wagner és Crist (2007) kutatási eredményei, akik az amerikai és

a német népesség idegenellenességének determinánsait vizsgálták. Ők 19 változót használtak független változóként, egy többlépcsős regresszióelemzés során ezeket hét dimenzióba sorolták, amellyel a bevándorlókkal szembeni attitűdöket próbálták magyarázni: (1) társadalmi kontextus változók, (2) demográfiai változók, (3) társadalmi kontaktus, (4) gazdasági, (5) politikai, (6) identitás, (7) személyiségi változók (lásd Pettigrew és mtsai., 2007).

Mindezen szakirodalmi előzmények alapján próbáltuk kialakítani az erdélyi magyarok idegenellenes attitűdjeit magyarázni hivatott modell determináló tényezőit, dimenzióit Billig és Cramer (1990), Altemeyer (2004) és más, újabb, hasonlóan konceptualizált kutatások nyomán elmondható, hogy az előítéletes gondolkodás kialakulásában a politikai ideológiák és a kulturális szocializációs folyamatok által kialakított „autoriter" attitűdök játsszák a meghatározó szerepet, amelyek esetenként összekapcsolódnak az illető célcsoport (outgroup) tagjainak megismerésével (kontaktus), vagy a megjelenésüket veszélyeztetettségként fogják fel bizonyos társadalmi kategóriák (kollektív veszélyeztetettség). Vagyis a szociodemográfiai tényezők (beleértve az anyagi helyzet miatt kialakult frusztrációt), a gazdasági tényezők (beleértve a munkanélküliséget) és a „szignifikáns másokkal" való csoportközi tapasztalatok és a bevándorlókkal való kontaktusok, vagy a migránshelyzet megtapasztalása mellett fontos magyarázó tényező lehet a kulturálisan kialakult politikai értékrend, vallásosság, az etno-nemzeti identitás erőssége és jellege. Emellett említik még a csoportra való „büszkeség" érzését, valamint az autoriter ideológiát, az adott közösségek elleni, rendszerint jobboldali ideológia (right-wing ideology) által közvetített gyűlöletbeszédet (hate speach). A gyűlöletbeszédet illetően megfigyelték, hogy az elmúlt pár év (2015–2018) politikai kommunikációja, a magyar nyelvű közbeszéd a média nagyobb részének közvetítésével negatívan vagy ellentmondásosan nyilatkozott a bevándorlók különböző csoportjairól, a „migránskérdésről", különösen az „illegális bevándorlókról", de a menekültek sem mentesültek a megbélyegzés alól (lásd Schweitzer, 2015; Bernáth & Messing, 2016). Ezekről a csoportokról mint Magyarországra és a magyarok jelenlegi életformájára vonatkozó „veszélyforrásról" írtak (Hungarian Spectrum, 2015). Ezeknek az idegenellenes ideológiai hatásoknak az operacionalizálását csak úgy tudtuk mérni, hogy a válaszadó mennyire fogékony (azonosul) a jobboldali, illetve nacionalista eszmerendszerrel, amelyek ezeket az üzeneteket „becsomagolták" és közvetítették.

Az idegenellenesség és a nemzeti identitás elemeinek viszonyát illetően Pettigrew és munkatársai (2007) rámutattak, hogy a nemzeti (esetükben: német), az európai identitás és a nemzeti büszkeség hatással lehetnek bizonyos csoportokkal szembeni előítéletekre. Ezek szerepe szociálpszichológiai tényezőként is értelmezhető, ahogy Tajfel (1978) ismertette ezt. Vizsgálatunkban a korábban ismertetett kultúrnemzeti identitásfaktor és a nemzeti hovatartozásra vonatkozó büszkeséggel való egyetértés mellett még mértük az összmagyar és többségi (román) nemzethez való tartozás (nemzettagság) tényezőit is mint esetlegesen releváns változókat.

Ennek értelmében öt fő tényezőegyüttest különíthetünk el, amelyek befolyásolják, meghatározzák a kisebbségben élő magyar fiatalok bevándorlással, idegenekkel szembeni előítéletességét, negatív attitűdjeit. Ez egy olyan attitűdrendszer, amely nem egy konkrét bevándorló

dorló közösséggel való mindennapi tapasztalat, kontaktus nyomán alakult ki, hanem a migráció jelenségének közvetett, a politikai kommunikációból származó társadalmi hatásként. Ezeket a tényezőegyütteseket a következőképpen csoportosítottuk és foglaltuk össze: (1) *szociodemográfiai és társadalmi háttér változók, (2) gazdasági depriváció, bizonytalanság, (3) értékek, autoritás, csoportdinamika és személyiség változók.* Ezeket a kulturális/tradicionális szocializációval kialakuló, az autoritást és bizonyos személyiségi jegyeket a vallásossággal, emberekkel szembeni általános bizalommal, a hatalomhoz való viszonnyal és a család orientációjához való viszonyulással, valamint az etnocentrizmussal mértük. A többi dimenzió a következő: *(4) potenciális kontaktus / migrációs tapasztalatok, (5) politikai értékekkel, opciókkal kapcsolatos változók*, valamint (6) *nemzeti/csoportidentitás, és hagyományos előítéletek* – ide tartoznak a nemzeti ideológia társadalmi hatását mérő változók, az elsősorban a kultúrnemzeti elemekből álló identitás-faktorelemzésből nyert látens változó, valamint a saját csoportra, nemzetre vonatkozó büszkeséggel való egyetértés mértéke. A nemzeti identitásváltozók közül bevontuk a magyar nemzettagságot és a többség-kisebbség közötti konfliktus percepcióját, valamint más hagyományos (roma, zsidó) közösségekkel szembeni attitűdöket.

Az itt bemutatott kutatás időtávja 2001 és 2016 közötti időszak identitásbeli és csoportattitűdökre vonatkozó változásaira vonatkozik. Az előző részben áttekintett hazai és nemzetközi szakirodalom a téma kutatásának módszertanában is változásokat hozott, ezért esetenként egyes kérdések mérési technikája és skálázása is megváltozott. Bizonyos kérdések, aspektusok vizsgálatában nem állt módunkban számszerű összehasonlításokat tenni, ilyen esetben a 2016. évi ifjúságkutatás empirikus adatait más, pl. a Kárpát Panel tíz évvel korábbi, a vizsgált korosztályra vonatkozó eredményeivel vetettük össze, de mégis, az időbeli változások íve körvonalazható, és ezek alapján keressük a választ a kutatási kérdéseinkre:

- Hogyan hatottak az elmúlt évtizedek társadalmi és politikai változásai az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitására, csoportattitűdjeire, milyen fő változások figyelhetők meg a vizsgált időszakban a fiatalok magyarságtudatának megnyilvánulásában (identitás szerkezete, regionalitás, hazafogalom, nemzeti érzelmek, kötődések, nemzettagság)?
- Változtak-e a vizsgált időszakban az erdélyi magyar fiatalok csoportattitűdjei, a „szignifikáns másokkal" szembeni viszonya és idegenellenessége?
- Milyen tényezők határozzák meg 2016-ban az erdélyi magyar fiatalok idegenellenességét, annak növekedését?

3.2. A magyarság és regionalitás az identitásban

A 2016. évi ifjúságkutatás fő eredményeit a Kárpát-medence magyar ifjúságát elemző kötet egy fejezetében (Veres & Ruff, 2018) már leírtuk, hogy a népszámlálások alkalmával is feltett, „Milyen nemzetiségűnek vallja magát?" kérdésre adott válaszok értelmében a 15–29 éves válaszadók 96 százaléka Erdélyben magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Ebben

a mintavételi sajátosságok miatt semmi kivetnivalót nem találtunk, hiszen a mintába csak magyarul jól (anyanyelvi szinten) beszélő fiatalok kerültek be (lásd Székely, 2018).

A jelen vizsgálat alapján ennél többet kívántunk megtudni, azt, hogy milyen rétegei, regionális formái vannak a fiatalok közösségi identitásának, mennyire érzékelik egységesnek a magyarságot, hogyan kötődnek a romániai léthez, milyen hatással van a tér, az állampolgári sorsközösség a románokhoz való kötődésre, stb.

A „nemzeti név" a nemzeti csoportok első és legfontosabb összetartó sajátossága (lásd Tajfel, 1978; Tajfel & Wilkes, 1963: 101–114). Ennek regionális és helyi vonatkozásai tudják árnyalni és a csoportkötődések hierarchiájában elhelyezni a nemzeti kötődést. Ennek feltárásához megkérdeztük, hogy első-, illetve másodsorban milyen csoporthoz tartozónak érzik magukat. A kérdezés módja mind a 2001. évi, mind pedig a 2016. évi adatfelvételben hasonló volt, és a Kárpát Panel vizsgálatban is használtuk (Veres & Papp, 2012), rákérdezve, hogy elsősorban (majd másodsorban) milyen csoporthoz tartozónak érzi magát.

Összehasonlítva az időbeli változásokat a feltett kérdésekre, elmondhatjuk, hogy a Mozaik2001 kutatás során az elsősorban megjelölt közösség, amelyikhez leginkább tartozónak érezte magát a fiatalok kissé több mint fele, egy regionális magyar csoport, jelen esetben az erdélyi/romániai magyar, akárcsak más országok magyar kisebbségei esetében (lásd Csata és mtsai., 2002; Szabó és mtsai., 2002: 42; Veres, 2005b: 179). Ugyanakkor a fiatalok kb. egyharmada jelölte meg az egyszerű, jelző nélküli *magyar* kategóriát. A többi válaszkategóriát elenyésző arányban említették (Veres, 2005b.: 179). Az erdélyi magyarok identitásában ez a szerkezeti sajátosság még hosszú ideig megfigyelhető volt, kisebb változások mellett. A 2002 és 2010 közötti időszakban erősödtek a regionális identitáskötelékek, akár a magyar etnonim nélküli értelemben is (erdélyi, vajdasági, székely stb., lásd Veres, 2012). Erdélyben míg 2001-ben a *székelyföldi magyar* előfordult, a külön *székely* kategória ritka volt (egyéb válaszokkal együtt), 2007-ben a válaszadók 7 százaléka mondta *székelynek* magát, 2010-re ezek aránya 9 százalékra emelkedett, de mivel több más kategória, így az *erdélyi*, *erdélyi magyar* stb., említési aránya is növekedett, más kérdésekre adott válaszokkal együtt összességében a regionalitás erősödését mutatta (Veres, 2012; Papp 2012). Összességében a 2007–2010. időszakban a magukat *székelynek* és *erdélyi magyarnak* vallók aránya számottevően meghaladta a magukat regionális jelző nélkül *magyarnak* vallók arányát (Veres, 2005b, 2012, 2015). A 2016. évi Magyar Ifjúság kutatás során kiderült, hogy 2010 óta 45 százalékra növekedett azon fiatalok aránya, akik az „egyszerű", regionális jelző nélküli *magyar* megnevezéssel azonosultak elsősorban, és ez a tendencia a Kárpát-medence más kisebbségi régióiban is hasonló módon változott meg (Veres & Ruff, 2018). A magukat valamilyen regionális jelzővel lehatárolt magyar közösséghez tartozónak vallók aránya, a székelyekkel együtt majdnem 40 százalék körüli volt 2016-ban, ebből a magukat erdélyi vagy romániai magyarnak vallók aránya lecsökkent 25 százalékra. Ekkor a válaszadó fiatalok további mintegy 6 százaléka magát elsősorban erdélyinek, valamint 8,3 százaléka székelynek vallotta.

Általános tendenciaként megfigyelhető, hogy lecsökkent a regionális kategóriákon belül is az országnevekre utaló, *romániai magyar* megnevezéssel azonosulók aránya (4,8 százalék).

Hasonlóképpen csökkent az egyébként 2001-ben is alig néhány százaléknyi, magukat román állampolgárként meghatározók aránya is (1 százalék alá). Erdélyben viszonylag számottevő arányban (6-7 százalék) voltak azok, akik elsősorban egyéb, például szakmai közösség tagjának vallották magukat, viszont alig volt olyan, aki ne tudott volna azonosulni semmivel, mivel *nincs olyan csoport* (lásd 3.1. táblázat).

3.1. táblázat. Elsősorban milyen közösséghez tartozónak érzi magát?
Válaszok régiók szerint, 2001, 2016 (%, N_{2001} = 1946, N_{2016} = 2000)

Megnevezett csoportok 2001	Erdély összesen	Régiók			
		Székelyföld	Észak-Erdély	Partium	Dél-Erdély és Bánság
Magyar	32,7	32,4	34,2	33,9	30,7
Erdélyi/romániai magyar	56,1	58,3	55,7	55,8	48,2
Román	0,6	0,3	0,5	0,7	1,9
Románia állampolgára	2,8	2,4	1,8	2,7	5,1
Európai	4,1	3,1	5,5	3,7	7,4
Roma (cigány)	1,0	1,5		0,7	0,8
Egyéb	2,1	1,6	1,8	2,1	4,6
Nincs ilyen csoport	0,5	0,4	0,5	0,5	1,2
Nem tudja		0,1			
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megnevezett csoportok 2016	Erdély összesen	Régiók (2016)*			
		Székelyföld	Észak-Erdély	Partium	Dél-Erdély és Bánság
Magyar	44,9	40,5	42,1	55,1	41,8
Erdélyi magyar	20,3	21,8	29,7	14,5	13,9
Romániai magyar	4,8	3,7	4,5	6,7	6,3
Erdélyi	5,9	7,0	5,9	3,8	6,3
Román	1,1	0,7	1,0	1,4	2,5
Román állampolgár, magyar anyanyelvű román állampolgár	3,5	2,9	1,7	5,4	3,8
Székely	8,3	15,8		0,2	
Európai	1,0	2,1	1,4	0,4	4,4
Magyar cigány	0,4		0,7		
Egyéb (pl. helyi, szakmai közösség stb.)	6,1	3,9	10,0	6,7	11,4
Nincs ilyen közösség	0,4	0,2		1,3	
Nem tudja, nem válaszolt	2,7	2,5	1,0	2,7	7,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$ szinten szignifikáns összefüggés (khi-négyzet-próba)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Az elsődleges csoportazonosulást illetően még 2001-ben nem, de már 2016-ban jelentősebb eltéréseket figyeltünk meg a régiók között. Székelyföldön a válaszadók közel 16 százaléka vallotta magát *székely*nek*,* a többi régióban viszont értelemszerűen elenyésző arányban említették ezt. A Partiumban kiemelkedik (55 százalékkal) a magukat egyszerűen *magyar*nak vallók aránya, ami nem is meglepő, hiszen már korábbról tudjuk (Veres, 2012), hogy itt gyengébb az erdélyiségtudat, ezt mutatta az *erdélyi magyar* és *erdélyi* kategóriának az átlagosnál alacsonyabb preferáltsága is. A jelenséget történelmi okokkal és Magyarország közelségével magyarázhatjuk. A szórvány- és szigetmagyarságot tömörítő Észak-Erdélyben, valamint Dél-Erdélyben és a Bánságban a 2016. évi felmérés alapján magas, 10 százalék körüli az *egyéb* közösségekkel azonosulók aránya, ezek között főleg a *helyi, települési kötődés* (pl. Kolozsvár) és *szakmai közösség*hez tartozás emelkedik ki (3.1. táblázat). Ezekben a régiókban a magyarság nagy többsége nagy és közepes városokban él.

A fő szociodemográfiai változók szerint megvizsgálva a válaszokat, a nemek vagy lakhely településtípusa szerint nem találtunk trendszerűen értelmezhető szignifikáns eltéréseket. Életkor szerint 2001-ben megfigyelhető egy összefüggés: a 15–19 évesek mintegy 9 százalékkal nagyobb arányban azonosultak elsődlegesen az egyszerű *magyar* kategóriával, mint a 25–29 évesek, akik meg a regionális jelzős *erdélyi magyar* megnevezést preferálták mintegy 9 százalékkal nagyobb arányban a legfiatalabb korcsoporthoz képest. Iskolázottság szerint két sajátosságot figyeltünk meg a 2001. évi erdélyi ifjúsági mintán: az európai identitással azonosulók aránya az egyetemet végzettek egytizedénél, míg az általános iskolát végzettek két százalékánál fordult elő, így az alacsony iskolázottságúak az egyszerű *magyar* identitással mintegy 5 százalékkal az átlag felett azonosultak, viszont a regionális jellegű *erdélyi/romániai magyar* kategóriában nem voltak szignifikánsak az eltérések. 2016-ban nem volt megfigyelhető olyan identifikációs trend, hogy a magasabb vagy alacsonyabb iskolázottságúak valamelyik identitáscsoportot jobban preferálnák. Csupán annyi mutatható ki, hogy az alacsony iskolázottságú fiatalok között néhány százalékkal nagyobb az aránya azoknak, akik azt válaszolták, hogy *nincs ilyen közösség*, vagy *nem tudja*. Ez abba az általános sémába illeszkedik, hogy a kevésbé iskolázottak a nemzeti identitást meghatározó ideológiai tudáskészletet is kevésbé ismerik (lásd Csepeli, 1992).

A kollektív identitás összetett jelenség. A személyek egyszerre több csoporttal is azonosulnak, ezek között intenzitásbeli vagy hierarchikus eltérések lehetnek (Csepeli, 1992; Veres, 2015). Ezért a csoportidentitás vonatkozásában vizsgáltuk, melyik az a közösség, amelyhez a válaszadók másodsorban érzik magukat tartozónak. Jelentős átalakulást figyelhetünk meg 2001 és 2016 között: amíg az első időpontban számottevő, közel 20 százalék volt az európai (beleértve a közép- és kelet-európai) identitású fiatalok aránya, 2016-ban ez az európaiság, mind első- mind másodsorban elenyésző arányban fordult elő. Akik elsősorban egyszerűen *magyar*nak vallották magukat, azok most másodsorban, mintegy 22,9 százalékban *erdélyi*ként*,* továbbá 7,9 százalékban *romániai magyar*ként nyilatkoztak magukról. Jelentős azok aránya is, akik 2016-ban másodsorban erdélyi identitásúak, etnonim nélkül (9%). A legtöbb válaszadó, ha elsősorban egyszerűen *magyarnak* vallotta magát, akkor másodsorban

erdélyi/romániai magyarnak, és fordítva, és ez az adatfelvétel mindkét időpontjában hasonlóan működött. A másodlagos identifikáció esetében viszont mindkét időpontban magas volt a magukat *román állampolgár*ként (egy részük kiemelte, hogy magyar anyanyelvű román állampolgár) meghatározó fiatalok aránya Erdélyben. Annyi változás azért megfigyelhető, hogy a 2001. évi 15 százalékról ez 2016-ra 10 százalék alá csökkent, viszont megnövekedett a magukat másodsorban egyszerűen *román*nak vallók aránya (7,9 százalék). A regionális eltérések ebben az esetben is jelentősebbek Erdélyben. A 2001. évi adatfelvétel alapján míg a székelyföldi fiataloknak mindössze 11 százaléka azonosult másodlagosan az európai identitással, addig Erdély többi részén a magyar fiatalok egynegyede vallotta magát európainak másodlagosan. 2016-ban Székelyföldön másodlagosan is a válaszadók jelentős része (16 százalék) *székely*nek, illetve *erdélyi magyar*nak (26 százalék) vallotta magát. Erdély többi részén, a Partium, a szórvány- és szigetmagyarság ifjúsága 14 százalékban a *román állampolgár*, 12 százalékban pedig a *román* identitást jelölte meg másodlagosként (lásd 3.2. táblázat).

3.2. táblázat. Másodsorban milyen közösséghez tartozónak érzi magát?
Válaszok nagyrégiók szerint (%, N_{2001} = 1946, N_{2016} = 2000)

	2001*			2016*		
	Erdély összesen	**Erdély (szórvány és Partium)**	**Székely-föld**	**Erdély összesen**	**Erdély (szórvány és Partium)**	**Székely-föld**
Magyar	37,1	32,9	43,9	17,9	15,3	20,5
Román	2,2	3,2	0,7	7,9	12,4	3,5
Román állampolgár, magyar anyanyelvű román állampolgár	15,4	14,5	16,8	3,3 + 5,7	5,2 + 8,6	1,5 + 2,9
Erdélyi magyar	22,9	21,9	24,6	22,9	19,6	26,2
Romániai magyar				9,8	11,8	7,8
Erdélyi	2,2	3,2	0,7	8,9	7,5	10,3
Székely				8,9	1,8	16,0
Európai (+ közép-e.-i)	19,3	24,4	11,2	3,1	3,7	2,4
Magyar cigány	0,6	0,2	1,4	0,5	0,4	0,7
Egyéb (pl. helyi, szakmai közösség)	7,5	9,2	4,7	5,2	7	3,6
Nincs ilyen közösség	1,3	1,8	0,4	0,6	1	0,1
Nem tudja, nem válaszolt	0,5	0,4	0,5	5,3	5,9	4,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	1943	1196	743	2000	1000	1000

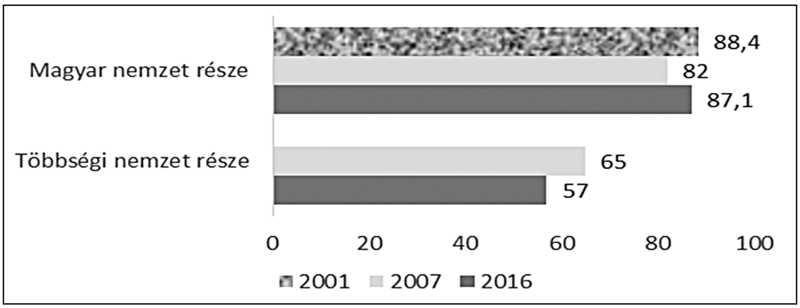
* $p < 0,05$ szinten szignifikáns összefüggés (khi-négyzet-próba)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Miután láthattuk, hogy a kisebbségben élő fiatalok számára a legfontosabb identifikációs közösség a magyarság, összmagyar vagy regionális formában, megvizsgáltuk, hogyan érzékelik a nemzethatárokat, megkérdezve, hogyan látják a magyar, illetve a román nemzethez tartozás kérdését.

Az először feltett kérdés így hangzott: az országban élő magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek? A kérdést 2001-ben csak a magyar nemzettagságra vonatkozóan tették fel, és nem alkalmazták a többségi nemzetre vonatkozóan, így először 2007-ben volt feltéve mindkét vonatkozásban, majd 2016-ban. A válaszadó fiatalok nagy többsége igennel válaszolt a magyar nemzettagságra mindhárom időpontban, még növekedett is kisebb mértékben az egyetértők aránya 2007 és 2016 között. Ezzel szemben arra a kérdésre, hogy az országban élő magyarok a román nemzet részét képezik-e, a válaszadók kisebb aránya, de mégis több mint fele igennel válaszolt mindkét időpontban. Ám míg a magyar nemzettagság esetében egy enyhén csökkenő, majd újra növekedő, a román nemzettagság esetén enyhén csökkenő tendenciát figyelhetünk meg, 65-ről 57 százalékra (lásd 3.1. ábra). Itt megjegyezzük, hogy míg 2007-ben még a többségi nemzettagságra vonatkozó kérdésre a többi országokban élő kisebbségi magyar válaszadóknak a többsége vagy legalább fele nemmel válaszolt (Papp & Veres, 2007), Erdélyt kivéve, már 2016-ban mindenhol az igen válaszok kerültek többségbe (Veres, 2015; Veres & Ruff, 2018: 410). Tehát az az érdekes helyzet figyelhető meg, hogy egy, a magyarországi irányból érkező intenzívebb nemzeti ideológiai hatás az egységtudat erősödésével közvetve gyengítheti/átalakíthatja a helyi regionális magyar identitást, de a többséghez történő nemzeti integráció fokozatos erősödésének nem állta útját. Az erdélyi magyar fiatalok gondolkodásában, nézeteiben ugyanis, amint a bevezető részben láttuk, nem csupán egy, hanem három ideológiai hatás is érvényesül, nem csupán a kultúrnemzet államáé (Brubaker, 1996).

3.1. ábra. Magyar, román nemzettagság az erdélyi magyar fiatalok körében, 2001, 2007, 2016 (Az országban élő/erdélyi magyarok részét képezik-e a magyar/román nemzetnek? Igen válaszok %-ban, N_{2001} = 1943, N_{2007} = 900, N_{2016} = 2000)*

* A 2001. évi adatfelvételben csak a magyar nemzettagságra kérdeztek rá.

Forrás: Mozaik2001, Kárpát Panel 2007, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Szociodemográfiai változók szerint vizsgálva a fiatalok nemzettagságról alkotott véleményét, szignifikáns összefüggéseket figyelhetünk meg. Életkor, azaz korcsoportok szerint az adatok visszatükrözik az időbeli változásokat: a 2016. évi adatfelvételben a 25–29 éves „idősebbek" válaszai közelebb állnak a 2001. évi válaszokhoz: amíg az erdélyi magyar tinédzserek 90 százaléka válaszolt igennel, a 20–24 éveseknek a 88, a 25–29 éves fiatalok 82,9 százaléka értett egyet a magyar nemzettagsággal. Ugyanakkor a 25–29 évesek esetében a román nemzettagsággal egyetértők aránya az átlagnál magasabb, így 62 százalékponttal közelebb áll a 2007. évi válaszokhoz, főleg ha az akkor 18–29 évesek válaszaihoz mérjük (lásd Papp & Veres, 2007). Nemek szerint is gyenge szignifikáns összefüggést találtunk 2016-ban, a lányok négy százalékkal nagyobb arányban állították, hogy a szűkebb magyar közösségük a magyar nemzet része.

Iskolázottság szerint 2001-ben kisebb eltérések figyelhetők meg, az egyetemet végzettek néhány százalékkal átlag fölött tekintik szűkebb közösségüket a magyar nemzet részének, az alacsony iskolázottságúakhoz képest (lásd 3.3. táblázat). Régiók és településtípus szerint nem találtunk a mintavételi hibahatárnál nagyobb szignifikáns eltéréseket.

3.3. táblázat. Magyar nemzettagság a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint, 2001, 2016

(Ön szerint az ebben az országban élő magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek? N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

Magyar nemzet része		2001			2016			Összesen
		Igen	Nem	Nem tudja, NV	Igen	Nem	Nem tudja	
Nemek	Nők	87,4	4,8	7,8	89,1*	9,3	1,5	100,0
	Férfiak	89,6	3,8	6,6	85,3*	11,3	3,4	100,0
Korcsoportok	15–19 éves	88,3	4,0	7,7	90,3*	7,3	2,3	100,0
	20–24 éves	86,8	5,3	7,9	88,2	8,8	2,9	100,0
	25–29 éves	90,3	3,6	6,0	82,9*	14,8	2,3	100,0
Befejezett iskolai végzettség	Legfeljebb 8 osztály	84,6*	4,6	10,8	90,3	7,7	2,0	100,0
	Szakiskola	89,8	5,4	4,8	80,6	14,5	4,8	100,0
	Érettségi	90,3	4,4	5,3	86,7	10,9	2,4	100,0
	Diploma	93,0*	1,3	5,0	86,3	11,4	2,3	100,0
Összesen		89,0	4,4	6,6	87,3	10,3	2,4	100,0

* $p < 0,05$, **$p < 0,01$ szinten szignifikáns összefüggés (khi-négyzet-próba)

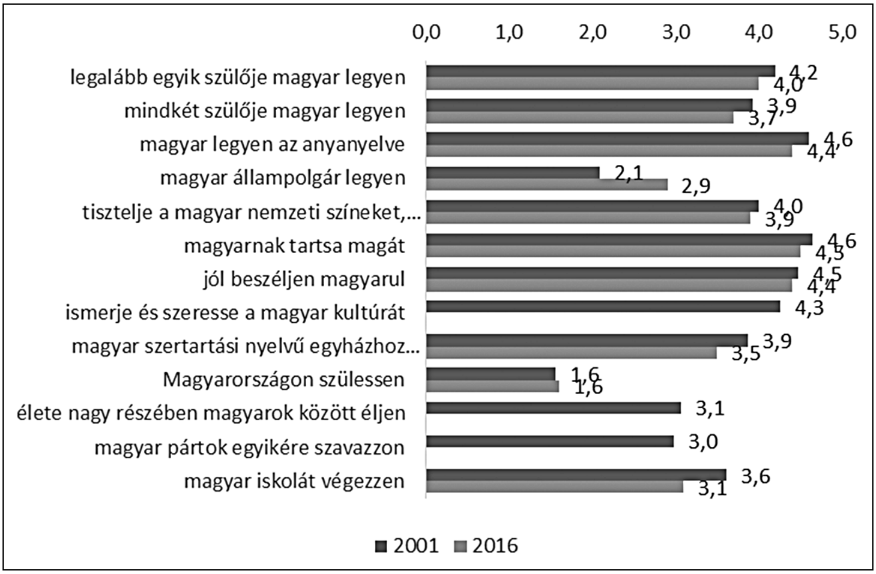
Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A nemzeti identitás típusát, mintázatait aszerint tudjuk azonosítani, hogy milyen szempontok, kritériumok szerint határozzák meg egy adott nemzeti/etnikai csoporthoz való

tartozást. Ezért megvizsgáltuk a magyarsághoz való tartozás szempontjait, kritériumait egy olyan kérdéssorral, amit rövidebb-hosszabb ideje számos kutatásban alkalmaztunk (valójában 1997 óra, lásd Csepeli, Örkény & Székelyi, 2000; Culic és mtsai., 1999; Veres, 2000) a határon túli közösségek kutatásában, ezért van összehasonlítási alapunk, információnk a változásokról. Azt tudjuk, hogy az önbesoroláson alapuló, kultúrnemzeti identitás jellemző az erdélyi magyarokra (Veres, 2005a, 2005b; Papp & Veres, 2007; Veres, 2008; Veres, 2012), de ebben egy fontos változást is megfigyeltünk a 2016. évi kutatás első feldogozásakor, és ennek értelmében a továbbiakban összevetjük a 2001. és 2016. évi kutatás vonatkozó eredményeivel, a fiatalok körében.

A Lickert-skálán egytől ötig mért átlagértékek alapján mindkét időpontban a legnagyobb mértékű volt az egyetértés a következő, kultúrnemzeti jellegű kritériumokkal: magyarnak tartsa magát, ismerje és szeresse a magyar kultúrát, jól beszéljen magyarul (4 körüli vagy fölötti átlagértékekkel). Az etnikai eredetkitériumok közül a teljes az 4 alatti, a részleges (egyik szülő magyar legyen) 4 körüli értékeket kapott. A magyar állampolgárság mint kritérium átlagértéke szignifikánsan magasabb lett, mint 15 évvel korábban (2,1/2,9), de továbbra is jóval kevesebben tartják fontosnak a „vegytisztán" kultúrnemzeti kritériumokhoz képest, a magyar fiatalok véleménye szerint (lásd 3.2. ábra).

3.2. ábra. A magyarsághoz tartozás kritériumai, átlagértékek alapján, 2001, 2016 (Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, fontos, hogy…, átlagértékek (1 – egyáltalán nem, 5 – teljes mértékben fontos) (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

A magyarsághoz tartozás kritériumainak átlagértékeit megvizsgáltuk regionális bontásban is, de a szülők nemzetiségének kritériumát leszámítva, nem találtunk szignifikáns eltéréseket egyik időpontban sem. A „mindkét szülő magyar legyen" kritérium esetében Székelyföld és a szórvány között 2001-ben nagyobb, 0,7 pontos eltérés volt, ami 0,2-re zsugorodott 2016-ra az 1-től 5-ig terjedő skálán. Eszerint Székelyföldön is befogadóbbak lettek a magyarok a vegyes házasságból származókkal kapcsolatban, bár a mutató átlagértéke csupán 4,2-ről 3,9-re csökkent 15 év alatt. A dél-erdélyi és bánsági szórványban pedig a magyar válaszadók nem lettek nyitottabbak, a korábbi 3,5-ös átlag 3,7-re növekedett, viszont a partiumi magyar fiatalok a korábban is nyitottabb viszonyulásukat fenntartották, itt a 3,6-os átlag 3,4-re csökkent, bár e különbségek a hibahatár körül mozognak, ezért a változásnak nem tudunk nagy jelentőséget tulajdonítani, inkább a tendenciák fennmaradását hangsúlyozzák.

Az identitásprofilok háttérszerkezetén többváltozós faktorelemzést végeztünk. Egy korábbi vizsgálatunk eredményei alapján 2016-ban, a rendszerváltás óta végzett kutatások során először olyan identitásszerkezet volt jellemző a kisebbségi magyar fiatalok körében, amelyben a magyarsághoz tartozás a kultúrnemzeti kritériumok mellett államnemzeti jellegűt is tartalmaz, jelesen a magyar állampolgárságot, amit mint ismeretes külföldön is könnyített úton megszerezhetnek 2011 óta. Így csupán a „Magyarországon szülessen" kritérium maradt a korábbi „államnemzeti" típusú faktorban (Veres & Ruff, 2018: 413).

Megvizsgálva és összehasonlítva a 2001. és 2016. évi felmérésből a magyar identitásprofilok faktorait, láthatjuk, hogy mindkét esetben az első, jelentős faktor a modellek összvarianciájának jelentős részét, 2001-ben a 20, 2016-ban a 33 százalékát magyarázza, ez utóbbi esetben viszont a kultúrnemzeti és etnikai származás kritériumok mellett a magyar állampolgárságot is tartalmazza. Az „államnemzeti" jellegű faktornak a jelentősége csekély, 2001-ben az összvariancia 7–12 százalékát magyarázza (lásd 3.4. táblázat).

3.4. táblázat. Nemzeti identitásprofilok, a magyarsághoz tartozás kritériumai alapján, 2001, 2016 (faktorsúlyok, varianciák, KMO, erdélyi magyar fiatalok)
Milyen mértékben ért egyet az alábbi állításokkal?
A. 2001

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, fontos, hogy…	**Faktorok* 2001**	
	1	**2**
legalább egy szülője is olyan (magyar) legyen**	–	–
mindkét szülője olyan (magyar) legyen	**0,421**	
anyanyelve olyan legyen	**0,479**	
olyan (magyar) állampolgár legyen		**0,707**
tisztelje a nemzeti szimbólumokat	**0,527**	
olyannak (magyar) tartsa magát	**0,414**	
jól beszéljen azon a nyelven (magyarul)	**0,594**	

ismerje és szeresse az olyan kultúrát	**0,601**	
olyan nyelvű egyházhoz tartozzon	**0,532**	
abban az országban szülessen (Magyarországon)		**0,719**
ilyen (magyar) nemzetiségű iskolát végezzen	**0,466**	0,307
variancia faktoronként:	20,8	12,4
KMO értéke	0,77	
N (esetszám)	1902	

„Extraction Method: Principal Axis Factoring (Rotation: Varimax)"
** Alacsony kommunalitás miatt ez az item kimaradt (a 2001. évi modellből)
Forrás: Mozaik2001

B. 2016

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, fontos, hogy…	**Faktorok* 2016**	
	1	**2**
legalább egyik szülője magyar legyen	**0,446**	
mindkét szülője magyar legyen	**0,622**	
magyar legyen az anyanyelve	**0,659**	
magyar állampolgár legyen	**0,537**	0,369
tisztelje a magyar nemzeti színeket, jelképeket	**0,575**	
magyarnak tartsa magát	**0,553**	–0,320
jól beszéljen magyarul	**0,636**	–0,274
magyar szertartási nyelvű egyházhoz tartozzon	**0,697**	
Magyarországon szülessen	0,294	**0,545**
magyar iskolát végezzen	**0,619**	
variancia faktoronként:	33,04	7,50
KMO értéke	0,86	
N (esetszám)	1942	

„Extraction Method: Principal Axis Factoring (Rotation: Varimax)"
* Rotált faktormátrix, csak magyar nemzetiségűekre
Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Nemzeti érzések, hazakonstrukciók

A nemzeti identitás fontos dimenziója az érzelmi, a kötődés pozitív megélése, ami rendszerint a csoporthoz való tartozásra való büszkeségben nyilvánul meg. Ez a pozitív szociális identitás a feltétele Tajfel (1978) szerint egy közösségi identitás fenntartásának. A korábbi vizsgálatokból már tudjuk, hogy az erdélyi magyarok nemzeti büszkeségérzése a legnagyobb mértékű a Kárpát-medencében. Megvizsgáltuk, hogy vannak-e változások a magyarságra való büszkeségérzetben 2001 és 2016 között, illetve milyen összefüggések láthatók a szociodemográfiai változók mentén. A két időpontban alkalmazott skálában volt egy kis eltérés,

2001-ben az az opció is fel volt ajánlva, hogy *egyet is ért, meg nem is*, 2016-ban a *nem tudja* opciót választhatták a határozatlanok. Összességében 2001-ben az erdélyi magyar fiatalok 88 százaléka egyetért azzal, hogy büszke a magyarságára, ezen belül pedig 68 százalék teljesen egyetért, úgy is fordíthatnánk le ezt, mint „nagyon büszke" a magyarságára. 2016-ban sem változik ez, 89 százalék az egyetértők aránya, de azon belül a teljesen egyetértők aránya mérséklődött 60 százalékra, míg az egyet nem értők aránya gyakorlatilag mindössze 1-2 százalék, a többi 5-8 százalék határozatlan vagy nem tudja. A különböző szociodemográfiai változók közül a nem és az életkor (korcsoport) nem mutat szignifikáns összefüggést a nemzeti büszkeséggel. Iskolázottság szerint megfigyelhető, hogy 2001-ben az alacsony iskolázottságúak körében szignifikánsan magasabb a nemzeti büszkeséggel teljesen egyetértők aránya, míg ez 2016-ban nem szignifikáns. Mindkét időpontban végzett adatfelvételkor megfigyelhető összefüggés a lakhely típusa alapján, a magyar nemzeti büszkeség érzése erősebb a falusi fiatalok körében, regionális szempontból pedig a Székelyföldön erősebb, kiváltképp az Észak-, Dél-Erdélyben és Bánságban élő szórványmagyarsághoz képest, mintegy 12 százalékkal magasabb 2001-ben a teljesen egyetértők aránya, míg 2016-ban a Partium és Dél-Erdély és Bánság magyar ifjúsága körében számottevően alacsonyabb a magyarságukra büszkén tekintők aránya (lásd 3.5. táblázat).

3.5. táblázat. Nemzeti büszkeségérzés, egyetértés mértéke (Mennyire ért egyet ezzel az állítással…) szociodemográfiai változók szerint (%), 2001, 2016 (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

2001	**Büszke vagyok arra, hogy … (magyar) vagyok**					
	Egyáltalán nem értek egyet (1)	**Inkább nem értek egyet (2)**	**Egyet is ért, meg nem is (3)**	**Inkább egyetértek (3)**	**Teljes mértékben egyetértek (4)**	**Összesen**
Iskolázottság**						
Legtöbb 8 osztály	1,4	1,0	9,3	20,8	67,5	100,0
Szakiskola	1,1	1,7	5,5	18,5	73,2	100,0
Érettségi	0,8	2,6	8,3	20,3	68,1	100,0
Egyetem	4,5	2,6	14,2	24,5	54,2	100,0
Lakhely típusa*						
Nagyváros (100 000 fölött)	1,7	2,8	12,0	23,7	59,8	100,0
Kisváros	1,3	2,2	7,4	17,1	72,1	100,0
Község, falu	1,8	1,1	6,3	19,2	71,5	100,0
Régiók**						
Székelyföld	1,1	1,7	7,1	18,0	72,1	100,0
Észak-Erdély	1,4	2,3	7,9	27,4	60,9	100,0
Partium	2,3	1,6	8,6	19,7	67,7	100,0
Dél-Erdély és Bánság	2,4	3,2	12,5	21,4	60,5	100,0
Összesen	1,6	1,9	8,2	19,9	68,4	100,0

2016	Büszke vagyok rá, hogy magyar származású vagyok					
	Egyáltalán nem értek egyet (1)	Inkább nem értek egyet (2)	Nem tudja	Inkább egyetértek (3)	Teljes mértékben egyetértek (4)	Összesen
Iskolázottság						
Legtöbb 8 osztály	1,5	3,7	7,7	27,6	59,6	100,0
Szakiskola	2,3	1,8	4,7	32,2	59,1	100,0
Érettségi	2,1	2,5	4,5	30,6	60,3	100,0
Egyetem	1,2	4,7	3,7	29,2	61,1	100,0
Lakhely típusa**						
Nagyváros (100 000 fölött)	1,1	2,4	5,5	40,0	50,9	100,0
Kisváros	1,1	5,3	8,2	28,5	56,8	100,0
Község, falu	2,0	2,9	4,4	24,3	66,4	100,0
Régiók**						
Székelyföld	1,6	1,4	4,6	27,0	65,4	100,0
Észak-Erdély	0,3	3,1	4,8	25,1	66,7	100,0
Partium	2,2	5,1	8,2	35,1	49,5	100,0
Dél-Erdély és Bánság	1,9	9,5	2,5	32,9	53,2	100,0
Összesen	1,6	3,3	5,5	29,4	60,2	100,0

** $p < 0,01$ szinten szignifikáns összefüggések (khi-négyzet-próba)

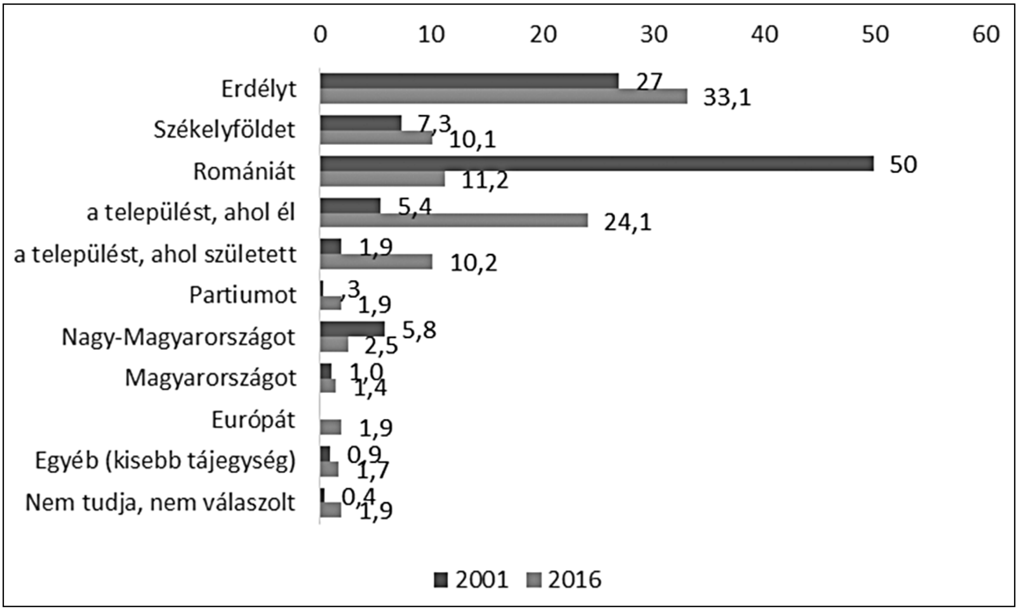
Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Bár a nemzeti büszkeséggel való egyetértés mértékében a teljesen és az inkább (részben) egyetértők között nem mindig lehet jelentős eltérés, mégis itt a tömb- és a sziget- és szórványmagyarság között kialakuló, a magyar indentitás megélésében megfigyelhető eltérések sorához írhatjuk, amire még visszatérünk.

A haza fogalma, hazához való pozitív érzelmi kötődés a nemzeti identitás alapelemei közé tartozik. Emellett a nemzeti kisebbségi helyzetben nem egyértelmű a haza fogalma, és az, ahogy azt megkonstruálják, megélik. A hazához és a szülőföldhöz való kötődést több kutatás során együtt vizsgáltuk, ennek eredményei ismertek (Veres, 2012, 2014a). Arra a kérdésre tehát, hogy a fiatalok mit tekintenek hazájuknak, a 2001. és 2016. közötti időszakban nagy változás figyelhető meg, amelyet a felnőtt népességen végzett vizsgálatok alapján már ismerünk (Veres, 2012), hogy az ország, azaz *Románia* mint haza említése, nagymértékben lecsökkent, és helyére *Erdély*, *Székelyföld,* vagy maga a *lakhely települése* lépett, ahol él, vagy ahol született a válaszadó (lásd 3.3. ábra).

Nem történt változás, növekedési tendencia abban, hogy Magyarországot hazájuknak tartják-e a megkérdezettek. A pozitívan válaszolók száma továbbra is elenyészően kevés, és ezt a tendenciát már számos korábbi kutatás is igazolta (Veres, 2005, 2012, 2014a).

3.3. ábra. Mit tekint hazájának?
Válaszok: 2001, 2016 (%, nyílt kérdés, utólag bekódolva N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Régiók szerint vizsgálva a hazakoncepciókat, megfigyelhetjük, hogy jelentős eltérések voltak és maradtak a belső régiók között, továbbá jelentős változások történtek 15 év alatt. Románia mint „haza" mintegy 10 százalékkal preferáltabb volt az erdélyi szórvány- és szigetmagyarság körében, mint Székelyföldön és Partiumban, ahol az Erdély vagy Székelyföld válaszok voltak többségben. Viszont 2016-ra ez teljesen átrajzolódik, Romániát a legtöbben (18 százalék) a határ menti Partium régióban említették hazájuknak, annak hátterében, hogy Erdélyt kevesebben említették, az áll, hogy gyengébb az erdélyi kötődés, mivel e régió földrajzilag nem része a tulajdonképpeni, történelmi Erdélynek, és egyes részei (pl. Szatmár vagy Bihar megye) közigazgatásilag soha sem, vagy csak rövidebb ideig tartoztak az erdélyi vajdasághoz vagy az Erdélyi Fejedelemséghez.

Székelyföldön a 2001. évi válaszokhoz viszonyítva 2016-ra erősebb lett a régióhoz, mint „hazához" való kötődés. A szórványmagyarság körében (Dél-Erdély és Bánság) pedig a válaszadó fiatalok több mint fele a *települést* jelölte hazájául, *ahol él*, vagy *ahol született* (lásd 3.6. táblázat).

3.6. táblázat. Mit tekint hazájának? 2001, 2016 (Válaszok régiók szerint. Nyílt kérdés, utólag bekódolva, %, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 1968)

A. 2001

2001	Régiók				Erdély összesen
	Székelyföld	Észak-Erdély	Partium	Dél-Erdély és Bánság	
Erdély	23,3	32,9	34,3	21,8	26,7
Székelyföld/Partium	12,8	1,4	0,7	1,6	7,3
Románia (az ország, ahol él)	47,6	58,3	46,2	57,9	49,9
A település, ahol él	5,8	3,7	4,5	7,1	5,4
A település, ahol született	2,2	0,5	1,6	2,8	1,9
Magyarország, történelmi Magyarország	6,3	2,3	10,3	6,7	6,8
Egyéb kisebb tájegység	1,7		1,4	0,8	1,4
Más egyéb, nem tudja	0,3	0,9	0,9	1,2	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

B. 2016

2016	Régiók				Erdély összesen
	Székelyföld	Észak-Erdély	Partium	Dél-Erdély és Bánság	
Erdély	37,6	42,9	24,4	23,6	33,6
Székelyföld	18,5	3,5	0,4	5,1	10,2
Románia	8,5	8,7	18,5	10,8	11,4
a település, ahol él	19,3	23,2	32,9	31,2	24,5
a település, ahol született	9,9	11,8	7,9	19,1	10,4
Partium	0,1	0,3	5,9	1,9	1,9
Nagy-Magyarország	2,3	3,8	2,4	1,9	2,5
Magyarország	0,6	1,4	3,1	1,3	1,5
Európa	2,0	3,1	1,7		1,9
Egy kisebb tájegység (Kalotaszeg, Aranyosszék stb.)	0,5	1,0	0,9	2,5	0,9
Egyéb	0,3		1,7	2,5	0,8
Nem tudja, nem válaszolt	0,4	0,3	0,2		0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

$p < 0,05$ szinten szignifikáns összefüggések (khi-négyzet-próba)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

3.3. Csoportattitűdök, idegenellenesség és másokhoz való viszony

Ebben a részben az erdélyi magyar fiataloknak az ún. szignifikáns másokhoz való viszonyát vizsgáltuk meg. Itt elsősorban a nemzeti többség, a szomszédok és az egyéb kisebbségek vagy stigmatizált társadalmi csoportokhoz való viszonyulást értjük, és ennek formáit vizsgáljuk meg, de fókuszálva a többségi népességgel és az idegen kategóriákkal szembeni attitűdökre.

E kérdéskör egyik megközelítési módja a kisebbségi magyarok és a többségiek – itt a románok – közötti viszony jellege, azaz hogy ezt ellentétekkel terheltnek, konfliktusosnak vagy együttműködőnek látják-e. Ezt a kérdéskört egészen másképp vizsgálták 2001-ben és 2016-ban, amelyek emiatt nem összevethetők. Mind a korábbi (Veres, 2005b), mind pedig az utóbbi adatfelvétel során megfigyelhető trendeket külön vizsgáltuk, ismertettük egy korábbi írásunkban (Veres & Ruff, 2018: 418), ezért ezekre nem térünk ki részleteiben. A korábbi kutatási eredmények alapján elmondható, hogy a lokális és az országos szintű magyar–román viszony percepciója gyökeresen eltér. Minél nagyobb területre kiterjedő viszonyrendszerre kérdeztünk rá (pl. Erdély, Románia, vs. lakhely települése), a román–magyar viszonyt annál előítéletesebben, ideológiavezérelt módon, konfliktusokkal terheltnek ítélték meg a válaszadó erdélyi magyarok, míg az általuk jobban ismert helyi, települési szinten viszont túlnyomó arányban jónak, együttműködőnek ítélték meg a többség–kisebbség viszonyát, legalábbis román–magyar vonatkozásban (Veres, 2012, 2015).

A csoportok közötti viszonyok másik megközelítési módja az elfogadás/elutasítás mérése társadalmi távolságok alapján. Az erdélyi magyar fiataloknak különböző társadalmi csoportokkal, etnikumokkal szembeni viszonyulását társadalmi távolságok mérése alapján vizsgáltuk. Mindkét adatfelvételben viszonylag hasonló módon fel volt téve ez a kérdés, bár a célcsoportok a körülményekre való tekintettel változtak. Amíg 2001-ben a skála 1 és 6 közötti értékekkel rendelkezett, 2016-ban kissé módosult, de szélső értékeinek jelentése nem változott. A skála alapvetően azt mérte, hogy a felsorolt társadalmi csoportok egy-egy tagjával milyen legközelebbi viszonyt fogadna el, ahol 1 jelentette a *családba fogadás*t, a legtávolabbi viszony pedig, az *egy országba sem élne vele*, ez 2001-ben a 6, 2016-ban pedig a 7 értéket kapta. A skála eredeti változatát nem tekintették „igazi" intervallumskálának, ezzel együtt a viszonylag sok érték (6-7) eloszlások alapján történő nehéz áttekinthetősége miatt átlagértékeket számítva fogjuk elemezni, viszont a többváltozós elemzésben másféleképpen fogjuk dummy változóvá átkódolni és felhasználni.

A skála átlagértékei alapján mindkét időpontban vizsgáltuk a többségi, román népességhez való viszonyt. A válaszok mindkét időpontban elég hasonló képet mutattak, a 2,7–2,8-as átlagértékeket számoltunk. Ez az érték a saját csoporttagjainak elfogadásához képest jóval, körülbelül 1 átlagponttal magasabb, ami arra utal, hogy a válaszadó fiatalok többsége a románokat nem fogadná el a legközelebbi viszonyba, a családjába, hanem inkább csak egy-két fokkal távolabbi viszonyba (pl. szomszédnak, munkatársnak). A válaszok eloszlását illetően nagy a szóródás, szignifikánsan nagyobbak a társadalmi távolságok különösen Szé-

kelyföldön, ahol nagy többségüknek nincsen napi szintű kontaktusa románokkal. A Székelyföldön kívül élő erdélyi magyar fiatalok nagy többsége viszont közeli viszonyba fogadja el a románokat, az átlagérték: 2,1, (akár Szlovákiában, lásd Veres & Ruff, 2018: 423), míg Székelyföldön ez 3,3. Ennek magyarázata, amint arra már a szakirodalom rámutatott, hogy az ún. kontaktushipotézis szerint az egyenlő státusú cselekvők versengésmentes és együttműködő kapcsolatainak van előítéletességet csökkentő hatása, főleg ha a mintaadó intézményektől megerősítést kap (Balassa &Kovács, 2010: 100). A románokhoz való viszony társadalmi hátterére és regionális eltéréseire még visszatérünk.

A magyarországi magyarokhoz, vagy egyszerűen a magyarországiakhoz való viszonyt 2001-ben még nem mérték (akkor egyszerűen a magyarokra kérdeztek rá differenciálatlan csoportként, ez mint *saját csoport* 1,2-es átlagot kapott), de 2007-ben a Kárpát Panel szerint a románokkal szembeni távolság átlagpontszáma 2,4 körüli érték volt Erdélyben (Papp & Veres, 2007), hasonló skálán, mint a 2016. évi. Ezért bár óvatosan, de kijelenthetjük, hogy a 2,1-es átlagérték egy kismértékű javulást mutatott az erdélyiek magyarországiakhoz való viszonyát illetően. Amint a korábbi elemzésünkben rámutattunk, ezzel szemben Magyarországon a fiatalok sokkal nagyobb társadalmi távolságot jelölnek meg, tehát előítéletesebbek a határokon kívül élő magyarokkal szemben (az átlagérték 3,8, erről lásd még Veres & Ruff, 2018).

A „hagyományos" egyéb kisebbségi közösségekkel szembeni előítéletesség 2001-ben sem mondható kismértékűnek, a zsidókkal szemben 3,4, a cigányokkal szemben 4,3-as átlagértékeket mértünk, 2016-ban a zsidókkal szembeni attitűd 4,6, a romákkal szembeni 4,8-as átlagértékkel jellemezhető. Megfigyelhetjük a skálák közötti kis eltérés ellenére is, hogy a zsidóellenesség növekedett, hiszen 2016-ban az átlagérték már alig különbözik a romaellenességtől, amely továbbra is magas elutasításról vall. A 2015. évi GeneZYs-adatok szerint még a romákhoz képest a zsidókkal és a kínaiakkal szembeni attitűd kevésbé elutasító volt a 2016. évi kutatás során mért értékekhez képest, továbbá a hagyományos, hazai kisebbségekkel szembeni viszonyulás is sokkal pozitívabb volt a külföldieket, „idegeneket" jelölő menekültek/migránsok kategóriáinál (lásd Sólyom, 2017: 309). A médiából származó folyamatos diskurzus (lásd Bernáth & Messing, 2016) következtében 2016. év végén felvett, általunk elemzett adatok alapján várható volt, hogy viszonylag nagymértékű a társadalmi elutasítás az „idegenként" reprezentált csoportokkal szemben. A felmérés során mért társadalmi távolságok átlaga a *muszlimok*kal, a menekültekkel, *migránsok*kal szemben: az átlagok 5,5 és a 6-os értékek között mozogtak, ahol a 7-es arra utal, hogy „az országba sem engedné be" (3.7. táblázat).

3.7. táblázat. Társadalmi távolságok különböző társadalmi csoportokkal szemben, régiók szerint, átlagértékek, 2001, 2016

A. Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a felsorolt társadalmi csoportok egy-egy tagjával? (1 – a családjába fogadná, 6 – egy országban sem lakna vele, N_{2001} = 1901)

2001	Régiók				Erdély összesen
	Székelyföld	Észak-Erdély	Partium	Dél-Erdély és Bánság	
Román	3,1	2,3	2,3	2,2	2,7
Cigány/roma	4,4	4,2	4,1	4,2	4,3
Zsidó	3,6	3,0	3,1	2,9	3,4
Magyar	1,2	1,1	1,2	1,2	1,2
Színes bőrű	3,5	2,9	2,9	2,8	3,2
Drogos	5,2	4,9	4,9	4,9	5,1
Alkoholista	5,1	4,8	4,8	4,9	5,0

B. Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a felsorolt társadalmi csoportok egy-egy tagjával? (átlagok, ahol 1 – a családjába is fogadná, 7 – egy országban sem lakna vele, N_{2016} = 1902)

2016	Régiók				Erdély összesen
	Székelyföld	Észak-Erdély	Partium	Dél-Erdély és Bánság	
Román	3,4	2,1	2,1	2,2	2,8
Cigány/roma	5,3	4,7	4,3	4,3	4,8
Zsidó	5,3	4,2	3,8	4,2	4,6
Muszlim	6,0	5,3	5,2	5,1	5,6
Magyarországi magyar	2,4	1,6	1,8	1,9	2,1
Illegális bevándorló	6,3	6,0	5,7	5,8	6,1
Kínai	5,3	4,2	4,3	4,4	4,8
Menekült	6,0	5,4	5,4	5,4	5,7
Migráns	6,4	5,8	5,8	5,5	6,1

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Régiók szerint vizsgálva a különbségeket, megállapítható, hogy a székelyföldi átlagértékek rendszerint minden csoporttal szemben szignifikánsan magasabbak, mint a többi erdélyi régióban, ezért ennek megértéséhez még további elemzéseket végeztünk.

Az előítéletesség magyarázatában, mint láttuk, több tényezőegyüttest lehet elkülöníteni (Csepeli, Fábián & Sík, 2006), a továbbiakban ezeket megpróbáltuk operacionalizálni. Amit a kétváltozós összefüggésekből láthattunk, az, hogy településtípus szerint néhány esetben jelentős eltérések figyelhetők meg. Általában a különböző csoportokkal szemben mindkét időpontban a falusi fiatalok nagyobb társadalmi távolságot tartanak, mint a városi fia-

talok. Mégis az összefüggések mértéke közösségenként változik, és időben is, míg zsidóellenességben például a 2001-ben nagy, 1,3 pontnyi az eltérés a nagyvárosiak és a falusi fiatalok között, addig ez 2016-ban is hasonló, 1,2, ám a románokkal szembeni átlagértékeknél a 2001. évi 0,9 pontnyi eltérés 15 évvel később 0,4-re zsugorodik, miközben még a skála pontszáma is eggyel növekedett (lásd 3.8. táblázat).

3.8. táblázat. Társadalmi távolságok szociodemográfiai változók szerint, 2001, 2016 (Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a felsorolt társadalmi csoportok egy-egy tagjával? Átlagértékek)

A. 2001. Válaszok: 1 – a családjába fogadná, 6 – egy országban sem lakna vele (N_{2001} = 1943)

	Román	Cigány/Roma	Zsidó	Magyar	Színes bőrű
Korcsoport					
15–19 éves	2,8	4,3	3,6*	1,2	3,2
20–24 éves	2,7	4,2	3,3*	1,2	3,2
25–29 éves	2,7	4,3	3,2	1,2	3,3
Lakhely típusa					
Nagyváros (> 100 000)	2,2**	3,8**	2,6**	1,1	2,5**
Kisváros	2,8	4,4	3,4	1,2	3,2
Község, falu	3,1**	4,5**	3,9**	1,3	3,7**
Iskolázottság					
Legtöbb 8 osztály	2,9*	4,2	3,7**	1,3	3,7**
Szakiskola	3,0	4,6	3,9**	1,2	3,6
Középiskolás	2,7	4,4	3,4**	1,2	3,0
Érettségi	2,6	4,4	3,3	1,2	3,1
Egyetemi hallgató	2,4	4,0	2,6**	1,1	2,6
Egyetemi diploma	2,5*	3,9	2,5**	1,1	2,7**
Apa iskolázottsága					
Nincs adat	2,7	3,8	3,2	1,2	3,2
Legfeljebb 8 osztály	3,0*	4,3*	3,8**	1,3	3,8**
Szakmunkásképző	2,8	4,5	3,5	1,2	3,4
Érettségi	2,6	4,3	3,2	1,2	2,9
Egyetemi diploma	2,5*	4,0*	2,6**	1,1	2,6**
Nagyrégiók					
Erdély (Partium, szórvány)	2,4**	4,1*	3,0**	1,2	2,9*
Székelyföld	3,3**	4,6*	3,9**	1,2	3,7*
Összesen	2,7	4,3	3,4	1,2	3,2

* $p < 0,005$, ** $p < 0,001$ szinten szignifikáns különbség (t-próba)

B. 2016. Válaszok: 1 – a családjába fogadná, 7 – egy országban sem lakna vele (N_{2016} = 2000)

	Román	Cigány/ Roma	Zsidó	Magyaro. magyar	Muszlim	Illegális bevándorló	Mene-kült	Kínai
Életkor								
15–19 éves	2,8	4,9	4,7	2,1	5,8	6,2	5,7	4,8
20–24 éves	2,8	4,9	4,6	2,1	5,6	6,1	5,8	4,7
25–29 éves	2,7	4,7	4,5	2,1	5,6	6,0	5,7	5,0
Lakhely típusa								
Nagyváros	2,6*	4,6*	3,9**	2,0	5,3*	5,7*	5,3*	4,3*
Más város	2,5	4,5	4,3	1,9	5,2	5,9	5,4	4,4
Község/falu	3,0*	5,1*	5,1**	2,2	6,0*	6,3*	6,0*	5,2*
Iskolázottság								
Legfeljebb 8 osztály	3,3**	4,9	5,1**	2,3**	6,1	6,4*	6,2*	5,4**
Szakmunkásképző	3,0**	5,3	5,7**	2,7**	6,1	6,4	6,4	5,7**
Középiskolás	2,6	4,9	4,4	1,9	5,6	6,1	5,5	4,6
Érettségi	2,7	4,9	4,9	2,2	5,8	6,2	5,8	5,0
Diák (egyetem)	2,8	4,9	4,2	2,0**	5,3	5,8	5,5	4,5
Diploma	2,4**	4,6	4,1**	1,9**	5,3	5,8*	5,4*	4,4**
Apa iskolázottsága								
Legfeljebb 8 osztály	3,5**	4,7	5,4**	2,7**	6,3*	6,6*	6,2*	5,9*
Szakmunkásképző	2,7	4,9	4,9	2,1	5,8	6,1	5,8	5,0
Érettségi	2,7	4,9	4,5	2,0	5,5	6,0	5,6	4,6
Diploma	2,7**	4,8	4,3**	2,0**	5,4*	6,0*	5,5*	4,5*
Nagyrégiók								
Erdély (Partium, szórvány)	2,1**	4,4**	4,0**	1,8*	5,2**	5,8*	5,4**	4,3**
Székelyföld	3,4**	5,3**	5,3**	2,4*	6,0**	6,3*	6,0**	5,3**
Összesen	2,8	4,8	4,6	2,1	5,6	6,1	5,7	4,8

* $p < 0,005$, ** $p < 0,001$ szinten szignifikáns különbség (t-próba)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A jelentős regionális különbségeket külön is megvizsgáltuk, tudva, hogy eltérő az urbanizáltság mértéke Erdély különböző régióiban. Megfigyelhetjük, hogy a székelyföldi átlagértékek mind falun, mind városon minden referenciacsoport estében (kivéve a saját csoportot) szisztematikusan, szignifikánsan meghaladják az Erdély többi részén mért átlagértékeket (lásd 3.9. táblázat).

3.9. táblázat. Társadalmi távolságok nagyrégiók és településtípus szerint, átlagok 2001, 2016 (Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a felsorolt társadalmi csoportok egy-egy tagjával? Válaszok: 1 – a családjába fogadná, 6 (2001), 7 (2016) – egy országban sem lakna vele, N_{2001} *= 1943,* N_{2016} *= 2000)*

2001						
Régió	**Település-típus**	**Román**	**Cigány/ Roma**	**Zsidó**	**Magyar**	**Színes bőrű**
Székelyföld	Város	3,1*	4,5	3,5*	1,2	4,9
	Község/falu	3,5*	4,6	4,2*	1,2	5,7
	Összesen	3,3	4,6	3,9	1,2	5,3
Erdély (többi része)	Város	2,3	3,9	2,8	1,2	4,0
	Község/falu	2,5	4,4	3,5	1,3	4,7
	Összesen	2,4	4,1	3,0	1,2	4,3
2016						
Régió	**Település-típus**	**Román**	**Cigány/ Roma**	**Zsidó**	**Magyarországi magyar**	**Kínai**
Székelyföld	Város	3,2*	5,0*	4,7*	2,3	4,9
	Község/falu	3,5*	5,5*	5,6*	2,5	5,7
	Összesen	3,4	5,3	5,2	2,4	5,3
Erdély (többi része)	Város	2,1	4,2	3,5**	1,7	4,0
	Község/falu	2,3	4,6	4,5**	1,8	4,7
	Összesen	2,2	4,4	4,0	1,8	4,3

* p < 0,005, ** p < 0,001 szinten szignifikáns különbség (t-próba)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A továbbiakban egyrészt a többségi, román népességhez, másrészt az idegen csoportokhoz való viszonyulás változására koncentrálunk. A korábbi attitűdkutatások eredményeivel összevetve az már kiderült, hogy Erdélyben például a 2007. évi adatokhoz képest (Veres, 2013) a 2016. évi adatfelvétel alapján az előítéletes attitűdök szerkezete, a társadalmi távolságok konfigurációja lényegesen megváltozott. Amíg a *menekült* kategóriája még 2007-ben a magyarországi magyarokkal szembeni társadalmi távolsággal volt összehasonlítható, 2016-ra radikálisan megnövekedett, és a muszlimok, illegális bevándorlók csoportjaival került egy klaszterbe (Veres & Ruff, 2018: 423–424). A többségi, románokhoz való viszonyulás mellett a 2016-ra rendkívül megnövekedett „idegen" csoportokkal szembeni előítéletességet, elutasítást fogjuk behatóbban vizsgálni a következő alfejezetben.

A társadalmi távolságok szociodemográfiai elemzése alapján megfigyeltük, hogy a székelyföldi viszonyulások a településtípus változót figyelembe véve is eltérőek maradtak. Ezért Erdély két nagyrégiója közötti eltéréseket minden szociodemográfiai változóra külön is megvizsgáltuk, kétmintás t-próbával és Anova-teszttel. Megfigyelhető, hogy a Székelyföld

és Erdély többi része közötti eltérések minden szociodemográfiai változó figyelembevétele mellett is megmaradtak 2001-ben is, akárcsak 2016-ban (lásd 3.10. táblázat).

A románokkal szembeni attitűdök átlagértékei legtöbb esetben szignifikáns eltéréseket mutattak a társadalmi távolságok átlagértékei szerint. A fiúk szignifikánsan nagyobb társadalmi távolságértékkel jellemezhetők a többségi népességgel szemben, mint a lányok, korcsoport szerint nem találtunk szignifikáns eltéréseket. A válaszadók iskolázottsága szerint megfigyelhető, mint ahogy az apa iskolázottsága szerint is, hogy az alacsony iskolázottságú fiatalok, vagy az alacsony iskolázottságú apák (legfeljebb általános iskola vagy szakiskola) gyermekeinél néhány tizedponttal, de szignifikánsan magasabbak az átlagértékek, mint az egyetemet végzettek körében. Településtípusok esetében (ahol a 100 000 fő fölötti nagyvárosokat külön választottuk az egyéb városoktól) megfigyelhetjük, hogy Erdély Székelyföldön kívüli részén a nagyvárosi fiatalok közelebb érzik magukat a többséghez, mint a kisvárosi vagy rurális környezetben elő fiatalok (lásd 3.10. táblázat).

3.10. táblázat. Románokkal szembeni társadalmi távolság szociodemográfiai változók szerint, átlagok, 2001, 2016

(Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el…? Elfogadna-e egy románt…? átlagok, ahol 1 – a családjába is (fogadná), 7 – egy országban sem lakna vele, %) (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2001		2016	
	Székelyföld	**Erdély (többi része)**	**Székelyföld**	**Erdély (többi része)**
Nemek				
Férfi	3,4	2,2	3,5*	2,3*
Nő	3,3	2,5	3,2	2,0
Összesen	3,3	2,4	3,4	2,2
Korcsoport				
15–19 éves	3,4	2,4	3,3	2,3
20–24 éves	3,3	2,2	3,4	2,1
25–29 éves	3,4	2,4	3,3	2,1
Összesen	3,3	2,4	3,4	2,2
Településtípus				
Nagyváros[1]		2,2	3,3	2,0
Egyéb város	3,1	2,5	3,0	2,1
Község/falu	3,5	2,5	3,5**	2,3
Iskolázottság				
Legfeljebb 8 osztály	3,3	2,4	3,4	2,3**
Szakmunkásképző	3,6**	2,4	3,5**	2,4
Érettségi	3,0	2,3	3,4	2,0
Diploma	3,4**	2,3	3.1*	2,1**
Összesen	3,3	2,4	3,4	2,2

	2001		2016	
	Székelyföld	Erdély (többi része)	Székelyföld	Erdély (többi része)
Apa iskolázottsága				
Legfeljebb 8 osztály	3,4*	2,6	3,9**	2,8*
Szakmunkásképző	3,3	2,3	3,4	2,2
Érettségi	3,3	2,3	3,3	2,0
Diploma	3,0*	2,3	3,3**	2,3*
Összesen	3,3	2,4	3,4	2,2

* p < 0,005, ** p < 0,001 szinten szignifikáns különbség (t-próba)
1. Romániában a 100 000 fő fölötti települések lettek ide besorolva.
Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Amint tehát megfigyelhettük, a többségi népességgel szembeni előítéletesség az erdélyi magyar fiatalok körében nem növekedett számottevően 2001 és 2016 között, a szociodemográfiai tényezők hatásának elemzése sem hozott lényegesen új információkat ebben a kérdésben. Ezért a továbbiakban nem ebbe az irányba mélyítettük a vizsgálatot.

A különböző „idegen" csoportokkal szembeni előítéletesség mértéke 2016-ra annyira megnövekedett a 2001. évi, de még a GeneZYs kutatás 2015. évi adataihoz képest is, hogy a továbbiakban külön többváltozós elemzés keretében behatóan vizsgáljuk, milyen tényezőegyüttessel magyarázható inkább ez a nagymértékű, több „idegen" kategóriára egyaránt kiterjedő erős elutasítás.

Az idegenellenesség magyarázatának logisztikus regressziós modellje

A fiatalok idegenellenes attitűdjének rendkívüli növekedésével kapcsolatban szem előtt kell tartanunk, hogy az adatfelvételt megelőző évben (2015) a Balkánt és Magyarországot is érintő nagyon erős menekülthullám ügyében nagyon intenzív migránsellenes politikai kampány indult el. Feltételezzük tehát, hogy a migránsellenes diskurzus erősen hatott a Magyarországon belül és kívül élő magyar fiatalok attitűdjére, identitására. Ezzel párhuzamosan a szomszéd országokban egyre nagyobb arányban váltak új magyar állampolgárokká is a magyarul beszélő, szomszédos országokban élő fiatalok, aminek következtében a magyarországi politikai napirend relevanciája is növekedett a körükben (lásd Culic, 2006, 2014; Herner-Kovács & Kántor, 2014). A sokféle tényező operacionalizálására ad nekünk segítséget az alfejezet első részében áttekintett nemzetközi szakirodalom. Ennek alapján hat fő tényezőegyüttest különíthetünk el, amelyek segítségével mértük, ezek mennyire befolyásolták, hatottak a fiatalok idegen (Kárpát-medencén kívülről származó) s bevándorló csoportokkal szembeni előítéletes attitűdjére Erdélyben. Ezek a sajátos, Közép- és Kelet-Európában jellemző körülmények több szempontból eltérnek a nemzetközi szakirodalom sajátos terepeitől, mivel sem Erdélyben, sem pedig más szomszédos régiókban nincsenek szignifikáns új, külföldről bevándorolt közösségek (határon túli magyarok, románok áttelepüléseit

nem soroljuk ide), akikkel közvetlen tapasztalatuk lehetett volna a válaszadóinknak. A szakirodalomban már ismertetett tényezőegyütteseket a továbbiakban különböző változókkal operacionalizáltuk, majd egy logisztikus regressziós modell keretében, két lépcsőben összhatásukat mértük. Először ennek az öt tényezőegyüttesnek változóit vontuk be: (1) szociodemográfiai és társadalmi háttér változók, (2) gazdasági depriváció, bizonytalanság, (3) értékek, autoritás és személyiség változók, (4) potenciális kontaktus / migrációs tapasztalatok, (5) politikai értékekkel, opciókkal kapcsolatos változók. A második fázisban bevontuk a hatodik tényezőegyüttes változóit is: (6) nemzeti/csoportidentitás és hagyományos előítéletek.

A továbbiakban bemutatjuk, hogy az egyes tényezőegyütteseket hogyan operacionalizáltuk, és egyúttal ismertetjük a logisztikus regressziós modellbe bevont függő és független változókat.

Függő változó: a vizsgálatban a fő függő változó (általános *idegenellenesség)* a társadalmi távolságmérő hétfokú (Bogardus-) skála adaptált verziójának a legnagyobb távolságot jelölő (7-es, „az országba se engednék be") értékeiből lett kialakítva egy új skála létrehozásával. Ebben a következő négy idegenkategóriával (a *muszlimok, a menekültek, kínaiak és az illegális bevándorlók*, lásd 3.7. táblázat) szembeni leginkább elutasító attitűdöket összesítettük (*Count* eljárással). Így, akik legalább két kategóriával elutasítók voltak a fentiek közül, azok 1-es értéket kaptak, a többiek 0 értéket. Az így létrejött mutató kétértékű dummy változó lett, amelynek eloszlása alapján a válaszadók 53 százaléka 1-es értéket kapott, tehát idegenellenes attitűddel jellemezhető, míg a többi 47 százalékát 0 értékkel nem tekintettük idegenellenesnek.

Független változók:

Az elemzésbe a következő független változókat vontuk be, hat tényezőegyüttesbe sorolva, aszerint, ahogy az elméleti részben tárgyalt dimenziókat kialakítottuk. Mindegyik dimenziót több változóval mértük, ezek a következők.

(1) Szociodemográfiai és társadalmi háttér változók

Életkor (évek), nem (1 – férfi), lakhely típusa (1 – nagyváros, 2 – egyéb város, 3 – község/falu).

A válaszadó legmagasabb iskolázottsága, tanulókkal együtt.

Anya, apa, legmagasabb befejezett iskolai végzettsége, elvégzett osztályok száma.

Gazdasági aktivitás (1 – aktív, foglalkoztatott, 0 – nem dolgozik).

Szellemi foglalkozású (a végső modellből kimaradt).

Apa foglalkozási státusza (lásd az 1. fejezetet).

(2) Gazdasági depriváció, bizonytalanság és veszélyeztetettség

Anyagi_subj: a szubjektív anyagi helyzet észlelése (5 – gondok nélkül, 1 – nélkülözés).

Milyen gyakran fordult elő az Önök háztartásában (ahol él) az elmúlt 12 hónapban, hogy elfogyott a pénzük? (1 – havonta, 6 – nem fordult elő. A végső modellből kimaradt.)

Elégedettség jelenlegi egyén életszínvonalával (1 – nagyon elégedetlen, 4 – nagyon elégedett).

Volt-e/Munkanélküli-e? (1 – igen, 0 – nem)

Munkanélküliség a legsúlyosabb probléma (1 – igen, 0 – nem).

Több kutatás is rámutatott, hogy a gazdasági depriváció mutatói növelhetik az idegenellenességet (Pettigrew és mtsai., 2007; Walker & Smith, 2001). Pettigrew és munkatársai specifikusan a csoportos depriváció (group relative deprivation) szerepét találták fontosabbnak, de mi a 2016. évi kutatás során az erdélyi kérdőív alapján ezt nem tudtuk közvetlenül mérni.

(3) Értékek, autoritás és személyiség változók.

Vallásosság: milyen gyakran jár templomba?

Megfelel-e az Ön eszményeinek szülei élete? (1 – igen)

Mennyire fontos érték a rend? (1 – egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos)

Mennyire fontos érték a hatalom? 1 – egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos)

Etnocentrizmus: Mennyire ért egyet: Általában jobban szeretem a magyar népet, mint más népeket.

Mennyire bízik az emberekben? (általában, 1 – egyáltalán nem, 4 – teljes mértékben)

(4) Potenciális kontaktus- és migrációs tapasztalatokkal kapcsolatos változók.

Dolgozott-e Ön… Máshol külföldön? (1 – igen, 0 – nem)

Tanult-e valaha külföldön? (1 – igen, 0 – nem)

Tervezi-e, hogy külföldön (az ország jelenlegi határain túl) fog élni? (1 – igen, 0 – nem)

(5) Politikai értékekkel, preferenciákkal kapcsolatos változók.

Ha most vasárnap parlamenti választást tartanának Romániában (és jogosult volna szavazni), ön elmenne-e szavazni?

Mit gondol, részt fog-e venni Ön a 2018-as magyarországi parlamenti választásokon? (1 – 4)

Melyik magyarországi párt szimpatikus Önnek?

Politikai értékek. Jellemezze magát (skálák): 1 – liberális / 5 – konzervatív, 1 – baloldali / 5 – jobboldali, 1 – nemzetben gondolkodó / 5 – emberiségben gondolkodó.

Mennyire érdeklik Önt a közéleti kérdések, társadalmi problémák itt, Romániában? (1–4)

Mennyire érdeklik Önt a közéleti kérdések, társadalmi problémák Magyarországon? (1–4)

Rendelkeznek/rendelkeztek magyar állampolgársággal? (1 – igen, 0 – nem)

Szokta-e Ön kulturális, politikai, társadalmi, szakmai, sport-, egyházi és egyéb civil szervezetek rendezvényeit látogatni? (1 – igen, 0 – nem)

Politikai kérdésekben mennyire ért egyet szüleivel? (1–4)

A politikai részvétel, pártpreferenciák szerepét az előítéletességben már az előző részben tárgyaltuk, ezért a választásokon való részvételt és a pártpreferenciákat vettük figyelembe (Magyarországon és a többi országban is, esetenként). A baloldali–jobboldali értékekkel kapcsolatos skálát Pettigrew (2007) is használta. A kisebbségben élő magyarok esetében, mivel a bevándorlókérdés elsősorban a magyar közéletben volt intenzíven tematizálva, mér-

tük a magyarországi és a hazai közélet iránti érdeklődés mértékét. Valamint a magyar állampolgárság meglétét is mértük. Mindezek a változók relevánsak lehetnek a magyar kormányzati diskurzusok recepciójának hatékonyságában.

(6) Nemzeti/csoportidentitás és hagyományos előítéletek

Kultúrnemzeti identitásfaktor (lásd a 3.4.B. táblázat) (1 – igen, 0 – nem).

Büszke magyarságára (1 – egyáltalán nem, 5 – teljes mértékben).

Ön szerint az ebben az országban élő magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek?

Ön szerint mekkorák az ellentétek…? A magyarok és a románok között országos szinten (1–4).

Hagyományos előítéletek

Románokkal szembeni attitűdök (1–7).

Romákkal szembeni attitűdök (1–7).

Zsidókkal szembeni attitűdök (1–7).

A logisztikus regressziós modellbe két lépcsőben (fázisban) bevont független változók nagy részének eloszlását, alapértékeit az előző részben vagy e kötet más fejezeteiben ismertettük, terjedelmi okokból erre nem tudunk kitérni. A fent ismertetett változólistából néhány változót a végső modellből mérési okokból kihagytunk (zárójelben jeleztük), ezek hatása nem volt szignifikáns sem önmagában, sem pedig a modell végső magyarázóerejére.

Az első öt tényezőegyüttest (demográfiai, társadalmi háttér és kontextus változók, gazdasági helyzet és depriváció, értékek, autoritás és személyiség változók, potenciális kontaktus/migrációs tapasztalatok, politikai változók) egy lépcsőben (step) vizsgáltuk, mert ezek együttes magyarázóereje (a pszeudo-R-négyzetek alapján a Nagelkerke-R-négyzet értéke: 0,23) alacsonyabb volt, kevesebb mint felét tette ki a hatodik tényezőegyüttes bevonásával létrejött teljes logisztikus modell magyarázóerejének. A logisztikus regresszióelemzéskor úgy értelmeztük, hogy adott változó akkor hat az idegenellenességre, ha az együtthatók (Exp. [B]) értéke szignifikáns módon eltér az 1-es referenciaértéktől.[3]

3 Ha az Exp(B) érték egynél nagyobb, és a szignifikanciaszint kisebb 0,05-nél, az adott változó vagy érték növeli az idegenellenességet, ha pedig kisebb egynél, akkor gyengíti az idegenellenességet.

3.11. táblázat. Általános idegenellenesség magyarázó modellje, logisztikus regressziós együtthatók, erdélyi magyar fiatalok (15–29 év), 2016 (N = 2000)

	1. modell (5 tényezőegyüttes)		**2. modell (nemzeti identitás és attitűdök)**	
Független változók	**Sig.***	**Exp(B)**	**Sig.***	**Exp(B)**
Régió (ref.[1]: Székelyföld)	0,000	0,506	0,715	1,057
Életkor	0,812	0,995	0,208	1,035
Nem	0,669	1,052	0,285	1,176
Lakhely típusa (ref.: község/falu)	0,004		0,419	
Nagyváros	0,004	0,653	0,264	0,812
Más város	0,009	0,680	0,818	1,045
Iskolázottság (ref.: egyetem)	0,017		0,055	
Legfeljebb 8 osztály	0,022	1,804	0,009	2,361
Szakmunkásképző	0,002	2,292	0,952	1,020
Középiskolás (líceum)	0,478	1,206	0,359	1,355
Érettségi	0,408	1,168	0,858	0,958
Diák (egyetem)	0,247	1,296	0,390	1,280
Anya iskolázottsága (osztályok száma)	0,048	0,936	0,050	0,916
Apa iskolázottsága (osztályok száma)	0,794	0,989	0,403	0,956
Gazdasági aktivitás (1 – aktív)	0,045	1,413	0,082	1,454
Apa foglalkozási státusza (ref.: vezető, vállalkozó)	0,109		0,016	
Mezőgazdasági fizikai	0,027	0,499	0,002	0,283
Fizikai munkás	0,006	0,538	0,009	0,477
Nem fizikai rutin foglalkozás	0,294	0,729	0,750	0,884
Szellemi beosztott	0,330	0,768	0,654	0,854
Szubjektív anyagi helyzet (ref.: anyagi gondok nélkül)	0,257		0,446	
1. nélkülözések között élnek	0,043	6,876	0,097	8,090
2. hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	0,400	0,718	0,360	1,624
3. éppenhogy kijönnek a jövedelmükből	0,994	1,001	0,458	1,208
4. beosztással jól kijönnek	0,738	1,049	0,315	1,199
p19_4 Elégedettség egyéni életszínvonallal (1–5)	0,449	1,049	0,712	1,030
Volt-e/munkanélküli-e? (1 – volt, 0 – nem)	0,499	0,914	0,138	0,780
Munkanélküliség mint az ifjúság legnagyobb problémája (1 – igen válaszok)	0,607	1,108	0,448	1,204
Vallásos, hogyan? (ref.: más meggyőződésű)	0,343		0,728	
1. vallásos, az egyház tanítását követi	0,123	2,010	0,321	1,813
2. vallásos a maga módján	0,068	2,157	0,240	1,941
3. nem tudja megmondani, hogy vallásos-e vagy sem	0,129	1,977	0,383	1,689
4. nem vallásos	0,247	1,656	0,463	1,530
Vallásosság: milyen gyakran jár templomba? (1–5)	0,403	1,033	0,112	1,083
Megfelel-e az Ön eszményeinek szülei élete? (ref.: nem)	0,093		0,133	
Igen	0,418	1,163	0,334	1,247

Nem tudja	0,463	0,868	0,617	0,887
Etnocentrizmus (1–5)	0,000	1,255	0,070	1,151
Bizalom az emberekben (1 – nem bízik, 4 – magas)	0,000	0,703	0,010	0,752
Dolgozott-e Ön… máshol külföldön? (1 – igen)	0,007	0,653	0,002	0,545
Tanult-e valaha külföldön? (1 – igen)	0,062	0,643	0,100	0,601
Tervezi-e, hogy külföldön fog élni? (1 – igen)	0,007	0,688	0,026	0,679
Szavazna-e választásokon Romániában? (1 – igen)	0,624	1,031	0,093	1,143
Szavazna-e magyarországi választásokon (ref.: nem tudja)	0,531		0,752	
1. biztosan nem	0,310	0,818	0,853	0,954
2. valószínűleg nem	0,164	0,779	0,789	1,063
3. valószínűleg igen	0,054	0,700	0,297	0,785
4. biztosan igen	0,114	0,708	0,548	0,848
5. még nem lesz jogosult	0,696	0,866	0,502	0,745
Pártszimpátia Magyarországon (ref.: nem tudja)	0,015		0,020	
Demokratikus Koalíció (DK)	0,143	1,927	0,668	1,277
Fidesz–KDNP	0,001	1,549	0,030	1,453
Jobbik Magyarországért Mozgalom (Jobbik)	0,269	1,301	0,498	0,817
Lehet Más a Politika (LMP)	0,939	0,963	0,695	1,278
Párbeszéd Magyarországért (PM)	0,436	2,074	0,111	12,280
Magyar Szocialista Párt (MSZP)	0,208	1,411	0,868	1,058
Politikai értékek: 1 – liberális, 5 – konzervatív	0,146	1,067	0,224	1,071
Politikai értékek: 1 – baloldali, 5 – jobboldali	0,001	1,155	0,490	1,039
Politikai értékek: 1 – nemzetben, 5 – emberiségben gondolkodó	0,363	0,968	0,904	1,005
Közéleti érdeklődés Romániában	0,047	0,883	0,157	0,895
Közéleti érdeklődés Magyarországon	0,476	0,957	0,872	0,988
Magyar állampolgárság (ő vagy családtagja)	0,039	1,284	0,077	1,316
Részvétel kulturális, politikai, civil szervezetek rendezvényein (ref.: nem)	0,807	1,032	0,585	1,094
Politikai kérdésekben mennyire ért egyet szüleivel? (1–4)	0,354	1,065	0,196	1,118
Kultúrnemzeti identitásfaktor (FAC1_1)			0,003	1,328
Magyar nemzet része			0,442	1,189
Mekkorák az ellentétek magyarok és románok között (1 – nincsenek, 4 – nagyon nagyok)			0,221	1,099
Büszke magyarságára (1–5)			0,031	0,807
Románokkal szembeni attitűdök (1–7)			0,767	0,985
Romákkal szembeni attitűdök (1–7)			0,000	1,403
Zsidókkal szembeni attitűdök (1–7)			0,000	1,827
Konstans	0,697	1,550	0,005	0,014
Cox & Snell R-négyzet		0,171		0,390
Nagelkerke-R-négyzet		0,230		0,522

* A Sig. érték alapján (< 0,05) szignifikáns Exp(B) együtthatók (logisztikus regresszió)
1. Ref.: referenciaérték a kategoriális változóknál.

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Az első fázisban bevont öt tényezőegyüttes változóival létrejövő 1. modellben a következő változók voltak szignifikáns hatással az idegenellenességre. A *Régió* változó alapján a Székelyföldön kívüli régióban élők (Exp[B]: 0,506), a településtípus esetében a városi lakhelyen élők (0,65, 0,68), az apa alacsony foglalkozási státusza (mezőgazdasági és fizikai munkás 0,49, 0,53) és az általánosított bizalom (az emberekben, 0,70) jelentős mértékben, míg az anya iskolázottsága (0,90), valamint a romániai közéleti kérdések iránti érdeklődés (0,88) kisebb mértékben csökkentik az idegenellenesség kialakulását. Az ún. kontaktusváltozók, amelyeket a mi esetünkben „potenciális[4] kontaktusváltozóknak" neveztünk, mint a külföldi munkatapasztalat, tanulás vagy a kivándorlási tervek, egyaránt csökkentik az idegenellenességet, mintegy 0,60 körüli Exp(B) értékkel, mint korábban láttuk, ezt a szakirodalom is jelzi.

Ezzel szemben az alacsonyabb iskolázottság, az egyetemet végzettek referenciaértékéhez képest lényegesen növeli, kétszeresére, az idegellenesség esélyét (1,80, 2,29), hasonlóan a nélkülözések között élők helyzete (a teljes jólétben élőkhöz képest, 6,87), bár ezen kis létszámú válaszadó csoport (10 válaszadó) esetében a módszertani hatást sem zárjuk ki, mivel semmilyen más anyagi helyzet mutatóval nem mutatott szignifikáns összefüggést az idegenellenesség. A gazdasági aktivitás is növelheti az idegenellenességet (1,41) az első modell eredményei szerint. A politikai értékekkel, preferenciákkal kapcsolatos változók közül a jobboldali beállítódás és a magyar állampolgárság megszerzése (1,28) kis mértékben (1,1), a politikai pártpreferenciák közül a Fidesz–KDNP-vel való szimpatizálás (a többi pártoknál az esetszámok túl alacsonyak voltak) nagyobb mértékben (1,54) hozzájárulhat az idegenellenesség növekedéséhez.

Végül a második lépcsőben létrejött 2. modellben a 6. prediktorcsoport, a nemzeti identitás (kultúrnemzeti identitásfaktor és a nemzeti büszkeség és a magyar nemzethez való kötődés) és hagyományos előítéletek (román–magyar viszony, románokkal, romákkal, zsidókkal szembeni attitűdök) változóit vontuk be, ezek hatása volt a legnagyobb az idegenellenességre. Összességében a logisztikus modell magyarázóerejének a nagyobb részét tették ki ezek, így a modell végső magyarázóereje 52 százalék körüli lett, ami a Nagelkerke-R-négyzet 0,52 értéke mutat.

A 2. modellben az előbbi modellhez képest a nemzeti identitás és hazai/hagyományos attitűdváltozók bevonásakor a következő változóknak az idegenellenességre való szignifikáns hatása teljesen megszűnt: régiók, lakhely típusa, romániai közéleti érdeklődés, jobboldali politikai értékpreferenciák. A következők esetében a hatás maradt, de a szignifikancia szint csökkent (0,05 fölé emelkedett, de 0,1 alatti maradt): gazdasági aktivitás, nélkülözések közötti élők anyagi helyzete, etnocentrizmus, külföldi tanulás, és az Exp(B) értéke is csökkent.

4 Azért „potenciális", mert a feltett kérdések esetében a személyes kontaktus jó eséllyel nem azoknak a csoportoknak a tagjaival jöhetett létre, amelyekkel szembeni attitűdöket vizsgáltuk.

A teljes modell eredményeit elemezve megfigyelhető, hogy a nemzeti identitás és csoportattitűdök bevonásával is jelentős, szignifikáns hatása maradt a migrációs tapasztalatok változóinak az idegenellenességre (külföldi munka 0,54, kivándorlási tervek 0,67, kivéve a külföldi tanulást, amint már említettük). Az egyes tényezők hatását elemezve, a 2. modell alapján megfigyelhetjük, hogy az etnocentrizmus (1,15), az alacsony iskolázottság hatása (2,36) és a már említett pártszimpátia (1,45) megmaradt a végső modellben is, mint az idegenellenesség esélyének növekedését befolyásoló tényező. Míg az általánosított bizalom (0,75), az anya iskolázottsága (0,91) és az apa alacsony fizikai beosztású foglalkozási státusza (0,28, 0,47) csökkenti az idegenellenesség kialakulásának esélyét. A logisztikus regressziós modell alapján az idegenellenes attitűdök kialakulásának esélyét a nemzeti identitás egyes változói is növelhetik, a kultúrnemzeti identitásfaktor (1,32) és a korábban mért etnocentrizmus, ám az ettől különválasztható nemzeti büszkeség önmagában véve csökkentheti az idegenellenességet (0,80). A hagyományos, nem migráns csoportokkal szembeni előítéletesség hatása bizonyult még jelentős tényezőnek az idegenellenesség növekedésében, főleg a zsidókkal szembeni 1,82-szeres, a romákkal 1,4-szeres mértékben, az Exp(B) értéke szerint. Azt is megfigyelhetjük, hogy az ugyancsak „hagyományosnak" számító csoportviszonyok közül a román többséghez való viszony nem játszik szerepet az idegenellenesség alakulásában, még a román–magyar viszony konfliktuspercepciója sem (lásd 3.10. táblázat).

Amennyiben narratíve meg szeretnénk fogalmazni, kontextualizálni, amit a logisztikus regresszió eredményei mutatnak nekünk, azt mondhatjuk, hogy a kétváltozós összefüggések során megfigyelt regionális és településtípus szerinti eltérései az idegenellenesség mértékének eltűnnek a többváltozós megközelítéskor. Ami marad, hogy a személyiségstruktúra vagy más egyéni tapasztalatok miatt kialakult zsidó- és romaellenes attitűdökre könnyen ráépül a más csoportokkal szembeni előítéletesség, amennyiben olyan politikai ideológiai hatások, médiadiskurzusok érik a személyt, illetve ha az etnocentrikus elemekkel összekapcsolt kultúrnemzeti diskurzus és a migránsellenes álláspontok olyan politikai forrásból származnak, amelyekkel a személyek szimpatizálnak, vagy hitelesnek tekintik. Azok a személyek védettebbek az idegenellenesség kialakulásában, akik szülői társadalmi hátterük miatt kevésbé integráltak ebbe a kultúrnemzeti ideológiai mezőbe, vagy ha közösségi értékeiben nagyobb szerepet játszik az emberekkel szembeni általánosított bizalom. A magasabb iskolázottság ugyancsak „védelmet" nyújthat az idegenellenesség kialakulásában, de a többi, említett tényező együttes hatásával szerepe a fiatalok körében korlátozottabban érvényesül. Mint ahogy az egészséges pozitív tartalmú nemzettudat, amit a nemzeti büszkeség kifejez, ha nem társul másokat kirekesztő etnocentrizmussal és előítéletességgel, ugyancsak segíthet az idegenellenesség kialakulásában.

Következtetések

A vizsgálat eredményeként elmondható, hogy a 2001. és 2016. évek közötti időszakban a társadalmi, politikai és ideológiai változások hatására, amelyek Romániában és Magyarországon zajlottak, az erdélyi fiatalok a többi Kárpát-medencei magyar fiatalhoz hasonlóan több szempontból változtak a nemzeti identifikációs minták és attitűdök vonatkozásában. E tényezők közül talán legjelentősebb mértékben a magyar(országi) nemzetpolitika társadalmi hatásai érvényesültek. Ezt figyelhetjük meg az elsődleges csoportidentifikáció terén, 2001-ben (és 2007-ben is) még az erdélyi magyar fiatalok mintegy harmada vallotta magát egyszerűen magyarnak, akkor a többség magát erdélyi magyarnak, erdélyinek vagy székelynek vallotta, míg 2016-ban a fiatalok jóval nagyobb arányban, közel fele vallotta egyszerűen magyarnak magát, és a erdélyi regionális identitásminták gyengültek, de ezzel párhuzamosan, más, helyi tényezők hatására a *székely* identitás előfordulása tovább növekedett (Szabó és mtsai., 2002: 42; Bálint & Benedek, 2002). Emellett egy másik tendencia, főleg a másodlagos identifikáció esetében, hogy a Székelyföld és Erdély többi része közötti eltérések növekednek, amíg az előbbi esetben a helyi identitásépítés hatása megfigyelhető, a többi régióban a többségi (román) állampolgársággal való azonosulás vagy a vegyes házasságok eredményeként a román identitás is gyakoribb.

A nemzethez tartozás kritériumai a nemzeti identitás szerkezetében bekövetkezett változásokra mutattak rá. A 2001. évben megjelent könnyített, „külhoni" magyar állampolgárság megszerzésének lehetősége és az új állampolgárok egyre magasabb száma hatást gyakorolt arra is, hogyan látják a magyarsághoz való tartozást a fiatalok, és hogy jelölik ki a csoporthatárokat. A 2016. évi adatfelvétel azt mutatta, hogy az erdélyi fiatalok a magyarsághoz tartozás korábbi etnokulturális meghatározásához most hozzákapcsolják a könnyített magyar állampolgárságot is, amely ezáltal elindul az „elállampolgárosodás" útján, csak egészen másképp, mint ahogy ezt Kuzio (2002) meghatározta.

A nemzeti érzelmek és a *nemzeti büszkeség* vizsgálata alapján is körvonalazódott, hogy a nemzeti identitás különböző dimenzióit illetően a tömb- és szórványmagyarság között hangsúlybeli eltérések vannak, a pozitív érzelmek megélése nagyobb intenzitású Székelyföldön a dél-erdélyi és bánsági magyar ifjúsághoz képest, de több esetben a partiumi magyarsághoz képest is. Székelyföldön kívül Erdélyben a románokkal szembeni előítéletesség mértéke és a konfliktuspercepció sokkal kevésbé van jelen.

A hazafogalom tekintetében egy vonatkozásban észleltünk változásokat 2001-hez vagy akár még 2010-hez képest is: Románia mint haza egyre ritkábban fordul elő, és helyette a régió (Erdély, Székelyföld) jelenik meg, továbbá mindenhol jelentős ahhoz a településhez való erősebb kötődés, ahol élnek, vagy ahol születtek. Nem jellemző azonban szülőföldfogalomként kisebb tájegységekhez való kötődés, valamint továbbra sem jelentős Magyarországnak hazaként való reprezentálása.

A csoportattitűdök vizsgálata alapján megfigyelhető, hogy 2001 és 2016 között a románokkal és romákkal szembeni attitűdök lényegesen megváltoztak, a románokkal szembeni

előítéletek Erdély két részében eltérő mértékűek, a romaellenesség lényegesen nem változott, de továbbra is magas. Jelentősen megnövekedett viszont a zsidóellenesség és főleg az idegenekkel, bevándorlókategóriákkal szembeni elutasítás mértéke, de nem csupán Erdélyben, hanem az egész Kárpát-medencében, és a teljes népességben is (Veres & Ruff, 2018; Simonovits, 2016: 32–47).

Az identitás és idegenellenesség kapcsolatát vizsgálva többváltozós logisztikus regressziós módszerrel kimutatható, hogy specifikus helyzetekben, mint amilyen a nemzeti kisebbségben élő fiataloké, a csoportokkal szembeni elutasítás nagymértékben megnövekedhet, ha összekapcsolódnak, együtt hatnak az identitásépítő nemzeti diskurzusok és az idegenellenes beszédmód. Az általános idegenellenességre jelentős hatással vannak a korábban kialakult „hagyományos" roma- és zsidóellenes attitűdök és a nemzeti etnocentrizmus. A politikai szimpátia is egy előfeltétele annak, hogy a bevándorlóellenes diskurzus hatása nagyobb legyen. Ugyanakkor az általánosított bizalom az emberekkel szemben és a (nem etnocentrikus) nemzeti büszkeség, amit a magasabb iskolázottság segíthet az idegenellenes attitűdök kialakulásának megelőzésében vagy mértékének növekedésében.

Szakirodalom

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality.* Harper and Row.

Allport, G. W. (1977). *Az előítélet.* Gondolat.

Altemeyer, R. A.(1981). *Right-Wing Authoritarianism*. University of Manitoba Press.

Altemeyer, B. (2004). Highly dominating, highly authoritarian personalities. *Journal of Social Psychology*, *144*(4), 421–447.

Anderson, B. (1991). *Imagined Communities*. Verso.

Balassa, Sz., & Kovács, A. (2010). Kontextus és kontaktus. A kontaktus-hipotézis vizsgálata a magyarországi vegyes lakosságú településeken. *Alkalmazott pszihológia, 12*(1–2), 99–112.

Bálint, B., & Benedek Gy. (2002). Székelyföld. In A. Szabó, B. Bauer, L. Laki & I. Nemeskéri (szerk.). *Mozaik2001 Gyorsjelentés* (189–238. o.). Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Bernáth, G., & Messing, V. (2016). "Infiltration of political meaning-production: security threat or humanitarian crisis?" *Center for Media, Data and Society*. https://cmds.ceu.edu/sites/cmcs.ceu.hu/files/attachment/article/1041/infiltrationofpoliticalmeaning.pdf (Letöltve: 2018. 11. 27.)

Billig, M. & D. Cramer (1990). Authoritarianism and demographic variables as predictors of racial attitudes in Britain. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *16*(2), 199–211. https://doi.org/10.1080/1369183X.1990.9976176

Brubaker, R. (1996). *Nationalism reframed*. Cambridge University Press.

Brubaker, R., Feischmidt, M., Fox, J., & Grancea, L. (2006). *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town.* Princeton University Press.

Csata, Zs., Magyari, T., & Veres, V.(2002). Belső-Erdély. In A. Szabó, B. Bauer, L. Laki & I. Nemeskéri (szerk.). *Mozaik2001 Gyorsjelentés* (137–188. o.). Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Csepeli György (1992). *Nemzet által homályosan*. Századvég.

Csepeli, Gy., Örkény, A., & Székelyi, M (2000). *Grappling with National Identity.* Akadémiai Kiadó.

Csepeli, Gy., Fábián, Z., & Sík, E. (2006). Xenofóbia és cigányságról alkotott vélemények. TÁRKI. www.tarki.hu/adatbank-h (Letöltve: 2017. 12. 11.)

Culic, I., Horváth, I., & Stan, C. (1999). Reflexii asupra diferenței. Limes.

Culic, I. (2006). Dilemmas of Belonging: Hungarians from Romania. *Nationalities Papers*, *34*(2), 175–200. https://doi.org/10.1080/00905990600617839

Culic, I. (2014). From Restitution to Privileged Re-naturalisation: The Expansive Politics of Dual Citizenship in Romania after 1989. *Minority Studies*, 16, 125–152.

Dekker, P., & Ester, P. (1991). Authoritarianism, socio-demographic variables and racism: A Dutch replication of Billig and Cramer. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *17*(2), 287–293. https://doi.org/10.1080/1369183X.1991.9976243

Gábor, K., & Veres, V. (szerk.) (2005). *Perifériáról a centrumba*. Belvedere.

Herner-Kovács, E., & Z. Kántor (2014). Kin-state Policies in Europe. *Minority Studies*, 16, 7–12.

Horváth, I. (2006). *Kisebbségszociológia*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó.

Hungarian Spectrum. (2015). "New polls challenge Fidesz's political and ideological hegemony" and "The Attitude of Hungarians to the Refugee Crisis*." Hungarian Spectrum*. http://hungarianspectrum.org/tag/public-opinion-polls/ (Letöltve: 2018. 09. 22.)

Kuzio, T. (2002). The myth of the civic state: a critical survey of Hans Kohn's framework for understanding nationalism. *Ethnic and Racial Studies, 25*(1), 20–39.

Le Vine, R. A., & Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism*. Wiley.

Papp, Z. A. (2012). Az etnocentrizmus szerkezete kisebbségben – a fókuszcsoportos beszélgetések alapján. In V. Veres & Z. A. Papp (szerk.). *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján* (79–115. o.). Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Papp, Z. A., & Veres, V. (2007). *Kárpát Panel. Gyorsjelentés*. MTA ENKI.

Pettigrew, T. F., Wagner, U., & Christ, O. (2007). "Who opposes immigration? Comparing German with North American findings." *Du Bois Review, 4*(1), 19–39.

Schweitzer, A. (2015). "Eastern Europe's hard attitude to refugees is born out of trauma." *The Guardian*. http://www.theguardian.com/world/commentisfree/2015/oct/22/refugee-eastern-europetrauma-governments-bigotry (Letöltve: 2017. 05. 25.)

Simonovits, B. (2016). "Migration-related fear and Scapegoating in the Visegrad countries." In B. Simonovits & A. Bernát (szerk.). *The Social Aspects of the 2015: Migration Crisis in Hungary* (32–47. o.). TÁRKI.

Sólyom, A. (2017). Előítéletek rendszere a Magyarországgal szomszédos területeken élő magyar nemzetiségű 15–29 éves fiatalok körében. In Z. A. Papp (szerk.). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok*. (291-339. o.) MCC TA – MTA TK KI.

Szabó, A., Bauer, B., Laki, L., & Nemeskéri, I. (2002). Bevezetés. In A. Szabó, B. Bauer, L. Laki, & I. Nemeskéri (szerk.). *Mozaik2001 Gyorsjelentés* (11–45. o.). Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Székely, L. (2014). Az erdélyi fiatalok mindennapi nemzettudata. In L. Székely (szerk.). *Magyar identitás határon innen és túl* (5–14. o.). Új Ifjúsági Szemle Alapítvány.

Székely, L. (2018). Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In L. Székely (szerk.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (41–75.). ENIGMA.

Tajfel, H. (1978).*The Social Psihology of Minorities*. M. Right Group LTD.

Tajfel, H., & Wilkes, A. L. (1963). Classification and Quantitative Judgement. *British Journal of Psychology, 54*(2), 101–114. https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1963.tb00865.x

Veres, V. (2000). Az erdélyi magyarok és románok közösségi identitása a társadalmi struktúra tükrében. *Szociológiai Szemle*, 4, 57–86.

Veres, V. (2005a). *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó.

Veres, V. (2005b). Az erdélyi magyar fiatalok nemzeti identitását meghatározó tényezők. In K. Gábor & V. Veres (szerk.). *Perifériáról a centrumba* (177–193. o.). Belvedere.

Veres, V. (2008). A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. In Cs. Fedinec (szerk.). *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* (35–60. o.). MTA – MTK EB.

Veres, V., & Papp, Z. A. (szerk.) (2012). *Szociológiai mintázatok, Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kiadója.

Veres, V. (2012). Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében. In V. Veres & Z. A. Papp (szerk.). *Szociológiai mintázatok, Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján* (15–77. o.). Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kiadója.

Veres, V. (2013). "National Attitudes of Ethnic Hungarians from Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine: a Comparative Perspective." *Studia Sociologia*, *58*(1), 87–112.

Veres, V. (2014a). Nemzeti kötődés és a haza fogalmának konstrukciója, nemzeti sztereotípiák az erdélyi fiatalok körében. In L. Székely (szerk.). *Magyar identitás határon innen és túl* (15–44. o.). Új Ifjúsági Szemle Alapítvány.

Veres, V. (2014b). Identity discourses on national belonging: the Hungarian minority in Romania. *Roman Journal of Political Science, 14*(1), 61–86.

Veres, V. (2015). The minority identity and the idea of unity of the nation: the case of Hungarian minorities from Romania, Slovakia, Serbia, and Ukraine. *Identities. Global Studies In Culture and Power, 22*(1), 88–108.

Veres, V., & Ruff, T. (2018). Kötődések – identitás. In L. Székely (szerk.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (389–435. o.). Budapest.

4

KISS DÉNES

A fiatalok és a vallás. Változások a rendszerváltás után felnövő fiatalok vallásosságában

A vallásosság változása a kortárs társadalmakban, annak iránya a vallásszociológusok körében vitatott kérdés. Bár hosszú időn át egyetértés övezte körükben azt az elképzelést, hogy a modernizációs folyamatok előrehaladtával a vallás társadalmi jelentősége visszaszorul (szekularizációs tézis), az utóbbi évtizedekben egyre többen foglalnak állást amellett, hogy ez az összefüggés nem általános érvényű. Ellentmond egy ilyen összefüggésnek a világ számos modernizálódó, de a vallásosság magas fokát megőrző országa (pl. USA, Dél-Korea, Japán). Globális perspektívában végképp nem beszélhetünk a vallás társadalmi térvesztéséről, ellenkezőleg, a harmadik világ országaiban az evangelikál kereszténység és az iszlám térnyerésének eredményeként inkább a vallás fellendüléséről van szó. Ha e képhez hozzávesszük a Közel-Kelet országainak politikai iszlamizálódását, valamint a posztszovjet térség és Kelet-Európa vallási megújulását, a világ ma vallásosabbnak tűnik, mint valaha (Berger, 2009). A kivételes esetek és a vallás globális térnyerése mellett azonban úgy tűnik Európára továbbra is inkább a szekularizáció jellemző, számos elemzés kimutatja, hogy e térségben a szekularizáció az utóbbi néhány évben is meghatározó folyamat maradt (Pollack & Rosta, 2017).

A vallásosságot alakító globális folyamatokat nézve az erdélyi magyarok mintha ezek ütközőpontján állnának, több értelemben is egyfajta köztes helyzetben vannak. Köztes helyzetben vannak egyrészt abban az értelemben, hogy a mindennapi életvezetésünk a (nyugat-)európai minták szerint szerveződik. A nyugat-európai kulturális minták az európai uniós integráció, a megnövekedett mobilitás következtében a tömegek számára mindennapi tapasztalattá váltak, miközben ezzel egy időben a vallási fellendülést átélő kelet-európai térségben élnek. Köztes helyzetben vannak továbbá szűkebb környezetüket nézve is, hisz romániai magyarokként Európa egyik legvallásosabb országában élnek, de ugyanakkor személyes kapcsolatok sűrű szövedékével kapcsolódnak Közép-Európa egyik legszekularizáltabb országa, Magyarország társadalmához. A vallásosság változása tehát esetükben egy rendkívül összetett feltételrendszer kontextusában történik, melynek csak egyik, de a jövőbeli változásokra nézve legmeghatározóbb összetevője az újonnan felnövő generációk vallásosságának az alakulása. Elemzésünkben ezt vizsgáljuk meg. Ám mielőtt a kérdés empirikus vizsgálatába belevágnánk, röviden áttekintjük a vallási helyzetet befolyásoló tágabb környezetben bekövetkezett változásokat, valamint a vallásosság helyzetét, főbb jellemzőit a teljes romániai, illetve romániai magyar népességben.

4.1. Vallás és vallásosság helyzete a posztkommunista Romániában és a romániai magyarok körében

A romániai vallási helyzettel foglalkozó elemzések körében nagymértékű egyetértés van a tekintetben, hogy a rendszerváltást követő időszakban az országban erőteljes vallási revitalizáció zajlott le, aminek következtében Románia a kontinens egyik legvallásosabb országává vált (Pollack, 2001, 2003; Müller, 2004; Voicu, 2007; Voicu & Constantin, 2012; Tomka, 2005 stb.). E változásnak több oka is azonosítható, és ezek mindegyike a korszakot megelőző periódusra nyúlik vissza. Egyik ilyen tényező a vallás és a politika viszonyának sajátos története. A szocialista Románia valláspolitikájának restriktív jellege a korszak végére enyhült, a térség más országaihoz viszonyítva nyitottabbá, toleránsabbá vált (részben az ortodox egyház és a szocialista rezsim között kialakuló együttműködésnek köszönhetően, részben annak, hogy a Ceaușescu-rezsim különutas politikája a valláspolitikában is viszonylagos enyhülést hozott). A rendszerváltás után az állam és az ortodox egyház viszonya megerősödött, az egyház(ak) a fontosabb állami intézményekben újra partnerekké váltak. Témánk szempontjából e téren kiemelkedő jelentőségű, hogy az oktatási rendszer keretében sikerült kiépíteni a vallásoktatási/hitoktatási rendszert, és ezáltal a felnövekvő generációk számára egy széles körű, államilag fenntartott vallási szocializációs keretet biztosítani.

Romániában a vallásosságot erősen meghatározó modernizációs folyamatok is sajátosan alakultak. A folyamat erőltetettsége ellenére az ország nehezen és későn iparosodott, rendszerváltáskor a lakosság fele még falun élt, egyharmada pedig az agrárszektorban dolgozott. Az iparban dolgozók igen nagy hányada munkahelyére naponta faluról ingázó munkás volt, aki mindennapjait részben továbbra is egy többé-kevésbé hagyományos, jelentős mértékben a gyülekezet/plébánia köré szerveződő közösségben élte, életét továbbra is az egyházi ünnepek rendje strukturálta. A szocialista modernizáció e megkésettsége a népesség iskolai végzettségében is tükröződik, a felsőfokú végzettségűek aránya európai viszonylatban meglehetősen alacsony maradt. A felsőoktatás későbbi tömegesedése viszont nagyjából egybeesik a nemzetközi munkamigráció tömegessé válásával, amelyben legnagyobb mértékben a fiatal és iskolázott generációk lesznek az érintettek, minek következtében e rétegek súlya Románia népességében továbbra is csak mérsékelten nő. A nők munkaerőpiaci részvétele a rendszerváltásig igencsak alacsony maradt, aminek következtében a családon belüli vallási szocializáció folyamatosan fennmaradhatott (Müller, 2004).

A vallás és a nemzeti identitás kapcsolata az ortodox országokra általában jellemző módon Romániában is kiemelkedően erős. A román ortodox egyház fontos szerepet játszott a 19. századi román nemzetépítésben, majd a két világháború közti időszak nacionalista mozgalmaiban ortodoxia és nemzet kapcsolata a politikai gondolkodás központjába kerül. A szocialista rezsim vallásellenes ideológiai hadjárata idején az ortodox egyház társadalmi szerepet nem vállalhat, saját erejére hagyatkozva, a „bizánci szimfónia" eszméjével összhangban, a rövid távú túlélést biztosító modus vivendi kialakítására törekszik a szocialista hatalommal (Voicu, 2007: 28). A rendszerváltást követően, a globalizáció sokkszerű meg-

tapasztalásának korában az ortodoxia újra a román nemzeti identitás egyik központi elemévé válik.

Ezek a tényezők a rendszerváltás után a vallásosság folyamatos erősödését eredményezték. Ez az erősödés különösen intenzív volt a rendszerváltás utáni első évtizedben, amikor az országot súlyos gazdasági válság és politikai-társadalmi instabilitás jellemezte. E periódusban a szocializmusban felnőtt, ezért mindeddig kevésbé vallásos korosztályok vallásossága felzárkózott a szocializmus előtt szocializálódott idős generációk, illetve a már a posztszocialista korszakban születő és felnövő generációk vallásossága mellé. A korszak második évtizedében a vallási revitalizáció üteme lelassul, de a vallásosság tovább erősödik, immár nem a gazdasági-politikai válság, hanem a vallásnak a már említett, nemzeti identitásban betöltött jelentősége, valamint a vallási intézményrendszerbe (egyházi vagyon, templomépítések, vallásoktatási rendszer stb.) történő masszív állami befektetések hatására (Voicu & Constantin, 2012).

A szóban forgó korszakban az erdélyi magyarok vallásossága a románokéhoz nagymértékben hasonló módon alakult. A modernizációs folyamatok és az ezekből fakadó közös gazdasági-infrastrukturális kontextus mellett az erdélyi magyar történelmi egyházak és ezáltal a vallás identitáspolitikai jelentősége esetükben is felerősödött, mi több, az egyházak a kisebbségi intézményrendszer-építés legfontosabb pilléreivé váltak (Kiss & Kiss, 2018; Kiss, 2017). Ezek következtében az erdélyi magyar népesség vallásossága is megerősödött, ami különösen a rendkívül magas (gyakorlatilag teljes körű) egyházhoz tartozásban és az egyházi rítusok általános igénybevételében látványos. Emellett az istenhit is széles körű (a felnőtt lakosság 95,9 százaléka hisz Istenben), ám az egyházak egyéb tanításai már kevésbé általánosan elfogadottak (a feltámadásban például a lakosságnak alig több, mint fele hisz) és a személyes vallásgyakorlat is kisebb mértékű (az erdélyi magyarok fele szokott naponta imádkozni, de templomba már kevesebb, mint egyharmaduk jár hetente – önbevallás alapján, az egyházi statisztikák szerint pedig kevesebb, mint 15 százaléka (Kiss, 2017; Kiss, 2019).

Mélyebbre ásva tehát az erdélyi magyarok vallásosságának jellemzőiben, a körvonalazódó kép korántsem egységes. Miközben a vallásosság egyes dimenziókban rendkívül nagymértékű (egyházhoz tartozás, egyházi szolgálatok igénybevétele, istenhit), másokban inkább közepes (egyéb hitkérdések, imaélet), egyesekben pedig inkább alacsonynak mondható (templomba járás gyakorisága). Sajnálatos, hogy a magyarok esetében a vallásosság változásának irányáról keveset tudunk. Mivel a vallásosság mértéke az életkorral nagymértékben változik, az egymást követő korcsoportok vallásosságának összehasonlítása révén a változásról nem kapunk megbízható képet. Idősoros adataink viszont a teljes népesség vallásosságára vonatkozóan nincsenek. Az e célra általában használt Európai Értékrendkutatás romániai adatbázisai tartalmazzák ugyan a magyar megkérdezettek adatait is, ám ezek nem képeznek reprezentatív almintát, így az ezekből körvonalazódó trendek megbízhatatlanok. Megbízhatóbb elemzést tesznek lehetővé a hasonló módszertannal végzett ifjúságkutatások – erre teszünk kísérletet a továbbiakban.

Vallásosság és életkor kapcsolata – elméleti keretek

A vallási kötődés és az életkor között igen szoros a kapcsolat, ezért az életkor a vallási változást is erősen befolyásoló tényező. Az összefüggés azonban összetett, az életkor révén ugyanis egy sor, a személy által megtapasztalt, de tőle független, „külső" tényező hatása nyilvánul meg. Ezek szétválasztása érdekében az elemzők megkülönböztetik a vallásosságra az életkor révén befolyást gyakorló periódushatást, kohorszhatást és a tulajdonképpeni életkori hatást (Voas, 2010).

Egyrészt a vallásosságot befolyásolhatják különböző történelmi körülmények. Így gyengítheti azt egy vallásellenes politikai rezsim hatalomra jutása, vagy erősítheti egy vallási fellendülési mozgalom térnyerése. Az ilyen változások a teljes népesség vallásosságára hatást tudnak gyakorolni, azaz az adott korszakban a különböző mértékben vallásos emberek vallásossága egyaránt erősödik vagy csökken. Egy ilyen változásnak az oka az adott történelmi korszak sajátosságában keresendő – erre utal a periódushatás megnevezés. Románia esetében feltételezhető, hogy a rendszerváltás utáni általános vallási fellendülés periódushatásként a teljes lakosság vallásosságára hatást gyakorolt, fiatalok és idősek, vallásosak és kevésbé vallásosak, románok és magyarok vallásossága valamilyen mértékben egyaránt növekedett.

Másrészt az egy időben születő emberek vallási szocializációját számos, születésük és felnövekedésük korára jellemző közös tényező befolyásolja, vallásosságuk mértékére és jellemzőire azonos hatást gyakorolva. Mivel a gyerekkori vallási szocializáció az egyén vallásosságát alapvetően meghatározza, amely a továbbiakban már kismértékben változik, ezeknek a gyerekkori vallási szocializációt befolyásoló tényezőknek a hatása az adott nemzedéket egész életén át továbbkíséri. E hatást nevezzük kohorszhatásnak vagy szocializációs hatásnak. A vizsgált fiatal generáció esetében ilyen pozitív kohorszhatást feltételezhetünk az iskolai vallásoktatás bevezetésének, illetve a szabadabban szervezhető egyházi vallási szocializációs programoknak köszönhetően.

És végül a vallási kötődés módja és mértéke az életkorral is változik. Vallásosság és életciklus kapcsolatának immár klasszikussá váló modellje szerint gyerekként az egyén szülei vallásosságát sajátítja el, természetes módon, azt magától értetődőnek tekintve. Ez a tanulási folyamat egészül ki a továbbiakban az oktatási intézmények vallással kapcsolatos ismeretátadási tevékenységével (köztük a hitoktatással), valamint a kortárscsoport vallási nézeteinek megismerésével (ám a kortárcsoport összetételének alakulása ekkor még nagymértékben a szülők befolyása alatt áll). E gyerek- és serdülőkori vallási szocializáció eredménye általában a családéval megegyező vallásosság elsajátítása. A felnőtté válás időszaka (18–30 év), melyben a családi normák meglazulnak, és az egyén önálló életet kezd, jellemző módon visszaesést eredményez a vallásosság terén. A házasságkötéssel, majd ezt követően a gyerekneveléssel azonban, amikor az utódok vallási nevelése, illetve a saját vallási normák és értékek átadása is feladattá válik, e trend megfordul, a gyerekek vallási közösségi részvétele a szülők vallásosságát is megerősíti. Az életkor előrehaladtával pedig a vallásosság tovább erősödik, időskorban a legmagasabb szintet érve el (Bahr, 1970, idézi Rosta, 2012). Fontos

észre vennünk, hogy a vallásosság változásának oka nem önmagában a biológiai életkor, hanem a különböző életszakaszok sajátosságai (önállósodás, házasságkötés, gyerekek születése stb.). Ebből kifolyólag az életkori hatás az életciklus szerkezetétől függően társadalomtípusonként eltérő lehet. Hagyományos társadalmakban, ahol az életciklusnak nincs egy szülőktől független, de még családalapítás előtti fiatal felnőttkori szakasza, a vallásosság feltételezhetően kevésbé csökken a 18–30 éves korosztályban. Nyugati társadalmakban ezzel szemben azt mutatták ki, hogy a vallásosság a személyes identitás serdülőkori átalakulásával jelentősen változni kezd, majd a középiskola befejezése után – a rendszerint radikálisan megváltozó intézményi környezet hatására (pl. egyetemi campusba költözés) – nő a fiatalok új világképeknek és értékrendeknek való kitettsége. Ez a személyiségük alapvető megváltozását eredményezi, ami maga után vonja vallásosságuk, vallási identitásuk megváltozását is (Cote, 2009). A jelenség elemzői ugyanakkor azt is kimutatták, hogy fiatal felnőttkorban elsősorban a vallási gyakorlat hanyatlik nagymértékben, miközben hitdimenzióban alig történik változás (Arnett & Jensen, 2002; Stoppa & Lefkovitz, 2010).

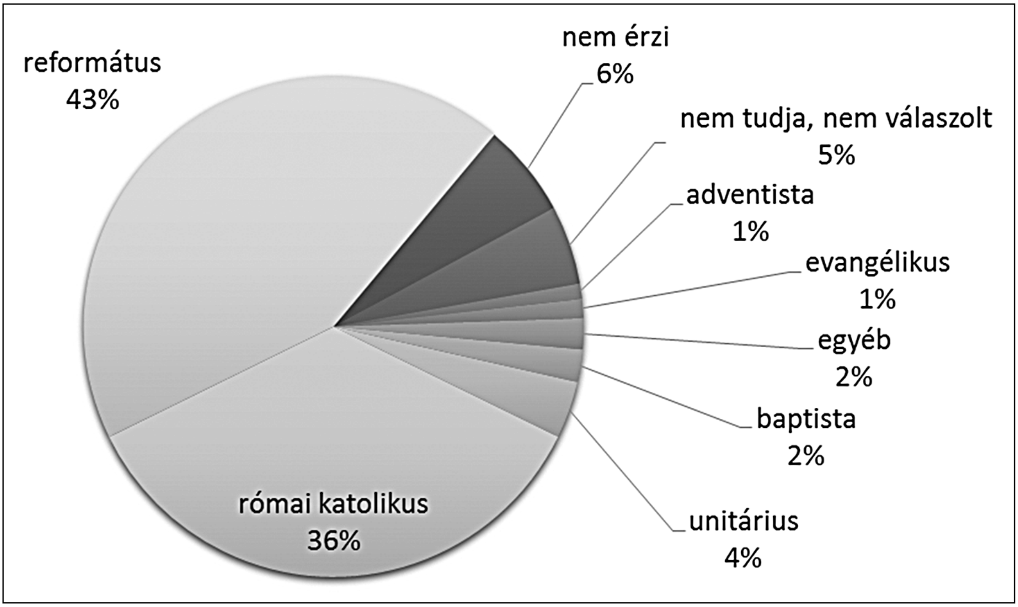
Az erdélyi magyar fiatalok vallásossága – helyzetkép 2016-ból

Mint ismeretes, az erdélyi magyarok körében teljesen általános az újszülöttek egyházi keresztsége, vagy valamilyen ennek megfelelő rítus, szinte alig találunk nem megkereszteltelteket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a későbbiekben a fiatalok élő kapcsolatot tartanának egyházukkal. A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély) kutatás keretében azt kérdeztük meg tőlük, hogy érzik-e magukat valamilyen egyházhoz tartozónak. A kérdésre a kérdezettek 5 százaléka nem válaszolt. A válaszolók túlnyomó többsége a két legnagyobb egyházhoz, a református, illetve a római katolikus egyházhoz tartozott (46, illetve 38 százalékuk). Ha ehhez hozzáadjuk még a 3,9 százalékot kitevő unitáriusokat és az 1,3 százaléknyi evangélikust, elmondható, hogy a fiatalok több mint 88 százaléka valamilyen történelmi egyházhoz tartozik. Újprotestáns kisegyházhoz tartozónak 4,3 százalékuk vallotta magát, 2,1 százalékuk valamilyen egyéb felekezethez tartozónak. Bár a fiataloknak csak 0,7 százalékát nem keresztelték meg gyerekkorában, jelenleg 6 százalékuk mondja magáról, hogy egyik valláshoz, felekezethez tartozónak sem érzi magát.

Az, hogy egy fiatal valamilyen felekezethez tartozónak érzi magát, még nem jelenti feltétlenül azt, hogy vallásos is. Vallásosságuk mérésére a Tomka Miklós által bevezetett, szubjektív önbesorolásra épülő, ötfokozatú skálát használtuk, amely két vallásos és két nem vallásos önbesorolást tesz lehetővé, egy ötödik bizonytalan válasz mellett. E módszer alapján az erdélyi fiatalok 78 százaléka tekintette magát vallásosnak, ebből 24 százalék egyháza tanítása szerint, 54 százalék „a maga módján". Nem vallásosnak 14 százalék tartja magát, de ebből csak 2 százalék a vallástól határozottan elhatárolódók aránya. A fiatalok viszonylag kevés, mindössze 8 százaléka mondja, hogy nem tudja eldönteni, vallásosnak tartja-e magát, vagy sem.

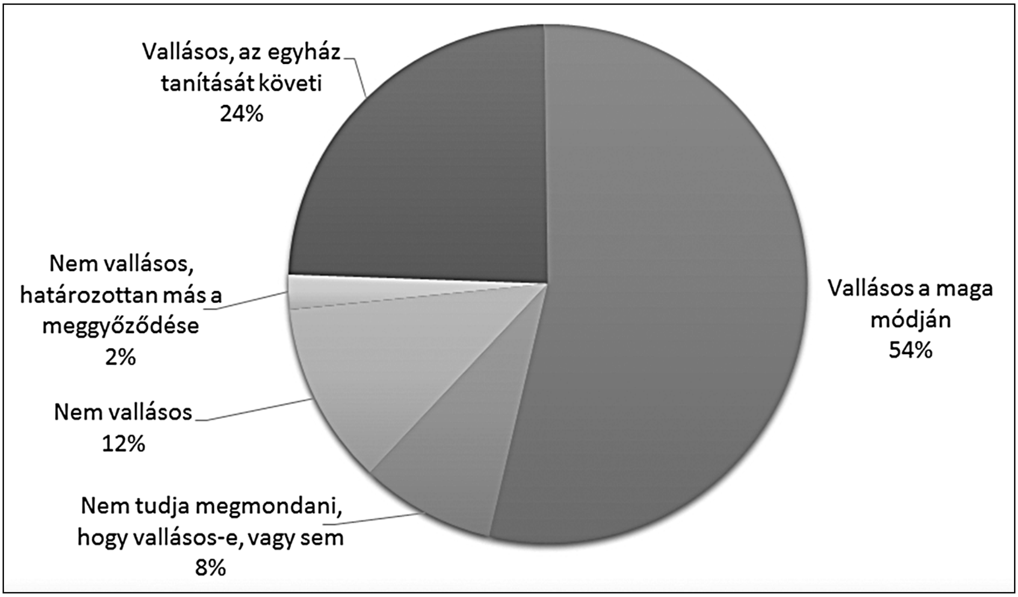
A felekezeti hovatartozás és a vallásosság szubjektív önbesoroláson alapuló mértéke mellett még két vallásgyakorlattal kapcsolatos kérdést tettünk fel, az imagyakoriságra és a templomlátogatás gyakoriságára kérdeztünk rá. Ezek alapján az erdélyi magyar fiatalok szintén meglehetősen vallásosnak mutatkoznak. Több mint egyharmaduk naponta imádkozik, de legalább egyszer hetente több mint kétharmaduk. Soha nem imádkozik 8,5 százalékuk. A templomba járás értelemszerűen ennél ritkább, de a fiatalok fele viszonylag rendszeresen jár templomba (legalább havonta egyszer), egyharmaduk ritkán (évente egyszer vagy néhányszor, de ritkábban mint havonta), és 14,7 százalékuk gyakorlatilag soha (soha, vagy ritkábban mint évente).

4.1. ábra. Az erdélyi magyar fiatalok felekezeti hovatartozása 2016-ban (N = 2000)

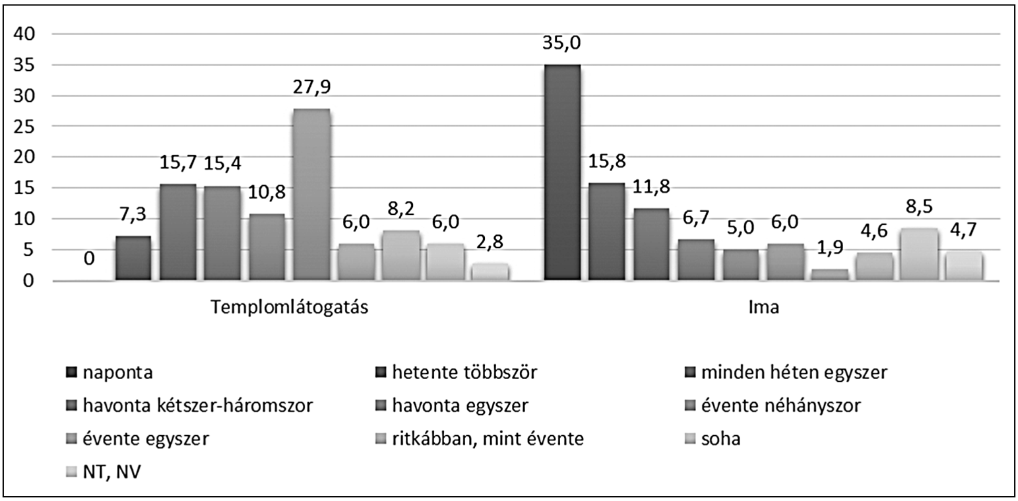
Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

4.2. ábra. A következő kijelentések közül melyikkel tudná leginkább jellemezni magát? (N = 2000)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

4.3. ábra. Milyen gyakran járnak templomba és milyen gyakran imádkoznak az erdélyi magyar fiatalok? (N = 2000)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A vallásosságot számos szociodemográfiai tényező befolyásolja. A vallásosság erősségének mérésére ez esetben is a Tomka-féle ötfokozatú skálát használva, megnéztük, hogy ezek közül melyek azok, amelyek már a fiatalok vallásosságára is hatást gyakorolnak (4.1. táblázat). A fiatalok vallásosságát a legnagyobb mértékben befolyásoló tényezők azok, amelyek a teljes népességben is annak bizonyultak, a nem és a településméret. A lányok körében az egyháziasan vallásosak egyharmaddal többen vannak, mint a fiúk esetében, a fiúk között viszont kétszer akkora arányban találunk nem vallásosakat, mint a lányoknál. Hasonlóképpen, a falvakban, községekben az egyháziasan vallásosak aránya lényegesen magasabb, mint a megyeszékhelyeken (27,5 százalék a 19,2 százalékhoz képest), míg a nem vallásosak aránya a megyeszékhelyeken kétszerese a falvakhoz képest (16,1, illetve 8,4 százalék).

4.1. táblázat. A vallásosság és néhány szociodemográfiai változó kapcsolata (%, N = 2000)

		Vallásos, az egyház tanítását követi	**Vallásos a maga módján**	**Nem tudja megmondani, hogy vallásos-e vagy sem**	**Nem vallásos**	**Nem vallásos, határozottan más a meggyőződése**
Nem	Férfi	19,6	53,1	9,3	15,2	2,9
	Nő	29,2	54,7	7,4	7,3	1,3
Életkor	15–19 éves	28,2	48,3	8,3	12,3	3,0
	20–24 éves	22,0	55,8	9,8	10,5	1,9
	25–29 éves	22,4	57,4	7,2	11,3	1,7
Iskolai végzettség	Legfeljebb 8 osztály	27,6	49,0	7,9	15,1	0,3
	Szakmunkásképző	17,0	59,7	11,3	11,9	0,0
	Középiskolás (líceum)	27,3	47,5	7,7	13,3	4,1
	Érettségi	23,9	57,3	8,0	8,9	1,9
	Diák (egyetemista)	21,7	53,5	11,6	10,1	3,1
	Befejezett egyetem	23,4	58,5	5,3	10,6	2,2
Településtípus	Megyeszékhely	19,2	50,4	10,5	16,1	3,9
	Más város	22,7	53,2	9,1	12,9	2,1
	Község/falu	27,5	55,9	7,1	8,4	1,2
Régió	Székelyföld	25,1	54,5	8,2	10,0	2,2
	Észak-Erdély	25,1	55,7	10,5	7,7	1,0
	Partium	22,8	51,7	7,2	15,2	3,0
	Dél-Erdély és Bánság	21,7	53,9	9,2	13,8	1,3
Anya iskolai végzettsége	Legfeljebb 8 osztály	30,5	49,0	11,0	9,5	0,0
	Szakmunkásképző	21,7	58,0	6,8	11,6	1,8
	Érettségi	25,7	54,6	7,3	9,7	2,6
	Egyetem	19,9	52,7	12,3	12,6	2,5

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Az életkor a korábbi kutatások eredményei alapján várható hatást gyakorolja a vallásosságra, a vizsgált korosztályon belül a legfiatalabb kohorsz vallásosabb, mint az idősebbek. Látható azonban az adatokból, hogy a kor növekedésével bekövetkező változás nem a nem vallásosak arányának a növekedésével jár, hanem a vallásosak körén belül az egyháziasan és a maguk módján vallásosak egymáshoz viszonyított arányának az átrendeződésével – tehát a két vallásos kategória összege gyakorlatilag változatlan marad.

A kérdezettek vallásossága iskolai végzettségükkel is szoros kapcsolatban van, de ennél is erősebb hatást gyakorol a vallásosságukra a szüleik, azok közül is elsősorban az anya iskolai végzettsége. Leginkább az egyháziasan vallásosak aránya változik szorosan együtt az anya iskolai végzettségével, a magasabb végzettségű anyák gyerekei között az egyháziasan vallásosak kevesebben vannak. Érdekes az is, hogy a nem vallásosak arányára vonatkozóan ilyen kapcsolat már nem mutatható ki. És végül a vallásosságban regionális eltérések is megfigyelhetők, de ezek a fentieknél kisebbek: az egyházias vallásosság Székelyföldön és Észak-Erdélyben gyakoribb, míg a nem vallásosak Partiumban és Dél-Erdély–Bánságban vannak többben.

4.2. A vallásosság változása a fiatalok körében

Mint bevezetőnkben megfogalmaztuk, az erdélyi magyar népesség vallásosságára a posztkommunista romániai vallási fellendülés és a magyarországi fokozódó szekularizáció feltételezhetően egyaránt hatást gyakorol, és emellett a kisebbségi helyzet sajátosságai is meghatározzák azt. Ugyanezen tényezők hatása feltételezhető a fiatalok vallásosságának változására vonatkozóan is, így e tekintetben egymással ellentétes hipotéziseket is megfogalmazhatunk. A romániai, rendszerváltás utáni vallási változásra vonatkozóan Malina Voicu két periódust különböztet meg. A rendszerváltás utáni első tíz évben a vallásosság erőteljes növekedése következik be, amely a második, 1999 utáni periódusban is folytatódik, de ekkor már a növekedés üteme lényegesen kisebb mértékű. E változások alatt viszont a különböző korcsoportok vallásossága eltérő módon alakul. A korszak elején a szocialista viszonyok között felnövő nemzedékek vallásossága lényegesen alacsonyabb a szocializmus előtt születők vallásosságánál, az országban tapasztalható vallásos fellendülés az előbbiek vallásosságbeli „felzárkózásának" az eredménye. Ez a felzárkózás tíz év alatt gyakorlatilag teljes lesz, e két generáció vallásossága közötti különbség nagyrészt eltűnik. A 2000-es évektől jelenik meg először a kutatásokban az az új generáció, amely már vallási szocializációjának jelentős részét a rendszerváltás utáni, a vallási szempontból kedvező korszakban kapta. Ezek vallásossága nagy vonalakban ugyanolyan mértékű, mint a már említett két előző generációé. A vallásosságnak tehát minden generációban hasonló mértéke alakul ki, egyfajta generációk közötti vallási homogenitás, amely a 2000-es évtized alatt lassuló ütemben ugyan, de tovább növekedett (Voicu & Constantin, 2012: 163–165). Ha tehát az erdélyi fiatalok vallásossága a romániai folyamatok hatása alatt ezeket a mintákat követve alakul, körükben is vallási növekedés várható.

A magyarországi fiatalok vallásosságát vizsgálva Rosta Gergely és Hámori Ádám a fentiekkel ellentétes folyamatokat mutat ki. Magyarországon a 2000-es éveket követően a vallás a fiatalok egyre kisebb része számára bír jelentőséggel. A vallásukat a maguk módján, azaz nem egyházi keretek között megélők aránya is csökken, a változás tehát nem értelmezhető az intézményesen szervezett vallástól való függetlenedésként, vallási individualizálódásként, hanem egyértelműen elvallástalanodásról beszélhetünk (Rosta, 2012). A jelenség magyarázata leginkább abban keresendő, hogy egy olyan generációról van szó, amelynek szülei Magyarország legkevésbé vallásos korszakában nőttek fel, a 60-as, 70-es években, akik az addigi legkisebb mértékű otthoni vallási nevelésben részesültek, az így kialakult vallásosságuk pedig a rendszerváltást követően – ellentétben román kortársaiktól – nem változott meg. Így e generáció tagjai gyerekeiknek sem voltak képesek a sajátjuknál erősebb családon belüli vallási nevelést nyújtani. Az időközben egyre erősebbé váló iskolai vallási szocializáció pedig úgy tűnik, ezt nem tudta ellensúlyozni (Hámori & Rosta, 2013). Amennyiben tehát az erdélyi fiatalok vallásosságának változása a magyarországi modellt követi, a vallásosság csökkenésére számíthatunk.

A vallási változás egyik lehetséges indikátora a vallási felekezetekhez nem tartozók aránya. Mint előző alfejezetünkben említettük, az erdélyi magyar fiatalok körében ez az arány meglehetősen kis mértékű, 6,0 százalék. Összevetve azonban ezt az értéket a 15 évvel korábbival (4.2. táblázat), enyhe növekedést állapíthatunk meg: mint az alábbi ábrából látható, 2001-ben a fiatalok 5,1 százaléka mondta, hogy egyetlen felekezethez tartozónak sem érzi magát. A különbség tehát kis mértékű, de a viszonylag nagy mintaelemszámnak köszönhetően a hibahatárnál nagyobb, tehát valós változást tükröz. Emellett 2016-ban megjelenik egy olyan kategória is, a kérdezettek 5,1 százaléka, amely a kérdésre nem tudja eldönteni, mit válaszoljon, vagy egyáltalán nem válaszol. Más kutatások tapasztalata alapján e kategóriát szintén nagymértékben a felekezetektől eltávolodók alkotják, ami azt jelenti, hogy a „felekezetnélküliek", avagy a felekezetüktől eltávolodottak arányának növekedését komolyan kell vennünk.

4.2. táblázat. A felekezeti hovatartozás változása 2001 és 2016 között (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2001	2016
Római katolikus	36,3	35,5
Református	46,7	43,4
Evangélikus, lutheránus	0,9	1,2
Adventista	0,1	1,0
Baptista	0,6	2,1
Unitárius	7,2	3,7
Egyéb felekezet, vallási közösség	2,9	2,0
Nem érzi magát egyik vallási közösséghez tartozónak sem	5,1	6,0
Nem tudja, nem válaszol	0,3	5,1

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A fenti trendet, azaz a vallásosság csökkenését jelzik a Tomka-féle vallásosságskálára kapott válaszok is. Mint az alábbi, 4.3. táblázatból látható, a vizsgált 15 év alatt a magukat nem vallásosnak besoroló fiatalok aránya nőtt (6,4 százalékról 13,6 százalékra), azon belül pedig – kisebb mértékben ugyan – a vallást határozottan elutasítók csoportja is (0,5 százalékról 2,2 százalékra). Kismértékben a bizonytalanok csoportja is nőtt, ennek megfelelően pedig a vallásosak aránya csökkent. Érdekes módon viszont ez a csökkenés elsősorban a maguk módján vallásosak csoportjának rovására történt, azaz az egyháziasan vallásosak aránya majdnem változatlan maradt.

4.3. táblázat. A vallásosság mértékének változása 2001 és 2016 között, a Tomka-féle vallásosságskála szerint (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2001	2016
Vallásos, az egyház tanítását követi	25,6	24,2
Vallásos a maga módján	61,3	53,9
Nem tudja megmondani, hogy vallásos-e, vagy sem	6,7	8,4
Nem vallásos	5,9	11,4
Nem vallásos, határozottan más a meggyőződése	0,5	2,2

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A templomba járás gyakoriságának változása ugyancsak a fenti két mutató által jelzett trendet támasztja alá (4.4. táblázat). Ez esetben is a változás elsősorban nem a gyakori templomba járók rovására történt (ezek aránya majdnem változatlan maradt a szóban forgó időszakban), hanem a ritkán járókéra, amelyek aránya 45,4 százalékról 39,8 százalékra csökkent.

4.4. táblázat. A templomba járás gyakoriságának változása 2001 és 2016 között (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2001	2016
Gyakran (havonta többször)	40,9	39,4
Ritkán (évente néhányszor, de legfeljebb havi egyszer)	45,4	39,8
Gyakorlatilag soha (évente legfeljebb egyszer)	11,7	14,6
Soha	1,9	6,2
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A kohorszhatás vizsgálata

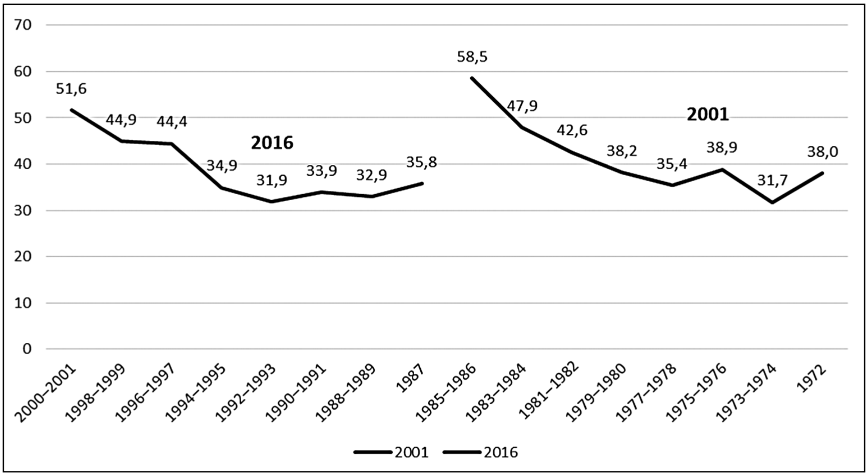
Mint elméleti összefoglalónkban leírtuk, a vallási változás vizsgálatát nehezíti, hogy azt a periódushatás és a kohorszhatás mellett az életkori hatás is befolyásolja. Ha Voicu nyomán elfogadjuk, hogy a 90-es évektől kezdődően Romániában egy pozitív periódushatás következett be, akkor az az itt vizsgált generációkra egyformán hatott. A kohorszhatást illetően a nagy változást az egyházak vallási neveléssel kapcsolatos tevékenységének rendszerváltás utáni szabaddá válása, valamint a közoktatáson belül az iskolai vallási szocializáció rendszerének kiépülése eredményezte. Az 1980 előtt születettekre ez utóbbi a hatását feltételezhetően még nem tudta teljes mértékben kifejteni, a legkevésbé a 2001-ben megkérdezett legidősebbekre hathatott, ám az ezeket követő generációk esetében már arra számítanánk, hogy az iskolai hitoktatás egyre nagyobb mértékben járult hozzá vallási szocializációjukhoz. Emellett azonban természetesen számos más tényező is befolyásolhatta az egyes kohorszok vallási szocializációjának sikerét – a fentiekben bemutatott adatok arra utalnak, hogy voltak ilyen tényezők, és ezek a vallási szocializáció hatékonysága ellenében hatottak. A továbbiakban kétéves kohorszokra bontva a népességet, azt nézzük meg, hogy az életkori hatást kiküszöbölve, azaz láthatóvá téve a vallásosság 15 és 29 éves életkorok közötti változásait, e szűkebb kétéves kohorszok vallásosságában milyen esetleges változások következtek be a két kutatás közötti 15 év alatt.

Mivel a vizsgált generáció a teljes népességhez képest maga is egy viszonylag szűk kohorsz, nem meglepő, hogy az eljárás eredményeként mindhárom változó esetben jól láthatóvá válik a már körvonalazódott trend, azaz, hogy a 15 év alatt a vizsgált korosztály vallásossága enyhén csökkent. A 4.4. ábrán a vizsgált fiatalok esetében is megfigyelhető az életkor és a vallásgyakorlat szakirodalomból ismert összefüggése. A kutatásba bevont legfiatalabb, 15-16 éves, tehát serdülőkorú kohorsznak még igen jelentős része gyakori templomba járó (58,5 százalék), ám ezek aránya a korral előrehaladva gyorsan csökken (a szakirodalom alapján a családi kontroll csökkenése következtében). Ez a csökkenés a 22-23 éves korban éri el a mélypontját, ezt követően megáll, és enyhén visszafordul – a 2001-es mérésben alig érezhetően, a 2016-osban kicsit jobban, ám ez a növekedés olyan kis mértékű, hogy talán helyesebb volna inkább stagnálásról beszélni. Félreérthetetlenül látszik viszont ebből az ábrából, hogy a 2016-os görbe egésze a 2001-eshez képest kicsit lefele tolódott el. A 15-16 éves fiataloknak 2016-ban már csak 51,6 százaléka gyakori templomba járó, a korábbi 58,5 százalékhoz képest. A legidősebb kohorszok esetében ez a különbség kisebb, de ez esetben is 2001-hez képest 15 év múltán az ugyanolyan korúak körében a legvallásosabbak 2,2 százalékkal kevesebben vannak. És a legtöbb kohorsz esetében hasonló eltérést találunk.

Az életkori hatás valamivel kevésbé egyértelműen rajzolódik ki az egyháziasan vallásosak arányának változása esetében (4.5. ábra). Mint korábban láttuk, összességében e kategória szinte egyáltalán nem csökken a 15 év alatt. Kohorszok szerint nézve ezek arányát azt látjuk, hogy a legfiatalabb korcsoporthoz tartozók, valamint a 19-20 évesek körében ez az arány 15 év után még magasabb, ám az ennél idősebb kohorszok esetében ez a viszony

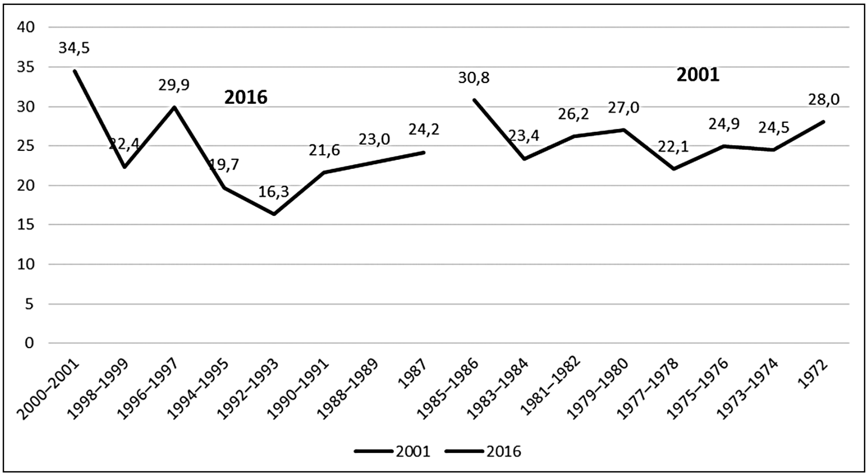
fordított, ez utóbbiaknál a 15 év alatt csökkenés történt. A nem vallásosak csoportjait nézve az életkorral semmilyen értelmezhető összefüggést nem látunk, ám itt látszik a legvilágosabban a 15 év alatti növekedés, a nem vallásosak aránya minden kétéves kohorszban nagyobb, mint 15 évvel korábban volt.

4.4. ábra. A gyakran templomba járók aránya 2001-ben és 2016-ban, kétéves kohorszonként (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

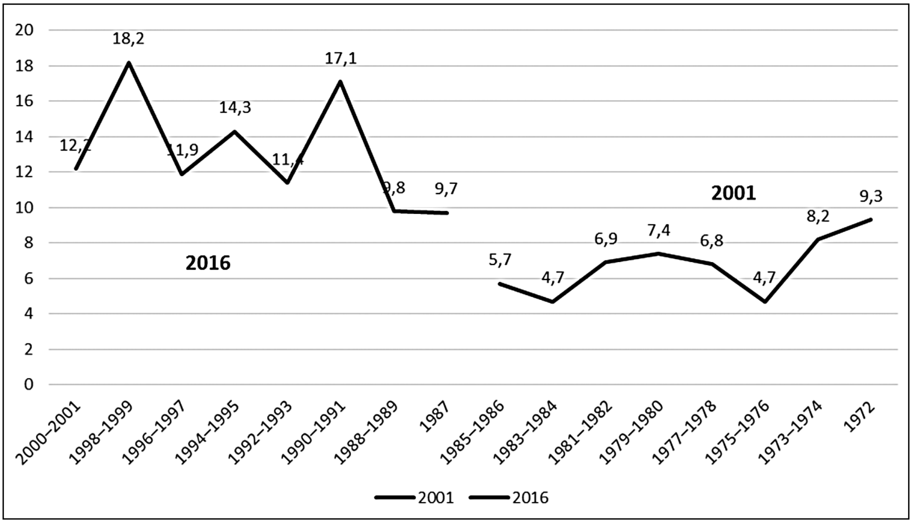
Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

4.5. ábra. Az egyháziasan vallásosak aránya 2001-ben és 2016-ban, kétéves kohorszonként (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

4.6. ábra. A nem vallásosak aránya 2001-ben és 2016-ban, kétéves kohorszonként (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

A kohorszok szerinti elemzésünk tehát megerősíti a két adatfelvétel vallásossággal kapcsolatos eredményeinek egyszerű összevetéséből már kirajzolódott trendet. E szerint a 2001 és 2016 között eltelt 15 év alatt az erdélyi magyar fiatalok vallásossága kismértékben csökkent. Ez az eredmény azért is meglepő, mert a vizsgált időszakot megelőzően a fiatalok vallási szocializációjába jelentős beruházás történt, kiépült a szakképzett hittantanárok által folytatott iskolai vallási szocializáció rendszere, és a magyar fiatalok számára növekvő számban vált lehetővé az egyházi iskolákban való továbbtanulás. Az alábbi táblázatból látható, hogy a 2016-ban megkérdezett fiatalok milyen elsöprő arányban vettek részt a különböző vallásoktatási programokban: a formálisan nem kötelező iskolai vallásoktatásban 94 százalékuk vett részt, plébániai/gyülekezeti vallásórákra 81,5 százalékuk járt, 20,7 százalékuk pedig ezeken kívül is járt még valamilyen vallási képzésre. A vallásosság csökkenése e magas arányok mellett utalhat arra, hogy az új generációkat olyan hatások is érik, amelyek a szekularizáció irányába hatnak, de ugyanakkor a vallási szocializáció szóban forgó formáinak rossz hatékonyságát is valószínűsítik.

4.5. táblázat. A fiatalok részvétele különböző vallási szocializációs programokban, 2016 (%, N = 2000)

	Igen	Nem	Nem tudja, nem válaszol	Összesen
Vallásosan nevelték otthon	76,6	19,6	3,8	100
Járt iskolai hittanra	94,0	4,0	2,1	100
Járt templomi/plébániai hittanra	81,5	15,6	3,0	100
Járt más vallási képzésre	20,7	74,2	5,1	100

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Összegzés

Elemzésünkben egyrészt felvázoltuk az erdélyi magyar fiatalok vallásosságának alapvonásait, majd ezt követően arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az utóbbi 15 év alatt e korcsoport vallásossága milyen irányban változott. Ez utóbbi kérdés jelentőségét az adja, hogy a fiatalok vallásosságában bekövetkező változások várhatóan meghatározók az erdélyi magyarok vallásosságának jövőbeli alakulására nézve. Elemzésünk első részében megállapítottuk, hogy az erdélyi fiatalok túlnyomó többsége továbbra is a történelmi egyházakhoz tartozik, négyötödük vallásosként azonosítja magát, a rendszeres imaéletet élők és viszonylag gyakori templomlátogatók többségben vannak körükben. Vallásosnak lenni tehát az erdélyi fiatalok körében továbbra is „normálisnak" számít, magyarázatra nem szoruló, „magától értetődő" alapállás, még akkor is, ha azok, akik magukat „egyházuk tanítása szerint" tekintik vallásosnak, kisebbséget képeznek, a vizsgált korcsoport egynegyedét. A változások azonban nem a Romániára és az erdélyi magyarokra néhány évtizede jellemző növekedés irányába mutatnak, hanem inkább a Magyarországra jellemző szekularizációs folyamatokat követik: a vizsgált 15 év alatti periódusban az ugyanolyan korú fiatalok vallásossága a legtöbb mutató szerint egyértelműen enyhén csökkent. Ez az eredmény pedig kérdéseket vet fel a fiatalok vallási szocializációját erősíteni célzó törekvések hatékonyságára vonatkozóan.

Szakirodalom

Arnett, J. J., & Jensen, L. A. (2002). A congregation of one: Individualized religious beliefs among emerging adults. *Journal of Adolescent Research, 17*(5), 451–467.

Berger, P. (2009). Meghamisított szekularizáció. *Mérleg*, *45*(3), 2–13.

Cote, J. E. (2009). Identity formation and self-development in adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (szerk.). *Handbook of adolescent psychology* (Vol. 1). Wiley.

Hámori, Á., & Rosta, G. (2013). Ifjúság, vallás, szocializáció. *Confessio*, (1), 5–18.

Kiss, D. (2017). Egyházak és vallási élet. In N. Bárdi & G. Éger (szerk.). *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról.* KRE–L'Harmattan.

Kiss, D. (2019). *Vallás, vallásosság és társadalomszerkezet kapcsolata az erdélyi magyarok körében.* Kézirat. Domus szülőföldi ösztöndíjpályázat.

Kiss, T., & Kiss, D. (2018). Ethnic Parallelism: Political Program and Social Reality: An Introduction. In T. Kiss, I. G. Székely, T. Toró, N. Bárdi & I. Horváth (szerk.). *Unequal Accommodation of Minority Rights: Hungarians in Transylvania* (227–247. o.). Springer.

Müller, O. (2004). Religiosity in Central and Eastern Europe: results from the PCE Survey. In D. Marinović Jerolimov, S. Zrinščak & I. Borowik (szerk.). *Religion and patterns of social transformation* (61–78. o.). Institute for Social Research Zagreb.

Pollack, D. (2001). Modifications in the religious field of Central and Eastern Europe. *European Societies*, *3*(2), 135–165.

Pollack, D. (2003). Religiousness inside and outside the church in selected post-communist countries of Central and Eastern Europe. *Social Compass*, *50*(3), 321–334.

Pollack, D., & Rosta, G. (2017). *Religion and modernity: An international comparison*. Oxford University Press.

Rosta, G. (2012). Hit és vallásgyakorlat. In L. Székely (szerk.). *Magyar Ifjúság 2012*. (316–330. o.)

Stoppa, T. M., & Lefkowitz, E. S. (2010). Longitudinal changes in religiosity among emerging adult college students. *Journal of Research on Adolescence, 20*(1), 23–88.

Tomka, M. (2005). *A legvallásosabb ország?* PPTE.

Voas, D. & Doebler, S. (2011). Secularization in Europe: Religious change between and within birth cohorts. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, *4*(1), 39–2.

Voicu, M. (2007). *România religioasă*. Institutul European.

Voicu, M. & Constantin, A. (2012). Religious Revival in Romania: Between Cohort Replacement and Contextual Changes. In G. Pickel & K. Sammet (szerk.). *Transformations of religiosity: religion and religiosity in Eastern Europe 1989–2010* (155–174. o.). Springer Science & Business Media.

5

SZABÓ JÚLIA

Erdélyi magyar fiatalok szabadidős szokásai és értékorientációi

Bevezetés

E fejezet célja, hogy egy átfogó képet nyújtson az erdélyi magyar fiatalok szabadidős szokásairól és értékorientációinak alakulásáról, a Mozaik2001-es és Magyar Ifjúság 2016-os ifjúságszociológiai felmérések tükrében.

Elemzésünk során az erdélyi magyar fiatalok kulturális fogyasztásbeli jellemzőit vizsgáljuk, arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen fogyasztói stílusokat határozhatunk meg, illetve milyen változásokat látunk a fiatalok értékorientációiban.[1]

5.1. Elméleti keretek: szabadidő-használat és értékrend

A posztmodern, információs társadalmak kialakulásának egyik szembetűnő változása, hogy új társadalmi értékek, identitásminták jelennek meg. Az értékrendváltozások egyik fő oka a tömegtermelés megindulása, a fogyasztói és információs társadalom kialakulása. A materiális értékek mellett fontos értékké válik a szabadság, a függetlenség, a kulturális értékek, a nyitottság, a kommunikáció szerepe.

A XXI. század elejére az egyének értékrendjében változások következtek be, a takarékoskodásra, tradicionális életvitelre, közösségekre, protestáns munkaetikára épülő társadalmi értékeket felváltotta az önmegvalósítás, önkifejezés, tömeges divatorientáció és fogyasztás. Az egyének egyre inkább a divat és a tömegkommunikációs hatások révén hoznak döntéseket (Riesman, 1983).

Inglehart szerint az értékrend átalakulásában két folyamat játszik központi szerepet: az egyik a materialista szemléletről a posztmateriálisra való áttérés, a másik pedig az ipari társadalomból a posztindusztriálisba történő átlépés. Az ipari társadalom materialista szemlélete tradicionális értékeket jelöl, mint például a tisztelet, a szülő-gyermek viszony tradicio-

1 Egy korábbi tanulmányban a 2015-ös GeneZYs felmérés eredményei alapján vizsgáltuk az erdélyi magyar fiatalok kulturális szegmentációját. Szabó, J. (2018). Kulturális szegmentáció az erdélyi magyar fiatalok körében. *Socio.hu,* (3), 62–79.

nális megítélése, a hatalom elfogadása. A posztmodern társadalomban az önkifejezés és a személyes szabadság kiteljesedésének érzése válik fontossá. Az Inglehart-féle értékelmélet egyszerre vizsgálja a gazdasági fejlődést, a kulturális és politikai változásokat az emberek értékeiben (Inglehart, 1997).

A nagy civilizációs korszakváltással egy időben az ifjúsági kultúra korszakváltása is bekövetkezik, amelynek legfontosabb jellemzői, hogy egyre inkább fellazulnak a családi, kulturális, politikai mintakövetési kényszerek. A fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái, életkarrierje egyre inkább eltérnek a felnőttekétől, és inkább saját maguk fogalmazzák meg mintáikat (Gábor, 2005). Az értékrendváltásnak egy másik fontos mozzanata, hogy a fiatalok kulturális mintája, életstílusa is jelentősen megváltozik (Kiss és mtsai., 2006). A késő modernitásban az identitáskonstrukció, a fogyasztás és a szabadidő pillanataihoz köthető, amikor lehetőség nyílik a saját vágyak és értékek kifejezésére és megélésére.

Hankiss úgy véli, hogy a magyar társadalomban az értékrend „felemás" vagy „negatív" modernizációja ment végbe, a meghatározott négy értéktípus közül (a hagyományos keresztény, a puritán-felhalmozó, a fogyasztói hedonista, illetve a XIX. századi és korai XX. századi munkásmozgalmi értékrend) különösen a fogyasztói értékrend terjedt el, némileg keveredve a felhalmozóval (Hankiss, 2004).

Vitányi szerint a kultúra eddigi szerkezete is átalakul, az ezredforduló az új kulturális kihívások időszaka, a modern kor szórakoztató kultúrájának megszületése. Az egyetemes értékek már nem úgy oszlanak meg, hogy minden a magaskultúráé, egy bizonyos fokon a szórakoztatóipar és a magas művészet funkciója keveredik (Vitányi, 2004). Az eddigi két nagy szociokulturális szféra, a magas és a szórakoztató – hétköznapi kultúra mellé, illetve fölé harmadikként felépül a tömegkommunikáció világa.

A posztmodern kor ugyan beköszöntött a posztszocialista országokban, így az erdélyi magyar fiatalok esetében is, de azért még jelentős különbségek vannak a nyugati és a posztszocialista országok értékrendszerei között. Az önmegvalósítási értékek, az értékeket kulturálisan meghatározó tényezők kiteljesedni látszanak, de vajon mi észlelhető a gazdasági, és társadalmi és kulturális egyenlőtlenségek terén?

Az életstílus-kutatások a nyolcvanas-kilencvenes években igen népszerűek voltak, ami szerint a késői modern társadalmakban megszűnik az osztály szerinti tagozódás, vagyis azt feltételezhetjük, hogy paradigmaváltás történt. Ez a fajta megközelítés Nyugat-Németországban bontakozott ki az 1980-as évek második felében (Beck, 2004; Hradil, 1995; Schulze, 2000).

Egyik ilyen meghatározó elméleti megközelítés Beck paradigmaváltó elmélete, miszerint a gazdasági fellendülés, oktatási expanzió stb. hatására az „osztályidentitások fokozódó mértékben elenyésznek", és megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása (Beck, 2004: 322). Stefan Hradil (1995) is egyetért azzal, hogy a társadalom stratifikációját egyre inkább a „miliőspecifikus életstílusok" határozzák meg (Hradil, 1995). A kilencvenes évek második felétől sok kritika érte az életstílus-kutatásokat, egyrészt

túl radikálisnak vélték, másrészt hiányolták az életstílus fogalmának pontosabb definiálását és az operacionalizálás felületességét.[2]

Ennek hatására az ifjúságszociológiával foglalkozók körében is egy intenzív vita indult el arról, hogy a modern (sőt posztmodern) társadalmak ifjúságát képesek-e megragadni a klasszikus magyarázó modellek. Az egyik klasszikus megközelítés a Zinnecker-féle, ami Bourdieu homológiaelméletét használja az ifjúság betagolódásának leírására. A megközelítés szerint az ifjúság a szülői társadalmi osztályhelyzet szerint szegmentálódik, és azt a rendelkezésre álló kulturális és gazdasági tőke mennyisége határozza meg. Az osztályspecifikus habitus és az ifjúság ideológiai koncepciói között összefüggést állít fel és három ifjúsági habitust[3] különböztet meg (Zinnecker, 1993, 2006). A megközelítés szerint a társadalmi rétegződés és a kulturális fogyasztás szoros kapcsolatban állnak, a felső rétegből származók a magas-, illetve elit kultúra fogyasztói, az alsó osztálybeliek pedig a tömegkultúra fogyasztói (Bourdieu, 1984).

A 80-as évek kulturális fordulata következtében a strukturalista magyarázatokat egyre inkább felváltják a kulturalista magyarázatok.

Beck *individualista* nézete azt állítja, hogy kulturális minták függetlenednek az osztályhelyzettől, az életutak individualizálódnak, és a társadalom meghatározó strukturáló tényezőjének az életstílust tekinti (Beck, 2005).

A kutatók egy része egyetért azzal, hogy a fogyasztói ipar, a végbement individualizációs és globalizációs tendenciák átstrukturálták a társadalmi egyenlőtlenségeket. A fogyasztás nem egyszerűen az újratermelés funkcióját tölti be, hanem társadalomszervező erővé is lett (Hetesi, 2004; Hradil, 1995; Pakulski & Waters, 1996; Schulze, 2000; Kovách és mtsai., 2006).

A kilencvenes évek elejétől a TÁRKI égisze alatt elsősorban neoweberianus rétegződési és életstílusalapú elemzések születtek (Fábián, Róbert & Szívós, 1998; Fábián, Kolosi, & Róbert, 2000; Kolosi & Róbert, 2004; Fábián, 2015). Az elemzések abból indulnak ki, hogy a társadalmi jólét anyagi, materiális dimenzióját három fő tényező határozza meg: a jövedelem, a fogyasztás és a vagyoni javak eloszlása.

Az életstílus-kutatások a 80-as években, de inkább a 90-es évek végén Romániában is megjelentek. Zamfir (1989), Sandu (1996), Bogdan (2001), Comșa (2006), Marian (2010) a román társadalom kulturális fogyasztását elemezve, úgy vélik, hogy az átmenet országaiban a horizontális tagozódás és a vertikális tagozódás együttesen jelen van.

A szakirodalomban viszonylag újnak számító megközelítés az „omnivore-univore” elmélet, az előző két megközelítést (homológia és individualista) összesítve tárgyalja. Az „omnivore-univore” megközelítés szerint a kultúrafogyasztási exkluzivitás eltűnik, és a kulturális

2 Részletesebben lásd Berger (2008) tanulmányában.

3 A felső réteg tagjaira az ifjúkor meghosszabbítása, az idővel való „pazarló” bánásmód jellemző. A kispolgárok számára az ifjúság fogalma a képzési karrier idejére korlátozódik, az ifjúkor optimalizálására és racionalizálására törekszenek. Végül a csekély tőkevolumennel rendelkező, alsó osztálybeli fiatalok következnek. Esetükben az ifjúkor siettetésének a kényszere uralkodik, ami nem hagyja kibontakozni az ifjúságot (Bourdieu, 1984).

rétegződést nem egy elit-tömeg kultúra szembeállításával teszi, hanem a mindenevő, illetve az egyoldalú fogyasztók kettősségének magyarázatával (Chan & Goldthorpe, 2005, 2010). Hankiss Elemér is úgy véli, hogy amennyiben a kultúra részekre oszlik, nem magas- és alacsony kultúrára, hanem szimbolikus és mindennapi kultúrára válik szét (Hankiss, 2009).

Elemzésünket az „omnivore-univore" megközelítés ihlette, egyrészt vizsgáljuk a „mindenevő" elmélet érvényességét az erdélyi magyar fiatalok körében, másrészt arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen változásokat látunk a fiatalok értékorientációiban.

Az elemzés első részében az erélyi magyar fiatalok értékorientációját mutatjuk be, a következő részben pedig azt vizsgáljuk, hogy milyen fogyasztói stílusokat határozhatunk meg a 15–29 éves fiatalok körében. Két nagy mintás ifjúságkutatás adatait használjuk fel, a Mozaik2001, illetve a Magyar Ifjúság 2016-os felméréseket, ami tulajdonképpen egy kutatássorozat két eleme. Mind a Mozaik2001,[4] mind pedig a Magyar Ifjúság 2016[5] felmérés célcsoportja a 15–29 éves korosztály, és mindkét kutatás empirikus adatai régiókra, életkorra, nemre és településtípusra reprezentatív információkat biztosítanak.

5.2. Az erdélyi magyar fiatalok értékorientációi

A 20. század második felében Nyugat-Európában is kialakult egy posztmodern értékeken alapuló fogyasztói társadalom, a korábbi hiánygazdaság helyére a modern fogyasztói társadalom lépett, ami a fiatalok értékrendjében, valamint szabadidős forgatókönyvében is változásokat eredményezett.

Romániában is az 1989-es rendszerváltással gyökeres társadalmi változások vették kezdetüket. Az erre vonatkozó vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy az ifjúsági korszakváltás folyamata kiszélesedőben, felgyorsulóban volt (Ercsei és mtsai., 2011; Gábor & Veres, 2011). Bogdan Voicu „álmodernitás-elmélete" szerint Romániában kulturális szempontból csak részlegesen beszélhetünk modern társadalomról, állandó ingadozás van a tradicionális és a posztmodern értékek között (Voicu, 2001).

Az információs és fogyasztói társadalom kialakulásával az életkörülmények jelentős mértékben megváltoztak az idősebb generációk időszakához képest, ami alapján azt feltételezhetjük, hogy növekedett a generációs és szociokulturális szakadék a fiatalok és szüleik között.

Az értékstruktúrák meghatározása előtt fontosnak tartottuk megnézni, hogy a fiatalok milyen mértékben azonosulnak a szüleik értékrendjével, és ez hogyan változott az évek során. Várakozásainkkal ellentétben 2016-ban a fiatalok több mint fele, 56 százaléka gondol-

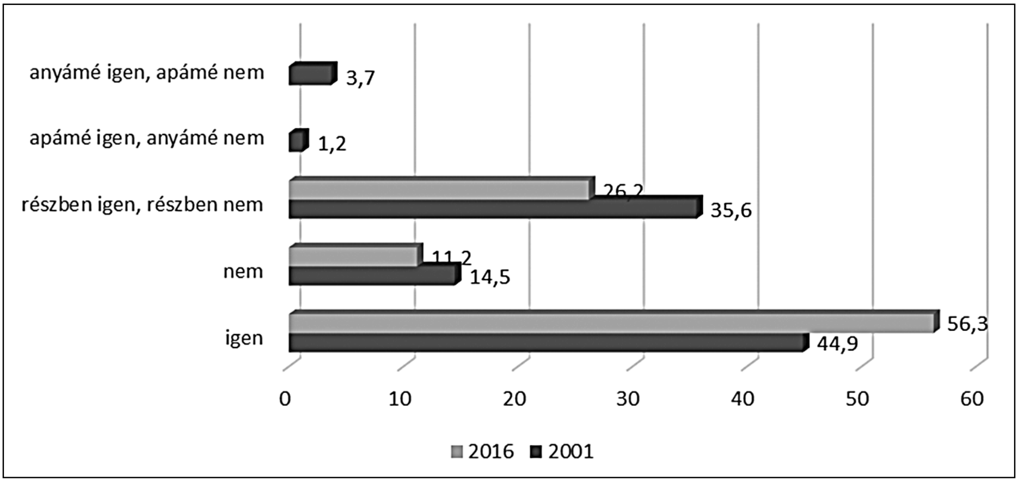
4 Az esetszámok leosztása lépcsőkre az 1992-es népszámlálás, az 1999-es Román Statisztikai Évkönyv, 1998–2000-es Magyar Statisztikai Évkönyvek vándorlási adatai és a 2000-es Romániai Magyar Évkönyv demográfiai adatainak segítségével történik, úgy, hogy a minta összetétele földrajzilag arányosan tükrözze az alapsokaságbeli arányokat (Csata és mtsai., 2002).

5 A minta alapja: népszámlálási adatok; Román Statisztikai Hivatal (Institutul Național de Statistică). Mintaelemszám: 2000 fő (Partium, Belső-Erdély 1000 fő és Székelyföld 1000 fő).

ja azt, hogy megfelel az eszményeinek szülei élete, míg 2001-be a fiataloknak csak 45 százaléka vélekedett így (lásd 5.1. ábra).

Ságvári Bence is hasonlóan vélekedik egyik írásában, miszerint a fiatalok generációja nem szakít szülei értékeivel, sőt, a fiatalok értékválasztásaikban hozzáöregedtek szüleikhez (Ságvári, 2012).

5.1. ábra. Megfelel-e az Ön eszményeinek a szülei élete? (%, N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A továbbiakban elemzésünk az értéktípusok kialakítására fókuszál. A Mozaik2001-es felmérés 17, a 2016-os pedig 19 értéket tartalmazott, és a viszonyulásokat egy ötös fokozatú skálán mérte (1 – egyáltalán nem fontos, 5 – nagyon fontos). Az értékstruktúrák feltérképezéséhez azt a 13 értékváltozót[6] vizsgáltuk, amely mindkét kutatásban szerepelt.

2001-ben hat olyan érték van, amelyek átlaga meghaladja a 4,5-t, ezek: a családi biztonság, a békés világ, a szerelem/boldogság, az igaz barátság, a belső harmónia és a szabadság. 2006-ban három érték szerepel 4,5 fölötti átlaggal: családi biztonság, békés világ, szerelem/boldogság. Bár nem egészen hasonló sorrendben, de a sor végén mindkét évben, a gazdagság (4–3,4), a vallásos hit (3,4–3,5) és a hatalom (2,6–3,0) található (lásd 5.1. táblázat).

Inglehart szerint a posztszocialista országokban a materialista értékek előretörése volt várható, miközben a nyugati társadalmak egyre inkább a posztmateriális értékek felé fordultak (Inglehart, 1997). Szalma és Füstös szerint a rendszerváltás után húsz évvel még mindig jelentős különbségek vannak a nyugati és a posztszocialista országok értékrendsze-

6 Belső harmónia, hatalom, szabadság, társadalmi rend, érdekes élet, gazdagság, nemzet szerepe, békés világ, tradíciók tisztelete, vallásos hit (elszakadás az e világi terhektől), családi biztonság, igaz barátság, szerelem/boldogság.

rei között, azonban a posztszocialista országokban is egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a posztmateriális értékek (Füstös & Szalma, 2011).

5.1. táblázat. Az egyes értékek átlagpontszáma 2001-ben és 2016-ban (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

	2001		2016
Családi biztonság	*4,9*	Családi biztonság	*4,6*
Békés világ	*4,8*	Szerelem/boldogság	*4,6*
Szerelem/boldogság	*4,8*	Igaz barátság	*4,6*
Igaz barátság	*4,7*	Szabadság	4,4
Belső harmónia	*4,7*	Belső harmónia	4,3
Szabadság	*4,6*	Békés világ	4,3
Társadalmi rend	4,3	Társadalmi rend	4,0
Érdekes élet	4,1	Érdekes élet	3,9
Nemzet szerepe	4,1	Tradíciók tisztelete	3,7
Tradíciók tisztelete	4,0	Nemzet szerepe	3,5
Gazdagság	*4,0*	*Vallásos hit*	*3,5*
Vallásos hit	*3,4*	*Gazdagság*	*3,4*
Hatalom	*2,6*	*Hatalom*	*3,0*

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Az értékek vizsgálatának szakirodalmi vonatkozásait keresve Inglehart elméleti munkáiból indulunk ki. Arra törekedtünk, hogy megnézzük az értéktípusok hány kategóriában különíthetők el, ehhez a faktorelemzés módszerét használtuk, és azt vizsgáltuk, hogy milyen értékstruktúrákat tudunk meghatározni. Az Inglehart-féle értékindex négy kategóriába sorolja az embereket aszerint, hogy tisztán materialista, tisztán posztmaterialista értékek, vagy a kettőnek valamely kombinációja jellemzi az egyént (Inglehart, 1997).

A kapott faktorstruktúra arra enged következtetni, hogy az erdélyi magyar fiatalok körében az értékpreferenciák négy csoportja különíthető el.

A Mozaik2001-es adatokat vizsgálva (lásd 5.2. táblázat) az első faktorcsomagban vannak a tradicionális értékek. Ez a faktorcsomag a hagyományokat hangsúlyozó értékeket jelenti (a tradíciók tisztelete, a nemzet szerepe, a vallásos hit és a békés világ). A tradíciók tisztelete kimagaslóan nagy faktorsúllyal (0,741) rendelkezik. A 2016-os felmérés szerint (lásd 5.3. táblázat) pedig a privát szféra értékei kerülnek az első faktorba, a családi biztonságot hangsúlyozó értékek (igaz barátság, szerelem/boldogság, családi biztonság). A legnagyobb faktorsúllyal rendelkező érték az igaz barátság (0,727), majd a családi biztonság (0,689), illetve a szerelem (0,678).

5.2. táblázat. Értékrendprofilok, faktormátrix (2001, N = 1423)

	Tradicionális értékek	Privát szféra értékei	Posztmateriális értékek	Materiális értékek
Belső harmónia		*0,259*	0,340	
Hatalom				0,501
Szabadság			0,378	
Társadalmi rend			0,634	
Érdekes élet		0,222		0,414
Gazdagság				0,411
Nemzet szerepe	0,517			
Békés világ	0,257	*0,253*		
Tradíciók tisztelete	0,741			
Vallásos hit	0,382			
Családi biztonság		0,421		
Igaz barátság		0,508		
Szerelem/boldogság		0,534		

„Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization."
Forrás: Mozaik2001 (Erdély), saját számítás

5.3. táblázat. Értékrendprofilok, faktormátrix (2016, N = 1809)

	Privát szféra értékei	Tradicionális értékek	Posztmateriális értékek	Materiális értékek
Belső harmónia			0,444	
Hatalom				0,521
Szabadság			0,712	
Társadalmi rend			0,384	
Érdekes élet			*0,311*	0,344
Gazdagság				*0,741*
Nemzet szerepe		0,587		
Békés világ		0,436	*0,385*	
Tradíciók tisztelete		0,673		
Vallásos hit		0,629		
Családi biztonság	0,689			
Igaz barátság	*0,727*			
Szerelem/boldogság	0,678			

„Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization."
Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Azt láthattuk, hogy két faktorstruktúra sorrendje megváltozott, 2001-ben a tradicionális értékek, 2016-ban a privát szféra értékei kerültek az első faktorba. Tehát a tradíciók tisztelete továbbra is fontos a fiatalok körében, viszont a privát szféra értékei és ezen belül is az „igaz barátság" fontosabb szerepet tölt be a fiatalok életében. Gábor Kálmán szerint is a magyar fiatalok esetében egyszerre figyelhető meg a tradicionalizmus erősödése és egyfajta új értékrend keresése (Gábor, 2002).

A harmadik faktorcsomagot az úgynevezett posztmateriális értékek alkotják, ebben a faktorcsomagba került a társadalmi rend, belső harmónia és a szabadság. Az értékstruktúrák rendeződése ebben a faktorcsomagban részben annak is köszönhető, hogy az összehasonlíthatóság céljából a többi posztmateriális érték mint a változatos élet és kreativitás kimaradtak az elemzésből.

A legmagasabb faktorsúlya 2001-ben a „társadalmi rendnek" 2016-ban pedig a „szabadságnak" van. A negyedik faktorcsomagot szintén mindkét évben a materiális értékek alkotják, és ezen belül is a legnagyobb faktorsúlyt a hatalom, a gazdagság tanúsítja (0,411, illetve 0,712). A gazdagság különösen magas faktorsúllyal rendelkezik 2016-ban. Ez egyrészt azt jelentheti, hogy a materiális vagy a fogyasztói értékek nagyobb hangsúlyt kapnak, de ugyanakkor jelenthet egyfajta orientációt, vágyat is a gazdagság irányába. Azt is láthatjuk, hogy az „érdekes élet" nem illeszkedik jellegzetes módon a „materiális" faktorcsomaghoz, ami inkább egy posztmateriális érték, de feltételezéseink szerint ez egyfajta együtt járásra is utalhat, azaz az érdekes élet megvalósításához szükséges anyagi tőke.

Az erdélyi magyar fiatalok értékorientációját vizsgálva 2001-ben a tradicionális értéktípus kapott kiemelkedő szerepet, 2016-ban ez a második faktorcsomagba kerül, kisebb faktorsúllyal.

Tehát a posztmodernizáció jelei, vagyis hogy fokozatosan leépülnek a hagyományos struktúrák, és ezáltal az értékek is kezdenek átalakulni (Rényi és mtsai., 2013), részben a mi elemzésünkben is visszaköszönnek, viszont az ifjúság számára még mindig a legfontosabb érték a családi biztonság és a barátok, valamint a szülői értékrend szintén magas elfogadottságú.

Az erdélyi magyar népességet és ezen belül a fiatalságot is inkább egy immateriális értékrend jellemzi, legfontosabb értékeik az igaz barátság, családi biztonság (Covrig & Raţ, 2011).

Az elemzés során kirajzolódó értékorientációk közül a privát szféra és a tradicionális értékek, azaz az immateriális értékek kaptak kiemelt jelentőséget. Az utolsó – materiális – faktorcsomagban megjelenő „érdekes élet" alapján azt láthatjuk, hogy talán van egyfajta együtt járás a posztmateriális értékek és a materiális értékek között, amelyet egy mélyebb elemzéssel egy következő tanulmányban fogunk vizsgálni.

A változatosság keresésére utaló posztmateriális értéktípusok, ahova olyan értékek tartoznak, mint változatos, érdekes élet és a szabadidőfogyasztás, nem voltak jelen hangsúlyosan a vizsgált változószettben, éppen ezért a következő fejezetben részletesebben vizsgáljuk a fiatalok szabadidős fogyasztását.

5.3. Az erdélyi magyar fiatalok kulturális-szabadidős fogyasztói mintázatai

Az ifjúsági korszakváltás során a fiatalok körében a fogyasztás szerepe meghatározó lesz, míg a korábbi kapitalizmusokat a szűkösség, a korlátozott lehetőségek és az erős társadalmi hierarchia határozta meg, a bőség társadalmát az élmények keresése, a tág lehetőségek és kapcsolatok választása, a vertikális és horizontális hierarchiák keveredése jellemzi (Gábor, 2009).

A „szorosból a laza kapitalizmusba, a szilárdból a folyékony vagy cseppfolyósított modernitásba való átmenet" eredményeképpen (Bauman, 2000: 22) elkezdődött az egyének individualizációja.

Az élethelyzetek és életstílusok individualizálódásával a fiatalok szegmentációjának vizsgálatában felértékelődik a szabadidős/kulturális fogyasztás (Szabó, 2018). Éppen ezért a tanulmány második részében a fiatalok kulturális-szabadidős mintázatainak vizsgálatára fókuszálunk.

Elsősorban a színtereket vizsgáltuk meg, ami alapján látható, hogy a két felmérés – 2001-ben és 2016-ban – között bizonyos színterek átalakultak, illetve újak jelentek meg a szabadidős palettán (Szabó & Hires-László, 2018), ami már a kérdőívben megfogalmazott kérdésekben is tetten érhető.

A 2001-es felmérésben a fiatalok leggyakrabban látogatott színtere a diszkó volt, míg a mai fiatalok körében ennek helyét átvette a kávéház, teázó, söröző, kocsma és étterem, amelyek 2016-ban a leggyakrabban látogatott helyszíneket reprezentálják. Ugyanakkor magasabb arányban járnak a fiatalok könnyűzenei koncertekre és fesztiválokra. Ma már a szabadidős szokások feltérképezéséhez elkerülhetetlen a fesztiválok vizsgálata is, ami az elmúlt húsz évben a szabadidő-eltöltési módozatok sajátos helyszínei közé tartoznak, a fiatalok közel fele az elmúlt évben részt vett valamilyen fesztiválon (Szabó & Hires-László, 2018).

Amikor a fiatalok szabadidős fogyasztásának időbeni alakulását szeretnénk vizsgálni, és ezeket összehasonlítani a korábbi Mozaik2001 felmérés eredményeivel, kisebb nehézségekbe ütközünk, ugyanis a két kutatás a szabadidős tevékenységek gyakoriságának a felméréséhez különböző típusú skálákat alkalmazott.[7] A Mozaik2001 felmérés 12 szabadidős tevékenységet mért az alábbi skálával: 1 (1 hónapon belül), 2 (1-2 hónapja), 3 (4-6 hónapja), 4 (ennél régebben), 9 (soha). A Magyar Ifjúság 2016 kutatás pedig 15 szabadidős tevékenységet mért, ahol a skála értékei az alábbiak voltak: 1 (hetente többször), 2 (hetente egyszer), 3 (havonta többször), 4 (2-3 havonta), 5 (évente többször), 9 (szinte soha). Azonban a 5.4., illetve 5.5. táblázat alapján a tendenciák jól láthatóak.

A magaskultúra színterei kevésbé népszerűek: a fiatalok nagy része szinte soha nem látogatta ezeket a helyszíneket. A két legkevésbé látogatott kulturális rendezvény az opera és a

7 A kérdésfeltevés módja is eltérő volt: 2001-ben: Mikor volt Ön utoljára…? 2016-ban pedig már a gyakoriságra fektették a hangsúlyt: Milyen gyakran jár Ön a következő helyekre…?

komolyzenei hangverseny. A fiatalok 85 százaléka válaszolta azt, hogy szinte soha nem látogat el operába (2016-ban). A hangversenyek látogatottságát mindkét évben mérték: 2001-ben a fiatalok több mint fele, 56 százaléka nem volt komolyzenei koncerten, ez 2016-ban már a fiatalok 79 százalékára jellemző.

A magaskultúrát megjelenítő további színterek, mint a színház, kiállítások és múzeumok látogatottsága a korábbi évekhez viszonyítva szintén csökkenő tendenciát mutatnak. A fiatalok fele szinte soha nem volt színházban, múzeumban, illetve kiállításon, míg 2001-ben ez az arány csupán 15-19 százalék volt. A táncház, illetve az art mozik szintén kevés teret kapnak a fiatalok életében, több mint 70 százalékukra nem jellemző az említett kulturális tevékenységek végzése. A leggyakrabban látogatott kulturális terek a könyvesboltok és a könyvtárak, ahol a fiatalok fele megfordul valamilyen gyakorisággal.

Összességében operába és hangversenyre jut el a legkevesebb fiatal, a legtöbben pedig kocsmába, sörözőbe, borozóba, kávézóba járnak.

5.4. táblázat. Kulturális tevékenységek gyakorisága (N = 1950)

	1 hónapon belül	**1-2 hónapja**	**4-6 hónapja**	**Ennél régebben**	**Soha**
Színház (nézőként)	10,6	5,9	17,2	51,4	14,9
Mozi	17,9	13,7	15,2	45,3	7,9
Könyvtár	23,8	10,2	10,5	45,8	9,7
Könnyűzenei koncert	9,5	11,9	20,2	38,1	20,3
Diszkó	32	11,9	11,2	36,9	8
Hangverseny	2,9	2,6	6,2	33,4	54,9
Könyvesbolt	36,1	17,6	13,1	25,3	7,9
Művelődési ház	16,4	14,9	15,2	39,3	14,2
Bál, mulatság	26,7	20,2	18,2	30,1	4,8
Házibuli, parti	27,6	18,7	17,6	29,1	6,9
Kiállítás, múzeum	8,6	9,2	15,3	48,1	18,8

Forrás: Mozaik2001 (Erdély)

5.5. táblázat. Kulturális tevékenységek gyakorisága (N = 2000)

	Hetente többször	Hetente egyszer	Havonta többször	2-3 havonta	Évente többször	Szinte soha
Színház (nézőként)	0,4	0,7	4,7	13,7	30,3	50,1
Art mozi / művészfilmeket nézni	0,4	0,4	2,5	8,4	17,5	70,8
Multiplex vagy más mozi	0,4	0,5	5,8	13,3	26,5	53,4
Könyvtár	2,7	3,1	10,7	12,9	22,9	47,8
Komolyzenei hangverseny	0,3	0,2	2	4,8	13,4	79,2
Könnyűzenei koncert	0,1	0,3	4,7	12,7	43,8	38,5
Könyvesbolt	0,7	1,7	9,5	17,4	29,2	41,4
Kiállítás, múzeum	0,2	0	5,5	11	36,3	47
Opera	0,2	0,5	1,5	3,6	8,6	85,6
Kávéház, teázó	16,2	15,9	28,9	16,9	10,9	11,2
Söröző, borozó, kocsma, presszó	16,5	17	23,6	13,5	10,3	19,1
Étterem	5,7	7,3	24,6	27,2	23	12,1
Konditerem, fitneszklub	7,3	3,5	5,8	7,4	13,9	62,1
Pláza (mall)	4,6	5,2	25	22,2	21	22
Táncház	1,6	2,8	3,9	7,4	14	70,3

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

Fogyasztói csoportok az erdélyi magyar fiatalok körében

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjuk a fiatalok kultúrafogyasztásáról, K-means klaszteranalízis segítségével fogyasztói szegmenseket határoztunk meg, és ezt követően megnéztük, hogy milyen dimenziók mentén különülnek el a meghatározott csoportok.

A leíró statisztikai elemzésünkben a szabadidős-kulturális tevékenységek mentén formálódó klaszterek társadalmi-demográfiai jellemzőit kereszttáblázat segítségével mutatjuk be a 2001-es és a 2016-os ifjúságszociológiai felmérések alapján.

Négy fogyasztói csoportot határoztunk meg: magaskultúra-orientáltak, könnyed szórakozók, mindenevők és passzívak csoportját.

Magaskultúra-orientáltak csoportjának neveztük el azt a klasztert, melyben a színházba, operába, komolyzenei hangversenyre, illetve múzeumba járás és kiállításokon való részvétel a legnagyobb gyakoriságot mutattak. A *mindenevők* csoportjába tartoznak azok a fiatalok, akik nemcsak a magaskulturális tevékenységekben, hanem a vizsgált többi szabadidős tevékenységekben is nagyon aktívak. A *könnyed szórakozók* klaszterbe azok tartoznak, akiknek szabadidős tevékenységük többnyire a barátokkal együtt töltött időt jelenti olyan helyszíne-

ken, mint: kávézó-teázó, söröző, borozó, kocsma, pláza, étterem, illetve multiplex vagy más mozi. A negyedik klaszter a *passzívak* csoportja, a fiatalok valamennyi szabadidős tevékenységet meglehetősen alacsony gyakorisággal végzik.

5.6. táblázat. Társadalmi demográfiai csoportok klasztereken belüli aránya, 2001 (%, N = 1943)

Társadalmi-demográfiai csoport	**Magaskultúra-orientáltak**	**Minden-evők**	**Könnyed szórakozók**	**Passzí-vak**	**Cramer's V**
	25,5	22,6	13,5	38,3	
*Nem****					0,137
Férfi	41,6	60,8	48,0	47,4	
Nő	58,4	39,2	52,0	52,6	
*Településtípus****					0,227
Megyeszékhely	62,7	50,0	43,1	28,4	
Más város	20,5	22,9	24,2	20,8	
Falu	16,8	27,1	32,7	50,9	
*Korcsoport****					0,249
15–19 évesek	22,4	46,5	51,0	20,6	
20–24 évesek	33,5	40,6	36,8	36,3	
25–29 évesek	44,0	13,0	12,3	43,1	
*Apa iskolai végzettsége***					0,221
Általános iskola / szakiskola	51,7	63,1	63,9	84,7	
Érettségi (líceum, technikum)	27,5	26,7	25,3	12,6	
Felsőfokú végzettség	20,8	10,2	10,8	2,6	
*Apa foglalkozása***					0,156
Alkalmazottként dolgozik	55,2	62,4	64,3	39,5	
Saját vállalkozásban dolgozik	7,1	8,8	6,8	4,1	
Gazdaságilag inaktív	33,7	23,6	24,4	41,3	
Gazdaságban dolgozik / alkalmi munkából él meg	4,0	5,2	4,5	15,1	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,000$ (khi-négyzet-próba)

Forrás: Mozaik2001 (Erdély), saját számítás

A 2001-es felmérés adatai szerint a *passzívak* csoportja az erdélyi magyar fiatalok körében 38 százalék, főleg falvakban vagy kisebb városokban élő nők, és az idősebb 25–29 éves korosztály. Az apa iskolai végzettsége és foglalkozása is szignifikáns összefüggést mutat, inkább az alacsonyabb végzettségű, illetve fizikai munkát végző szülők gyermekei tartoznak ebbe a csoportba.

A *magaskultúra-orientáltak* csoportja 2001-ben valamivel nagyobb (4 százalékponttal), mint 2016-ban, a fiatalok 26 százaléka tartozik ebbe a klaszterbe, ezen fiatalok jellemzői:

nők, városi környezetből, 25–29 évesek, szülők (apa) iskolai végzettsége magas, és szellemi foglalkozásúak vagy vezetők.

A *mindenevők* esetében a férfiak vannak felülreprezentálva, főleg nagyvárosban vagy más városban élő 15–19 éves fiatalok. Ebbe a csoportba van a legtöbb egyetemi végzettségű, szellemi foglalkozású, illetve vezető beosztású szülő gyereke.

A *könnyed szórakozók* 13 százalékban vannak jelen, ahol szintén a férfiak vannak felülreprezentálva, de főleg falusi környezetben élő fiatalok, akiknek a szülei (apa) alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek (lásd 5.6. táblázat).

2016-ban a legnagyobb klasztert szintén a *passzívak* csoportja jelentette, de valamivel kisebb arányban, mint 2001-ben. 5 százalékponttal kevesebben vannak, azaz a fiatalok 33 százaléka tartozik ide. Ezek a fiatalok 2001-hez hasonló szociodemográfiai összetételűek, főleg falvakban vagy kisebb városokban élő nők, illetve inkább a 25–29 éves korosztály. Mind az apa iskolai végzettsége, mind pedig a foglalkozása szignifikáns összefüggést mutat, inkább alacsonyabb végzettségű, illetve fizikai munkát végző szülők gyermekei tartoznak ebbe a csoportba.

A *magaskultúra-orientáltak* csoportjába a megkérdezettek 21,4 százaléka tartozik, ezen fiatalok jellemzői: nők, városi környezetből, 15–19 évesek, az apa iskolai végzettsége szerint magas iskolai végzettségű szülők gyerekei, foglalkozás szerint pedig szellemi foglalkozású vagy vezető szülők gyerekei.

A *mindenevők* esetében a férfiak vannak felülreprezentálva, főleg nagyvárosban vagy más városban élő 20–24 éves fiatalok. Ebbe a csoportba van a legtöbb egyetemi végzettségű, szellemi foglalkozású, illetve vezető beosztású szülő gyereke.

A *könnyed szórakozók* 31 százalékban vannak jelen, ahol szintén a férfiak vannak felülreprezentálva, de főleg falusi környezetben élő fiatalok, akiknek a szüleik (apa) alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek (lásd 5.7. táblázat).

Tehát a *passzívak* csoportjának tagjai tipikusan alacsony társadalmi státusúak, míg a *magaskultúra-orientáltak* és a *mindenevők* csoportja magas társadalmi státusúak csoportjából áll (megyeszékhelyen vagy más városon élő fiatalok, akik származási háttere szintén magasan kvalifikált). A fentiek alapján azt állíthatjuk, hogy a fiatalok kulturális fogyasztását vizsgálva, kimutatható egy úgynevezett társadalmi polarizáció.

5.7. táblázat. Társadalmi demográfiai csoportok klasztereken belüli aránya, 2016 (%, N = 2000)

Társadalmi-demográfiai csoport	Magaskultúra-orientáltak	Minden-evők	Könnyed szórakozók	Passzí-vak	Cramer`s V
	21,40	14,30	31,20	33	
*Nem****					0,274
Férfi	32,1	63,5	67	45,8	
Nő	67,9	36,5	33	54,2	
*Településtípus****					0,121
Megyeszékhely	33,1	36,0	24,6	21,9	
Más város	24,3	24,5	23,0	17,0	
Falu	42,6	39,5	52,5	61,1	
*Korcsoport****					0,147
15–19 évesek	45,1	27,4	27,7	33,2	
20–24 évesek	34,0	38,5	38,7	24,3	
25–29 évesek	21,0	34,1	33,6	42,5	
*Apa iskolai végzettség****					0,148
Legfeljebb 8 osztály	3,4	5,6	9,7	12,4	
Szakmunkásképző	18,4	16,4	26,7	31,1	
Érettségi (líceum, technikum)	56,3	50,9	55,2	45,6	
Diploma	21,8	27,2	8,3	10,9	
*Apa foglalkozása****					0,139
Fizikai	65,3	64,9	78,2	84,1	
Szellemi	20,3	21,6	11,6	11,5	
Vezető	14,4	13,4	10,2	4,4	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,000$ (khi-négyzet-próba)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Célunk az volt, hogy megnézzük, milyen fogyasztói csoportokat tudunk azonosítani a két felmérés alapján. Azt láttuk, hogy az erdélyi magyar fiatalok körében is megjelenik egy úgynevezett omnivore fogyasztói csoport. Az elmélet szerint a fogyasztás szokásvilágában egy olyan elmozdulásnak lehetünk tanúi, ami nem egy elit-tömegkultúra tengely mentén képzelhető el, hanem inkább egy omnivore-univore tengelyen (Bukodi, 2010; Sági, 2010). Ez elemzésünkben is visszatükröződik. Az erdélyi magyar fiatalok esetében a kulturális magatartásformák lényegi választóvonala inkább mindenevő-nélkülöző tengelyen helyezkedik el, a magyarországi társadalomhoz hasonlóan (Bukodi, 2010; Sági, 2010).

Következtetések

Az ifjúságszociológiai szakirodalom alapgondolata, hogy napjainkban az identitáskonstrukció a fogyasztáshoz és a szabadidő-felhasználáshoz köthető.

Tanulmányunkban a fiatalok kulturális fogyasztását és értékorientációját vizsgáltuk, a Mozaik2001 és a Magyar Ifjúság 2016 ifjúságszociológiai felmérések tükrében.

Az erdélyi magyar fiatalok értékorientációját vizsgálva, azt látjuk, hogy még mindig dominálnak a hagyományos értékek, egyelőre nem mutatkoznak annak jelei, hogy a fiatalok értékválasztásaikban gyökeresen szakítottak volna a szüleik értékrendjével. A legfontosabbnak ítélt érték 2016-ban az emberi kapcsolatok fontossága volt (családi biztonság, igaz barátság), ez a morális értékek iránti növekvő igény jele, de ugyanakkor az elmagányosodástól való félelmet is jelentheti. Tehát a fiatalok értékstruktúrájában az immateriális értékek még mindig fontosabb szerepet töltenek be, mint a posztmateriális értékek.

Azt feltételezhetjük, hogy a rendszerváltást követően született fiatalok attitűdjeikben és életstratégiáikban továbbörökítik a sajátos kelet-európai vonásokat.

A tanulmány második részében – a kulturális és szabadidő-fogyasztást vizsgálva – négy látens fogyasztói csoportot határoztunk meg (1) a *magaskultúra-orientáltak,* (2) a *mindenevők*, (3) a *könnyed szórakozók*, illetve a (4) *passzívak* csoportját, amelyeket alapvetően a szabadidős magatartásuk alapján jellemeztünk.

Azt mondhatjuk, hogy a fiatalok körében még mindig van egy olyan réteg (passzívak), amelynek tagjainál a kulturális fogyasztás mértéke nagyon alacsony, akik a fogyasztói miliő alatt helyezkednek el. Ők azok, akiknek nincs meg az a zinneckeri értelemben vett játékterük arra, hogy kulturális tőkét halmozzanak fel (Szabó, 2018), inkább rurális környezetben élő fiatalok, és szüleik (apa) alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek.

A kulturális fogyasztás nem korlátozódik a magaskultúrára, megjelenik egy új fogyasztói csoport, a mindenevőké, ami inkább egy középosztálybeli sajátosság. Színesebb és sokrétűbb szabadidő-fogyasztás jellemző ezen fiatalokra, a magaskultúra-orientált fogyasztói csoporthoz hasonlóan szintén magas iskolai végzettséggel rendelkeznek, illetve szüleik is magasabb státusúak.

A tanulmány során a fiatalok csoportjain belül meghúzódó mélyebb törésvonalak bemutatására nem volt lehetőség. Éppen ezért fontosnak tartjuk, hogy egy következő írásunkban az értékrendek és a szabadidő-fogyasztás változásainak folyamatait a társadalmi struktúra és kultúra egészében elemezzük.

Melléklet

5.8. táblázat. Főbb szociodemográfiai változók 2001-ben és 2016-ban (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

Szociodemográfiai változók	Mozaik2001	Ifjúság 2016	Eltérés
Nem			
Férfi	49	52,3	3,3
Nő	51	47,7	–3,3
Településtípus			
Város	67,2	48,5	–18,7
Község, falu	32,8	51,5	18,7
Családi állapot			
Nőtlen, hajadon, egyedül él	72,1	77,3	5,2
Házas	23,7	13,6	–10,1
Élettársa van	2,8	8,7	5,9
Elvált	1,3	0,3	–1
Özvegy, egyedül él	0,1	0,1	0
Korcsoport			
15–19	30,8	33	2,2
20–24	36,6	33	–3,6
25–29	32,5	34	1,5
Iskolai végzettség			
Általános iskola	26,5	33,5	7
Szakiskola	15,6	8,7	–6,9
Szakközépiskola*	9,8	12,6	2,8
Elméleti líceum, középfokú tanítóképzés	31,4	21,9	–9,5
Technikum, posztliceális képzés	5,5	2,7	–2,8
Főiskola	2,7	1,5	–1,2
Egyetem	8,0	14,7	6,7
Magiszteri képzés	0,3	3,9	3,6
PhD, egyéb posztgraduális képzés	0,1	0,4	0,3

* szakközépiskolai érettségi, középfokú technikum 2016

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély)

5.9. táblázat. Értékrendprofilok, faktormátrix, 2001 (N = 1943)

	Tradicionális értékek	**Privát szféra értékei**	**Posztmateriális értékek**	**Materiális értékek**
Belső harmónia		0,238	0,547	
Hatalom				0,737
Szabadság			0,742	
Társadalmi rend			0,709	
Érdekes élet		0,342		0,518
Gazdagság				0,678
Nemzet szerepe	0,638			
Békés világ	0,386	0,311		
Tradíciók tisztelete	0,751			
Vallásos hit	0,654			
Családi biztonság		0,567		
Igaz barátság		0,725		
Szerelem/boldogság		0,711		

„Extraction Method: Principal Component Analysis Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization."

Forrás: Mozaik2001 (Erdély), saját számítás

5.10. táblázat. Értékrendprofilok, faktormátrix, 2016 (N = 2000)

	Privát szféra értékei	**Tradicionális értékek**	**Posztmateriális értékek**	**Materiális értékek**
Belső harmónia			0,664	
Hatalom				0,719
Szabadság			0,761	
Társadalmi rend		*0,359*	0,533	
Érdekes élet			0,479	*0,474*
Gazdagság				0,825
Nemzet szerepe		0,693		
Békés világ		0,452	0,467	
Tradíciók tisztelete		0,749		
Vallásos hit		0,789		
Családi biztonság	0,751			
Igaz barátság	0,818			
Szerelem/boldogság	0,817			

„Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization."

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

5.11. táblázat. Milyen gyakran jár Ön a következő helyekre? Fogyasztói profilok, 2016 (N = 2000)

	Pasz-szívak	**Minden-evők**	**Könnyed szórakozók**	**Magaskultúra-orientáltak**	**Ösz-szes**	**F-statisz-tika**
	33%	14,30%	31,20%	21,40%		
Színházba	5,7	5	5,5	4,4	5,2	230,65
Art moziba / művészfilmeket nézni	5,8	5,3	5,8	5,0	5,6	112,51
Multiplexbe vagy más moziba	5,6	4,7	5,5	4,8	5,3	100,76
Könyvtárba	5,4	5,0	5,5	3,5	5,0	335,01
Komolyzenei hangversenyre	5,9	5,6	5,9	5,2	5,7	87,04
Könnyűzenei koncertre	5,5	5,1	5,2	4,6	5,1	99,26
Könyvesboltba	5,4	4,8	5,4	3,8	5,0	289,84
Kiállításra, múzeumba	5,6	5,0	5,4	4,5	5,2	178,02
Operába	5,9	5,6	5,9	5,5	5,8	54,23
Kávézóba, teázóba	4,6	2,6	2,5	2,7	3,3	362,23
Sörözőbe, borozóba, kocsmába, presszóba	4,9	2,7	2,2	3,3	3,4	430,81
Étterembe	4,7	3,1	3,4	3,8	3,9	164,03
Konditerembe, fitneszklubba	5,7	1,8	5,6	5,4	5,1	1586,67
Plázába (mallba)	4,8	3,2	4,3	3,7	4,2	105,65
Táncházba	5,7	5,2	5,5	5,0	5,4	41,46

Sig < 0,000

Forrás: Szabó-Híres (2018), saját szerkesztés

5.12. táblázat. Mikor volt ön utoljára…? Fogyasztói profilok, 2001 (N = 1943)

	Könnyed szórakozók	**Passzívak**	**Minden-evők**	**Magaskultúra-orientáltak**	**Összes**
	13,5%	38,3%	22,6%	25,5%	
Színházban	3,3	4,2	3,2	2,9	*3,5*
Moziban	3,0	3,9	2,2	2,7	*3,1*
Könyvtárban	2,1	4,0	2,7	2,4	*3,0*
Könnyűzenei koncerten	3,2	4,0	2,7	3,2	*3,4*
Diszkóban	1,3	3,2	1,4	4,1	*2,7*
Komolyzenei hangversenyen	4,5	4,7	4,2	3,7	*4,3*
Könyvesboltban	1,6	3,7	2,3	1,4	*2,5*
Művelődési házban	3,1	3,8	2,4	2,9	*3,1*
Bálban	2,9	3,0	1,6	2,9	*2,7*
Házibuliban	2,9	3,5	1,4	2,4	*2,7*
Kiállításon, múzeumban	3,5	4,3	3,1	2,9	*3,5*

Sig < 0,000

Forrás: Mozaik2001 (Erdély)

Szakirodalom

Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Polity.

Beck, U. (2004) Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In R. Angelusz (szerk.). *A társadalmi rétegződés komponensei* (322–356. o.). Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Voicu, B. (2001). România pseudo-modernă. *Sociologie Românească,* (1–4), 35–69.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. (Ford. Richard Nice). Harvard University Press.

Bukodi, E. (2010). Social stratification and cultural participation in Hungary: a post-communist pattern of consumption? In T. W. Chan & J. Goldthorpe (szerk.). *Social Status and Cultural Consumption* (139–168. o.). Cambridge University Press.

Chan, T. W., & Goldthorpe, J. (2005). The Social Stratification of Theatre, Dance and Cinema Attendance. *Cultural Trends, 14*(3), 193–212. http://dx.doi.org/https://doi.org/10.1080/09548960500436774

Chan, T. W. & Goldthorpe, J. (2010). Social Status and Cultural Consumption. In T. W. Chan & J. Goldthorpe (szerk.). *Social Status and Cultural Consumption* (1–28. o.). Cambridge University Press.

Comșa, M. (2006). *Stiluri de viață în România după 1989*. Presa Universitară Clujeană.

Covrig, A. & Raț, C. (2000). Erdélyi középiskolások értékrendprofiljai. In V. Veres (szerk.). *Nemzeti vagy nemzedéki korszakváltás*. Limes–Új-Mandátum.

Csata, Zs., Magyari, T., & Veres, V. (2002). Belső-Erdély. In A. Szabó, B. Bauer, L. Laki & I. Nemeskéri (szerk.). *MOZAIK 2001. Gyorsjelentés. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* (137–189. o.). Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Ercsei, K., Kiss, Z., & Szabó, J. (2011). Fiatalok szabadidős fogyasztása, önállósodása és jövőképe a marosvásárhelyi Félsziget vizsgálatok alapján. In T. Kiss & G. Barna (szerk.). *Erdélyi Magyar Fiatalok. Összehasonlító elemzés* (233–261. o.). Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Fábián, Z. (2015). Társadalmi rétegek, fogyasztási státuscsoportok Magyarországon. In P. Szívós & I. Gy. Tóth (szerk.). *Jól nézünk ki (…?!) Háztartások helyzete a válság után. Tárki Monitor Jelentések 2014* (128–142. o.). TÁRKI.

Fábián, Z., Kolosi, T., & Róbert, P. (2000). Fogyasztás és életstílus. In T. Kolosi, I. Gy. Tóth & Gy. Vukovich (szerk.). *Társadalmi Riport 2000* (225–259. o.). TÁRKI.

Fábián, Z., Róbert, P., & Szívós, P. (1998). Anyagi-jóléti státuscsoportok társadalmi miliői. In T. Kolosi, I. Gy. Tóth, Gy. Vukovich (szerk.). *Társadalmi riport 1998* (72–91. o.). TÁRKI.

Füstös, L., & Szalma, I. (2011). *Értékváltozás vagy értékválság? Folytonosság vagy szakadás*. MTA SZKI.

Gábor, K. (2005). A perifériáról a centrumba. Előzetes hipotézisek a határon túli magyar fiatalok helyzetének az értelmezéséhez. In K. Gábor & V. Veres (szerk.). *A perifériáról a centrumba. Az erdélyi fiatalok helyzetképe az ezredforduló után* (9–23. o.). Belvedere Meridionale.

Hankiss E. (2004). Társadalmi csapdák és diagnózisok. Tanulmányok a hetvenes évekből. Osiris Kiadó.

Hankiss, E. (2009). Hozzászólás a Nemzeti kultúra – kulturális nemzet vitához. In L. Füstös, T. Antalóczy & E. Hankiss (szerk.). *(Vész)jelzések a kultúráról* (423. o.). MTA PTI.

Hradil, S. (1995). Régi fogalmak és új struktúrák. Miliő-, szubkultúra- és életstílus-kutatás a '80-as években. In R. Andorka, S. Hradil, & L. J. Peschar (szerk.). *Társadalmi rétegződés* (347–387. o.). Aula Kiadó.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization*. Princeton University Press.

Kiss, Z., Plugor, R., & Szabó, J. (2006). Értékrend és ifjúsági szabadidő-kultúra a Félszigeten. In K. Ercsei & V. Veres (szerk.). *WEB. Fesztiválok Ifjúsága* (1–2., 63–73. o.). Cova-print.

Kolosi, T., & Róbert, P. (2004). A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In T. Kolosi, I. Gy. Tóth & Gy. Vukovich (szerk.). *Társadalmi Riport* (48–74. o.). TÁRKI.

Kovách, I., Kuczi, T., & Jókuthy, E. (2006). Az osztályok, a társadalmi struktúra és rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának szükségességéről. In I. Kovách (szerk.). *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon* (19–39. o.). Napvilág Kiadó.

Vasile, M. (2010). *Stilurile de viață în România postcomunistă. Ce modele comportamentale adoptăm şi de ce*. Iași: Lumen.

Pakulski, J., & Waters, M. (1996). *The death of class*. Thousand Oaks–SAGE.

Riesman, D. (1983). *A magányos tömeg*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Sági, M. (2010). Kulturális szegmentáció: „mindenevők", „válogatósak", „egysíkúak" és „nélkülözők"? Az „omnivore-univore" modell alkalmazhatósága Magyarországon. *Társadalmi Riport*, *10*(1), 288–311.

Ságvári, B. (2012). Az átmenetek kora? A magyar fiatalok társadalomképéről. In I. Kovách, Cs. Dupcsik, P. T. Tóth & J. Takács (szerk.). *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon* (63–82. o.). Argumentum.

Sandu, D. (1996). *Sociologia tranziţiei. Valori şi tipuri sociale în România*. Editura Staff.

Schulze, G. (2000). Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálodása. *Szociológiai Figyelő*, (1–2), 135–157.

Szabó, J. (2018). Kulturális szegmentáció az erdélyi magyar fiatalok körében. *Szocio.hu*, (3), 62–79.

Szabó, J. & Hires-László, K. (2018). Régi és új kultúra. In L. Székely (szerk.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (315–351. o.). Kutatópont.

Veress, I. (2011). A romániai fiatalok értékrendjéről. In T. Kiss & G. Barna (szerk.). *Erdélyi magyar fiatalok. Összehasonlító elemzés* (181–193. o.). Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Vitányi, I. (2004). A XX. század kulturális kihívásai. *Ezredforduló,* (3–4), 19–23.
Zamfir, C. (1989). Stil de viaţă şi mod de viaţă. Reflecţii actuale asupra stadiului actual al analizei sociologice. In I. Rebedeu & C. Zamfir (szerk.). *Stiluri de viaţă. Dinamica lor în societatea contemporană* (35–54. o.). Editura Academiei RSR.
Zinnecker, J. (1993). A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In K. Gábor (szerk.). *Civilizációs korszakváltás és ifjúság* (5–28. o.). Szociológiai Műhely.
Zinnecker, J. (2006). A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In K. Gábor & Cs. Jancsák (szerk.). *Ifjúságszociológia* (69–95. o.). Belvedere.

6

DÁNIEL BOTOND

Az erdélyi magyar fiatalok szervezeti részvételének elemzése

Bevezetés

Tanulmányunkban az erdélyi magyar fiatalok szervezeti részvételét vizsgáljuk. Arra keressük a választ, hogy milyen arányban tagjai a különböző tevékenységi csoportba tartozó szervezeteknek, és milyen társadalmi tényezők határozzák meg a szervezetekhez való kapcsolódást. A szervezeteket a nonprofit szervezetek nemzetközi osztályozási rendszere (INCPO) alapján csoportosítjuk (Salamon és mtsai., 1996), és külön figyelmet fordítunk arra is, hogy az általános elemzés mellett külön megvizsgáljuk a középiskolások és az egyetemisták csoportjait. Ezzel a részletesebb elemzéssel azt kívánjuk elősegíteni, hogy kutatási eredményeink azokban a kutatásokban is hasznosíthatók legyenek, amelyek nemcsak általánosan foglalkoznak az erdélyi magyar, 15–29 éves fiatalokkal, hanem konkrétan a középiskolásokról vagy egyetemistákról szólnak. A társadalmi tényezőknél az életkor, a nem és a származási település típusát vizsgáljuk. Külön törekszünk arra, hogy adatainkat regionális összehasonlításban és idősorosan is megvizsgáljuk.

6.1. A fiatalok szervezeti részvételének különböző megközelítései

„A fiatalok részvétele a közösségi ügyekben lehetőség, hogy teljes életet éljenek helyi közösségükben. Ez alapvető feltétel, ha aktív szerepet kívánnak játszani a társadalmi változásokban. Segítséget nyújt a társadalomba való beilleszkedésükhöz, elősegíti a változtatás igényét, a felelős gondolkodást, a megoldások keresését. A társadalom feladata megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy a fiatalok részt vállalhassanak az őket érintő döntésekben."[1]

Amint az előbbi idézetből is kitűnik, az Európai Tanács 1992/237-es határozata már a kilencvenes évek elején megfogalmazta a *fiatalok részvételének* fontosságát. Továbbá a szakirodalom alapján azt is elmondhatjuk, hogy a részvétel révén a fiatal megtanul kiállni saját maga és korosztálya érdekeiért, megtanulja, miként lehet képes irányítani saját életét, és megérti egyéni életének közösséggel szembeni összefüggéseit. A részvétel és a véleménynyil-

1 http://www.mobilitas.hu/dariszi/helyi_ifjusagi_munka/reszvetel/index.html

vánítás szoros kapcsolatban áll az önállóság megtanulásával is. Ez azért is különösen fontos, mert a modern társadalom, amiben mindenki a „saját életét" tervezi és irányítja, döntési önállóságot követel a gyermekektől és fiataloktól (Oross, 2015: 52).

Az ifjúsági részvételnek különböző formái vannak. Csupán egyike ezeknek a formális szervezeti tagság, amikor a fiatal jogi vagy pszichológiai értelemben tagja egy adott szervezetnek. Akár jogilag szabályozott, akár csupán közmegegyezéssel, „pszichológiai szerződéssel", a fiatal tagként tekint magára, és a többiek is elfogadják őt a szervezet közösségének részeként. Egy lazább részvételi forma, amikor a fiatal rendszeresen vagy időnként, önkéntesként vesz részt a szervezet tevékenységében, besegít a szervezésbe, részt vesz a szervezet eseményein, rendezvényein. Végül a részvétel egy korlátozottabb formájának tekinthetjük azt, amikor a fiatal mintegy „fogyasztóként" kapcsolódik a szervezethez, igénybe veszi szolgáltatásait, de ez sosem jelent teljesen passzív fogyasztást, hiszen akarva-akaratlanul kapcsolatba kerül a szervezet aktívabb tagjaival, szervezőkkel, önkéntesekkel, és a szervezetek tevékenységében való részvétel a konkrét tevékenység mellett közösségi kapcsolódást és közösségi élményt is jelent.

Az ifjúsági részvétel szervezeteken alapuló megközelítése modern formának tekinthető. Ebben az esetben a szervezet a közösségért, a tevékenység lehetőségéért cserébe egyfajta pszichológiai szerződés keretében azonosulást, tagságot, szimbolikus képviseletet vár el tagjaitól. Azonban napjainkban egyre több ifjúsági közösség már túlmutat a szervezetek, a szervezettség határain. Az ifjúság egyre növekvő mértékben a szervezeti tagságon kívül éli meg részvételi céljait. A fiatal egyre kevésbé adja nevét a szervezethez, és egyre kevésbé hajlandó hirdetni egy közösség szimbolikáját, hanem egyre inkább szolgáltatásokat vesz igénybe, rendezvényeken vesz részt, esetleg ha az együttműködés egy magasabb szintjére jutnak el, akkor programokat szervez. Kötődése, identitása gyengébb, ugyanakkor sokoldalúbb, komplexebb. Ezeket a nem tagságra alapuló lehetőségeket „posztmodern ifjúsági részvételi formák"-nak is nevezhetjük (Fazekas & Nagy, 2015: 25–26).

Az új formák megjelenésének több oka is van. Az érdektelenség mellett fontos szerepet játszik a modern formák elégtelenné válása is. Ezen belül gondolhatunk például a szervezetek működtetésének jogi és pénzügyi követelményeire, a jogszabályi keretekre, amelyeket a civil szervezeteknek a bejegyzés, illetve közhasznúvá válás érdekében be kell tartaniuk. A többség nem látja értelmét annak, hogy e keretek között fogalmazza meg közösségi, társadalmi szükségleteit, ugyanis nem talál olyan közösségi élményt, amelyért érdemes lenne szervezethez tartozni (Fazekas & Nagy, 2015: 35–36).

A szervezeti tagság tehát az ifjúsági részvétel egyik, de korántsem az egyedüli formája, az önkéntesség, illetve a szervezet programjaiban, tevékenységeiben való részvétel is a részvétel további formái közé tartoznak.

Ugyanígy a szervezetekhez való tartozást sem egyedül csupán a közösségi részvétel szempontjából értelmezhetjük. E szerint a megközelítés szerint tehát a szervezetek keretet biztosítanak a fiataloknak arra, hogy tevékenyen részt vegyenek a közösség életében. Viszont a szervezethez való tartozást, illetve a szervezetek tevékenységében való részvételt nem csupán

a közösségért tenni akarás, a közösség ügyeiben való részvétel motiválja, ugyanúgy a szabadidő-eltöltés egyik strukturált formájaként is értelmezhető. Továbbá jelentős részvételi motiváció a közösségi élmények és a közösséghez való tartozás érzése is.

Az erdélyi magyar fiatalokról rendelkezésre álló kutatások eredményei nem vagy csak alig tudnak minket eligazítani a részvétel különböző motivációit tekintve. Ezen a téren leginkább az önkénteskutatások segíthetnek, amelyek az önkéntes tevékenység motivációjának vizsgálatakor kérdeznek rá külön is az egyes motivációs faktorokra: a közösség érdekében végzett tevékenységtől, a szabadidő hasznos és kellemes kihasználásán át a valahová tartozás érzésének megtapasztalásáig.

Jelen tanulmányban kevésbé a fenti összefüggések feltárására, inkább az összehasonlításra és a változások vizsgálatára fektetjük a hangsúlyt. A korábbi kutatások és a Magyar Ifjúságkutatás 2016 adataiból elemezzük azokat, amelyek az ifjúsági részvétel különböző dimenzióiról rendelkezésünkre állnak: a formális szervezeti tagságtól kezdve, az önkéntes tevékenységeken át az iskolán kívüli tevékenységekben való részvételig, vagy érintőlegesen a különböző ifjúsági szervezetek ismertségét, társadalmi beágyazottságát felmérő kérdésekig. Arra keressük a választ, hogy az erdélyi magyar fiatalok milyen arányban tagjai a különböző tevékenységi csoportba tartozó szervezeteknek, hogyan határozza meg az életkor, nem vagy a származási település típusa a szervezetekbe való bekapcsolódást.

Az általános elemzés mellett külön is megvizsgáljuk a középiskolások és egyetemisták csoportjait. A későbbiekben, jelen eredményeket is felhasználva, vizsgálhatók lesznek a szervezeti kapcsolódás említett vetületei is, a közösségi részvétel, a szabadidő-eltöltés közösségi-szociális dimenziója is.

A tanulmány empirikus alapját a Magyar Ifjúság 2016 kutatás adatai képezik, de többször visszautalunk a Mozaik2001 ifjúságkutatásra is. A Mozaik2001 kutatás 1946, a Magyar Ifjúság 2016 pedig 2000 esetet tartalmaz Erdélyből. Előbbi kutatást két kutatócsoport valósította meg. Székelyföldön a válaszadók az egészségbiztosító pénztár adatbázisának segítségével voltak kiválasztva, egyszerű véletlen mintavétel mechanikus kiválasztás technikájával. A belső-erdélyi és partiumi válaszadókat pedig lépcsőzetes mintavétel során választották ki. Ugyanezt a lépcsős mintavételt alkalmazták 2016-ban is, mindkét kutatás esetén a „lépcsők" a megyék, valamint a település típusa (városok, községek) voltak. A településeken belül az egyszerű véletlen kiválasztás technikájával történt a háztartások és az alanyok kiválasztása, a szigorított véletlen sétás módszerrel, előre megadott kiinduló címek illetve lépésszámok alapján. A módszertani részletekről lásd a könyv Bevezetőjét.

A fiatalok szervezeti életben való részvétele

Az erdélyi magyar fiatalok civil szervezetekkel való kapcsolatait vizsgáló korábbi kutatások között 2000 után három olyan felmérést említhetünk meg, amely életkor szempontjából a teljes 15–29 éves korosztályt, területileg pedig a teljes Erdélyi népességet vizsgálta. Ezek közül a Mozaik2001-ben adatokat találhatunk a fiatalok szervezeti részvételével kap-

csolatosan, a Magyar Fiatalok 2008-as és 2013-as kutatásában pedig inkább a szervezetek társadalmi beágyazottságát, a fiatalok körében való ismertségét vizsgálták.

A Mozaik2001 kutatás eredményei szerint, a belső-erdélyi magyar fiatalok 24 százaléka kötődött valamilyen politikai vagy civil szervezethez, mintegy 21,6 százalékuk tagként is. A legkedveltebb szervezetek a politikai pártok és mozgalmak voltak (41 százalékkal), ezeket követték az ifjúsági (16 százalék) és az egyházhoz kötődő szervezetek (13 százalék). Diákszervezetekhez a válaszadók 9, a kulturális szervezetekhez 6, a szakmai szervezetekhez pedig 5 százaléka kapcsolódott. A kutatásból az is kiderült, hogy a szervezetek fele országos, a többi helyi, illetve kis részben regionális hatókörű (Csata és mtsai., 2002: 177–178).

Az ifjúsági szervezetek társadalmi beágyazottságát tekintve az Erdélyi Magyar Fiatalok 2008 kutatásból azt tudtuk meg, hogy az erdélyi magyar fiatalok (18–35 évesek) többsége nem hallott egy sor olyan nagyobb ifjúsági szervezetről, amelyet a kutatók felsoroltak. A legnagyobb ismertsége az Ifjúsági Keresztyén Egyesületnek volt, a fiatalok 22 százaléka tudott véleményt mondani a tevékenységéről. 2008-ban az EMI esetében ez az arány 18, a MIÉRT esetében 14, a MIT esetében 9, míg az Itthon Fiatalon Mozgalom esetében 6 százalék volt. A szervezetek tevékenységéről viszonylag pozitív véleménnyel voltak azok, akik az egyes szervezeteket ismerték. A kutatók azt is megkérdezték, hogy a fiatalok szerint mi lenne az ifjúsági szervezetek feladata? A válaszadók közül a legtöbben a fiatalok elhelyezkedését (56,7 százalék), a rászorulóknak való segítségnyújtást (49,2 százalék), a szakmai továbbképzők szervezését (48 százalék) és a magyarság összefogását (42 százalék) jelölték meg (Kiss, Barna & Sólyom, 2008: 16). Öt évvel később, 2013-ban, egy újabb adatfelvételkor az volt látható, hogy a legnagyobb láthatóságnak továbbra is az erdélyi Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE) örvendett (a válaszadók közel fele hallott a szervezetről). Összességében a szervezetek ismertsége valamelyest nőtt, és legjelentősebben az Erdélyi Magyar Ifjak (EMI) népszerűsége javult, mintegy 10 százalékot (44 százalékra). A kutatók szerint a felsorolt ifjúsági szervezetek társadalmi beágyazottsága nagyon alacsony a célcsoportjuk körében, még azok közül is csak kevesen tudtak véleményt mondani a szervezetek tevékenységéről, akik hallottak róluk (Barna & Kiss, 2013: 21).

A Magyar Ifjúság 2016 kutatás kérdőívében a szervezeti részvétellel kapcsolatosan két kérdés szerepelt. Az első konkrétan a szervezeti tagságra kérdezett rá („Ön tagja valamilyen szervezetnek?”), a második kérdésben pedig arra kérték a fiatalokat, hogy amennyiben tagjai valamilyen szervezetnek, nevezzék meg ezeket. Itt legtöbb három szervezet megjelölésére volt lehetőség.

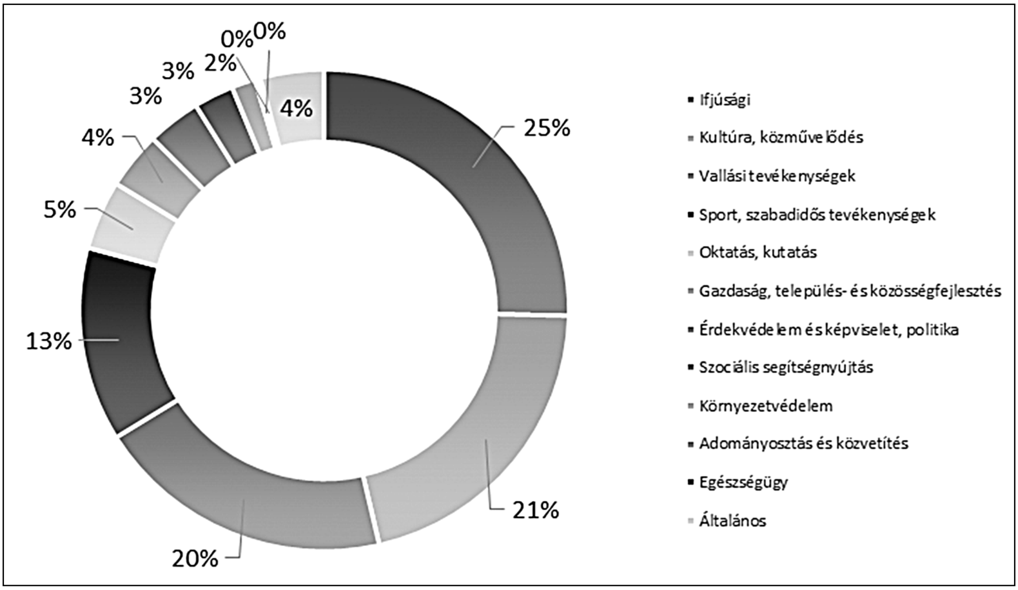
A válaszok feldolgozása után az derült ki, hogy körülbelül minden ötödik erdélyi magyar fiatal (20,3 százalék) vesz részt tagként valamely szervezet életében.[2] Ez az arány egyébként valamivel alacsonyabb, mint a magyarországi fiatalok esetén. A Magyar Ifjúság 2012 kutatásban a magyarországi fiatalok 23 százaléka, míg a 2016-os felmérésben 25 százaléka válaszolta azt, hogy tagja valamilyen szervezetnek (Bauer és mtsai., 2017: 83).

2 A válaszadási arány 91 százalékos volt.

A szervezeti tagsággal rendelkező 369 fiatal összesen ötszáz szervezetet sorolt fel.[3] A válaszadók kétharmada (68 százalék) csupán egyetlen szervezetet említett, 22,7 százaléka két szervezetet, míg 9,3 százaléka három olyan szervezetet is, amelynek tagja.

Első lépésként az említett szervezeteket vizsgáltuk meg. A szervezeteket a nonprofit szervezetek nemzetközi osztályozási rendszere (INCPO) alapján csoportosítottuk (Salamon & Anheier, 1996), és azt találtuk, hogy a fiatalok által megnevezett szervezetek háromnegyede négy nagyobb tevékenységi csoportban található (lásd 6.1. ábra). A legtöbb említést az ifjúsági szervezetek kapták, minden negyedik szervezet ebbe a kategóriába tartozik. A szervezetek további ötöde található mind a kultúra és közművelődés, mind a vallási tevékenységű szervezetek között. A negyedik legnagyobb csoportot 13 százalékos gyakorisággal a sport- és szabadidős tevékenységű szervezetek teszik ki.

6.1. ábra. A szervezeti tagsággal rendelkező erdélyi magyar fiatalok által említett szervezetek eloszlása a fő tevékenységi kategóriák szerint (N = 497 szervezet), 2016

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

Fontos megemlítenünk, hogy a főkategóriákba milyen szervezeteket soroltunk be. Természetesen kaptunk olyan válaszokat is, amelyek csupán általánosan nevezték meg a szervezet tevékenységét, például ifjúsági, vallásos stb., ezeket a válaszokat egyből a főkategóriákhoz soroltuk. Az általános csoportba pedig azok a válaszok kerültek, amikor csak annyit tudtunk meg, hogy például „civil szervezet" tagja a válaszadó. Az ifjúsági szervezetek főka-

3 Az adatok súlyozása után 497 szervezetként jelenik meg az elemzésekben.

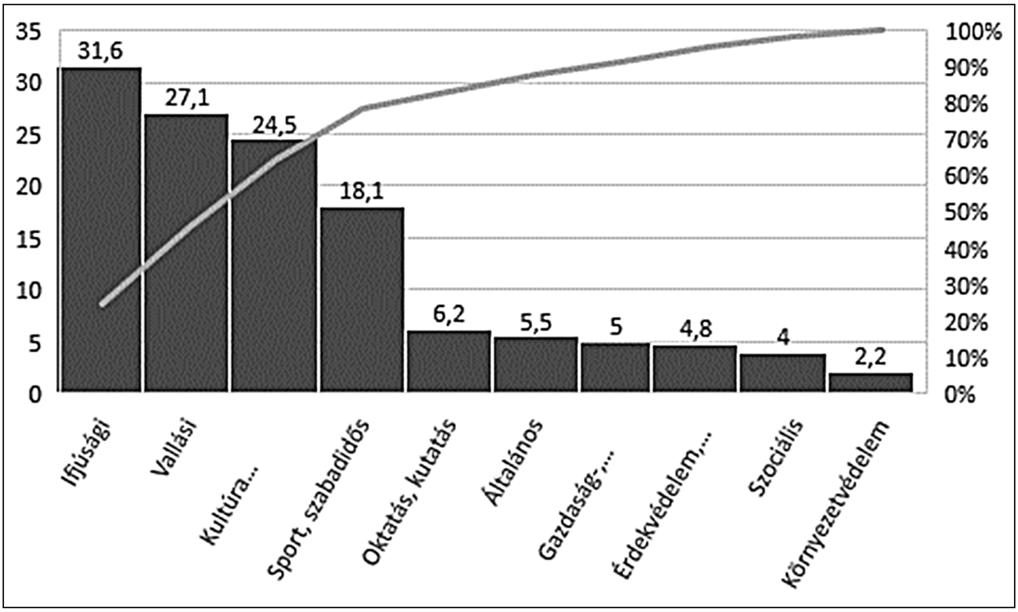
tegória alcsoportjai a diáktanácsok, az egyetemista diákszervezetek, a MIÉRT és tagszervezetei (GYTIT, CSTIT, UIET stb.), EMI, MIK, Madisz, illetve az ezen csoportba be nem sorolható ifjúsági szervezetek. A kulturális szervezetek közé soroltuk be a néptánccsoportokat, cserkészszervezeteket, fúvószenekarokat, kórusokat, színjátszóköröket, Rákóczi Szövetséget és egyéb kulturális, közművelődési tevékenységű szervezeteket. A vallási tevékenységű szervezetek közé kerültek az egyházi ifjúsági csoportok, egyházi kórusok, az IKE/ODFIE szervezetei és egyéb egyházi közösségek (pl. HÁLÓ, Hit és Fény, Keskeny út). Az oktatás-kutatási szervezetek közé elsősorban az egyetemi szakkollégiumokat, különböző IT szakmai klubokat, illetve az olyan szakmai szervezeteket soroltuk, mint például az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A gazdaság-, település- és közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezetek egyik nagy csoportját az önkéntes tűzoltóegyletek képezték, de ide kerültek besorolásra a különböző településekért elnevezésű, rendszerint községi szervezetek. Az érdekvédelem, képviselet és politika megnevezésű csoportba a politikai pártok és mozgalmak kerültek (pl. RMDSZ, EMNP/EMNT).

Nemcsak a szervezetek eloszlását vizsgáltuk, hanem második lépésben azt is, hogy a fiatalok hány százaléka kötődik a különböző típusú szervezetekhez. A 6.2. ábrán azt láthatjuk, hogy a szervezeti tagsággal rendelkező 15–29 éves fiatalok 31,6 százaléka kapcsolódik ifjúsági szervezetekhez, 27,1 százaléka vallási szervezetekhez, 24,5 százaléka kulturális szervezetekhez, 18,1 százaléka pedig sport- és szabadidős szervezetekhez. Ez a négy legelterjedtebb szervezeti tagság. A más típusú szervezetekhez már arányaiban sokkal kevesebben kapcsolódnak. Nagyon fontos kiemelni, hogy úgy tűnik, két olyan fontos terület, mint a szociális segítségnyújtás és a környezetvédelem a szervezeti tagsággal rendelkező fiatalok csupán 2,2-4 százalékát tudja tagként bevonzani.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy az elmúlt időszakban változott-e az egyes szervezettípusok életében való részvétel aránya. Az erdélyi magyar fiatalok esetében nem találtunk korábbi részletes adatokat. A magyarországi kutatások eredményei pedig azt mutatták, hogy az anyaországi fiatalok preferencia-sorrendje a 2012–2016-os időszakban nem változott (Bauer és mtsai., 2017: 83).

Magyarországon 2016-ban a legtöbben sportklubok, sportegyesületek életében vettek részt, amihez hozzáadhatjuk a szabadidős szervezetekhez kapcsolódó fiatalokat, így az általunk használt csoportosítás szerint a sport- és szabadidős szervezetekhez a magyarországi fiatalok 16 százaléka (11 + 5) kapcsolódott. A diák- és hallgatói szervezetek következtek a rangsorban mintegy 9 százalékos tagsági aránnyal. A szervezeti hierarchia negyedik helyén a környezetvédelmi, természetvédelmi és állatvédő szervezetek állnak. A sorrend szempontjából sokkal népszerűbbek, mint az erdélyi fiatalok körében. A kutatási jelentés szerint a politikához kapcsolódó szervezetek csak a fiatalok egy nagyon szűk, 1-2 százalékos rétegét érintik meg (Bauer és mtsai., 2017: 83).

6.2. ábra. A szervezeti tagsággal rendelkező erdélyi magyar fiatalok (15–29 év, N = 369 személy) szervezeti tagságának aránya szervezettípus szerint (%), 2016

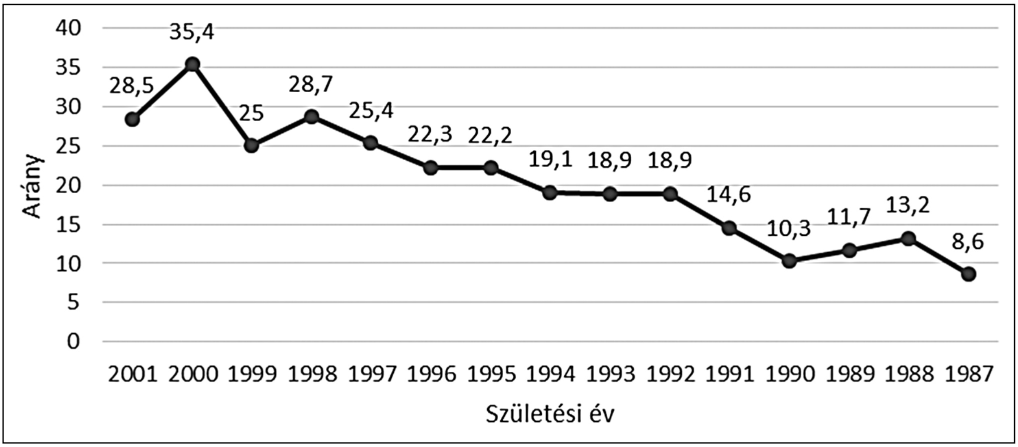
Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

Mivel a magyarországi eredmények a válaszadók teljes mintájára vonatkoznak, és nem csupán a szervezeti tagsággal rendelkező fiatalokra, ezért az összehasonlíthatóság kedvéért az arányokat mi is a teljes mintára vetítettük. Amint azt láttuk, az erdélyi magyar fiatalok 20,3 százaléka rendelkezik szervezeti tagsággal, továbbá a szervezeti tagsággal rendelkezők 18–31 százaléka kapcsolódik a négy legelterjedtebb tevékenységtípusú szervezetekhez. Ebből következik, hogy az erdélyi magyar fiatalok mintegy 6,41 százaléka válaszolta azt, hogy tagja valamilyen szervezetnek és egy (vagy több) ifjúsági szervezetet meg is nevezett, 5,5 százalék a vallási szervezetekhez kapcsolódók aránya, 4,97 százalék a kulturális és közművelődési és 3,67 százalék a sport- és szabadidős szervezetekhez kapcsolódóké. Mindezek jelentősen alacsonyabb részvételt mutatnak, mint a magyarországi adatok. Valószínűsíthetően a nagy különbségnek oka a különböző módszertan, mivel esély van arra, hogyha többválasztós zárt kérdésként tettük volna fel a kérdéseket, akkor az erdélyi magyar fiatalok is nagyobb arányban jelöltek volna meg szervezeteket.[4]

4 A magyarországi kérdőívben a következő kérdés szerepelt: „Az alábbiakban különböző szervezeteket, közösségeket, csoportokat sorolunk fel. Kérjük, mondja meg, ha az elmúlt egy év során kapcsolódott valamilyen egyesülethez, alapítványhoz, önkéntes társuláshoz, csoporthoz, mozgalomhoz, közösséghez! Gondoljon olyanra, hogy részt vett a szervezet munkájában, tevékenységében, esetleg néha elment a rendezvényeire, stb. Kapcsolódott-e Ön…?” (Bauer Béla és mtsai., 2017: 84)

Az erdélyi magyar fiatalok (15–29 évesek) csoportján belüli összehasonlító vizsgálatok során a leglátványosabb különbséget az életkor tekintetében találtuk. Az életkornak meghatározó szerepe van a szervezeti részvétel alakulásában: az életkor előrehaladtával a civil szervezetekhez való kapcsolódás aránya folyamatosan csökken (lásd 6.3. ábra). Gyakorlatilag a 15–19 évesek negyede-harmada válaszolta azt, hogy tagja valamilyen szervezetnek, a 20–24 éveseknél ez az arány már 22,3–18,9 százalékra csökken, a 25–29 éves korcsoportban pedig 14,6–8,6 százalékra ($p < 0,001$).

6.3. ábra. A szervezeti tagsággal rendelkező (15–29 éves) fiatalok aránya az egyes korosztályokban (%, N = 369), 2016

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

Az életkori vizsgálatok további érdekes különbségeket is feltártak (lásd 6.1. táblázat). A kulturális és vallási tevékenységű szervezetek esetén az életkor előrehaladtával egyre csökken a tagsági arány, az oktatással-kutatással foglalkozó szervezetek esetén a 20–24 éves korosztály esetében találunk jelentősen magasabb arányokat (de ez a 25–29 éves korosztályban már újra alacsonyabb), az érdekvédelmi és politikai szervezetek esetén pedig fordított a tendencia. Míg a 15–19 évesek közül senki nem említett politikai szervezetet, aminek tagja lenne, a 25–29 éves korosztályra már 13,5 százalékos tagsági arány jellemző. Természetesen nem a teljes populációról, hanem csak a szervezeti tagsággal rendelkező válaszadókról beszélünk.

A szervezeti tagság aránya a közepes méretű városokban a legmagasabb, a megyeszékhelyeken/nagyvárosokban, illetve a községekben pedig valamivel alacsonyabb (más város / közepes város – község/falu – nagyváros/megyeszékhely bontás esetén 24,3 százalék a 19,1-19,5 százalékhoz képest; $p = 0,086$). Térségi összehasonlításban és nemek szerint sem találtunk szignifikáns különbséget a szervezeti tagság arányát illetően.

6.1. táblázat. A szervezeti tagsággal rendelkező fiatalok aránya a különböző típusú szervezetekben, korcsoportonként (15–29 évesek, N = 369), 2016

	Ifjúsági	**Kulturális**	**Vallási**	**Sport- és szabadidős**	**Oktatás- és kutatás**	**GTK-fejlesztés**	**Érdekvédelem és politika**
15–19 éves	31,4	32,6	33,1	20,3	1,2	5,8	0
20–24 éves	30,1	20,3	22,6	15,3	13,7	2,4	5,7
25–29 éves	33,8	12,3	20,3	17,6	5,5	6,8	13,5
Teljes népesség	31,4	24,5	27,0	18,1	6,2	4,9	4,6
Szig.	0,863	0,001	0,045	0,536	< 0,001	0,292	< 0,001

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

Habár a szervezethez való tartozás arányában nem volt szignifikáns különbség, a szervezettípusok esetén már találunk említésre méltó különbségeket. A férfiak felülreprezentáltak a sport- és szabadidős, illetve a gazdaság-, település- és közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezetek esetében, a nők pedig az oktatási-kutatási és a szociális tevékenységű szervezetekhez való tartozás esetében. A férfiak negyede tagja sport- és szabadidős tevékenységű szervezeteknek, a nők csupán tizede (p < 0,001), míg gazdaság-, település- és közösségfejlesztés esetén 7 százalék a 2,7 százalékhoz az arány (p = 0,045). A másik oldalon viszont a nők 9,2 százaléka tagja oktatással és kutatással foglalkozó szervezeteknek és 6 százalékuk szociális tevékenységű szervezeteknek, a férfiak esetén viszont csupán 3,2, valamint 2,2 százalék válaszolta azt, hogy a szóban forgó szervezeteknek tagja lenne (p = 0,045, valamint p = 0,054).

Régiós összehasonlításban több jelentős különbséget fedeztünk fel: Dél-Erdély és Bánság kiemelkedik az ifjúsági szervezetekhez tartozók, Partium a vallási szervezetekhez tartozók, Észak-Erdély és Partium az oktatási, kutatási tevékenységet folytató szervezetekhez tartozók, Székelyföld pedig a gazdaság-, település- és közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezetekhez tartozók esetén (lásd 6.2. táblázat). Mindezek a különbségek statisztikailag is szignifikánsak.

6.2. táblázat. Regionális különbségek a szervezeti tagsággal rendelkező (15–29 éves) fiatalok körében a szervezetek tevékenységi területei szerint (N = 369), 2016

Térség	**Ifjúsági szervezet**	**Vallási szervezet**	**Oktatás, kutatás**	**Gazdaság-, település- és közösségfejlesztés**
Székelyföld	31,1	23,3	2,8	8,8
Észak-Erdély	30,4	30,4	10,9	1,8
Partium	20,4	38,7	9,6	1,1
Dél-Erdély és Bánság	62,5	12,5	7,5	0
Átlagosan	31,7	27,1	6,2	4,9
Szignifikancia	< 0,001	0,007	0,054	0,007

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

A következőkben vizsgáljunk meg közelebbről két kiemelt csoportot: a középiskolásokat és az egyetemistákat.

6.2. A tanuló ifjúság szervezeti részvétele

Az erdélyi magyar középiskolások szervezeti életben való részvétele

Az erdélyi magyar középiskolások szervezeti életben való részvételével kapcsolatosan az elmúlt két évtizedben számos lokális és regionális kutatás is megvalósult. Ezek között megemlíthetjük Sólyom Andrea 2004-ben Székelyudvarhelyen végzett kutatását (Sólyom, 2014), az Országos Magyar Diákszövetség 2007-es erdélyi szintű mérését (Kiss, Plugor & Szabó, 2008), valamint a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány által szervezett 2015-ös, több megyére kiterjedő regionális kutatását (Rusu, 2015; Olaru, 2015). Ezek közül az első regionális vizsgálatra, az Országos Magyar Diákszövetség felmérésére 2007. január–februárban került sor Középiskolások felsőoktatási percepciója címmel. 12 megyéből 51 oktatási intézmény 52 osztályának diákjait kérdezték meg önkitöltős kérdőívvel, a minta tervezett nagysága 1200 fő volt, végül 1040-en töltötték ki a kérdőíveket (Kiss, Plugor & Szabó, 2008: 5–6). A második regionális vizsgálatra hét évvel később, 2015-ben került sor. Egy újabb, több megyére kiterjedő reprezentatív középiskolás-kutatás valósult meg, ezúttal a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány és a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének együttműködésében. Akkor a megyei tanfelügyelőségek nyilvántartása alapján egy 1293 iskolai osztályból álló mintavételi keretet állítottunk össze, innen került kiválasztásra 80 osztály, területileg és az iskola nyelvére (önálló magyar / vegyes) reprezentatív módon. Végül 51 osztályt sikerült lekérdezni székelyföldi és észak-erdélyi megyékben (Hargita, Kovászna, Maros, valamint Kolozs és Szilágy megyékben). Összesen 1109 középiskolás diák töltötte ki a kérdőívet.[5] A kérdőív nem tartalmazott konkrétan szervezeti tagságra vonatkozó kérdéseket, ennek ellenére néhány hasznos információt találunk az eredmények között, amelyek az oktatáson kívüli tevékenységekben való részvételre és a középiskolások önkéntességére vonatkoznak.

A középiskolások szervezeti tagságával kapcsolatos eredmények azt mutatták, hogy a székelyudvarhelyi végzős középiskolások (n = 373) harmada volt tagja valamilyen nonprofit szervezetnek 2004-ben, az OMDSZ 2007-es erdélyi mérésében pedig a megkérdezett diákok mindössze valamivel több, mint ötöde (21,5 százaléka). Mindkét vizsgálat azt mutatta, hogy a válaszadók legnagyobb arányban az ifjúság-, sport-, vallási, kulturális szervezeteknek voltak tagjai. Az OMDSZ kutatási jelentés szerzői továbbá megemlítik az Eurobarométer adatait is, amely szerint az Európai Unióban is hasonló volt a szervezetekben való formális tagság aránya, a fiatalok 22 százaléka volt tagja valamely civil szervezetnek. Az európai fia-

5 https://maxweber.ro/kutatas-honlap/6-karrier-panel-2015-eletpalya-vizsgalat-2015.html

talok a sportklubokat említették az első helyen, a fiatalok közel fele (49 százalék) tartozik formálisan is valamilyen sportszervezethez (Kiss és mtsai., 2008: 42–44). Továbbá a székelyudvarhelyi végzősök körében a szervezeti tagság eltérően alakult a nemek szerint, a fiúk 43, a lányok 29 százaléka volt tagja valamilyen szervezetnek. A szervezetekben való részvétel más jellemzők alapján (képzés típusa, politikai tájékozottság) nem változott (Sólyom, 2013: 104). Egy további eredménye a kutatásnak, hogy a középfokú oktatásban részt vevő fiatalok esetén (de ugyanúgy az egyetemisták esetén is) a szervezeti tagság, valamint a pozitívabb választási hajlandóság összefüggést mutatott. A szervezeti aktivitás együtt járt a választási részvételi aktivitással (Sólyom, 2013: 104).

A szervezeti tagság mellett a szervezeti életben való részvétel két további mutatója a különböző csoportok és szervezetek tevékenységében való részvétel, illetve a szervezetekhez kötődő önkéntes tevékenység. A Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány 2015-ös vizsgálatában nem fogalmaztunk meg konkrét kérdést a szervezeti tagsággal kapcsolatosan, viszont részletesen felmértük a részvétel két másik dimenzióját, a diákok tanórán kívüli tevékenységekben való részvételét, illetve önkéntes tevékenységét.

A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a székelyföldi és észak-erdélyi magyar középiskolások relatív többsége a sportkörök, sportcsapatok (28,3 százalék), valamint a vallási csoportok (25,1 százalék) tevékenységében vett részt aktívan. Emellett több kulturális jellegű csoport, szervezet tevékenységében való részvételt is mértük, a válaszok alapján tánccsoportban a válaszadók 15,8 százaléka, kórusban 15,3 százaléka, hagyományőrző egyesületekben 12 százaléka, színjátszókörben pedig 10 százaléka vett részt. A diáktanácsokban tevékenykedő középiskolások aránya 10,6 százalék volt. A leggyakoribb tevékenység egyébként a kirándulásokon való részvétel (56,7 százalék), valamint az alkalmi rendezvényeken való részvétel (34,5 százalék) volt (Olaru, 2015: 95).

A vizsgálat több érdekes különbséget is felszínre hozott. Nemek szerinti eloszlás tekintetében a fiúk a sporttevékenységekben, a lányok a táncoktatásban, a kórusban, a hagyományőrző egyesületekben, a vallási csoportok tevékenységeiben és a diáktanácsban is felülreprezentáltak. A lányok tehát aktívabbnak tűnnek az iskolán kívüli tevékenységekben való részvétel tekintetében, amit a tevékenységi átlagok is alátámasztanak. A lányok átlagosan 2,7 típusú, míg a fiúk csupán átlagosan 2,31 típusú tevékenységben vettek részt ($p < 0{,}01$). A kutatás során már regionális különbségeket is vizsgáltunk, és azt találtuk, hogy a székelyföldi középiskolások összességében nagyobb arányban vettek részt a különböző aktivitásokban, a megyék közül pedig konkrétan Hargita megye tűnt ki (Olaru, 2015: 96–97).

Az önkéntes tevékenységeket tekintve a válaszadó középiskolások a leggyakrabban ifjúsági szervezetekben tevékenykednek, ezt követték a karitatív tevékenységek (adakozás, idősek, szegények segítése stb.). A kulturális-szabadidős, valamint a környezetvédelmi aktivista tevékenységek a rangsorban középen helyezkedtek el. A politikai aktivitás csupán a sor végén található (Rusu, 2015: 112). A diákok 89,5 százaléka vett részt valamilyen önkéntes tevékenységben, különböző gyakorisággal és intenzitással. Közülük 61,4 százalék tekintette magát önkéntesnek, és válaszolt többek között arra a kérdésre, hogy kivel szokott önkéntes-

kedni. A válaszadók 44 százaléka barátokkal, baráti körrel vett részt ezekben a tevékenységekben, 27,7 százaléka bizonyos csoporttal, 12,2 százaléka konkrétan vallásos ifjúsági csoporttal, míg 9,7 százaléka bizonyos szervezetek keretében végzi az önkéntességet. A középiskolások körében a legnépszerűbb szervezetek a Gyulafehérvári Caritas (19 említés), cserkészet (12 említés), IKE (n = 9), Erdélyi Ifjúsági Egyesület (n = 7) voltak[6] (Rusu, 2015: 115–118).

Aktuális kutatásunk, a Magyar Ifjúság 2016 adatbázisának erdélyi almintájában összesen 519 középiskolás fiatal válasza található meg. A válaszadók mintegy 30 százaléka, 141 személy jelölte meg, hogy tagja valamilyen szervezetnek.[7] Ez az arány tehát jelentősen magasabb, mint amit a 2007-es erdélyi vizsgálat eredményei mutattak. A válaszadók közül 87-en (18,59 százalék) csupán egyetlen szervezetet említettek meg többé-kevésbé név szerint, míg 35-ön két szervezetet (7,48 százalék), 19-en pedig három szervezetet (4,05 százalék). A válaszok alapján tehát összesen 214 szervezeti említést dolgoztunk fel.

A válaszok csoportosítása után azt látjuk, hogy a megnevezett szervezetek többsége ifjúsági szervezet (26,46 százalék), de szinte ugyanakkora a kulturális szervezetek aránya is (26,03 százalék). A harmadik helyen a vallási szervezetek találhatók, alig négy százalékkal lemaradva (22,13 százalék). A sport- és szabadidős tevékenységű szervezetek az említések valamivel több mint tizedét teszik ki (11,95 százalék). A többi terület már csupán néhány százalékos említéssel szerepel. A gazdaság-, település- és közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezetek 5,10 százalékban, a szociális segítségnyújtással foglalkozó szervezetek pedig 3,39 százalékban. Külön érdemes kiemelni, hogy csupán egy-egy környezetvédelemmel, illetve oktatással-kutatással foglalkozó szervezetet találunk a listán.

A főkategóriákat alaposabban vizsgálva, azt látjuk, hogy az ifjúsági szervezeteknél a legtöbben a diáktanácsokat említették (28 alkalom), emellett a MIÉRT, Madisz, MIK, EMI szervezeteit (6 alkalom). A kulturális szervezetek közül a néptánccsoportok (15 említés) és a cserkészet emelkedik ki (9 említés), de többen nevezték meg a különböző fúvószenekarokat (7 alkalom), kórusokat (5 alkalom), Rákóczi Szövetséget (4 alkalom), színjátszóköröket (3 alkalom). A vallási szervezetek csoportjában a különböző egyházi ifjúsági csoportokat (16 említés), az IKE/ODFIE helyi szervezeteit (5 említés), illetve más egyházi közösségeket találunk (HÁLÓ, Hit és Fény, Keskeny út, összesen 5 említés). A gazdaság-, település- és közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezetek közé az önkéntes tűzoltó-egyesületeket soroltuk (4 említés), az oktatással-kutatással foglalkozó szervezet pedig gyakorlatilag egy IT szakmai klubot jelent.

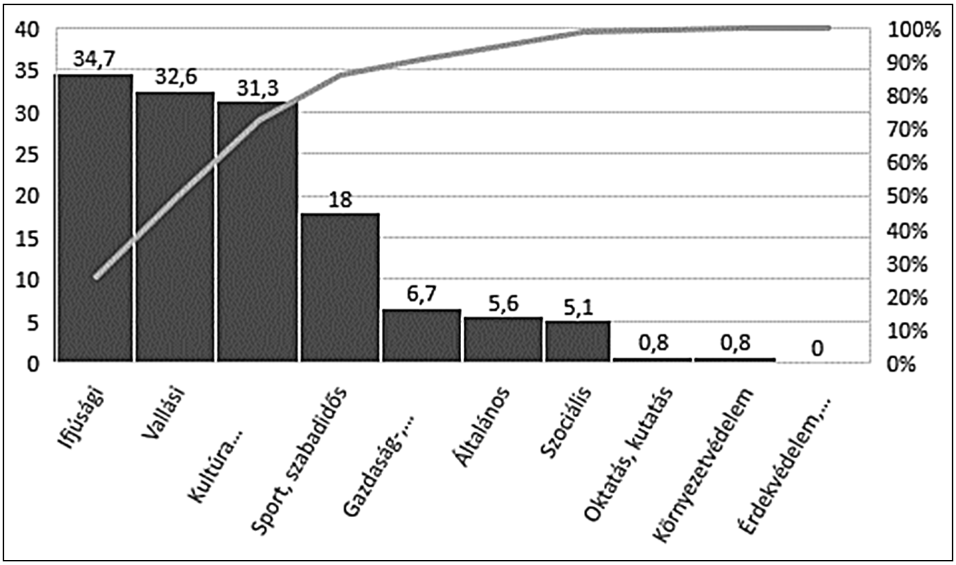
Ha nem a szervezetek eloszlását vizsgáljuk, hanem arra keressük a választ, hogy a diákok hány százaléka kötődik a különböző típusú szervezetekhez, akkor azt látjuk, hogy a közép-

6 Jelezni szeretnénk, hogy a kérdőívet a mintába bekerült iskolai osztályok diákjai töltötték ki, nem hólabda módszerrel keresték fel őket a kérdezőbiztosok. Ez azért fontos, mert így a szervezeti hovatartozással kapcsolatos válaszokat reprezentatívnak tekinthetjük, nem áll fent annak a veszélye, hogy mondjuk a szervezeti tagságon keresztül érték el a kérdezőbiztosok az egyes válaszadókat.

7 A válaszadási arány 90,2 százalékos volt.

iskolás fiatalok szinte egyenlő arányban kapcsolódnak az ifjúsági, a vallási, illetve a kulturális szervezetekhez (lásd 6.4. ábra). Őket követik valamivel több mint fele arányban a sport- és szabadidős szervezetek.

6.4. ábra. A szervezeti tagsággal rendelkező erdélyi magyar középiskolások (N = 141) szervezeti részvétele szervezettípus szerint (%), 2016

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

A sor végén az érdekvédelmi-politikai szervezetek találhatók, a mintába egyetlen olyan középiskolás sem került, aki ilyen tevékenységű szervezetet nevezett volna meg, ugyanígy oktatás-kutatással, valamint környezetvédelemmel foglalkozó szervezet megnevezést is csupán egyet-egyet találtunk.

Az előző kutatásokhoz képest azt látjuk, hogy az elmúlt években növekedett a szervezeti tagsággal rendelkező középiskolások aránya. Míg a 2007-es erdélyi szintű középiskolás-kutatásban a válaszadók 21,5 százaléka nyilatkozta, hogy tagja valamilyen szervezetnek, addig 2016-ban már 30 százaléka. A területeket illetően évről évre ugyanazt a négy területet látjuk a leghangsúlyosabbnak: az ifjúsági, a vallási, a kulturális, illetve a sport- és szabadidős területeket. Csupán az arányok és a sorrendek különböznek. A 2004-es székelyudvarhelyi kutatásban a végzősök körében az ifjúsági, sport, vallási és művészeti sorrendet találták, a 2007-es erdélyi felmérésben az ifjúsági, vallási, sport és kulturális sorrendet, míg a Magyar Ifjúság 2016 kutatásban az ifjúsági, vallási és kulturális területek közel hasonló súlyát, a sport- és szabadidős tevékenységek pedig leszorultak a negyedik helyre. A sorrendek a sport- és szabadidős tevékenységű szervezetek relatív jelentőségének csökkenését sugallják, bár még nem rendelkezünk elegendő mennyiségű konkrét adattal ennek ellenőrzéséhez.

Konkrét arányokat a 2007-es felmérés kutatási jelentésében találhatunk, így ezeket össze tudjuk vetni a 2016-os adatainkkal (lásd 6.3. táblázat).

6.3. táblázat. A szervezeti tagsággal rendelkező erdélyi magyar középiskolások szervezeti részvétele a szervezetek tevékenységi területe szerint, 2007, 2016

A szervezet tevékenységének típusa	2007, OMDSZ (N = 219)	2016, Magyar Ifjúság (N = 190)	
	arány	arány	személy
Ifjúsági	32,4	34,7	49
ebből Diáktanács	6,8	14,74	28
ebből Madisz, MIÉRT, MIK	n. a.	3,16	6
Vallási / egyházhoz kötődő szerveződés	21,9	32,6	46
ebből egyházi ifjúsági csoport + IKE/ODFIE	n. a.	11,05	16 + 5
Kultúra, közművelődés	9,6	31,3	44
ebből cserkészet	n. a.	4,74	9
ebből néptánc	n. a.	8,42	16
ebből fúvószenekar	n. a.	4,21	8
ebből kórus	n. a.	3,16	6
ebből színjátszókör	n. a.	1,58	3
ebből Rákóczi Szövetség	n. a.	2,63	5
Sport- és szabadidős	11,0 + 6,8*	18,0	25
Gazdaság-, település- és közösségfejlesztés	n. a.	6,7	9
ebből önkéntes tűzoltó-egyesület	n. a.	2,1	4
Általános válasz / egyéb	5,0	5,6	8
Szociális	*n. a.*	**5,1**	**7**
Oktatás, kutatás / szakmai	0,9	0,8	1
Környezetvédelem	2,7	0,8	1
Érdekvédelem, képviselet, politika	2,7	0	0

* 11 százalék sport-, további 6,8 százalék szabadidős, hobbijellegű szervezet

Forrás: Kiss és mtsai., 2008: 43, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

Az összehasonlításban azt láthatjuk, hogy az ifjúsági szervezetekhez, illetve a sport- és szabadidős tevékenységű szervezetekhez való kapcsolódás aránya közel hasonló a két mérés időpontjában (32,4–34,7 százalék, illetve 17,8–18 százalék), viszont jelentősen növekedett a kulturális tevékenységű szervezetekhez (9,6 százalékról 31,3 százalékra) és a vallási szervezetekhez való tartozás is (21,9 százalékról 32,6 százalékra).

Érdemes kiemelni a diáktanácsokhoz való tartozást, ugyanis ennek tekintetében egyelőre ellentmondásos tendenciákat láthatunk. Míg a szervezeti tagsággal rendelkezők körében 2007-hez képest, amikor is a válaszadók 6,8 százaléka említette a diákszervezeteket, a 2016-os arány sokkal magasabb, mintegy 14,74 százalékos, addig általánosabban kérdezve 2015-ben a válaszadó középiskolás diákok 10,6 százaléka vett részt diáktanácsos tevékenységek-

ben, most pedig ez az arány, ha a teljes középiskolás almintára számítjuk, csupán 5,39 százalék.

A középiskolások körében a szervezeti tagságot vizsgálva néhány statisztikailag szignifikáns különbséget találunk. A fiúk és lányok nem különböznek jelentősen a szervezeti tagság arányában vagy az említett szervezetek számában, viszont a szervezetek típusát tekintve három különbséget láthatunk. A fiúk jelentősen nagyobb arányban tagjai sport- és szabadidős szervezeteknek, illetve gazdaság-, település- és közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezeteknek, mint a lányok.[8] Ez utóbbi elsősorban a községi önkéntes tűzoltóegyletekben való tagság miatt alakul így. Ezzel szemben a lányok jóval magasabb arányban tagjai a kulturális és közművelődési szervezeteknek, mint a fiúk (38,2 százalék a 23,1 százalékhoz képest, $p = 0,04$).

Hasonló különbségeket tapasztaltunk a 2015-ös kutatás során is, akkor a sporttevékenységekben részt vevők kétharmada volt fiú és csupán harmada lány, illetve felülreprezentáltak voltak a lányok a hagyományőrző tevékenységekben, táncra illetve kórusra járók körében is (Olaru, 2015: 95–96).

A térségi összehasonlítás során csupán két jelentős különbséget találtunk: úgy tűnik, hogy az észak-erdélyi középiskolások átlagosan több szervezetnek tagjai, mint a többi térségben élő diákok. Az észak-erdélyiek harmada sorolt fel három szervezetet, míg a többi térség diákjainak csupán 8-10 százaléka ($p = 0,065$). Az átlag tekintetében pedig az észak-erdélyiek átlagosan 1,9 szervezeti tagságot neveztek meg konkrétan, míg a többi térség szervezeti tagsággal rendelkező középiskolásai csupán 1,41–1,55 szervezetet ($p = 0,052$). Továbbá azt vettük észre, hogy a szórványban élő középiskolások jelentősen magasabb arányban tagok ifjúsági szervezetekben, mint a székelyföldi vagy partiumi diákok. A dél-erdélyi és bánsági, szervezethez kötődő középiskolás fiatalok 58,3 százaléka, az észak-erdélyi térségben élők 52,4 százaléka valamilyen ifjúsági szervezetet említett meg, amikor a tagságai felsorolására kértük. Ehhez képest a szervezethez kötődő székelyföldiek csupán 32,1 százaléka, a partiumiak 20 százaléka kapcsolódik ifjúsági szervezethez ($p = 0,03$).

Az erdélyi magyar egyetemisták szervezeti részvétele

Az erdélyi magyar egyetemisták szervezeti tagságát korábban elsősorban a politikai kultúrával, szocializációval, attitűddel kapcsolatosan vizsgálták. Az első a sorban a *Civil Kurázsi* kutatás első adatfelvétele volt 1999-ben,[9] ezt követte 2002-ben az *Egyetemi hallgatók „Demokrácia?!" vizsgálata*[10] (Ercsei, 2017: 103–104).

---

8 A fiúk 26,2 százaléka tagja sport- és szabadidős szervezetnek, míg a lányok csupán 11,8 százaléka ($p = 0,025$), illetve a fiúk 12,3 százaléka tagja gazdaság-, település-, és közösségfejlesztő szervezeteknek, míg a lányok csupán 2,6 százaléka ($p = 0,028$).

9 A Civil Kurázsi kutatássorozat részletesebb leírását lásd (Péter, 2002a).

10 Az adatfelvétel során 2002 áprilisában 356 román és 456 magyar, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanuló diákot kérdeztek meg. A mintát az úgynevezett kvótás eljárással alakították ki, nem, kar és évfolyam szerinti megoszlásai az alappopulációt jellemző adatokhoz igazodnak (Kiss, 2002).

Az egyszerű mennyiségi tagság szempontjából nagyságrendi eltérések mutatkoztak nemzetiség szerint. Az első Civil Kurázsi eredményei szerint a Kolozsváron tanuló magyar nemzetiségű megkérdezettek közel kétharmada (63,4 százalék), míg a román nemzetiségűek csupán 16 százaléka rendelkezik szervezeti tagsággal. Viszont a teljes képhez hozzátartozik, hogy a szervezeti aktivitás a Kolozsvári Magyar Diákszövetségben való tagság kivételével rendkívül alacsony (a szervezeti tagsággal rendelkezők 79,7 százaléka KMDSZ-tag), és az ebben való tagság is többnyire passzív tagság (a tagok 66,9 százaléka passzív tag) (Péter, 2002b: 22).

A későbbi, 2002-es vizsgálat eredményei pedig azt mutatták, hogy a magyar egyetemisták fele (54 százalék), a román diákok csupán ötöde tagja valamilyen civil szervezetnek. A szervezeti tagsággal rendelkező magyar diákok fele a KMDSZ, húsz százaléka pedig vallásos ifjúsági szervezetekhez (IKE, KEL) kapcsolódott. Kisebb arányt képviseltek a szakmai szervezetek, szabadidőklubok és az RMDSZ tagjai. A román diákok esetén legtöbben szabadidőklubok és diákszövetségek tagjai voltak. Továbbá kimutatták, hogy etnicitás vonatkozásában a szervezeti élet nagymértékben fragmentált volt, a magyarok 95 százaléka kimondottan „magyar" szervezet tagja, ami alól csupán a szabadidőklubok egy része képez kivételt (Kiss, 2002). Sólyom szerint ezek az eredmények azt mutatják, hogy a román fiatalokat inkább a szervezetektől való távolmaradás, a magyar fiatalokat pedig a passzív jelenlét jellemzi (Sólyom, 2013: 103–104). Továbbá az erdélyi magyar egyetemisták szervezeti tagsága összefüggést mutatott az értékrendjükkel. Azok az egyetemisták, akik valamilyen szervezethez kötődtek, felülreprezentáltak voltak a konzervatív nacionalizmus és a kisebbségvédelem értékeit preferálók körében és alulreprezentáltak a konzervatív etatisták között.[11] Ehhez képest a középiskolások és a román egyetemisták szervezeti tagsága független volt az értékrendjüktől (Sólyom, 2011: 289).

A Magyar Ifjúság 2016 kutatás adatbázisának erdélyi almintájában összesen 388 egyetemista válasza található. A válaszadók mintegy negyede (25,1 százalék), 90 személy nyilatkozta azt, hogy tagja valamilyen szervezetnek.[12] Közülük 68-an (18,94 százalék) csupán egyetlen szervezetet említettek meg általánosan (pl. ifjúsági szervezet) vagy név szerint, 18-an (5,01 százalék) két szervezetet és 5 személy (1,15 százalék) pedig három szervezetet is. A válaszok alapján tehát összesen 117 szervezeti említést dolgozhattunk fel.

A kategorizálás után azt látjuk, hogy a megnevezett szervezetek többsége ifjúsági szervezet (32,20 százalék), a második legnépszerűbbek a sport- és szabadidős szervezetek (17,80 százalék), a harmadik helyen pedig a vallási szervezetek találhatók (16,10 százalék). A kulturális és közművelődési szervezetek nem fértek fel a képzeletbeli dobogóra, csupán a negyedik legelterjedtebb szervezettípust jelentik (13,56 százalék). Összességében ez a négy

11 A konzervatív nacionalizmus faktor a vallásosság, erkölcsösség, hagyományok tisztelete, hazaszeretet, nemzeti érdekek védelme értékekből állt össze, a kisebbségvédelem a nemzeti kisebbségek védelme értékből, míg a konzervatív etatizmus az államosítás, születési előjogok, tekintélyelvűség és radikalizmus értékekből (Sólyom, 2011: 283).

12 A válaszadási arány 92,4 százalékos volt.

típus teszi ki a szervezetek közel 80 százalékát (79,66 százalék). A maradék területről az oktatással és kutatással foglalkozó szervezetek és a környezetvédelmi szervezetek szerepelnek még jelentős arányban, a válaszadók 8,47 százaléka, illetve 4,24 százaléka említette ezeket. A főkategóriákat kicsit alaposabban vizsgálva, azt látjuk, hogy az ifjúsági szervezeteknél a legtöbben egyetemista diákszervezeteket, hallgatói önkormányzatokat jelöltek meg (16 személy), a második leggyakoribb csoport pedig az egyetemi szakkollégiumok voltak (6 említés). Előbbiek az ifjúsági, utóbbiak az oktatási-kutatási szervezetek között vannak kategorizálva. Az ifjúsági szervezeteknél továbbá megtaláljuk a MIÉRT-et és tagszervezeteit (5 említés), valamint a MIK-et és az EMI-t is (4 említés), az elsődlegesen vallási szervezetek között a különböző egyházi ifjúsági csoportokat (5 említés), illetve az IKE/ODFIE (2 említést) helyi szervezeteit, de említettek más egyházi közösséget és egyházi kórust is. A kulturális szervezetek között a legtöbben néptánccsoportokat jelöltek meg (5 említés), kórusokat (3 említés), cserkészszervezetet, Rákóczi Szövetséget.

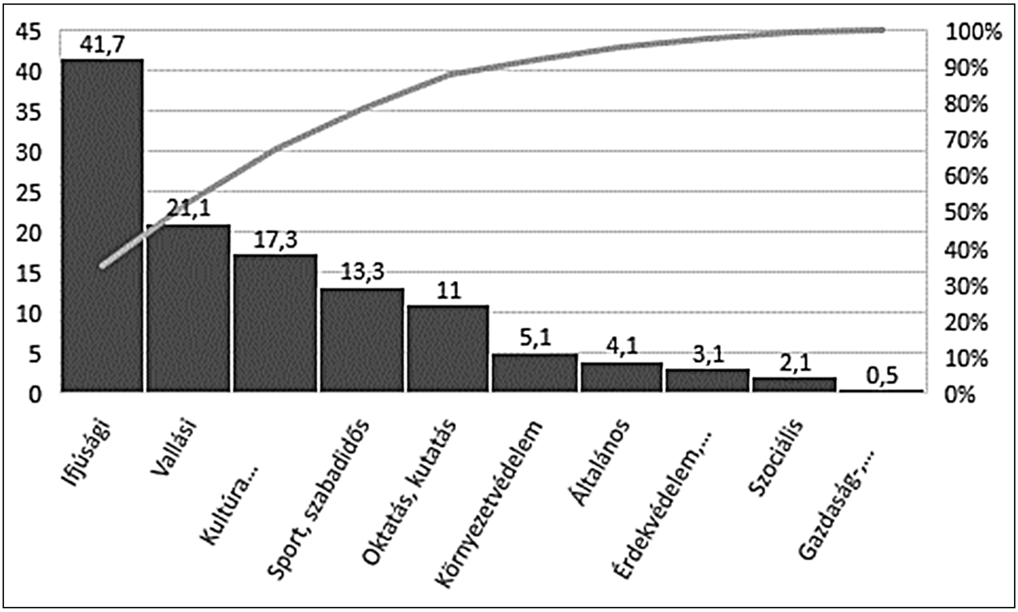
Csupán három olyan válaszadó volt, amely valamilyen politikai-érdekvédelmi szervezetet konkrétan említett, ketten az RMDSZ-t, egy válaszadó pedig az EMNT-t. A politikai-érdekvédelmi szervezeteket összességében is a szervezeti tagsággal rendelkező egyetemisták csupán 3 százaléka jelölte meg, ami nagyon alacsony aránynak számít, és amint azt látni fogjuk, ez a szervezettípus a lista végén helyezkedik el. Az eredmény nem meglepő, hiszen a nemzetközi szakirodalom szerint a politikai részvétel hagyományos formáiban csökkenés tapasztalható egész Európában. Ide tartozik a választási részvétel, politikai szervezetekben való részvétel, illetve ezen szervezetekhez való kapcsolódás bizonyos formái is. Ezt az állítást támasztották alá az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatás 2011-es és 2013-as hullámának eredményei is, a nappali tagozatos magyar főiskolai és egyetemi hallgatókra nézve (Oross & Szabó, 2017: 411).

Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy egy érdekesnek számító kérdésre nem kaptunk választ a kutatásból, éspedig arra, hogy ezek a szervezeti tagságok milyen arányban jelentenek szülőföldi, a származási településhez tartozó kötődést vagy egyetemi városi kötődést.[13]

Ha nem a szervezetek eloszlását vizsgáljuk, hanem arra keressük a választ, hogy a diákok hány százaléka kötődik a különböző típusú szervezetekhez, akkor azt látjuk, hogy a válaszadók legnagyobb arányban ifjúsági szervezetek tagjai, majd ezt követik a vallási, a kulturális és a sport- és szabadidős szervezetek (lásd 6.5. ábra). Az oktatás-kutatási szervezetekhez a szervezeti tagsággal rendelkező egyetemisták mintegy tizede kapcsolódik, legkisebb arányban pedig a szociális, illetve a gazdaság-, település- és térségfejlesztéssel foglalkozó szervezeteknek tagjai.

13 A listán ugyanis szép számmal megtalálhatjuk helyi néptánccsoportok megnevezéseit, két válaszadó pedig még egykori középiskolai diáktanácsos kötődéseit is megemlítette.

6.5. ábra. A szervezeti tagsággal rendelkező erdélyi magyar egyetemisták (N = 90) szervezeti tagsága szervezettípus szerint (%), 2016

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

Az előző kutatásokhoz képest az ifjúsági szervezetek tagságában látjuk a legnagyobb változást, de ez akár annak is köszönhető lehet, hogy sokan valóban túlságosan formálisan kapcsolódnak a helyi egyetemista diákszervezetekhez, és nem tekintik magukat a szervezet tagjának, ezért nem is említették a kérdőívben,[14] és az előző kutatáshoz képest nem volt olyan kérdés, ami arra bátorította volna a megkérdezetteket, hogy minden szervezeti kötődésüket felsorolják, és jelöljék a kötődés szintjét is. A vallási szervezetekhez való tartozás aránya hasonló ahhoz (a már idézett 20 százalékos arányhoz), amit 2002-ben a kolozsvári egyetemisták körében mértek.

Az egyetemisták körében a szervezeti hovatartozást vizsgálva viszonylag kevés különbséget találunk az egyes társadalmi jellemzők mentén, akár konkrétan a szervezeti tagságot, a felsorolt szervezetek számát vagy a szervezetek típusát vizsgáljuk. Településtípusok szerint

14 A kolozsvári diákok esetében például mindenki, aki az A kártya nevű kedvezménykártyát igényli, a KMDSZ rendes tagjává válik, amely azt jelenti, hogy a hírlevelekben folyamatosan értesülnek a KMDSZ eseményeiről és híreiről, illetve részesülnek az A kártya és a KMDSZ partnereinek kedvezményeiben (https://akartya.ro/faq#12). Mivel az A kártya az egyik lehetséges egyetemista kártya, amit az ingyenes tömegközlekedési bérlet kiváltásánál elfogadnak, ezért szinte minden kolozsvári magyar egyetemista A kártya tulajdonos, és így automatikusan KMDSZ rendes tag is. Ez azt jelenti, hogy minden kolozsvári válaszadónk fel kellett volna tüntetnie a KMDSZ szervezeti tagságát is.

semmilyen szignifikáns különbséget nem találtunk az egyetemista fiatalok szervezeti hovatartozása terén, ugyanakkor a fiúk és a lányok csupán két tekintetben különböznek szignifikánsan egymástól: a fiúk felülreprezentáltak a sport- és szabadidős szervezetekben, a lányok pedig az oktatással-kutatással foglalkozó szervezetekben. A két különbség közel hasonló mértékben látványos. A szervezeti tagsággal rendelkező fiúk 22,7 százaléka tagja valamilyen sport- és szabadidős szervezetnek, a lányok csupán 4,3 százaléka (p = 0,011), ugyanakkor ez az arány fordított az oktatási-kutatási tevékenységű szervezetek esetén. A szervezeti tagsággal rendelkező egyetemista lányok 17,4 százaléka jelölt meg ebbe a csoportba tartozó szervezetet, míg a fiúk csupán 2,3 százaléka (p = 0,019).

Térségi szinten viszont több szignifikáns különbséget is felfedeztünk (lásd 6.4. táblázat). Partiumban, Dél-Erdélyben és Bánságban magasabb a szervezeti tagsággal rendelkező egyetemista fiatalok aránya – bár ez csupán a 0,1-es szignifikanciaszinten (p = 0,092) –, továbbá Székelyföldön, valamint Dél-Erdélyben és Bánságban az ifjúsági szervezeti tagság aránya magasabb (p = 0,009), Partiumban és Észak-Erdélyben pedig a vallási szervezeti tagsággal rendelkezők aránya (p = 0,021).

6.4. táblázat. Regionális különbségek a szervezeti tagsággal rendelkező egyetemisták körében a szervezetek tevékenységi területei szerint, 2016

Térség	Tagja valamilyen szervezetnek (N = 358)	Ifjúsági szervezetnek (N = 90)	Vallási szervezetnek (N = 90)
Székelyföld	21,7%	59,0%	10,5%
Észak-Erdély	21,1%	20,0%	33,3%
Partium	31,5%	21,7%	39,1%
Dél-Erdély és Bánság	38,2%	46,2%	7,7%
Átlagosan	25,1%	41,1%	21,3%

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

Következtetések

Tanulmányunkban az erdélyi magyar fiatalok szervezeti életben való részvételét vizsgáltuk. Arra kerestük a választ, hogy milyen arányban tagjai a különböző tevékenységi csoportba tartozó szervezeteknek, és milyen társadalmi tényezők (életkor, a nem és a származási település) határozzák meg a szervezetekhez való kapcsolódást. Külön figyelmet fordítottunk arra is, hogy az általános elemzés mellett külön vizsgáljuk a középiskolások és az egyetemisták csoportjait, valamint adatainkat regionális összehasonlításban és idősorosan is tárgyaljuk.

Az életkori különbségek vizsgálata alapján elmondható, hogy az életkor előrehaladtával a fiatalok egyre kisebb arányban kötődnek civil szervezetekhez, és átlagosan egyre kevesebb szervezettel van kapcsolatuk. A kapcsolódás típusa is átalakul, míg a középiskolások legna-

gyobb arányban ifjúsági, kulturális és vallási szervezetekhez kötődnek, az egyetemistáknál csökken a kulturális és vallási szervezetekhez való kapcsolódás aránya, az ifjúsági szervezetekben való tagság aránya pedig nő. Ez azt jelzi, hogy az egyetemista korosztályt sokkal erősebben integrálják a diák- és ifjúsági szervezetek, a valószínűleg a származási településen, illetve a középiskolában kialakult vallási és kulturális szervezeti kapcsolatok ereje pedig csökken. Továbbá az egyetemista korosztályra erősebben jellemző az oktatási-kutatási, illetve az érdekvédelmi és politikai, valamint környezetvédelmi szervezetekhez való kapcsolódás, mint a többi korosztályra. Az egyetem utáni korosztályban az érdekvédelmi és politikával foglalkozó szervezetekben való tagság az életkor előrehaladtával nő, a többi típusú szervezetekkel való kapcsolat aránya pedig csökken.

A nemek szerinti különbségeket vizsgálva kimutatható, hogy jelentős különbségek vannak a fiúk és lányok között, ezek a különbségek viszont korosztályonként másképp nyilvánulnak meg. Általános különbség, hogy a fiúk szignifikánsan magasabb arányban tagjai a sport- és szabadidős, valamint a település- és közösségfejlesztéssel foglalkozó szervezeteknek, a lányok pedig a szociális tevékenységű szervezeteknek. Emellett pedig azt találtuk, hogy a középiskolás lányok a kulturális szervezetekhez való tartozásban, az egyetemista lányok pedig az oktatási-kutatási szervezetekhez való tartozásban vannak felülreprezentálva a fiúkhoz képest. A szervezeti tagság arányát illetően viszont nem találtunk különbséget a nemek között.

A települési különbségeket vizsgálva, azt mondhatjuk, hogy a szervezeti tagság aránya összességében a közepes méretű városokban a legmagasabb.

Továbbá a térségeket összehasonlítva, elemzésünk azt mutatja, hogy jelentős különbségek mutatkoznak mind a középiskolások, mind az egyetemisták csoportjában. A középiskolások esetén az észak-erdélyi diákok tagjai több szervezetnek, egyetemisták esetében a partiumi, dél-erdélyi és bánsági diákok. A szórványban élők esetén (dél-erdélyi, bánsági) magasabb az ifjúsági szervezetekhez való tartozás aránya a középiskolás korosztályban és az egyetemista korosztályban egyaránt. Emellett az egyetemisták csoportjában a székelyföldiek esetén szintén magas az ifjúsági szervezeti, Partiumban és Észak-Erdélyben pedig a vallási szervezeti tagsággal rendelkezők aránya.

Az időbeli változásokat elemezve, azt láthattuk, hogy az elmúlt évek során a középiskolás korosztályban ugyanaz a négy tevékenységi terület a leghangsúlyosabb, csupán az arányok és a sorrendek különböznek. Az ifjúsági szervezetek vezető szerepe változatlan, a kulturális és vallási szervezetekhez való kapcsolódás aránya növekedett. A sport- és szabadidős szervezetekhez való tartozás arányaiban nem változott, viszont sorrend szempontjából a második helyről a negyedikre szorult. Az egyetemisták csoportjában az előző kutatásokhoz képest az ifjúsági szervezetek tagságánál látjuk a legnagyobb változást, de ez valószínűleg a két kérdezés módszertanának különbségéből is adódik, az előző kutatás esetén a formális szervezeti kapcsolatot erőteljesebben rögzítették, míg az aktuális kutatásban erre nem bátorították a megkérdezetteket.

Elemzésünk során a helyzetkép bemutatása mellett arra törekedtünk, hogy kutatási eredményeink azokban a kutatásokban is hasznosíthatók legyenek, amelyek nemcsak általánosan foglalkoznak az erdélyi magyar, 15–29 éves korú fiatalokkal, hanem konkrétan a középiskolásokról és/vagy egyetemistákról szólnak, így hidat tudunk építeni a szűkebb korosztályokat vizsgáló kutatások és a teljes ifjúságot vizsgáló elemzések között.

Szakirodalom

Barna, G., & Kiss, T. (2013). *Erdélyi magyar fiatalok 2013. Kutatásjelentés*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kós Károly Akadémia Alapítvány Európai Tanulmányok Központja.

Bauer, B., Pillók, P., Ruff, T., Szabó, A., Szanyi, F. E., & Székely, L. (2017). *Magyar Ifjúságkutatás 2016 – Az ifjúságkutatás első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok!* Társadalomkutató Kft.

Csata, Zs., Magyari, T., & Veres, V. (2002). Mozaik2001 Gyorsjelentés. Belső-Erdély. In B. Bauer, A. Szabó, L. Laki & I. Nemeskéri (szerk.). *Mozaik2001. Gyorsjelentés – Magyar fiatalok a Kárpát-medencében* (141–186. o.). Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

Ercsei, K. (2017). Ifjúságkutatás Romániában 1989-et követően. In Z. A. Papp (szerk.). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok a GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (91–131. o.). Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

Fazekas, A. & Nagy, Á. (2015). Fiatalok. De civilek? A táborok ifjúságától a fesztiválok ifjúságáig. *Civil Szemle, 12*(2), 25–38.

Kiss, T. (2002). Demokrácia?! A kolozsvári egyetemisták politikai kultúrájának elemei. *Régió*, (4), 264–296.

Kiss, T., Barna, G., & Sólyom Zs. (2008). *Erdélyi magyar fiatalok 2008. Közvélemény-kutatás az erdélyi magyar fiatalok társadalmi helyzetéről és elvárásairól. Összehasonlító gyorsjelentés.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kiss, Z., Plugor R., & Szabó J. (2008). *Középiskolások felsőoktatási percepciója*. Kolozsvár: Országos Magyar Diákszövetség.

Olaru, J.. (2015). Az árnyékoktatás vizsgálata az észak-erdélyi és székelyföldi középiskolások körében. *Erdélyi Társadalom, 13*(2), 85–106. https://doi.org/10.17177/77171.15

Oross, D. (2015). Ifjúsági részvétel a pártpolitikán túl. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Doktori Iskola. https://doi.org/10.14267/phd.2015037

Oross, D., & Szabó, A. (2017). A magyar egyetemista fiatalok politikai részvételi mintázata. In Z. A. Papp (szerk.). *Változó kisebbség. Kárpát-medencei fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei* (441–460. o.). Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet.

Péter, L. (2002a). A politikai kultúra kutatása a kolozsvári egyetemen. *WEB*, (10), 45–46.

Péter, L. (2002b). Az Aranykorszak örökösei? A politikai szellem fenomenológiája. Szociológiai tanulmány a romániai átmenetről a kolozsvári BBTE diákjainak politikai kultúrája példáján. *WEB*, (10), 13–26.

Rusu, Sz. (2015). Önkéntességi mintázatok az észak-erdélyi és székelyföldi középiskolások körében. *Erdélyi Társadalom*, *13*(2), 107–124. https://doi.org/10.17177/77171.1

Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1996). *The International Classification of Nonprofit Organizations: INCPORevision 1, 1996. Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project.* The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies.

Sólyom, A. (2011). Politikai kultúra és társadalmi értékek. In T. Kiss & G. Barna (szerk.). *Erdélyi magyar fiatalok: Összehasonlító elemzés* (261–292. o.). Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion.

Sólyom, A. (2013). Politikai cselekvési minták középiskolások és egyetemisták körében. *Pro Minoritate*, (2), 97–128.

7

RUSU SZIDÓNIA

Digitális megosztottság és médiahasználat az erdélyi magyar ifjúság körében

A digitalizáció az egyén mindennapi életének számos területén és dimenziójában jelen van. Az internethasználati szokások, illetve az azokhoz kapcsolódó veszélyek és kihívások egyre szélesebb körben elterjedt, jelentős kutatási területnek számítanak a társadalomtudományok terén. Jelen tanulmány a digitalizáció, a médiahasználat különböző aspektusait járja körül, különös tekintettel a digitális egyenlőtlenségek témakörére és az azokkal összefüggő szociodemográfiai és társadalmi háttérre vonatkozó magyarázatokra.

7.1. Az internethasználat és digitális egyenlőtlenségek főbb kutatási irányai

Az antropológia és a szociológia elsők között aknázta ki az internetet, valamint a közösségi hálózatokat mint a kutatási terület lehetséges tárgyát Az internetezés hatása a társas interakciókra, a csoportokra és a társadalom egészére vonatkozóan, a társadalmi tőke és a közösségi média kapcsolata, valamint a generációk közötti digitális szakadék képezte a kutatások fő irányvonalait (Csepeli, 2009).

Ezek következményeként jöttek létre azok az újszerű társadalomtudományos kutatási irányvonalak, melyek meghatározzák az új információs és kommunikációs technológiák (IKT) terjedésének és társadalomra gyakorolt hatásának vizsgálatát is (DiMaggio és mtsai., 2000). Az internethasználattal kapcsolatos kérdéseket a szociológia öt nagyobb témakör köré csoportosítja. Az első nagy csoportban arra a kérdésre igyekeznek választ adni, hogy az internet milyen hatással van és lesz a jövőben az egyének közti társadalmi egyenlőtlenségek alakulására. Másodikként arra keresték a választ, hogy az internet diffúziója szignifikánsan összefügg-e egyes országok jövedelme, gazdasági és oktatási helyzete, valamint a világháló elterjedésének mértékével (Paltridge & Ypsilanti, 1997). A másik jelentős kérdés az internetnek az emberek közti kapcsolatokra, illetve az időtöltés módozataira gyakorolt hatását taglalja. Egyes kutatások ezzel kapcsolatos aggodalmakat fogalmaztak meg, mint például azt, hogy minél többet internetezik valaki, annál kevesebb időt szán az offline kapcsolataira (Zhao, 2006). Ezzel szemben számos olyan vizsgálat van, amely cáfolja ezeket az eredményeket, és inkább az internet közösségépítő szerepére, valamint az online közösségek jellegére és működési mechanizmusaira fókuszál. Harmadik kérdésként az internet és politikum

viszonya kerül górcső alá, viszont az eddigi felmérések alapján az online háló mint politikai információforrás egyelőre még csak kiegészítő szerepet tölt be a hagyományos formák mellett (Robinson és mtsai., 2000).

A világháló szervezetekre és intézményekre gyakorolt várható hatásával kapcsolatban is megjelent a különféle felvetések szöges ellentéte is. Egyes vélemények szerint az új kommunikációs technológiák egy szervezeten belül nagyobb lehetőséget nyújtanak a minél szélesebb körű ellenőrzésre (Zuboff, 1989). Ezzel ellentétes vélemények azt vallják, hogy pont az online térben fognak fellazulni az erősen bürokratikus hierarchikus berendezkedések, illetve felértékelődnek az egyéni kezdeményezések (Tapscott, 1999). A kutatások legkevésbé terjednek ki az internet kultúrára gyakorolt hatásáról. Az interneten gyakorlatilag demokratizálódhatnak a kulturális termékek, valamint az információ áramlása is (Dányi és mtsai., 2004).

Az internet megjelenése és egyre szélesebb körben való elterjedése vagy telítődése során olyan digitális megosztottság alakult ki, amely szintén a kutatások tárgyát képezte a következő időszakokban.

A digitális egyenlőtlenség paradigmái és kezdeti szakaszai

A témával kapcsolatos diskurzusok az 1990-es évektől kezdtek a társadalomtudósok fókuszába kerülni. Az információs társadalom kialakulása értelemszerűen magával hozott egy eddig nem ismert, új egyenlőtlenségi formát, magát a digitális egyenlőtlenséget. A fogalom konceptualizálásakor a kutatók az „inforich-infopoor" dichotóm terminust használták, amellyel az információban gazdagok, illetve az információban szegények közti különbségekre próbálták felhívni a figyelmet (Haywood, 1995). Ezeket a fogalmakat a digitális szakadék, illetve a digitális megosztottság kifejezések követték (Stoll, 1995).

A digitális megosztottságnak három fő paradigmája alakult ki. Az első a számítógépekhez és magához az internethez való hozzáférést veszi alapul, korai digitális megosztottságként is nevezik ezt a megközelítést. Tartalmi szempontból ez esetben a kutatók dichotóm változópárokkal dolgozva, a hozzáférők és a nem hozzáférők közötti különbségeket írják le. A második típus a nekirugaszkodás szakasza, amelyre már nem csupán a hozzáférés volt a jellemző, hanem használati szempontból történt a megosztottság. Míg az előzőt korai digitális megosztottságnak, addig ezt a szakaszt elsődleges digitális megosztottságnak nevezzük. Ebben a szakaszban a kutatók a használók és a nem használók közötti különbségeket írják le. A társadalmi diffúzió előrehaladtával a kutatók számottevő része egy digitális telítődést feltételezett, mely esetében a különbséget a használat minősége hozta. Ezt nevezzük másodlagos digitális megosztottságnak. A következő fejezet ezt taglalja részletesebben.

A diffúzió új szakaszába való lépés következtében a digitális megosztottság témakörében a kutatók új értelmezési kereteket, hangsúlyváltást javasolnak. A bináris hozzáférési szempontokat egy sokkal árnyaltabb koncepcióra cserélik fel (DiMaggio és mtsai., 2001). A penetráció előrehaladtával nem az a lényeges kérdés, hogy ki az, aki hozzáfér az internethez,

illetve ki az, aki nem, hanem az, hogy milyen minőséggel teszi azt, mit csinál az adott felületen, milyen gyakorisággal. Egyes kutatók szerint a telítettség teljessé válik a hozzáférésben, azaz gyakorlatilag mindenkinek hozzáférési lehetősége van, de ez nem azt jelenti, hogy teljesen felszámolódik a digitális megosztottság, hiszen teljesen új, eddig nem ismert aspektusok is megjelennek. Hangsúlyossá válnak a felhasználók közötti különbségek, mint például a kapcsolati háló kiterjedtsége vagy pedig a felhasználói tudáskészlet milyensége.

Ennek tekintetében a DiMaggio–Hargittai szerzőpáros egy teljesen új megközelítést javasol, amelynek a digitális vagy technológiai egyenlőtlenség van a fókuszában (Bognár és mtsai., 2004).

A digitális egyenlőtlenség dimenziói

A másodlagos digitális egyenlőtlenségnek több dimenzióját különíthetjük el, melyeket sorban megvizsgálunk a tanulmány során: ezek a technikai felszerelés, a használat autonómiája, a képességek és készségek, a társadalmi támogatás, valamint a használat céljának egyenlőtlenségei.

A ***technikai felszereltség*** közvetlen és közvetett módon is hatást gyakorol a használatra. Ennek egyenlőtlensége a számítógép és a digitális eszközök, a szoftverek, valamint az internetkapcsolat minőségét foglalja magába. A technológiai felszereltség ilyen módon korlátozhatja vagy éppen segítheti a felhasználót abban, hogy bizonyos applikációkat, weblapokat minél szélesebb körben, minél gyorsabban és hatékonyabban el tudjon érni. Ha kevés, korlátozott vagy régebbi, lassabb kapcsolatot feltételező eszközökkel rendelkezik a felhasználó, ez korlátozó tényezőként hathat a bizonyos tartalmak elérésekor, vagy pedig az internethasználat gyakoriságát illetően is (Carvin, 2000).

A második dimenzió, a ***használat autonómiája*** elsősorban a használat helyére vonatkozik. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy hol van alkalma és lehetősége a felhasználónak internetezni? Az internethasználat mennyire kontrollált környezetben történik (például munkahely, iskola). Előzetes kutatások bebizonyították azt, hogy minél nagyobb a használat autonómiája, annál nagyobb az internet adta lehetőségek hozadéka (Bognár és mtsai., 2004).

Harmadik dimenzióként ***a képességek, készségek egyenlőtlensége*** jelenik meg. Ide tartozik a keresés, fellépés, letöltés ismerete, a háttértudás, illetve a tájékozódás. Ezekben mutató egyenlőtlenségeket nevezik internetkompetenciáknak is (DiMaggio és mtsai., 2001).

Következőként a ***társadalmi támogatás dimenziót*** határozták meg. Ez azt foglalja magába, hogy a felhasználó mennyire számíthat másoktól információkra, segítségre vagy esetleg ösztönzésre az internethasználatot illetően. Ezen dimenzió a kapcsolathálóval is összefüggésbe hozható, illetve nemcsak az internetre való belépést, hanem az esetleges visszatérést is nagyban befolyásolja.

Utolsó dimenzióként a másodlagos digitális egyenlőtlenség vizsgálatakor a ***használat céljának egyenlőtlenségét*** határozhatjuk meg. Itt fontos elválasztani a szórakozási, szabad-

idős tevékenységeket a társadalmi, politikai és gazdasági tőke gyarapítását célzó tevékenységektől.

7.2. Erdélyi magyar fiatalok médiahasználata 2001-es és 2016-os kutatások tükrében

A kutatás során két meglévő, 15–29 éves korosztályt vizsgáló, Erdélyre is reprezentatív adatbázis (Mozaik2016, Mozaik2001) adatait dolgoztuk fel, összehasonlító jelleggel. Elsősorban az elsődleges digitális egyenlőtlenség szempontjait, azaz a felhasználók és a nem felhasználók közti különbségeket vettük figyelembe. Második lépésként a másodlagos digitális egyenlőtlenségek dimenziói alapján alkottunk indexeket, amelyek összevetésével pedig egy digitális egyenlőtlenség indexet készítettünk. Ezen index mutatói azt jelölték, hogy ki mennyire kitett a digitális egyenlőtlenségnek, s milyen eszközökkel, attribútumokkal rendelkezik. A kérdőívben a kérdések nem tértek ki teljes körben minden egyes dimenzióra, így jelen esetben a technikai felszereltség, a használati autonómia, a használat céljának és a társadalmi támogatottságnak bizonyos szegmensei kerültek górcső alá. A következőkben a digitális behuzalozottságot, valamint a számítógép- és internethasználatot elemezzük különböző szociodemográfiai és társadalmi háttérváltozók mentén.

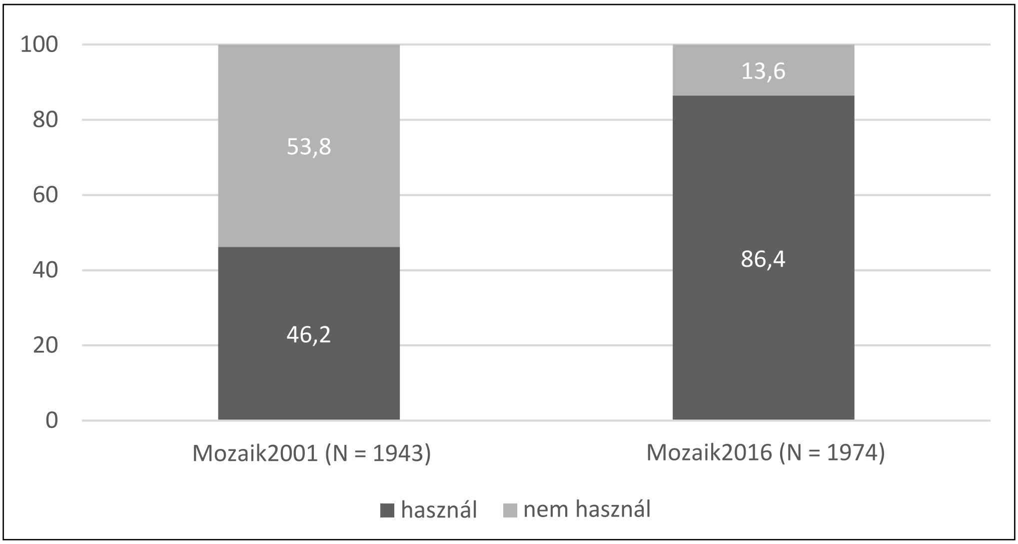
Digitális behuzalozottság kérdése[1]

A jelenség azt feltételezi, hogy a válaszadó rendelkezik-e vagy sem megfelelő digitális eszközökkel, illetve internettel. A Mozaik2001-es és a Mozaik2016-os kutatás összehasonlíthatósága érdekében ennél a kérdésnél jelen tanulmányban a számítógép-használatot vettük alapul.

Korábbi elemzések kimutatták, hogy a technológia rohamos fejlődésével a digitális eszközök és szolgáltatások palettája is egyre színesebbé vált. A klasszikus hozzáférésre vonatkozó adatok közti lényeges különbségek ilyen szinten szűkülni kezdtek (Székely, 2018). Ahogy a következő ábrán is láthatjuk, míg a 2001-es felmérés alapján a válaszadók csupán 46,2 százaléka használ számítógépet Erdélyben, addig a 2016-os adatok tükrében ez az arány szinte megkétszereződik, és a válaszadók 86,4 százaléka használ számítógépet.

1 A digitális behuzalozottság vagy digitális bedrótozottság terminusát leginkább a Z generációra (1996–2012 között születettekre) használják, akik életüket az internethez kötődően, mintegy „bedrótozva" élik (Prensky, 2001). Ugyanakkor jelen tanulmányban a digitális behuzalozottság arra utal, hogy a válaszadók rendelkeznek-e vagy sem különböző digitális eszközökkel (Székely, 2018).

7.1. ábra. Számítógép-használat a 2001-es és a 2016-os adatok tükrében

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Ahogyan az ábrán is látható (lásd 7.1. ábra), az egyik alapvető digitális eszköznél megfigyelhető az, hogy a társadalmi diffúzió előrehaladtával a lényeges különbségek csökkennek, azaz a 2001-es adatokhoz képest azok száma, akik számítógépet használnak, 2016-ra szinte megkétszereződik.

Az okostelefon-használók száma pedig az érvényes válaszok 100 százalékát teszi ki, illetve az internethasználók (különböző gyakorisággal) pedig a vizsgált populáció 97,2 százalékát (N = 1978). Viszont fontos kiemelni azt, hogy ez a kérdés csupán egy dichotóm változót figyelembe véve vizsgálja az digitális egyenlőtlenség alakulását.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy bizonyos rizikócsoportok, mint nők, vidéken élők, alacsony jövedelemmel vagy alacsony iskolázottsággal rendelkezők esetében milyen különbségek vannak az átlageloszlások és az adott csoporton belüli eloszlások között, valamint hogyan alakul ezek aránya a 2001-es kutatástól egészen a 2016-os felmérésig.

Az alábbi táblázat adatai tehát azt mutatják (lásd 7.1. táblázat), hogy a bizonyos rizikócsoportok számítógép használata hogyan tér el a vizsgált populáció számítógép használatának átlagértékétől. A nők esetében például míg 2001-ben az eltérés –0,8 százalékot mutat, addig 2016-ra ez pozitív irányban változik, és a nők átlagosan 1 százalékkal meghaladják a teljes népességen belül tapasztalt átlagot. Jelentős változást az alacsony iskolai végzettségűek kategóriája mutat. Ott a különbség több mint 10 százalékpontot emelkedik 2016-ra. Az önbesorolásos jövedelmi szint, illetve a vidéken élők esetében a különbségek 15 év alatt jelentősen csökkennek. Ilyen módon nem véletlen az, hogy a négy változót magába foglaló átlagos különbség a 2001-es 12,3-as százalékpontról 7,9-re csökken 2016-ra. Viszont ez

további kérdéseket vet fel, hiszen a különbségek csupán a számítógép meglétére és annak használatára fókuszálnak, nem térnek ki az internethasználatra. A diffúzióelméletet figyelembe véve, jelen változók összehasonlításakor beigazolódik az, hogy az idő előrehaladtával és a digitális eszközök szélesebb körű elterjedésével, fejlődésével, valamint ezzel egy időben az információs társadalom rohamos fejlődésével valamennyire csökkennek a társadalmi különbségek a számítógép mint információs eszköz használatát illetően. Ily módon a fókusz nem a használat és nem használat közötti különbségre, hanem a használat minőségére és mennyiségi vonatkozásaira terelődik.

7.1. táblázat. A számítógép használatának eltérése a vizsgált populáció egészén megfigyelt átlag és a rizikócsoportok átlaga között százalékpontokban az erdélyi magyar fiatalok körében, 2001, 2016 (N_{2001} = 1943, N_{2016} = 2000)

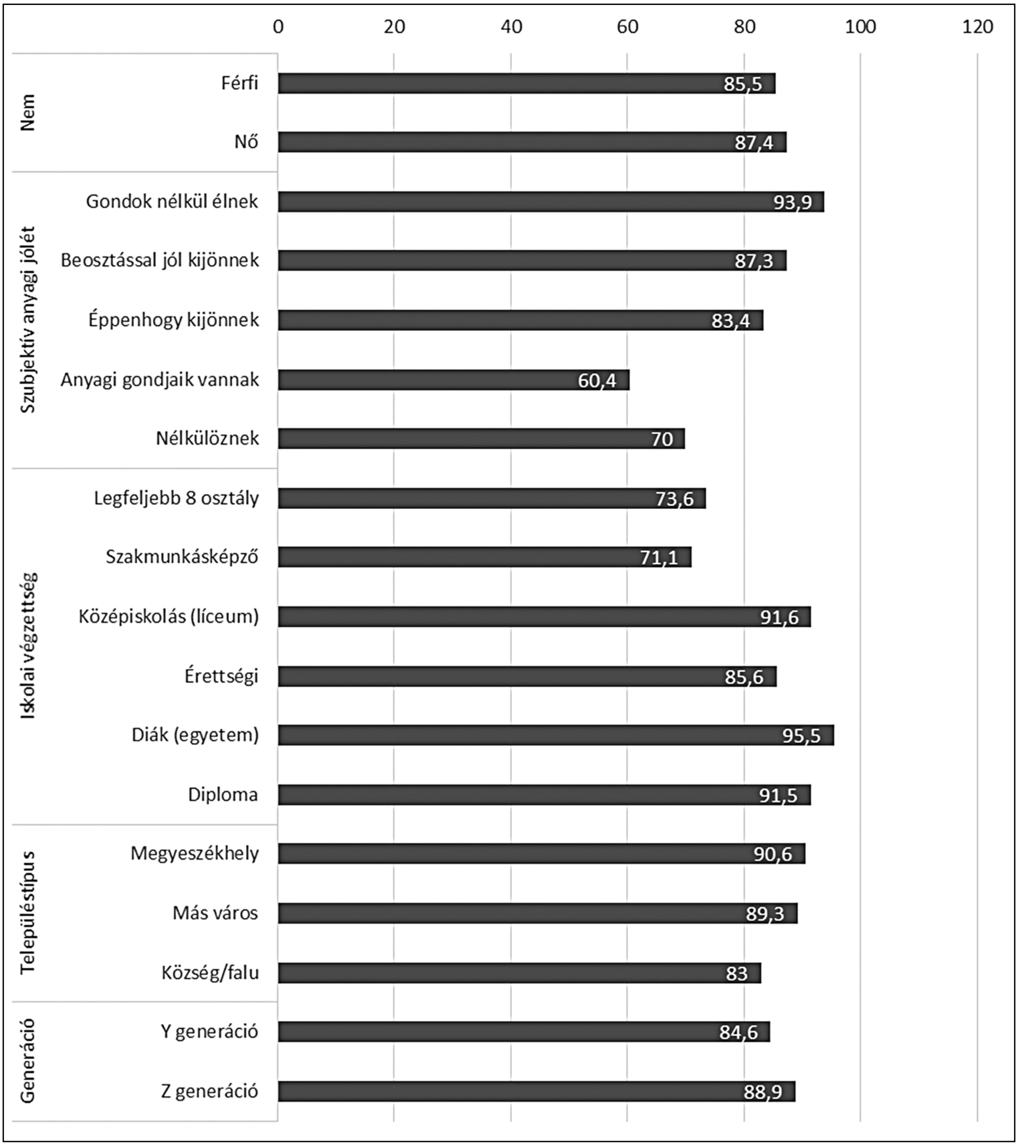
	2001	**2016**
Nők	–0,8	1
8 általános vagy annál kisebb végzettségűek	–1,6	–12,8
Legalsó jövedelmi szint (önbesorolás)	–27,5	–16,4
Vidéken élők	–19,4	–3,4
Átlagos különbség	**–12,3**	**–7,9**

Forrás: Mozaik2001, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

A következőkben a számítógép-használatot kétváltozós elemzéssel, egyszerű kereszttáblákkal néztük meg a nemek, a szubjektív anyagi jólét, iskolai végzettség, településtípus és a generációk változókkal összevetve. Szignifikáns eltérések (p értéke kisebb, mint 0,001) az anyagi helyzetnél, az iskolai végzettségnél, a településtípusnál voltak főként érzékelhetők. A korábban említett rizikócsoportoknál, a nőket kivéve, a számítógép-használat alacsonyabb arányokat mutatott.

Az anyagi gondokkal küzdők vagy nélkülözők, kevesebb hányada használ számítógépet (anyagi gondjaik vannak – 60,4 százalék, nélkülöznek – 70 százalék). Az iskolai végzettség tekintetében, azok a válaszadók, akik alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, kisebb arányban használnak számítógépet, azon társaikkal ellentétben, akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek. A településtípusok alapján pedig elmondható az, hogy a vidéken élők közül kevesebben használnak számítógépet a városon élőkhöz képest (lásd 7.2. ábra).

7.2. ábra. Számítógép-használat a szociodemográfiai változók szerint (nem, anyagi jólét, iskolai végzettség, generációk), 2016 (N = 2000)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

7.3. Internethasználati szokások és digitális egyenlőtlenségek vizsgálata

Internethasználat

A számítógép-használat mellett egyik nagyon fontos tényező a digitális egyenlőtlenségek vizsgálatakor az, hogy milyen gyakorisággal használnak internetet a válaszadók. Az alábbi táblázatban (lásd 7.2. táblázat) az internethasználat gyakoriságának a százalékos eloszlását láthatjuk különböző szociodemográfiai változók mentén. Az eloszlást régiók, településtípus, nem, generációk, aktivitás és iskolai végzettség mentén is megvizsgáltuk. Az észak-erdélyiek a naponta többször és a folyamatosan online elérhető kategóriákban felülreprezentáltak egyéb régiókban élő társaikhoz képest ($p < 0,05$). A felülreprezentáltság annak is köszönhető, hogy ebben a régióban fiatalok jelentős részét a kolozsvári mint nagyvárosi fiatalok képezik, ezért itt kumulálódik a településtípus hatása is.

7.2. táblázat. Az internethasználat gyakorisága szociodemográfiai változók tükrében (régió, településtípus, nem, generáció, aktivitás, iskolai végzettség) (%, N = 2000)

		Folyamatosan online/elérhető	**Naponta többször**	**Naponta**	**Ennél ritkábban**	**Soha**	**Össz.**
Régió	Székelyföld	24,6%	52,1%	16,6%	4,9%	1,8%	100%
	Észak-Erdély	27,9%	56,6%	13,4%	2,1%	0,0%	100%
	Partium	24,9%	48,9%	21,2%	4,8%	0,2%	100%
	Dél-Erdély és Bánság	35,3%	53,2%	10,9%	0,6%	0,0%	100%
Településtípus	Megyeszékhely	28,8%	57,0%	12,2%	2,1%	0,0%	100%
	Más város	27,3%	51,3%	17,0%	4,2%	0,2%	100%
	Község/falu	24,0%	49,6%	19,4%	5,2%	1,8%	100%
Nem	Férfi	28,1%	47,0%	19,0%	4,6%	1,4%	100%
	Nő	23,6%	57,5%	14,8%	3,5%	0,5%	100%
Generáció	Y generáció	24,2%	49,1%	20,1%	5,2%	1,4%	100%
	Z generáció	28,4%	55,9%	12,7%	2,6%	0,4%	100%
Aktivitás	Nem dolgozik	26,9%	55,5%	13,4%	3,2%	1,0%	100%
	Dolgozik	24,7%	47,0%	21,9%	5,3%	1,1%	100%
Iskolai végzettség	Legfeljebb 8 osztály	17,6%	43,3%	24,0%	9,9%	5,1%	100%
	Szakmunkásképző	11,7%	40,7%	36,4%	9,9%	1,2%	100%
	Középiskolás (líceum)	29,8%	57,2%	11,1%	1,9%	0,0%	100%
	Érettségi	25,7%	48,8%	21,0%	4,2%	0,2%	100%
	Diák (egyetem)	34,2%	57,1%	7,8%	0,9%	0,0%	100%
	Diploma	29,0%	58,4%	11,2%	1,4%	0,0%	100%

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

Településtípus szempontjából szignifikáns különbség van a városon, illetve a falun élők között az internethasználat intenzitását illetően. Ugyanígy a dolgozók és a nem dolgozók között is, valamint a generációk között is. A Z generáció tagjai magasabb arányban reprezentáltak az internethasználat gyakoriságát mérő felsőbb kategóriákban, tehát gyakrabban használják az internetet Y generációs társaiknál.[2] Az iskolai végzettség szempontjából is szignifikáns különbségeket észlelhetünk az alacsonyan és a magasan képzett válaszadók között. Minél magasabban képzett valaki, annál nagyobb arányban jelenik meg a felsőbb kategóriákban. Főleg az egyetemisták vannak folyton jelen az online világban, valamint a már diplomával rendelkezők is naponta többször használják az internetet. Jelen kérdésekből nem derült ki pontosan, hogy ezt munka, tanulás vagy pedig szabadidős célokkal teszik.

A digitális egyenlőtlenség dimenziói

Az elemzés második szakaszában a digitális egyenlőtlenség többváltozós értelmezésére került a hangsúly. Az elemzés függő változójaként egy három dimenzióból álló digitális egyenlőtlenség indexet hoztunk létre. Az index a következő dimenziókból és változókból tevődik össze:

1. *Technikai felszereltség dimenzió*: itt az itemek arra vonatkoztak, hogy rendelkezik-e otthon (abban a háztartásban, ahol lakik) számítógéppel (PC, laptop, táblagép), internet-hozzáféréssel (előfizetés), WIFI-vel, otthoni vezeték nélküli internettel, internetre köthető televízióval, okos(smart)tévével, valamint rendelkezik-e saját okostelefonnal, mobiltelefonján, okostelefonján internet-előfizetéssel, saját számítógéppel, laptoppal, notebookkal, táblagéppel, játékkonzollal (pl. Xbox, Play Station vagy Nintendo, vagy bármelyik ezek közül), okosórával, aktivitásmérővel. A technikai felszerelés indexnél minél nagyobb pontszámot kapott a válaszadó, a felsoroltak közül annál több tárggyal rendelkezett.
2. *Használati autonómia dimenzió:* A használati autonómia dimenziónál két itemet vettünk figyelembe. Egyrészt azt, hogy a válaszadónak van-e lehetősége bárhol számítógépet használni. Ha igen, akkor azt feltételeztük, hogy a használati autonómiája nagyobb, hiszen nincs helyhez kötve. A másik item, amit használtunk, az az internethasználat gyakoriságára vonatkozott. Ebben arra kérdeztünk rá, hogy milyen gyakran használ internetet. Minél gyakrabban használ valaki internetet, annál valószínűbb, hogy a használati autonómiája nagyobb, a kevésbé gyakran internetezőkhöz képest.

2 Az Y generációt más néven millenárisoknak, azaz ezredfordulós generációnak, netgenerációnak hívják. Ők a mai 20-30 évesek (Strauss & Howe, 1997). Ők azok, akik kvázi anyanyelvi szinten beszélik a videójátékok, a számítógép és az internet digitális nyelvét (Prensky, 2001). Őket követi a Z generáció, amelynek tagjai már beleszülettek a különböző digitális technológiák világába. Digitális hálózatokon keresztül funkcionálnak a legjobban, ezért is nevezik őket bedrótozott nemzedéknek (Tari, 2011).

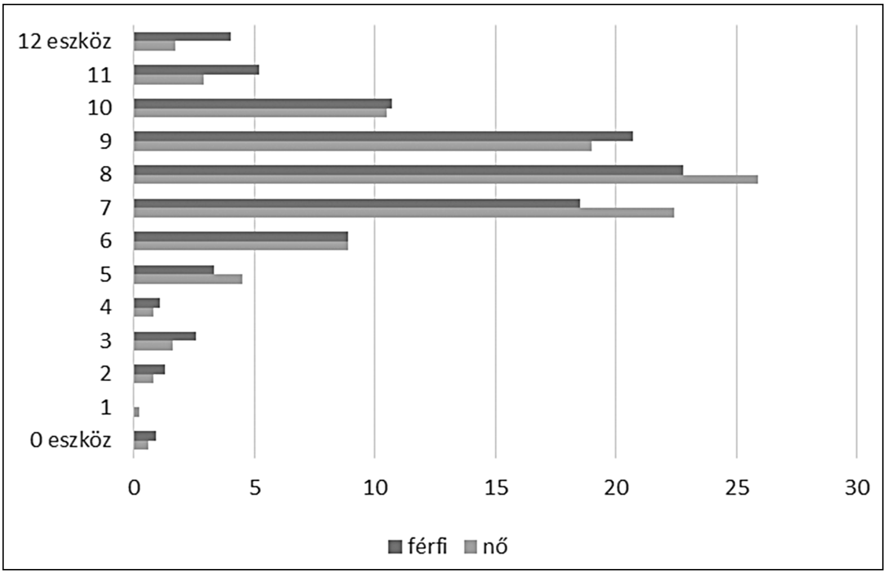
3. *Használat tartalma dimenzió:* A harmadik dimenzió olyan változókat tartalmaz, amelyek a használat tartalmi vonatkozásaira fókuszálnak. Itt a kérdőív kérdéseiből két itemet tudtunk kiemelni. Egyrészt a hírportálokra vonatkozóan, másrészt pedig a közösségi portál használatára vonatkozóan.

A digitális egyenlőtlenség indexből kimaradt két dimenzió, az egyik a társadalmi támogatottságra, a másik a kompetenciákra kérdez rá. Ilyen jellegű kérdéskörök a kérdőívben nem szerepeltek. A következőkben az egyes dimenzióknak és az azokhoz tartozó itemeknek az eloszlásait nézzük meg.

a. Technikai felszereltség

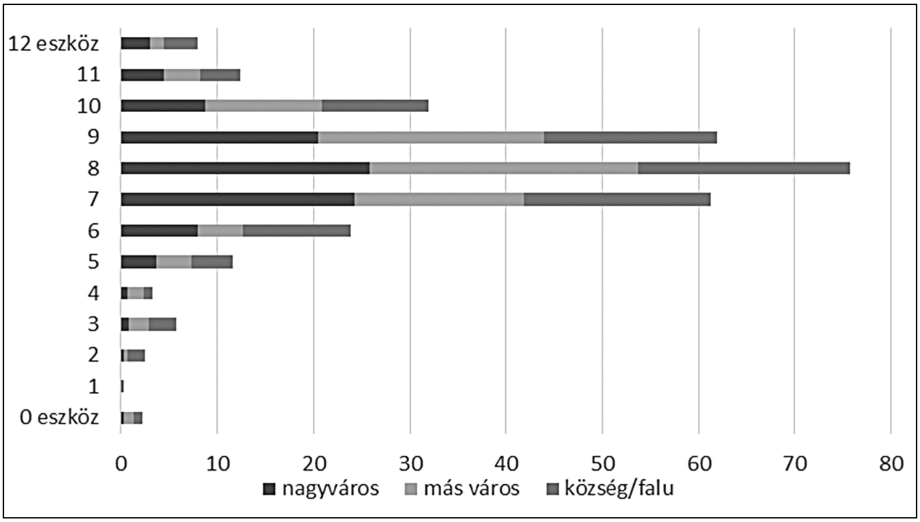
A technikai felszereltség dimenzió két kérdésből tevődött össze, egyrészt arra vonatkozóan, hogy otthon, a háztartásban milyen elektronikai eszközökkel rendelkezik a válaszadó, másrészt arra vonatkozóan, hogy rendelkezik-e saját eszközökkel. Ahogyan az ábrán is láthatjuk (lásd a 7.3. ábra), legnagyobb arányban az átlagosan nyolc eszközzel rendelkezők vannak. A technikai felszereltség tekintetében ugyanakkor szignifikáns különbségeket véltünk felfedezni ($p < 0,005$) a nem és a régió tekintetében. A nemek tekintetében a nők picivel felülreprezentáltabbak a férfiakhoz képest, míg a régió tekintetében az észak-erdélyi régiónak a 8-9 eszköznél van magasabb értéke (lásd a 7.4. ábra), valamint Dél-Erdély és Bánság vidékén a 12 eszköznél kimagaslóak az értékek.

7.3. ábra. Technikai felszereltség dimenziói nemek és régiók szerinti megoszlása, 2016 (%, N = 2000)

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

7.4. ábra. Technikai felszereltség dimenziói településtípus szerinti megoszlása, 2016 (%, N = 2000)

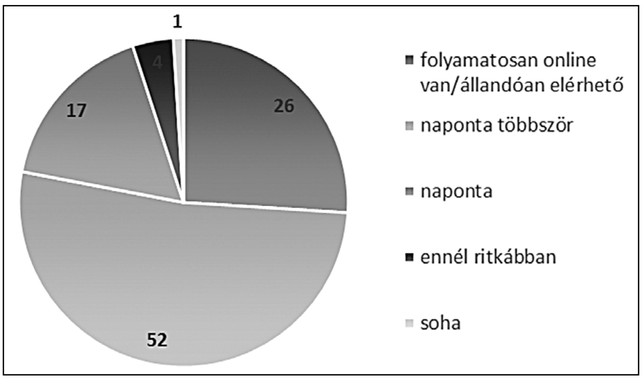

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Erdély), saját számítás

b. Használati autonómia

A használati autonómia dimenziónál két itemet vettünk figyelembe. Egyrészt azt, hogy a megkérdezett használhat-e bárhol számítógépet. Ahogyan a behuzalozottságot taglaló alfejezetben is láthattuk azt, hogy azok száma, akik bárhol használnak számítógépet, 86,4 százalék (N = 1974), ami a 2001-es kutatások eredményeihez képest 40,2 százalékos növekedést jelent. A másik item, az internethasználat gyakoriságára vonatkozott. A következő kördiagramon (lásd a 7.5. ábra) az internethasználat gyakoriságának százalékos eloszlása látható. A válaszadók 52 százaléka naponta többször használja az internetet, 26 százalékuk folyamatosan online van, elérhető, míg csupán a válaszadók 1 százaléka az, aki soha nem használ internetet.

7.5. ábra. Internethasználat gyakorisága, 2016 (%)

c. Használat tartalma

A használat tartalma dimenziónál a hírportálok használatára, illetve a közösségi média használatára kérdeztünk rá. A hírportálokat a válaszadók 9,1 százaléka soha, 12,8 százaléka ritkábban, 3 százaléka havonta, 5,2 százaléka havonta többször, 11,1 százaléka hetente, 18,6 százaléka hetente többször, 40,2 százaléka naponta olvassa. A közösségi média valamilyen felületének, platformjának a megkérdezettek 90,2 százaléka tagja, míg 6,9 százalék nem volt soha tag, valamint 2,2 százalék jelenleg nem tag, de régebben tagja volt valamelyik felületnek. Ezen dimenziók mentén alakítottuk ki a digitális egyenlőtlenség mértékét mutató indexet, ahol minél magasabb értékpontot kapott a válaszadó, annál kisebb volt a digitális egyenlőtlenség mértéke az ő esetében. Ezt a dimenziót használtuk függő változóként a kétlépcsős lineáris regressziós modellünknél.

A digitális egyenlőtlenség társadalmi és szocializációs magyarázatának többváltozós regressziós modellje

A tanulmány ezen fejezetében egy többváltozós lineáris regresszió segítségével azt vizsgáljuk, hogy a különböző társadalmi, szocioökonómiai háttérváltozók és szocializációs tényezők közül melyeknek van szignifikáns hatása, illetve nagyobb szerepe a digitális egyenlőtlenség kialakulásának szempontjából. A modell létrehozásához függő változóként egy digitális egyenlőtlenség indexet hoztunk létre, az előző fejezetben már bemutatott másodlagos digitális egyenlőtlenség dimenzióit figyelembe véve. A függő változónk tehát a modellben a digitális egyenlőtlenség index lett.

Az elemzést egy lineáris regressziós modell segítségével végeztük el, amely által arra voltunk kíváncsiak, hogy a társadalmi háttér és a szociodemográfiai tényezők milyen mértékben határozzák meg a digitális egyenlőtlenség intenzitását, mértékét. A modellt két fázisban alkalmaztuk, különböző háttérváltozók bevonásával.

A modellben tehát a függő változónk egy olyan, több dimenzióból létrehozott index, amely azt mutatja, hogy az adott itemek és változók mentén mekkora a digitális egyenlőtlenség (minél kisebb az érték, annál inkább, illetve minél nagyobb pontszámot kapott a válaszadó, annál kevésbé van kitéve a digitális egyenlőtlenségnek.)

Független változóink pedig különböző szociodemográfiai és társadalmi háttérváltozók voltak, amelyek a következőek:

Szociodemográfiai változók: nem (0 – nő, 1 – férfi), állandó lakhely típusa (város – falu), életkor, a Y és Z generációba való tartozás, valamint a születési évek.

Társadalmi háttérváltozók, foglalkozás és státusz: szubjektív anyagi jólét, aktivitás (0 – nem dolgozik, 1 – dolgozik), apa fizikai munkát végez (0 – nem, 1 – igen), végzett-e egyetemet (1 – igen), iskolázottsági státusz, kulturális fogyasztási tendenciák (online kulturális fogyasztók – offline kulturális fogyasztók), szubjektív értékrend meghatározás (hagyománykövető – modern).

A modellt két fázisban hoztuk létre. Elsőként olyan társadalmi háttérváltozókat tettünk bele, mint a nem, kor, iskolai végzettség, településtípus, apa fizikai munkát végez-e, a válaszadó rendelkezik-e egyetemi végzettséggel, aktivitás, szubjektív anyagi helyzet. A modell magyarázóerejét a korrigált R^2 adja, ami jelen esetben 16 százalékot mutatott (R értéke 0,410). A második fázisban négy pluszváltozót hoztunk be az elemzésbe, éspedig az Y vagy Z generációhoz való tartozást, az offline, illetve az online kulturális fogyasztó, valamint egy önbevallásos értékrend változót, mely szerint a válaszadó modernnek vagy hagyományőrzőnek vallja magát. Ebben az esetben a modell magyarázóereje jelentősen megugrott 25,9 százalékra (R értéke 0,533). A modell független változóinak standardizált regressziós béta-együtthatóit az alábbi táblázat magyarázza (lásd 7.3. táblázat).

7.3. táblázat. Többlépcsős lineáris regressziós elemzés a digitális egyenlőtlenség vizsgálatára, 2016 (béta-együtthatók és R-értékek, N = 1877)

	Standardizált regressziós béta-együtthatók	
Független változók	I. változat	II. változat
Aktivitás dummy (dolgozik – nem dolgozik)	–0,008	0,050
Iskolai végzettség	0,289**	0,337**
Településtípus dummy (falu–város)	–0,058*	0,042
Nem dummy	0,080**	0,119*
Apa fizikai munkát végez dummy	–0,072**	–0,090
Egyetem dummy	0,019	0,009
Kor	–0,107**	–0,017
Szubjektív anyagi helyzet	–0,204**	0,188**
Offline kulturális fogyasztók		0,077
Online kulturális fogyasztók		0,190**
Modern – hagyományőrzőnek vallja magát (modern 7 – hagyománykövető – 1)		–0,103*
Y és Z generáció		0,035
R értéke	0,410	0,533
R^2 értéke (korrigált)	0,164 (16%)	0,259 (25,9%)

Függő változó: digitális egyenlőtlenség index

Forrás: Magyar Ifjúsági Kutatás 2016 (Erdély), saját szerkesztés

A modell első verziójában a szociodemográfiai és a társadalmi, foglalkozásbeli háttérváltozók közül szignifikáns béta-értékekkel rendelkezik az iskolai végzettség (0,289), településtípus (–0,058), a nem (0,080), azon változó, ha az apa fizikai munkát végez (–0,072), a kor (–0,107), valamint a szubjektív anyagi helyzet (–0,204).

A modell alapján elmondhatjuk, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, valamint a fiatalabbak nagyobb arányban tartoznak a digitális jóléttel rendelkezők csoportjába. A második modellnél pluszváltozóként bekerültek a kulturális fogyasztással, az érték-

renddel és az Y és Z generációkhoz tartozással kapcsolatos kitételek is. A kulturális fogyasztókat két kategóriába soroltuk, egyrészt azokra, akik online kulturális fogyasztók (azaz hétvégén és hétköznapokon is szabadidejükben leginkább online tartalmakat fogyasztanak), valamint az offline kulturális fogyasztókra, akik szabadidős tevékenységeiket leginkább nem online végzik. Az értékrend kapcsán egy szubjektív változót vettünk be, amely szerint a válaszadó hagyományőrzőnek vagy modern értékeket vallónak határozza meg magát. A modell adta eredményeknél a háttérváltozók közül szignifikáns béta-értékekkel rendelkezik az iskolai végzettség (0,337), a nem (0,119), a szubjektív anyagi helyzet (0,188), az online kulturális fogyasztás index (0,190) és az önbevallásos értékrend tradicionális vagy modern mivolta (–0,103). A modell magyarázóereje 25,9 százalékos (R értéke 0,533). A modell alapján elmondhatjuk, hogy ezen változóknak, főként az iskolai végzettségnek, a nemnek, szubjektív anyagi jólétnek hatása van a digitális egyenlőtlenségi indexre. Ezen hatások viszont mindkét modell esetében gyengék, legnagyobb hatása az iskolai végzettségnek van mindkét regressziós modell esetében. Összevetve a regressziós modell eredményeit a kétváltozós elemzések eredményeivel, elmondható, hogy mindkét esetben az iskolai végzettség, a nem és az anyagi jólét szerint szignifikáns összefüggés volt kimutatható a digitális egyenlőtlenség mértékével. A második modell adta eredmény alapján pedig az is kimutatható, hogy a kulturális fogyasztás mikéntje, azaz, hogy online vagy offline történik, valamint a tradicionális vagy modern értékrendszer is befolyással van a digitális egyenlőtlenség alakulására. Bár a hagyományos rétegképző változók (mint nem, településtípus, végzettség, anyagi jólét) önmagukban nincsenek akkora hatással a digitális megosztottságra a modell alapján, mégis feltevődik a kérdés, hogy ezek milyen módon hatnak a tartalomra, a használat módjára, illetve a digitalizáció szempontjából hátrányos csoportok miként zárkóznak fel (Bíró, 2013). Ugyanakkor az is fontos kérdés, hogy a kulturális fogyasztói minták hogyan kerülnek át az online térbe, a különböző életstílusok és értékrendek hatása milyen szinten változik a térségi dimenziók figyelembevételével.

Összegzés és következtetések

Tanulmányunkban a Mozaik2001-es és a Magyar Ifjúsági Kutatás 2016-os felméréseit vettük alapul. Arra kerestük a választ, hogyan alakul a média- és internethasználat a vizsgált populáció esetében, valamint különböző szociodemográfiai és társadalmi háttérváltozók bevonásával hogyan néz ki a digitális egyenlőtlenség az erdélyi magyar fiatalok körében. A kétváltozós elemzések és a többváltozós lineáris regressziós modellek alapján elmondható, hogy viszonylag összetett képet alkottunk az erdélyi magyar, 15–29 éves fiatalok digitalizációs trendjeit meghatározó tényezőkről. Az eredmények alapján összességében elmondható, hogy a fiatalok több mint 80 százaléka használ valamilyen formában számítógépet, a technikai felszereltség szempontjából is inkább a felsőbb kategóriákban vannak felülreprezentálva. Az elemzés során a digitális szakadékot és egyenlőtlenséget kétféle paradigmából is

megvizsgáltuk. Egyrészt kétváltozós elemzésekkel, egy bináris változóval értelmeztük a kérdést, számítógép-használat és nem használat tekintetében. Az internethasználatot is vizsgáltuk, viszont itt szignifikáns különbségek csupán a gyakoriság szempontjából voltak, hiszen az erdélyi magyar fiatalok több mint 90 százaléka internethasználónak számított. Az eredmények szignifikáns különbségeket mutattak a nem, településtípus, iskolai végzettség és önbesorolásos jövedelem szempontjából. Ezek a különbségek arra is utalhatnak, hogy bár az erdélyi magyar fiatalok körében az internethasználat tekintetében ezen rétegképző változók hatást gyakorolnak, mégsem erőteljesen, direkt módon fejtik ki hatásukat, hanem ezeknek a hatása részlegesen, indirekt módon mutatkozik meg (Bíró, 2013). Ennek folytatásaként, illetve az összefüggések elmélyítése és jobb megértése érdekében, második lépésként egy összetettebb mutatóval dolgoztunk. Létrehoztunk egy digitálisindexet, amely több dimenzióból és mutatóból állt össze, és ezt vizsgáltuk meg különböző kontrollváltozók bevonásával. Az eredmény alapján elmondhatjuk, hogy a regressziós modellbe bevont szociodemográfiai, társadalmi és foglalkoztatottságra vonatkozó háttérváltozók közül az iskolai végzettség, nem, településtípus, kor és szubjektív jövedelem, valamint bizonyos kulturális fogyasztással és értékrenddel kapcsolatos mutatók és változók mutattak szignifikáns összefüggést a digitális egyenlőtlenség intenzitásával kapcsolatban. Mindemellett a modell jelentős, nem magyarázott része arra enged következtetni, hogy számos más tényező, mögöttes tartalom szolgálhat magyarázatként a digitális egyenlőtlenség kérdését illetően, amelyek mélyebb kontextusba ágyazott elemzést igényelnek, valamint újabb kérdéseket vetnek fel: Hogyha ezen változók térségi különbségekként értelmezhetőek, akkor kinek a dolga a felzárkóztatás, ezek mennyire köthetőek területfejlesztési szakpolitikákhoz és mennyire az egyéni dimenziókhoz (Bíró, 2013). Valamint az egyik legégetőbb kérdés e tekintetben, hogy mi a helyzet azokkal a hátrányos társadalmi helyzetből származó fiatalokkal, akik teljes mértékben lemaradnak az internethasználat nyújtotta lehetőségekről. Hogyha a digitális egyenlőtlenséget a társadalmi egyenlőtlenség egyik jelentős mutatójaként értelmezzük, akkor nagyon fontos figyelembe venni azokat a csoportokat, amelyek valamilyen oknál fogva teljesen kimaradnak mind az elemzésekből, mind az internethasználat adta lehetőségekből. Illetve azokat is, amelynek tagjai társaikhoz képest nem ugyanolyan esélyekkel indulnak a felhasználás mikéntjét tekintve. A szabályozó, illetve az egyenlőtlenségeket korrigáló szakpolitikák és fejlesztési programok kialakítása szempontjából fontos figyelembe venni ezeket a tényezőket is.

Szakirodalom

Biró, Z. (2013). Digitális egyenlőtlenségek vidéki térségben. In A. Z. Biró & J. Bodó (szerk.). *Internethasználat vidéki térségben. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra* (1–21. o.). Státus Kiadó.

Bognár, É., Dessewffy, T., Galácz, A., Pintye, I., Rét, Zs., Ságvári, B., & Sülyi, Á. (2004). *Digitális szakadék monitor.* Információs Társadalom- és Hálózatkutató Központ.

Carvin, A. (2000). „More than just access. Fitting Literacy and Content into the Digital Divide Equation". *Educause Review, 35*(6), 38–47.

Csepeli, Gy. (2009). Új szegénység. A digitális egyenlőtlenség kulturális hatásai. In T. Antalóczy, L. Füstös & E. Hankiss (szerk.). *(Vész)jelzések a kultúráról* (88–113. o.). MTA PTI.

Dányi, E., Dessewffy, T., Galácz, A., & Ságvári, B. (2004). Információs társadalom, Internet, szociológia. *Információs Társadalom*, *IV*(1), 7–25.

DiMaggio, P., Hargittai, E., Neuman, W. R., & Robinson, J. P. (2001). Social Implications of the Internet. *Annual Review of Sociology*, (27), 307–336.

Haywood, T. (1995). *Info-Rich, Info-Poor. Acces and Exchange in the Global Information Society.* Bowker Saur.

Partridge, S., & Ypsilanti, D. (1997). A bright outlook for communications. *The OECD Observer*, (205), 19–22.

Prensky, M. (2001*). Digitális bevándorlók, digitális bennszülöttek.* Digital Natives, Digital Immigrants. MCB University Press.

Robinson, J. P., Kestnbaum, M., Neustadtl, A., & Alvarez, A. (2000). Mass media use and social life among Internet users. *Social Science Computer Review*, *18*(4), 490–501.

Strauss, W., & Howe, N. (1997). *The Fourth Turning: An American Prophecy*. Three Rivers Press.

Székely, L., & Aczél, P. (2018). Magyar világ 2.0 – fiatalok és az újmédia. In L. Székely (szerk.). *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016* (351–386. o.). Kutatópont Kft.

Tapscott, D. (1998). *Growing Up Digital: The Rise of the Net Generation*. McGraw-Hill.

Tari, A. (2011). *Z generáció*. Tericum Kiadó.

Zhao, S. (2006). Do Internet Users Have More Social Ties? A Call for Differentiated Analyses of Internet Use? *Journal of Computer Mediated Communication, 11*(3), 844–862.

Zuboff, S. (1989). *In the Age of the Smart Machine: The Future of Work and Power.* Basic Books.

Hungarian Youth in Transylvania – sociological characteristics and changes between 2001 and 2016

Edited by Valér Veres

Abstracts

Introduction

The situation of the youth, the chances of continuing education, and social and labour market-related issues represent great challenges in a global perspective. Unemployment and an uncertain labour market status have a significant impact on the life path and future perspectives of young people. The system of values, the identity, and the recreational models of young people are also subject to significant change. Rapid social changes; the phenomenon referred to as 'transition to adulthood' in the literature; the fact that new intergenerational relationships do not provide sufficient models; and family models are not examples to be followed anymore. Previous life goals, careers, and an orientation in the new context present several challenges for young people that may be regarded as an anomie or identity crisis. Transylvanian Hungarian young people in Romania found themselves confronted with several challenges. Besides dealing with difficulties arising from their minority existence and issues related to the preservation of their identity, they had to find their way in the storehouse of new challenges and possibilities, amidst the temptation of emigration or, on the contrary, staying at home. Above all these, the expansion of education has brought about significant changes in the situation of young people and we do not have a deep understanding of that changes that have occurred during the last one to one and a half decade.

The conditions for the publication of this volume were created by the Domus research programme of the Hungarian Academy of Sciences. Most members of the research team have already collaborated in several projects (see Veres and Papp, 2012, Szociológiai mintázatok). Furthermore, during the last few decades, some members of the research team and the editor have participated in the writing of several volumes related to the situation of the Hungarian youth from Transylvania (Veres, 2000; Gábor and Veres, 2005; Kiss and Barna, 2012).

The most important data sources used in the volume come from the Transylvanian/transborder waves of large sample youth surveys, including the 2001 Mozaik research and the 2016 Magyar Ifjúság Kutatás (Hungarian Youth Research). Data collection in Transylvania, Romania, was carried out by the Max Weber Centre (Foundation) for Social

Research in both cases. The rightsholder of the 2001 Mozaik research is the National Youth Research Institute, and the 2016 research was carried out within the framework of a project of the Új Nemzedék Központ (New Generation Centre).

Our sample consisted of 1946 subjects in 2001 and of 2000 subjects in 2016. We applied stratified aleatory sampling in both surveys where, based on valid census data, we had a base population identifying as Hungarian, aged 15–29 years old, and living in Transylvania. Our sampling strata were the following: age groups, counties, and locality type (city, commune). Within localities, the addresses were selected by simple random selection. The data collection in 2016 was carried out within the framework of grant no. EFOP-1.2.3-VEKOP-15-2015-00001 of the New Generation Centre. The partners who collaborated on the data collection in Transylvania were the Max Weber Foundation for Social Research and the Babes-Bolyai University's Department of Sociology and Social Work in Hungarian Language.

Between 2001 and 2016, the Romanian and Transylvanian societies and economies became globalised and underwent 'Europeanisation', with all the positive and negative aspects that this phenomenon entails. As a result, Hungarians (including the youth) from Transylvania, and from Central-Eastern Europe in general, have to face the new characteristics and transforming inequalities of a changing social structure, in which old and new inequalities co-exist to varying degrees. While specialists working in the IT sector in Cluj-Napoca or Timisoara or in other well-paid professions compete with their European colleagues when negotiating their salaries and their cultural-recreational and material consumption models, their sets of values, digital statuses, and relationship-related decisions may be interpreted in a global comparison. Provincial young people or young people living on the outskirts of cities struggling to survive and wrestling with poverty have to get by while facing different challenges and trying to struggle with the downsides of changing inequalities. Thus, they have to take into account unemployment, the maze of social support systems, and their uncertain labour market position, unless they choose to emigrate, having to face the challenges posed by parenthood more often as opposed to the their highly educated and high-income peers of whom a significant part chooses to be single. However, recreational-cultural consumption has also become globalised and inequalities have increased. While during the summer holiday more well-off young people enjoy festivals that have joined the global entertainment industry, such as Untold, Electric Castle, or Sziget Festival, or travel abroad, their peers born into less lucky situations and unprivileged families cannot even afford to go on a vacation.

The chapters of the volume analyse the changes that occurred between 2001 and 2015 (the period when Romania became a member of the EU) in various aspects of grand societal issues, including social structure, financial situation, schooling inequalities, identity, prejudice, forms of religiousness, leisure, culture consumption, organisational life, media consumption, and digital divisions.

VALÉR VERES

Chapter 1.
Valér Veres
Changes in the social structure and school mobility of the Hungarian youth in Transylvania: 2001–2016

1.1. Changes in the social structure and the material situation of the Hungarian youth in Transylvania

This chapter focuses on two main issues. In the first sub-chapter we analyse the place of 15–29 year old Hungarian young people from Transylvania within the social structure, as well as the changes in their social stratification. We analysed the forms of re-stratification among young people according to different indicators, and within this we explored their material situation, the changes in social determinants, and the inherent inequalities at two moments in time, based on data from 2001 and 2016.

During our analysis we were looking for answers, based on large sample youth surveys carried out in Transylvania in 2001 and 2016, to the following questions: How does the social situation of young people change from an occupational structure to a material situation between 2001 and 2016? Based on Castells' (1996) theory of network society, what is the position of young people from Transylvania from network 'hubs' to 'black holes', and what are the categories to which they may be linked? What contrasts exist between the lifestyles of young people from globalised big cities, county seats, and rural areas?

In order to answer the proposed research questions, we analysed the changes in the social structure, namely the re-stratification of young people between 2001 and 2016 using bivariate analyses. Then, we carried on with the characterisation of the occupational status groups of working young people and the analysis of social inequalities according to material situation by region. Finally, using bi- and multivariate statistic models, we analysed the social determinants of reaching a better material situation and their changes between 2001 and 2016.

1.2 Social determinants of school mobility and higher educational status

In the second sub-chapter, after overviewing the results of some previous international surveys, we focus on the relationship between social mobility and schooling, analysing the changes in the social background of school mobility and the social determinants of obtaining a higher educational level, as well as the changes it entails.

Besides providing a concise review of the international literature, our empirical analysis touches upon school mobility, school inequalities, and the chances of children or young people whose parents have a lower educational level and social status to accede to the highest levels of the educational system. We point out that contradictory trends and research results have appeared even concerning Euro-Atlantic states; the evolution of schooling chances according to the social origin of young people is not clear either. During

our empirical analysis, we analyse the special characteristics and changes in the school mobility of young people from Transylvania between 2001 and 2016, as well as the role and changes in the social determinants of obtaining a higher educational level based on bi- and multivariate regression analyses.

Chapter 2.
Réka Geambaşu – Emese Vita
The costs of childbearing? Perceptions of work–life balance among Hungarian young people from Transylvania

Due to the extension of the youth life stage, young adults are faced with uncertainty in several areas of their lives, including education, the labour market, and in work–life balance. Social expectations towards young people are very diverse, even contradictory, and while they encourage starting a family, they at the same time also expect young people to pursue higher education, be successful in the labour market, or meet certain consumption standards at the same time.

The aim of our study is to describe behaviours and values related to family formation and child bearing among the Hungarian youth from Transylvania. The central question of our study is what characterises the idea of work–life balance among young people, a social group that is not yet directly affected by these issues. The relevance of this question is also provided by the fact that so far work–life balance has been typically studied as direct experience and only rarely as an idea that people may also have before facing the difficulties of having to reconcile work and family themselves. In our interpretation this might be very significant in the case of young people who are about to start a family. Focusing on the effects of childbearing on one's private life, we identify those groups of young people that are more prone to believe that childbearing requires professional and material sacrifices, as well as those social factors that determine such a conflicting view.

The study provides an empirical analysis of the Transylvanian sub-sample of the 2016 Magyar Ifjúság Kutatás (Hungarian Youth Research) survey. We rely primarily on variables related to attitudes and opinions concerning relationships and childbearing, work–life balance, and the impact of childbearing on one's private life. Our results show that, besides the expected positive effects of childbearing on one's personal happiness, Hungarian young people from Transylvania also perceive the costs of having children. A large group of young people expect childbearing to have a negative effect on career-related and material endeavours, that is, on their success of securing an adequate social status. A linear regression model built among those aged 25–29 shows that women and the less educated are more likely to adhere to the conflicting perception of work–life balance. At the same time, this model also reveals that the proportion of religious young people or those who already have children is higher among those who are less concerned about the 'costs' of childbearing

Chapter 3.
Valér Veres
National identity and group attitudes among Hungarian young people from Transylvania

In this chapter our aim is to explore the manifestions the national identity and the ties to Hungarians among Hungarian young people from Transylvania. We analysed the evolution and/or permanence of the role of cultural and civic national identity elements in the light of the 2001 Mozaik and 2016 Magyar Ifjúság Kutatás[1] (Hungarian Youth Research) survey data, also taking into consideration data concerning the 15–29 years old population of Kárpát-Panel (Carpathian Panel) surveys. The main research question of our study is: how have the changes in national policy during the last decades affected the national identity and group attitudes of Hungarian young people from Transylvania and what are the main changes in the manifestations of their Hungarian identity?

Our analysis shows that, similar to other Hungarian young people from the Carpathian Basin, a greater proportion of ethnnic Hungarian young people from Transylvania—almost half—identify as simply Hungarian than previously due to the social effects of Hungarian national policies (from Hungary). In 2001, only approximately one third of Hungarian young people from Transylvania identified as simply Hungarian, while the majority identified as either a Hungarian from Transylvania or as a Szekler. Nonetheless, the Szekler identity has further increased (Szabó-Bauer, et al. 2002.42). The great majority of young people from the Transylvanian region did not identify as belonging to the Romanian (majority) community in the second place either, feeling rather that they belong to the regional or to the whole Hungarian community.

The studies on group attitudes show that the social distance and the degree of rejection grew in relation to migrants, refugees, Chinese, and Jewish people, but did not change significantly in relation to the Romanians and to the Roma. The structure of social distance also changed. Political attitudes and values, collective threat, as well as the volume of traditional prejudice (against Romanians and the Roma) proved to be stronger explanatory factors of xenophobia than the expected socio-demographic indicators (e.g., level of education, type of vicinity).

1 This survey was carried out within grant no. EFOP-1.2.3- VEKOP-15- 2015-00001 of the New Generation Centre. Partners who collaborated on data collection in Transylvania were: Max Weber Foundation for Social Research and Babeș-Bolyai University's Hungarian Sociology Department.

Chapter 4.
Dénes Kiss
Youth and religion: Changes in the religiosity of young generations from the post-communist era

In our analysis we present the basic features characteristic of the religiosity of Hungarian young people from Transylvania, and then we tried to see the direction in which the religiosity of this age group had moved over the last 15 years. This last question is important because it is expected that the changes in the religiosity of young people shall determine the future evolution of religiosity among Hungarians from Transylvania. In the first part of our analysis, we establish that the great majority of young people from Transylvania still belong to the historical churches (four fifths declare to be religious), and those praying regularly and going to church relatively frequently form the majority among them. Thus, among young people from Transylvania, being religious is still 'normal'; this is still a self-evident stance that does not need to be explained even if those who perceive themselves as religious 'according to the teaching of their church' are a minority, representing one fourth of the age group analysed. The changes however do not point towards an increasing trend characteristic of Romanians and Hungarians from Transylvania over a few decades, but they rather follow the secularisation processes characteristic of Hungary. During the analysed period of 15 years, there was unequivocally a slight decrease in the religiosity of young people of the same age according to most indicators. This result raises questions regarding the efficiency of endeavours towards the religious socialisation of young people.

Chapter 5.
Júlia Szabó
Recreational habits and value orientation of the Hungarian youth in Transylvania

A consumer society based on post-modern values has emerged in the second half of the 20th century. Shortage economy was replaced by a modern consumer society, and the shift entailed significant changes in the system of values and recreational scripts of young people. The regime change in 1989 brought about radical social changes in Romania as well.

This study analyses the recreational habits and the evolution of the value orientations of Hungarian young people from Transylvania in the light of youth sociological surveys carried out in 2001 and 2016. Our research questions are as follows: what are the cultural consumption characteristics that define Hungarian young people? What consumer styles may we define, and what are the changes in the value orientation of young people?

By analysing value orientations, we may observe that traditional values still dominate among Hungarian young people from Transylvania. So far, there have been no signs of

young people radically breaking off from their parents' system of values in terms of their value orientations. The value deemed most important in 2016 was the importance of human relationships (family safety, true friendship), which is a sign of an increasing need for moral values, but at the same time it may also mean fear of loneliness. Immaterial values still play a more important role than post-material values in the value structure of young people.

When analysing cultural and recreational consumption, we defined four consumer groups, *(1) high culture oriented, (2) 'all consumers', (3) 'easy-goers', and (4) passive*, and we basically characterised them based on their recreational behaviour.

We may see that a new consumer group emerges, of all consumers that which is rather characteristic of the middle class. These young people are characterised by more colourful and more diverse consumption and—similarly to the high culture-oriented group—their educational level is also high, and their parents also have a higher status.

However, there is still a large layer (passive group) whose cultural consumption is very low, which is below consumer milieus. They are the ones who—in Zinnecker's terms—do not have room for manoeuvring to accumulate cultural capital. They are mostly young people whose parents (or at least father) live in rural areas with lower educational levels.

Chapter 6.
Botond Dániel
Civil participation of the Hungarian youth in Transylvania

This paper analyses the civil participation of Hungarian young people from Transylvania based on the data of the 2016 Magyar Ifjúság Kutatás (Hungarian Youth Research) survey and other previous large-sample youth surveys. It examines the degree to which young people participate in organisations with different activities and the social factors (age, sex, type of locality of origin) that determine participation in the life of different organisations. Besides giving a general analysis, this paper separately examines the groups of secondary school pupils and university students trying to analyse the data both in regional comparison and from a time series perspective.

The main results of our analysis show that young people's ties to civil organisations decrease with age: on average they maintain relationships with fewer and fewer organisations and the type of organisation (or activity) in which they participate also changes. There are significant differences between boys and girls and men and women, and these differences manifest themselves in different ways according to age. Regional differences are significant as well, both for secondary school pupils and university students. Analysing changes in time, we found that there was not significant change in relation to the most popular organisations: the same domains of activity (youth, cultural, religious, sports, and recreational) have remained dominant during the last years.

Chapter 7.
Szidónia Rusu
Digital divide of the Hungarian youth in Transylvania

The phenomenon of digitalisation is present in many different areas and dimensions in the life of a person. Internet usage patterns and all the threats and challenges associated with them are becoming an increasingly important research area in social sciences.

The present study explores various aspects of digitalisation and media usage, with particular reference on the topic of digital inequalities and the explanations of its socio-demographic and social background. Our study was based on the 2001 Mozaik and 2016 Magyar Ifjúság Kutatás (Hungarian Youth Research) surveys.

Overall, the results show that more than 80% of young people use some form of computer and are also over represented in the higher categories in terms of technical equipment. At the same time, it has also been shown that the digital divide and inequality can be affected by a number of factors, such as social background variables, but also values and cultural habits.

Szerzők

DÁNIEL BOTOND

Szociológus, egyetemi adjunktus a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetében. Doktori címét a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetemen szerezte, 2014-ben. Kutatási területei: nonprofit hátterű szociális szervezetek; friss diplomások munkaerőpiacon való elhelyezkedése, karrierútjai; szociális munkások életpályája. E-mail: danielbotond@gmail.com

GEAMBAȘU RÉKA

Szociológus, a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének adjunktusa és a budapesti Hétfa Kutatóintézet tudományos főmunkatársa. Doktori címét a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetemen szerezte 2013-ban. Kutatási területei nemi egyenlőtlenségek a munkaerőpiacon, női vállalkozók, gondoskodás és munka-magánélet egyensúly. E-mail: reka.geambasu@ubbcluj.ro

KISS DÉNES

Egyetemi adjunktus, a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének oktatója, a kolozsvári Valláskutató Intézet kutatási igazgatója. Doktori címét a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetemen szerezte 2011-ben. Kutatási területei: vallásosság, kisegyházak, vallási mozgalmak, vidéki társadalom, vidéki elit, mezőgazdaság. E-mail: kissdenes2000@yahoo.com

RUSU SZIDÓNIA

Doktorandus a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Szociológia doktori iskolájában, a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány munkatársa, a szakkollégiumi program felelőse. Kutatási, érdeklődési területei: internethasználati szokások és digitális egyenlőtlenségek, önkéntesség és vallásosság a fiatalok körében, romák társadalmi helyzete. E-mail: r.szidonia@gmail.com

SZABÓ JÚLIA

Szociológus, kutató a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Qualitas Intézetében, és a Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány kutatási igazgatója. Doktorandus a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori iskolájában. Kutatási területei: ifjúságkutatás, kulturális fogyasztás, egyenlőtlenségek. E-mail: julia.szabo.05@gmail.com

VERES VALÉR
Szociológus, habilitált egyetemi tanár, dékánhelyettes, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetének volt vezetője (2012–2020). Doktori címét a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem és a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem kettős irányítású rendszerében szerezte 2004-ben. Kutatási területei: kisebbségi nemzeti identitás, ifjúság és társadalomszerkezet, társadalmi fejlődés és népességfogyás. E-mail: veres.valer@ubbcluj.ro

VITA EMESE
Szociológus, felsőfokú tanulmányait a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen és a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Intézetében végezte. A BBTE Szociológia Doktori Iskola doktorandusa, a BGA Zrt. – Nemzetpolitikai Kutatóintézet munkatársa. Kutatási területei: a család és a párkapcsolatok szociológiája, továbbá ifjúsági és anyanyelvi oktatási kérdések. E-mail: emese_v89@yahoo.com

UNIVERSITAS • NAPOCENSIS
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ

ISBN: 978-606-37-0969-2